

4
346

Sursele donată de către
Arhivele Statului Filiala jud.
Mureș, Universității Tehnice
din Tg. Mureș
Tg. Mureș 08.04.1994

Director
Liviu BOAR

Judson

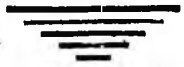
MONOGRAFIA ORAȘULUI TÂRGU-MUREȘ

22. OCT 2019

TRAIAN POPA
PROFESOR

Donată bibliotecii UPM
de către
prof. dr. ing. V. Ploș

Tipografia „CORVIN” Târgu-Mureș 1932.

UNIVERSITATEA
"PETRU MAIOR"
Târgu-Mureș
BIBLIOTECA

HC706

Prefață

Ceasurile libere le-am petrecut adeseori, în arhivele orașului și aici, am descifrat din documentele îngălbenite de vreme, trecutul sbuciumat al Românilor din vechiul Scaun al Mureșului. Din când în când, am publicat în ziare și reviste, articole modeste, și nepretențioase, cari aruncau o lumină palidă asupra frământărilor neamului nostru din aceste părți, care și a plătit scump păstrarea individualității sale etnice până în zilele noastre. Indemnăt de aceste articole, primarul de odinoară al orașului, Dr. Emil Dandea m'a însărcinat, în anul 1926, cu scrierea monografiei orașului Târgu-Mureș, lucrare interesantă, dar nespus de grea. Cu o oarecare teamă în suflet, am acceptat această însărcinare, care reclama timp, muncă, răbdare și chelțueli, dar m'am pus pe lucru și cu multă greutate, am adunat materialul necesar din arhivele: Târgu Mureș, Sf. Gheorghe, Broșov, Sibiu, Aiud, Cluj, Budapesta, Viena, etc., alcătuind lucrarea de față, care, de bună seamă, are o mulțime de lacune ce le vor înlătura, mai târziu, cercetătorii istorici mai destoinici și mai chemați decât mine.

Lucrarea se împarte în 4 părți: I partea introductivă, II istoria politică, III culturală și IV economică. În partea I, am tratat: județul Mureș, situația geografică, origină, numele, așezarea, teritoriul, locuitorii și administrația orașului; în partea II, istoria politică, am stăruit mai mult asupra relațiilor

oraşului cu Principatele române: Moldova și Muntenia, arătând legăturile strânse ce au existat, în toate timpurile, între Românii din Ardeal și cei din Principatele române, iar, în celelalte părți, istoria culturală și economică, am scos în relief, mijloacele cele mai eficace, cari au înviorat forțele Românilor în încheștarea grea a luptei ce au avut de purtat în copitala de odinioară a Secuilor.

Aduc și pe această cale, mulțumirile mele Dlui Dr. Emil Dandea, care a luat inițiativa alcătuirii monografiei oraşului, Dlor Dr. Ion Pantea și Dr. Petre Musca, pentru căldura, cu care au îmbrățișat, în bulul tuturor piedecilor, editarea acestei monografii și Dlui Dr. Silviu Dragomir, prof. univ. care, potrivit deciziunii consiliului oraşului, a binevoit să și dea avizul favorabil la tipărirea ei, precum și tuturor prietenilor și cunoscuților cari mi-au stat într' ajutor, fie cu lămuririle date, fie prin copierea documentelor, la alcătuirea lucrării de față.

Târgu-Mureș, sărbătoarea Sf. Gheorghe, 1932.

Autorul

Raportul Dlui Dr. Silviu Dragomir prof. univ. către secția istorică a Astrei din Cluj

DOMNULE PREȘEDINTE,

Insărcinat a Vă face un raport asupra lucrării Dlui Traian Popa, »Orașul Târgu-Mureș,« am onoare a propune spre aprobare secțiunii istorice, următoarea opinie;

Lucrarea Dlui profesor Traian Popa conține o serioasă monografie cu privire la orașul Târgu-Mureș. Poate ar fi fost mai nimerit să se adaugă îndată că lucrarea este o monografie istorică. Autorul și-a dat silința să urmărească trecutul orașului din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre, înfățișând adesea rolul, pe care vechea capitală a Secuimii l-a jucat odinioară, în legătură cu evenimentele istorice, cari au imprimat fizionomia lor caracteristică fostului Principat transilvănean. Relațiile mai apropiate ale acestui oraș cu politica Țărilor Românești din diferite epoce formează de asemenea preocuparea autorului în câteva capitole.

Când începe și viața românească a se manifesta în formele ei tipice și în Tg.-Mureș, Dl Popa, întemeindu-se aproape în întregime, pe material inedit, cercetat de D-sa, izbuteste să ne dea icoane din cele mai prețioase, pe cari le avem, cu privire la frământările populațiunii românești din orașele ardelene.

În fine, capitolele, privitoare la evoluția administrației orașului, cum și la dezvoltarea vieții sale economice, completează, cu prețioase repriviri istorice, pe cari le face autorul, în mod foarte nimerit, această monografie.

Trebue, în deosebi, remarcat simțul de obiectivitate, de care Dl Traian Popa ține seamă în lucrarea sa și aceasta atât în partea care tratează trecutul orașului sub regimul unguresc cât și în capitolele, în cari expune luptele profesionale ale Românilor din secolul al XVIII-lea.

Stăpân pe literatura istorică a chestiunii și pe informațiile bogate ce le conțin arhivele locale, autorul nu ne dă nici decum o compilație, ci, cum am spus, scrie, în cea mai mare parte, bazat pe cercetări originale.

Dacă va fi tipărită, ea va putea servi ca model și altor cercetări din orașele noastre ardeleno-neromânești.

De aceea propunem secțiunii istorice să recomande cu căldură tipărirea monografiei, prezentată de Dl Traian Popa.

Cluj, la 29 Decembrie, 1929.

Dr. SILVIU DRAGOMIR
prof. univ.

I. JUDEȚUL MUREȘ

În partea de Răsărit a Ardealului, aproape de poalele munților Carpați, se întinde Județul Mureș, mărginit de județele: Neamț, Ciuc, Odorhei, Târnava-Mică, Turda, Cluj, Năsăud și Câmpulung. Județul Mureș îmbrățișează valea superioară a Mureșului, valea Nirajaului și a Târnavei mici, precum și o parte din Câmpia ardeleană.

În documentele vechi, îl găsim sub numirea de Scaunul Mureșului, pe care numire o poartă până în a II-a jumătate a sec. XIX, când, prin legea administrativă din 1876, art. XXXVIII, Scaunul se preface în județ, numit județul Mureș-Turda, alcătuit din vechiul Scaun al Mureșului, 4 plăși din jud. Turda, 2 plăși din jud. Năsăud și 5 comune din jud. Cluj; iar prin legea administrativă din 1925, primește numirea de județul Mureș, numire care se păstrează până astăzi.

Vechiul Scaun al Mureșului se întindea pe o suprafață de 142426 Km², era împărțit în 8 plăși și avea 127 comune; județul Mureș-Turda avea o suprafață de 4324 Km², era împărțit în 5 plăși cu 204 comune, iar actualul județ Mureș are o suprafață de 5023 Km.² și 250 comune, împărțite în 7 plăși.

Din vremuri foarte îndepărtate, găsim așezări omenești pe teritoriul de azi al județului Mureș.

Valea minunată a Mureşului, Nirajului şi Târnavei mici, păşunile bogate ale munţilor şi desişurile codrilor, adăpost în vremuri de restrişte, atrag popoarele vechi, cari pöposesc aici până ce află condiţiuni prielnice de existenţă sau până ce viaţa lor nu este turburată de valurile altor popoare duşmane.

Incă în mileniul al II-lea a. Chr., găsim rămăşiţe de aşezări omeneşti în diferite localităţi din judeţ. Pela 1400 a. Chr., Thracii îşi aşează gospodăriile pe valea Mureşului şi trăiesc, aici, vre-o şapte secole, revărsându-se peste ei, în sec. VII. a. Chr., puhoiul Scythilor, veniţi din Orient, cari trăiesc în localităţile: Târgu-Mureş; Gorneşti, Ghindări, Murgeşti, Suseni şi Bandul de Câmpie, iar peste câteva secole, îi găsim aşezaţi şi în alte comune noi: Reghin, Petelea, Mădăraş, Cristeşti, Seuşa etc.¹⁾

La venirea Romanilor, toată valea Mureşului şi a Nirajului este împânzită de o mulţime de comune, dintre cari unele sunt distruse de cuceririle romane şi navălirile barbare, dar cu toate acestea aşezările omeneşti din cuprinsul judeţului persistă.

Fertilitatea solului şi băile de sare vestite dela Sovata şi Praid atrag pe legionarii romani, cari îşi aşează Castele în mai multe localităţi din judeţ şi fac drumuri bune pentru comunicaţie. Drumul roman dela Tg.-Mureş la Sovata, urmele castrelor romane, descoperite la Cristeşti, Păsăreni şi Sărata, unde era *cohors pedestris a'pensiurii*, sunt o dovadă despre continuarea aşezărilor omeneşti în epoca romană.

Săpăturile, făcute în Tg.-Mureş, scot la iveală o mulţime de obiecte din epoca navălirilor barbare, ceea ce ne îndreptăţeşte să credem, că şi în această epocă, judeţul este bine populat.

Documente scrise, privitoare la judeţ, avem din

D. V. Părvan: *Getica*

veacul al XIV-lea, și anume, găsim listele de zeciu-
fală ale papii, în care figurează mai multe comune
din județ.

Istoria județului împletindu-se cu istoria orașu-
lui, am tratat-o împreună cu istoria orașului, fiind
de prisos a o mai repeta și în acest loc.

Înainte de a se face împărțirea administrativă
în Scaune și județe, Ardealul avea, în vechime, o
altă împărțire administrativă, determinată de râuri
sau alte criterii: Țara Bârsei, a Făgărașului, Oltului,
Mureșului etc. Țara Mureșului se întindea probabil, pe
teritoriul jud. Mureș și a păstrat această numire până în
sec. XIV-lea, când Sașii, așezați în Ardeal, își împart
teritoriul, locuit de ei, în Scaune și sub influența lor și lo-
cuitoarii din Secuime își împart teritoriul în Scaune, în-
ființând, pe cursul superior al Mureșului, Scaunul
Mureșului.

Sub această numire, îl găsim mai întâi, în do-
cumentele dela începutul sec. XIV, (1408—10).

Cercul de atribuțiune al scaunelor secuești este
foarte mare. Ele au atribuțiuni: militare, judecătorești,
administrative și politice.

Scaunul rezolvă toate chestiunile militare, ținând
în evidență, pe cei obligați la serviciul militar, pe
cari uneori, căpitanul îi trece în revistă, examinându-
le armele; judecă procesele locuitorilor, prin comisia
de judecată, formată din căpitanul scaunului, jude-
cătorul scaunului, judecătorul regesc și 12 judecători,
cari sunt remunerați din amenzile, dictate celor vi-
novați. Cei nemulțumiți cu sentința acestui for de ju-
decată, pot face apel la adunarea națională a Secui-
lor și de aici la șpon.

Scaunul își trimite delegați la dietele țării, unde
participă la votarea legilor sau desbaterea altor
chestiuni importante; se îngrijește de stabilirea și

încasarea impozitelor; de ordinea din județ; supraveghează și ia măsuri igienice etc.

Organele executive ale scaunului sunt: funcționarii, la început, numiți, mai târziu aleși, fiind supuși Șpanului Secuilor.

Funcționarii Scaunului se împart în două categorii: funcționari mari și mici. Funcționarii mari sunt: căpitanul (*capitaneus sedi*) și judecătorul regesc (*judex regis*); funcționarii mici: vicecăpitanul (*vicecapitaneus*), vicejudecătorii (*vicejudices*), primpretorul, asessorii (*assesores*), notarul (*notarius sedis*), perceptorul și alți funcționari mai mici.

1. Șpanul Secuilor, cel mai înalt funcționar politic, militar, administrativ și judecătoresc din Secuime, totdeauna a fost numit de rege, din nobilii cei mai de seamă. Din secolul al XV, voievozii Ardealului îndeplinesc funcția de Șpan, iar în sec. XVI—XVII, principii Ardealului, până ce, în epoca principilor ardeleni, dispare pentru totdeauna.

În veacul al XIV, găsim și Șpani români, numiți din rândurile nobililor români: Balc și Drag, feciorii voevodului Sas, prefect de Maramureș și Satu-Mare, cari sunt Șpanii Secuilor.

Șpanul Secuilor are atribuțiuni: militare, administrative și judecătorești. El este comandantul suprem al locuitorilor din Secuime, decretează mobilizarea care se aduce la cunoștința poporului prin o sabie, înroșită în sânge, și trece în revistă soldații; este judecătorul suprem, având dreptul de a prezida, în fiecare scaun, comisia de judecată; în acest caz, Scaunul este dator a se îngriji de întreținerea lui și a-i plăti jumătate din amenzi.

Sediul său era în cetatea Gurghiului; veniturile domeniului Gurghiu, care se întindea peste 27 comune și avea peste 300 porți, precum și o a parte din amenzi, erau ale șpanului. La intrarea sa în

funcțiune, fiecare Scaun îi dădea câte un cal frumos. Veniturile sale din amenzi se urcau la sume destul de însemnate.

El prezidează și adunarea națională a Secuilor

2. Cel mai înalt funcționar al Secuilor a fost: *locotonentul (Maior exercitus)* sau căpitanul (*capetaneus sedis*), comandantul armatei și președintele scaunului de județ.

Datoria principală a căpitanului era: rezolvirea chestiunilor militare. În vreme de pace, ținea în evidență, pe cei obligați la război; inspectează armele de război, caii, carele etc., în vreme de război, el expediază prin județ, ordinul de mobilizare al șpanului sau poartă o sabie înroșită în sânge; cazul de mobilizare urgentă îl anunță cu tobele sau cu focurile de pe munți sau dealuri.

Conduce armata Scaunului în tabăra Șpanului sau a Voevodului, de acolo pe câmpul de luptă.

Venitul său îl formează amenzile și taxele de judecată.

3. *Judecătorul Scaunului* urmează în rang, după Căpitan. El judecă cu Căpitanul și jurații, neînțelegerile locuitorilor de pe teritoriul Scaunului. Prezidează Scaunul de judecată, la început, împreună cu Căpitanul, mai târziu, singur.

Judecătorul Scaunului se alege în fiecare an. Izvorul de venit îl formează o parte din amenzi și taxele de judecată.

4. *Judecătorul regesc* apare odată cu al Scaunului, dar, la început, atribuțiunile sale sunt neînsemnate, și numai mai târziu, trec asupra sa toate atribuțiunile judecătorului Scaunului.

La început, reprezintă puterea regelui și controlează aducerea sentințelor. Cu timpul, însă, își câștigă atribuțiuni tot mai largi și mai însemnate. Din sec. XVIII., când se șterge funcția de Căpitan,

judecătorul regesc este cel mai mare funcționar în județ. El prezidează adunările Scaunului, având o leafă regulată, 1000 fl. pe an și taxele obișnuite de judecată.

5. Pe lângă judecătorul regesc, erau *vicejudecătorii regesti*, câte unul sau doi într'un Scaun, cari înlocuesc pe judecătorul regesc.

6. Jurații, membrii Scaunului de judecată, cari sub presidenția căpitanului și a judecătorului, judecau procesele.

Erau în număr de 12, aleși din locuitorii Scaunului; în secolul al XVIII, au leafă regulată câte 200 fl. pe an.

7. *Notarii* întocmesc procesele verbale, redactează corespondența, iscalesc citațiile, conduc registrele proceselor și eliberează copiile sentințelor. În secolul XIX, găsim și *vice notari*.

8. În veacul al XVIII-lea, Scaunul alege în fiecare plasă câte un *pretor*, care are datoria: să-și inspecteze, în fiecare lună, plasa; să denunțe vicejudecătorului regesc pe: făcătorii de rele, hoți, uci-gași, vrăjitori etc.; să aleagă și primească jurământul dela primarii comunali; să controleze impozitele încassate de aceștia; să poarte grijă de drumuri, poduri, de măsurile cârciumarilor și măcelarilor, de facerea spânzurătorilor etc.

În secolul al XVIII, se înființează noi funcțiuni: *perceptori*, *arhivarul judecătoriei*; *pârcălabii* purtau grijă de localul Scaunului; *haiducii*, păziau pe robi, etc.¹⁾

Populația județului este amestecată. Din cele mai vechi timpuri locuesc aici, Români, Unguri, Sași, etc.

1) Barabas E, Maros Torda vármezeje és Marosvásárhely közgazdasági leirása pg. 4,

cari duc o luptă neconținută pentru păstrarea individualității lor etnice.

Mișcarea populației în județul Mureș, în curs de 205 ani, ne-o prezintă următoarele date statistice

Intre anii 1713—1721 județul are 38.602 locuitori			
În anul	1829	„ „	77.823 „
„	1846	„ „	87.400 „
„	1868	„ „	91.008 „
„	1890	„ „	95.581 „
„	1900	„ „	178.096 „
„	1910	„ „	194.072 „
„	1926	„ „	254.801 „

În statisticele vechi până în 1868, județul are 127 comune, până ce în statistica din 1910 și cea din 1926 are 204 și 250 comune.

După naționalitate, populația județului se prezintă:

Anul 1900:	Magh.	103.105	Ger.	6760	Șvabi	13	Rom.	65538	alții	2693
„ 1910	„	134.166	„	8312	„	79	„	71909	„	5202
„ 1926	„	111.457	„	12879	„	—	„	115444	„	11221

La cea din urmă statistică, făcută în Ungaria (1910) elementul maghiar din județ atinsese cifra de 69% din totalitatea locuitorilor.

Sprîjiniți de puterea de stat care pregătise un plan de maghiarizare a diferitelor neamuri din Secuime, Ungurii prind din zi în zi, tot mai mult teren printre Români. În deosebi, pe valea Nirajului se pierde elementul românesc în masa poporului secuiesc; aici își părăsește legea, își uită limba și-și disprețuiește datinele strămoșești.

La sfârșitul secolului XVIII-lea (1783), în 50 comune de pe valea Nirajului, găsim 3978 Români, cari timp de peste 100 ani, în mod comparativ cu

creșterea populației din comunele românești din județ, ar fi trebuit să sporească la 11937 suflete. Dar ce constatare tristă trebuie să facem?

În loc ca elementul românesc să înregistreze, în aceste comune, un spor de 2000₁₀, înregistrează o scădere uimitoare, micșorată de 10 ori, dela 3978, la 317 Români.¹⁾

Lipsa de preoți și învățători români conștienți, precum și măsurile luate de guvernul unguresc, au făcut ca, în timp de peste 100 ani, în 50 comune de pe Niraj, populate de Români, să amuțiască accentele dulci ale limbii române, să piară doina duioasă și chiuiturile vesele ale flăcăilor noștri, iar jocul domol al horei să se schimbe cu ropotele rezezi ale ceardașului.

Să nu ne lăsăm amăgiți de glasul cifrelor statisticei anului 1926, în care românii formează majoritatea relativă a popoarelor din județ, întru cât această majoritate rezultă din anexarea, în anul 1925, la județul Mureș, a multor comune românești și nici decum din recâștigarea Românilor pierduți pe valea Nirajului, unde se găsește și astăzi aproape aceeași situație tristă ca înainte de unire.

Numai cu funcționari români conștienți, învățători harnici și preoți însuflețiți, putem recâștiga pozițiile pierdute în lupta îndelungată de desnaționalizare.

Capitala județului Mureș este orașul *Târgu-Mureș*, așezat pe malul stâng al cursului superior al râului Mureș.

1) Barabás E. o. c. pg. 16—23; Popa Tr. Documente privitoare la vechiul Scaun al Mureșului; Népszámlálás 1902. Statistică 1926; Șemalismul bis, gr. cat. 1900,

SITUAȚIA GEOGRAFICĂ A ORAȘULUI

Intre munții Gurghiului și ai Călimanului, se întinde o vale romântică, străjuită de munți, încununați cu codrii uriași de brad și stejar. Prin această vale, șerpuește apa domoală a Mureșului și linia ferată, care leagă Ardealul cu Moldova.

Călătorul care trece cu trenul de Moldova sau Brașov, prin această vale, intră, la Toplița, în județul Mureș. Sufletul său rămâne extaziat de bogăția și frumusețile naturii, pe cari le întâlnește în cale; pe câte o coastă de deal sau pe malul Mureșului, resar satele românești, ai căror locuitori albesc, cu minunatul lor port strămoșesc, acest ținut pitoresc.

Liniștea pădurilor este turburată de sunetul securilor, cari le despoaie podoaba, și de șgomotul mașinelor de cherestea cari, neconținut, pregătesc, din trunchiurile uriașe de stejar și brad, material de clădit. Munții, cari țiue de urletul înfiorător al fabricilor, își plâng par'că, podoaba ce umple pungile străinilor, veniți din toate părțile lumii și doina, care moare în potopul de streini.

După o călătorie de două ore, valea se lărgeste și munții se pierd în zarea albăstrie. In partea stângă, se deschide valea Gurghiului, care se pierde în munții cu acelaș nume, vestiți pentru vânatul lor bogat,

Trenul aleargă, in fugă nebună, pe malul stâng al Mureșului și deodată, apar, pe vârful unei coline

și pe șesul, ce îmbrățișează această colină, clădiri moderne și impunătoare, strălucind în razele aurii ale soarelui. Sunt clădirile orașului *Târgu-Mureș*.

Acest oraș este așezat pe malul stâng al Mureșului, în așa numitul basin ardelenesc, la o lungitudine de $42^{\circ} 14'$, latitudine de $46^{\circ} 33'$, și la o înălțime de 313 m. deasupra nivelului mării.

Are o climă temperată; temperatura medie e de 9.1°C . (în anii 1896—1900), mergând dela -25° până la $+34^{\circ}$. Numărul zilelor de ploaie 59; de ninsoare 14; de vânt și liniște 286; de vifor 2; puterea medie a vântului e de $1.1 (2.2)$.

Fiind situat în centrul Ardealului, în toate timpurile, a fost un însemnat centru economic și un neprețuit punct strategic. Dela Târgu-Mureș, se ramifică căile de comunicație în toate părțile, unindu-l cu cele mai de seamă centre ale Ardealului. Șoseaua națională, ce șerpuește, în jos, pe malul Mureșului, îl unește cu Turda și Alba Julia, iar cea care trece, prin valea Câmpiei ardelenice, îl unește cu Clujul. Pe șoseaua, ce merge pe valea Nirajului, putem călători la vestita stațiune balneară Sovata și la Sighișoara, iar, pe șoseaua, ce urcă pe Mureș, în sus, putem merge în Moldova și în valea Oltului.

Prin aceste căi, s'au scurs, în cursul vremii, o mulțime de comercianți și industriași, din cari unii s'au stabilit aici, dând un puternic avânt vieții comerciale și industriale a orașului; tot pe aici s'au strecurat și o mulțime de dușmani, cari au băgat în groază pe locuitori, distrugându-le avutul ogoarelor și jefuindu-le lăcașurile modeste.

ORIGINA ȘI NUMELE ORASULUI

Din cele mai îndepărtate vremuri, ținutul minunat și bogat, pe care se întinde, azi, orașul Târgu-Mureș, a ademenit pe locuitorii din împrejurimi și a fermecat pe cei ce treceau pe aici.

Pădurile uriașe, cari dau lemne, pășune și adăpost în vremuri de primejdie ; pământul roditor, care răsplătește din belșug pe agricultori și apa Mureșului, bogată în pește, au îndemnat pe oameni, să-și întemeieze, aici gospodăriile. Locuitorii din valea Nirajului, a Mureșului și a Câmpiei ardelene, atrași de perspectivele unei vieți mai liniștite și bogate, înmulțesc, din an în an, numărul locuitorilor orașului.

Cel mai vechiu document, care pomenește de orașul Târgu-Mureș este din secolul al XIV. În lista de zăciuală a Papii, din 1332, se face amintire de preotul Roman din *Târgul nou al Secuilor, Novum Forum Siculorum*, care a plătit 40 denari. ¹⁾

Înainte de „târgul nou“, Secuții au trebuit să aibă un târg vechiu. Acest târg vechiu, probabil, era în Miercurea Niraj și de aici s'a mutat într'un loc mai potrivit, în Târgu-Mureș, căruia i-se dădu

1) Acta Vaticana an. 1332 : „Romanus sacerdos de Novo Foro solvit den. 40“. an. 1333, pg. 640 : „Romanus sacerdos de Novoforo Siculorum solvit 1 fertomen fini argenti“ ; an. 1334, pg. 734 : Romanus sac. de Foro Novo Siculorum solv. 1 feri. et 3 kontines fini arg.“ ; an. 1325, pg. 763 : Romanus sacerdos de Novo Foro Siculorum solv. 3 lotones argenti“.

și pe șesul, ce îmbrățișează această colină, clădiri moderne și impunătoare, strălucind în razele aurii ale soarelui. Sunt clădirile orașului *Târgu-Mureș*.

Acest oraș este așezat pe malul stâng al Mureșului, în așa numitul basin ardelenesc, la o longitudine de $42^{\circ} 14'$, latitudine de $46^{\circ} 33'$, și la o înălțime de 313 m. deasupra nivelului mării.

-Are o climă temperată; temperatura medie e de 9.1°C . (în anii 1896—1900), mergând dela -25° până la $+34^{\circ}$. Numărul zilelor de ploaie 59; de ninsoare 14; de vânt și liniște 286; de vifor 2; puterea medie a vântului e de $1.1 (2.2)$.

Fiind situat în centrul Ardealului, în toate timpurile, a fost un însemnat centru economic și un neprețuit punct strategic. Dela Târgu-Mureș, se ramifică căile de comunicație în toate părțile, unindu-l cu cele mai de seamă centre ale Ardealului. Șoseaua națională, ce șerpuește, în jos, pe malul Mureșului, îl unește cu Turda și Alba Julia, iar cea care trece, prin valea Câmpiei ardelenice, îl unește cu Clujul. Pe șoseaua, ce merge pe valea Nirajului, putem călători la vestita stațiune balneară Sovata și la Sighișoara, iar, pe șoseaua, ce urcă pe Mureș, în sus, putem merge în Moldova și în valea Oltului.

Prin aceste căi, s'au scurs, în cursul vremii, o mulțime de comercianți și industriași, din cari unii s'au stabilit aici, dând un puternic avânt vieții comerciale și industriale a orașului; tot pe aici s'au strecurat și o mulțime de dușmani, cari au băgat în groază pe locuitori, distrugându-le avutul ogoarelor și jefuindu-le lăcașurile modeste.

ORIGINA ȘI NUMELE ORASULUI

Din cele mai îndepărtate vremuri, ținutul minunat și bogat, pe care se întinde, azi, orașul Târgu-Mureș, a ademenit pe locuitorii din împrejurimi și a fermecat pe cei ce treceau pe aici.

Pădurile uriașe, cari dau lemne, pășune și adăpost în vremuri de primejdie; pământul roditor, care răsplătește din belșug pe agricultori și apa Mureșului, bogată în pește, au îndemnat pe oameni, să-și întemeieze, aici gospodăriile. Locuitorii din valea Nirajului, a Mureșului și a Câmpiei ardelenе, atrași de perspectivele unei vieți mai liniștite și bogate, înmulțesc, din an în an, numărul locuitorilor orașului.

Cel mai vechiu document, care pomenește de orașul Târgu-Mureș este din secolul al XIV. În lista de zăciuală a Papii, din 1332, se face amintire de preotul Roman din *Târgul nou al Secuilor, Novum Forum Siculorum*, care a plătit 40 denari. 1)

Înainte de „târgul nou“, Secuții au trebuit să aibă un târg vechiu. Acest târg vechiu, probabil, era în Miercurea Niraj și de aici s'a mutat într'un loc mai potrivit, în Târgu-Mureș, căruia i-se dădu

1) Acta Vaticana an. 1332: „Romanus sacerdos de Novo Foro solvit den. 40“, an. 1333, pg. 640: „Romanus sacerdos de Novoforo Siculorum solvit 1 fertomen fini argenti“; an. 1334, pg. 734: Romanus sac. de Foro Novo Siculorum solv. 1 fert. et 3 kontines fini arg.“; an. 1325, pg. 763: Romanus sacerdos de Novo Foro Siculorum solv. 3 lotones argenti“.

numele de *Novum Forum Siculorum*, târgul cel nou al Secuilor.

Locuitorii din Secuime erau datori să dea, în fiecare an, o dare de boi regelui Ungariei. Acești boi erau adunați și predați comisarilor regali în orașul Tâgu-Mureș și cu acest prilej, se adunau aici din toate părțile, o mulțime de oameni, cari țineau totodată și târg, unde se făceau schimburi de boi, cu care ocazie ceice aveau nevoie cumpărau boii pentru dare. Din secolul al XIV, tot mai des se face pomenire de *Novum Forum Siculorum*. ¹⁾

Calugării dominicani, veniți în Ardeal, în anul 1230, îl numesc *Asserculis*, probabil, după acoperișurile de scânduri, pe cari le aveau casele din Târgu-Mureș. ²⁾

În unele documente, întâlnim numele grecesc al orașului : *Agriopolis*, iar, în limba germană, se numește *Neumarct*. ³⁾

Numele de *Novum Forum Siculorum* se păstrează până în anul 1370, când se schimbă în *Székelyvárárhely, Târgul secuesc* ⁴⁾ și acest nume se menține câteva secole.

În anul 1616, Gavril Bethlen, voind să rasplătească credința și vitejia locuitorilor din Târgu-Mureș, dă orașului dreptul de municipiu, schimbându-i numele de *Târgu Secuesc* în *Târgu Mureș* ⁵⁾ (*Marosvásárhely*), care nume se păstrează până în ziua de azi. Având în vedere — zice Gavril Bethlen, în diploma sa din 29 Aprilie, 1616 — credința cetățenilor

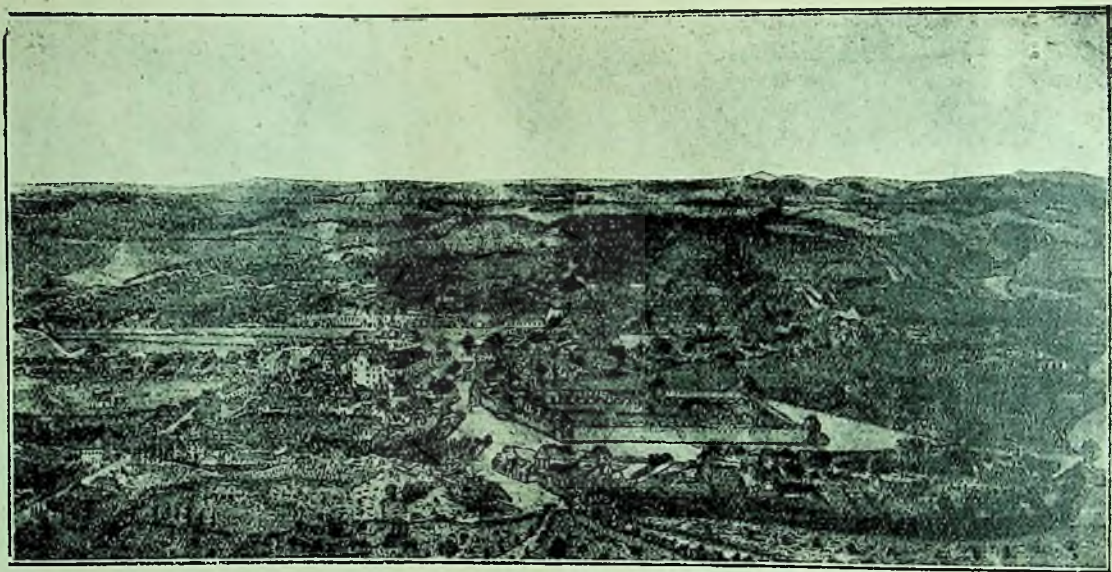
1) Pentru Bod : *Siculia Huno-Dacica* în ms. bibl, Teleky No, 1028. pg. 56 ;

2) P. Martini Szentiványi : *Decr.* III. pg. 110 ; Benkő : *Marosvásárhely Krónikája* pg. 1.

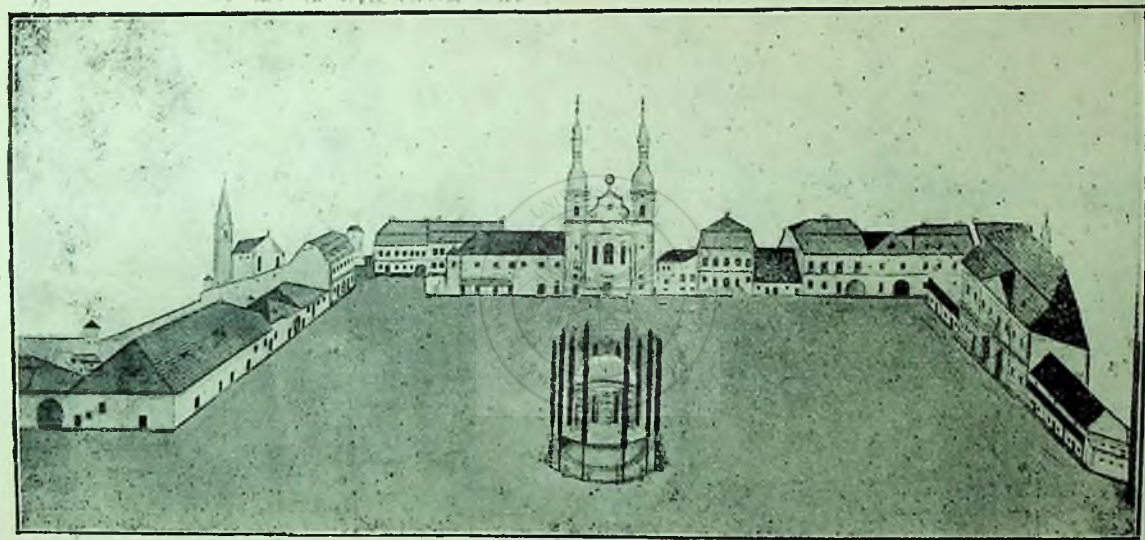
3) Benkő K. o. c. p.

4) Kosa Zsigm. *De publ. part. Trans. Adm. sub Wayvodis.*

5) *Archiva oraș. 1616.*

Vederea generală a orașului (1821). (Desen: Canc. Ștefan Toth)

Piața Regele Ferdinand (1821). (Desen: Canc. Ștef. Toth).

atât față de regii Ungariei cât și față de principii Ardealului, în dieta celor trei națiuni, convocate la Alba-Iulie, decidem: 1. Târgul ce s'a numit până acum Târgu-Secuesc și se află în Scaunul Mureșului, îl scoatem din rândul târgurilor și-l declarăm oraș regesc.

2. Li lăsăm și pe mai departe emblema veche: un braț de om, tăiat dela umăr și îmbrăcat în fier, care ține o sabie, infiptă într'un cap și o inimă de urs.

La început, orașul Târgu-Mureș era mic și neînsemnat. Situația geografică favorabilă, bogăția solului și viața comercială și industrială ce începu să ia ființă, în secolul al XIV., prin întemeierea breslelor, atrage, cu o putere iresistibilă, pe locuitorii din satele învecinate, ba chiar și din cele mai îndepărtate, îndemnându-i să-și mute locuințele în acest oraș, unde traiul este mai ușor și mai tihnit.

Din secolul al XIV, Târgu-Mureșul ajunge capitala Secuimii, devenind cel mai însemnat centru politic din Răsăritul Ardealului. Aici, începură să se țină, în veacurile următoare, dietele secuești, la cari veniau delegații din țerile învecinate și în deosebi, din Moldova și Muntenia, cari voiau să încheie alianță cu Ardelenii împotriva Turcilor, cari erau o puternică primejdie pentru ei.

Una după alta, comunele din apropiere se contopesc cu orașul Târgu-Mureș, dându-i astfel puțința de dezvoltare și înflorire. În curs de câteva secole, 9 comune se unesc cu capitala Secuimii, devenind, în chipul acesta, cel mai mare și mai important oraș de pe valea Mureșului superior.

Comunele, cari s'au contopit cu orașul Târgu-Mureș, sunt: 1. *Șașvarul mare sau de sus*, 2. *Șașvarul mic sau de jos*, 3. *Secuonii*, 4. *Gordașfalăul*.

5. *Bcneşfalăul*, 6. *Miceşlii*, 7. *Curtenii*, 8. *Podenii* și 9. *Remelea*.

Şaşvarul mare și mic se întindea între oraşul Târgu-Mureş și comuna Corunca, dealungul văii Pocloş; moara Şaşvari de pe valea Pocloş le-a păstrat acestor comune, numele până aproape în zilele noastre.

În secolul al XVI, comuna Şaşvari, după cum amintesc documentele, avea 4 porți. Abia, în secolul următor (s. XVII), fu părăsitate aceste comune de locuitorii, cari se mutară în oraş.

Secuenii era în partea nordică a oraşului, între podul cel mare al Mureşului și comuna Podeni. Într'o scrisoare din 1745, se face amintire de pământul de lângă Poarta comunii Secueni. Acest document dovedește că, în secolul al XVIII, mai exista o poartă a comunei Secueni, a cărei nume l-a păstrat până în ziua de azi, ținutul dintre Săbad și Podeni, numit Secueni.

Pe poarta casei lui Martin Csiky, clădită pe acest loc, se putea ceti în sec. trecut, inscripția: „Porta curiae Martini Csiky in praedia Székelyfalva (Secueni). Errecta Anno Dni 1846 Ap. 4“. Numele acestei comuni l-a păstrat și valea Secueni, care dă, la Podeni, în Mureş. Tradiția ne spune că locuitorii din Secueni, lipsiți de adăpost, împotriva Tătarilor și a altor dușmani, s'au refugiat în oraş, unde s'au stabilit pentru totdeauna. Mutarea locuitorilor s'a întâmplat numai după anul 1567, căci, în registrele din acest an, se face amintire de comuna Secueni, care avea 2 porți.

Oraşul cumpără pământul din hoțarul comunii Secueni, dela Francisc Toldalagi, cu suma de 460 fl., dându-i, în schimb, și un pământ din Săbad cu 12 familii de iobagi.

Gordaşfalăul era pe locul numit și astăzi Gordaşfalău, la capătul Str. Sf. Gheorghe, Spre

Nord de această comună, pe malul Mureşului, era comuna *Curteni*.

În apropiere de Sântana, era comuna *Beneşfalău*. O parte din locuitorii acestei comune s'au mutat în Târgu-Mureş, iar cealaltă a rămas acolo, contopindu-se cu Sântana.

Lângă Târgu-Mureş, erau două comune cu numele *Miceşti*. O parte din locuitorii comunei *Miceşti*, mai apropiată de oraş, s'au mutat în oraş, iar cealaltă s'a aşezat în comuna *Miceştii de azi*. Oraşul cumpără comuna *Miceşti* cu 350 fl. dela Ioan Lazar, dându-i, în schimb, şi 9 familii de iobagi în Felia şi 3 în Herghelia. ¹⁾

Comuna *Podeni*, care se întindea pe malul drept al Mureşului, luă fiinţă în anul 1608, când s'a cumpărat dela familia Lazar un pământ de 20 jugăre şi pe acesta au fost colonizaţi coloniştii români, cari aveau datoria să îngrijească de pod şi să plătească proprietarului o taxă anuală de 3 floreni.

Comunele *Podeni* şi *Remetea* se alipesc la oraş în anul 1902.

În vechime, oraşul Târgu-Mureş se împărţia în 4 sectoare, numite după străzile principale: 1. Sf. Gheorghe, 2. Sâncraiiului (Călăraşi), 3. Sf. Nicolae (Ştefan Cel Mare) şi 4. Pocloş (Piaţa Albina).

În locul bisericii ortodoxe din piaţă, era vestita »fântână cântătoare« a lui Bodor, clădită cam în anul 1810, care tot la câte 6 ore cânta, iar cântecul său se auzia până departe, în satele învecinate. Fântâna avea o cupolă şi în vârful cupolei era statua lui Apolo, care a fost distrusă, la 1836, de un vânt puternic şi probabil, că tot atunci s'a stricat şi mecanismul ce cânta.

Autorul acestei fântâni a fost Petru Bodor (1788—1894), născut în Sângeorzul de pădure, din o

1) Arhiva oraşului Nr. 19—1276.

familie reformată de preot. Ca copil făcea pluguri, care, mori, iar ca elev al liceului reformat din Tg.-Mureș, ceasornice. Dar, după doi ani de școală, învață grădinăritul și apoi, pleacă în străinătate, unde vede fântâni cântătoare și după modelul acestora, o face și pe cea dela Tg.-Mureș.

În anul 1819, este deținut și închis pentru falsificare de bani, dar scăpând din închisoare, pribegeste prin țară și moare la Cluj. ¹⁾

În popor, s'a păstrat tradiția că Petru Bodor a fost osândit la moarte, și înainte de execuție, avu o singură dorință: să-și mai vadă odată fântâna, făcută de dânsul. Dorința îi este satisfăcută, Bodor putu să intre în fântâna sa, de unde ia un șurub și de atunci ea n'a mai cântat nici odată.

Așezarea, teritoriul, munții și văile orașului

La început, orașul s'a clădit pe colinele ce se ridică în partea stângă a Mureșului și abia mai târziu, s'a întins și pe șesul ce îmbrățișează aceste coline. Pe acest șes, unde, azi, se înalță cele mai frumoase clădiri, odinioară era albia Mureșului; prin piața minunată și modernizată de astăzi, odinioară treceau apele Mureșului. Despre aceasta ne vorbește lămurit toponimia locală, care ne-a păstrat până în ziua de azi, în Str. Sf. Gheorghe, numirea de *Mureșul sec*, și moara de apă, descoperită, în secolul trecut, în piață, moară care era pusă în funcțiune de apa Mureșului.

Din toate părțile, orașul este înconjurat de sate românești și ungurești. La Răsărit, se întinde Sângeorgiul de Mureș și Corunca; la Miazăzi: Budiul și

1) *Marosvásárhely lexikon* pg. 64—66.

Cocoșii; la Apus: *Mureșenii și Sâncraiu de Mureș*, iar la Miazănoapte, *Cornețelul, Sântana și Bărdești*.

Orașul se întinde pe un teritor de 5710 jug. cad. care se împarte, după cărțile funduare ale orașului din 1875, în chipul următor:

1. Fânaț	309	jug.	cadastrale
2. Arător	2431	„	„
3. Vii	196	„	„
4. Pășune	317	„	„
5. Păduri	1450	„	„
6. Terenuri clădite și neclădite	1007	„	„

Total: 5710

În anul 1902, au fost anexate la oraș și comunele: Podeni și Remetea, cari tăcură să se mărească teritorul orașului la 5951 jug. cad., din care, clădit este 602 jug. iar neclădit: 1050 jug.

Din întreg teritorul orașului, $\frac{1}{4}$ este șes, iar $\frac{3}{4}$ deal și pădure; pământul este galben-roșietic, iar în unele locuri, pietros (ex. colina pietroasă, kövesdomb); pe șes, în unele părți, e negru, iar în altele (spre Sf. Gheorghe, Podeni, Sântana și Cornățel), e nisipos.

În hotarul orașului, se cultivă diferite cereale: grâu, porumb, orz, ovăs etc., sfeclă de zahăr, iar pe dealuri și în grădini: vii și pomi. În secolele trecute, se cultiva tutunul și pepenii verzi și galbeni.

Pădurile și dealurile orașului sunt: 1. *Pădurea mare* cu vârful *Cornești* (488 m.), din care se desprind dealurile: *Trebei* și *Dealul mare*. Această pădure întinzându-se pe deal și vale, spre Miazănoapte se pierde în pădurea *Geyra*, ce se prelungește până aproape de șoseaua ce duce în sus, pe Mureș. 2. *Stejeriș* cu vârful *Stejeriș* (496 m.) Valea *Unumai* o desparte în două: o parte nordică și una sudică.

Partea nordică formează, în sensul strict al cuvântului, pădurea *Stejeris*, lângă care se află poligonul de tragere ; pe partea de sud, sunt dealurile : *Sig.* (330 m.) și *Dealul Budiului* (425 m.) Pe coasta dinspre Vest este „sălașul Tătarilor,“ unde, după tradiție, s'au ascuns odinioară, Tătarii, petrecând, aici, mai multă vreme. 3. *Cocoși*, care se mărginește cu hotarul comunei *Cocoși* și *Mureșeni*. 4. *Între dealuri*. Se mărginește, la Sudvest, cu hotarul comunei *Jedu*, iar la Sudest, cu a comunei *Corunca*. În această pădure, și-au așezat lagărul, pe timpul domniei lui *Mihai Apafy I, Turcii*. 5. *Beșe* cu vârful *Urieșul* (462 m.), fiind întretăiată de valea *Donia*. Se mărginește cu hotarul comunelor : *Bărdești*, *Sântana* și *Remetea*.

Râul care trece, prin hotarul orașului, încingându-l, la Nord, ca un brâu de argint, este *Mureșul*.

Văile și pârăiele : 1. *Valea Șașvari* care are 2 brațe : un braț vine din comuna *Jedu*, iar celalalt din *Corunca*, cari unindu-se curg spre Sud. La »fântâna regelui«, *Șașvari* primește numele de *Pocloș* și se varsă, la locul numit »*Pepeniște*«, în *Mureș*. 2. *Valea Cocoși*, care întretăind partea de Sud a orașului, se varsă, la *Mureșeni*, în *Mureș*. 3. *Părăiașul din târgul de vite* care, luând naștere din »fântâna preoților,« se varsă în *Mureș*. 4. *Părăiașul* ce vine din pădurea numită sălașul Tătarilor. 5. *Valea rece* ce se varsă în *Pocloș*, 6. *Părăiașul Coșar și Trebei*, isvorând din dealurile cu acelaș nume și unindu-se, se varsă în *Mureș* și 7. *Părăiașul* ce isvorește din pădurea mare și se varsă în *Pocloș*.¹⁾

1) Orbán Balázs: Székelyföld leirása și Benkő: Marosvásárhely krónikája (ms. în arhiva oraș).

Locuitorii Oraşului

Temelia oraşului a fost pusă cu multe secole înainte de Christos. Săpăturile făcute aici, au scos la iveală o mulţime de obiecte vechi, cari dovedesc, în mod neîndoios, că în secolul X—IX a. Chr. erau o mulţime de locuinţe pe locul, unde se înalţă azi, oraşul Tg.-Mureş. De atunci, o mulţime de popoare şi-au întemeiat aici, gospodăriile.

Cei mai vechi locuitori, pe cari îi putem cunoaşte, la lumina documentelor, sunt *Thracii*, cari locuiau aici, prin secolul X—IX a. Chr. Peste Thraci se revarsă în secolul al VII-lea. a. Chr. *Scythii*, cari coborându-se din Rusia în Moldova, ajung pe valea Mureşului, până la Târgu-Mureş, unde trăiesc mai multe secole dearândul.²⁾ Locul lor îl iau Dacii, cari îndrăzniră, în secol II d. Chr., să-şi măsoare forţele cu puterea uriaşă a legiunilor romane, cari îi sdrobesc cu desăvârşire.

După înfrângerea Dacilor, se pare că, în Târgu-Mureş, nu mai bate, cu atâta putere pulsul aşezărilor omenesti, care în epoca romană, îşi găsesc un teren mai prielnic în comuna învecinată, Cristeşti.

Dar, dacă timp de două secole (II—III), a fost mai slab aici pulsul acestor aşezări omenesti, cu atât svâcneşte cu mai multă tărie, în epoca năvălirilor barbare.

Aici, s'au oprit şi şi-au întemeiat gospodăriile primitive, toate popoarele barbare, cari dădură năvală asupra pământului bogat din „*Dacia fericită*”: *Goţii, Hunii, Gepizii etc.*

Unelte, vasele şi podoabele lor de metal şi lut, descoperite în pământul oraşului, cu prilejul canalizării, sunt cea mai bună dovadă despre aşezarea

2) Pârvan : *Gelica* pg. 291—293.

și viețuirea acestor popoare, în locul, unde este azi, orașul Tg.-Mureș.

Românii. După dispariția popoarelor barbare, *Românii* părăsesc ascunzișurile codrilor și ale munților, așezându-se la șes, unde găsiră pământ bun pentru agricultură și pășune pentru vite. Atunci probabil, că se vor fi așezat și în Târgu-Mureș, unde refac clădirile distruse și pun temelia unei vieți noi. Probabil că și aici, ca și în întreg Ardealul, ursitoarele își cântară cântecul lor vrăjit la leagănul neamului nostru, prevestindu-i un viitor îndelungat și dureros; probabil, că și aici, au răsunit codrii și văile orașului, cu multe secole înainte de venirea Secuilor, de cântecele vesele și dureroase ale țărănilor și luptătorilor români, iar pământul fu frământat de jocurile domoale și repezi ale flăcăilor și fetelor noastre.

Românii din Târgu-Mureș duseră, multe veacuri, o viață simplă de agricultori, păstori, pescari și luptători, fără să lase, în urma lor, documente scrise, cari ar putea să le lămuriască trecutul lor sbuciumat.

În secolul al XI—XII, se revarsă în Ardeal Ungurii, dintre cari o parte sunt așezați de regii Ungariei ca păzitori la granița de Răsărit a Ardealului. Urmașii acestor păzitori de graniță sunt Secuii.

Regii Ungariei încarcă pe Secui cu o mulțime de privilegii și drepturi, dându-le posibilitatea de o dezvoltare mai repede și mai sigură; Românii, în schimb, lipsiți de orice sprijin, sunt nevoiți să facă toate eforturile pentru a-și putea apăra și păstra individualitatea lor etnică. Lupta uriașă începută între venetici și băștinași, făcu că balanța victoriei să se plece în favorul celor alintați de stăpânire. În această luptă tăcută dar dâră, an după an, se prăpădește tot mai mult elementul românesc, înmulțind

rândurile străinilor. Rândurile noastre rărite în lupta cu popoarele conlocuitoare, sunt improspătate neconținut cu elemente noi, venite din Moldova și Muntenia.

La 1602, când armatele înfrânte ale lui Radu Șerban poposesc o noapte în Mureșeni și Tg.-Mureș, 6 soldați munteni se stabilesc pentru totdeauna aici. ¹⁾

Din Moldova, încă s'au scurs în Ardeal o mulțime de Români fugiți de groaza Turcilor sau cruzimea domnilor și se așează în minunatul oraș de pe malul stâng al Mureșului, primind numele de Moldoveanu. În procesele verbale ale orașului din 1636, găsim pe locuitorul Martin Moldoveanu, figurând ca martor împotriva lui Toma Borșoș, care avuse un proces cu iobagul român, Ștefan Turcu. ²⁾

La 1600, trebuie să fie numeros elementul român în capitala de odinioară a Secuilor, căci Mihai Viteazul, îndemnat de simțul de recunoștință față de acești români cari îl ajutară în lupte, le clădește o biserică ortodoxă. ³⁾

Cea dintâi statistică privitoare la Românii din Târgu-Mureș, a făcut-o nemuritorul vlădică român, Inocențiu Micu Klein. După această statistică (1733), numărul Românilor se urcă la 300 de suflete unite. Afară de uniți, erau și o mulțime de ortodoxi, cari nu îmbrățișară unirea, deoarece abia după 1750 trec, în masse mai compacte, Românii de aici la unire. La 1733, numărul Românilor se urcă deci binișor peste 300 de suflete ⁴⁾ cam 100/0 din toată populația orașului.

1) Gróf Mikó : Erd. történelmi adat. pg. 65.

2) Procesele verbale ale orașului pe anul 1636 în arhivă.

3) Traian Popa : O biserică a lui Mihai Viteazul, în Tg.-Mureș. Soc. de mâine, anul 1924.

4) Șematismul 1900 pg. 430.

În 1755, găsim 69 familii unite. Statistica exactă a Românilor se face la 1762, când se află în Târgu-Mureș, 56 familii unite și 39 familii neunite, cari socotite în suflete, reprezintă cam 475.

Autoritățile militare și civile din Tg.-Mureș fac conscrierea locuitorilor la 1785. Totalitatea locuitorilor, la 1785, se urcă la 4967 suflete, din cari Români sunt 525, aproape 10⁰/₀.

Comparând această statistică cu cele precedente, ne vom convinge că cu cât ne vom adânci mai mult în negura vremilor, cu atât constatăm că în trecut populația românească era mai numeroasă și că scăderea progresivă făcută odată cu timpurile moderne se datorește faptului că consiliul orașului a luat întotdeauna măsuri drastice împotriva elementului românesc. La 1759, s'a luat hotărîrea: „Nici un locuitor din neamul valah nu poate cumpăra, cu dreptul de proprietate, vre-un teren, pe teritoriul orașului; să nu se dea valahilor nici un loc fie de arat, fie de fânaș, din hotarul orașului. Nimeni dintre cetățeni să nu-i protejeze ori să-i primească la lucru și cu atât mai vărtos să nu le dea loc ca să se așeze pe el, ci să-i denunțe primarului.“¹⁾ Este foarte natural că o astfel de măsură drastică n'a contribuit la progresul neamului românesc, ci a accelerat distrugerea sa.

O politică sistematică de maghiarizare a naționalităților începe abia la începutul secolului al XIX. Conducătorii Ungurilor, văzând o mare primejdie în locuitorii țării, cari vorbesc o altă limbă decât a lor, încercară, pe toate căile, să facă să amuțească limba streină din cuprinsul țării, voind, ca în curs de câteva decenii, să schimbe fața Ardealului și a Ungariei în așa fel, încât, începând dela Predeal

1) Arhiva orașului. *Dăcreta et leges.*

până la Cașovia și dela Biserica Albă până la Ungvar, munții și văile țării ungurești să răsune numai de accentul limbii maghiare.

Aceste încercări forțate, cari, deși, în unele părți, deșteaptă la o viață națională pe cei oropsiți și primejduiți de valurile prăpădului, înregistrează, în multe locuri, succese însemnate. Comercianții, meseriașii și funcționarii români din Târgu-Mureș și alte orașe Ardelene, călăuziți de interese private își uită limba și lasă să se stingă în mâinile lor facla credinței naționale, trecând în tabăra dușmanilor, de unde, adeseori improașcă segeți veninoase împotriva conaționalilor de ieri. Din acest timp, datează maghiarizarea celor mai multe familii românești: Moldovanu în Csath, Petrișor în Fogarași etc.

În statistica locuitorilor din 1858, se află 11710 de suflete, urcându-se, în curs de 67 ani, cu peste 100⁰/₀. Din 11710, Români sunt: 396 suflete unite și 61 ortodoxe, în total 457, adică 3⁸⁰/₀.

După statistica anului 1890, orașul are 14.212 locuitori, din cari Români sunt: 609, adică 4²⁰/₀. Aici s'ar simți o mică sporire față de statistica din 1858. Această sporire trebuie căutată în populația flotantă a orașului: numărul mare de români, cari cercetau școlile din oraș, (licee, academia de drept și cursul de notari), apoi soldații din regimentele ce se aflau în oraș.

Făcând o comparație între statisticele din 1733, 1754, 1702, 1858 și 1891, vom constata, cu durere că în loc să se urce, numărul Românilor scade simțitor. Dar și acești Români, cu rari excepții, își aveau atrofiată conștiința națională și limba stâlcită și plină de maghiarizme.

Politica de maghiarizare își ajunge culmea la 1913, când se înființează episcopia de Hajdudorog,

rupându-se biserica gr. cat. din Tg.-Mureș de arhi-episcopia Blajului și încopciindu-se la noua episcopie maghiară.

Acum, bietul român, apăsător de griji și necazuri, este lipsit și de dreptul de a se ruga în public, în limba sa, fiind nevoit să se retragă într'un colț tainic al casei și acolo să stea de vorbă cu Dzeul său care l-a păzit în mijlocul atâtor furtuni.

După unirea Ardealului cu vechea Românie (1918), elementul românesc din oraș începe a se înmulți din an în an, ajungând în curs de 8 ani, la aproape $\frac{1}{3}$ din totalitatea locuitorilor, urcându-se dela 10% la 29%.

2. *Ungurii*. Majoritatea locuitorilor o formează Ungurii. Ei s'au așezat în oraș prin secolul al XI. Încărcați de stăpânire cu privilegiile și drepturile, isbuciră să-și păstreze, în cursul veacurilor, pe toți fiii lor legați de trupul neamului, ba câștigară și din popoarele conlocuitoare, pe cari, prin acordarea de drepturi și privilegii, putură să le desnaționalizeze și să le maghiarizeze.

În anul 1918, ei reprezentau aproape 90% din totalitatea locuitorilor.

3. *Grecii și Armenii* se așezară ca comercianți în secolul al XVIII. Grecii având aceeași confesiune cu Românii, se românizează, pe când Armenii, fiind de religia romano-catolică, se maghiarizează.

În secolul al XVIII și XIX, Grecii românizați formau aristocrația Românilor, luptând din toate puterile pentru ridicarea de școli și biserici românești. Valul maghiarizării nu-i cruță nici pe acești aristocrați români, rupându-i de trupul neamului nostru.

4. *Sașii* veniră probabil, în două rânduri: în secolul al XI și în secolul al XVIII. O mare parte din ei s'a maghiarizat.

5. *Țiganii* se așezară aici, deodată cu venirea lor în Ardeal. Vorbesc, cu multă plăcere ungurește, dar nu s'au maghiarizat.

6. *Evreii*. La 1785, când se face cea dintâi conscriere oficială a locuitorilor orașului, nu se află aici, nici un evreu și abia, la începutul sec. XIX-lea, putură evreii să-și câștige dreptul de a se așeza pe teritoriul orașului. În curs de un secol, însă, s'au înmulțit în chip uimitor, întrecând prin număr, toate minoritățile cari trăiesc aici, de secole, afară de Unguri.

În diferite timpuri s'au mai așezat în oraș: Ruteni, Ruși, Sârbi, Bulgari etc. cari sunt în număr mai mic.

Mișcarea populației între anii 1699—1927:

În anul 1699, orașul are 498 familii, iar, în anul 1733, are 524 familii. Acum, dacă socotim de fiecare familie câte 5 membrii, urmează că orașul, în anul 1699, avea 2590 suflete, iar în 1733, avea 2620 suflete.

În anul 1785, se face cea dintâi statistică oficială și se găsesc în oraș: 868 case, 1144 familii și 4987 suflete.

Conscrierea locuitorilor după naționalitate. se face abia în anul 1833, deci numai dela această dată, putem urmări mișcarea naționalităților din oraș:

An 1833	Rom.	459	Magh.	5937	Germ.	177	Evr.	16	alții	321=	6919
"	1856	"	470	"	10446	"	565	"	297	"	300=11886
"	1880	"	670	"	11376	"	528	"	—	"	309=12883
"	1890	"	669	"	12785	"	447	"	—	"	311=14212
"	1910	"	1717	"	20045	"	606	"	2745	"	404=25517
"	1927	"	11229	"	18158	"	879	"	5048	"	3152=38466

Administrația orașului

Vechii locuitori ai Ardealului, României și Ungurii, fiind agricultori, păstori și războinici, nu simțiră necesitatea înființării orașelor.

În vreme de pace, aveau nevoie de pământ roditor și pășuni bogate pentru cirezile de vite și turmele de oi, iar, în vreme de restriște, se retrăgeau în văgăunile munților și în adâncimea codrilor, cari erau cele mai puternice fortărețe de apărare împotriva puhoiului înfiorător de dușmani.

Prin așezarea Sașilor în Ardeal, începu și aici a se pune temelie orașelor.

Ținutul, unde se înalță azi, falnic orașul Târgu-Mureș, prin situația sa geografică, este un însemnat centru, spre care gravitează locuitorii de pe valea Nirajului, Mureșului și a Câmpiei Ardelene, devenind în scurtă vreme, un însemnat centru comercial, unde vin locuitorii din împrejurimi ca să-și pună în valoare produsele și să-și procure lucrurile necesare la gospodăriile lor primitive.

La început, se înfiripează un sât mai puțin însemnat, care începe a deveni tot mai vestit, cu fiecare an ce trece.

Din acest sat, în secolul al XIV-lea, se formează un târgușor (oppidum) care având condiții prielnice de înflorire luă o dezvoltare repede și însemnată, încurajată și de regele Sigismund, care la anul 1427, ordonă ca în fiecare Scaun secuiesc, să fie câte un oraș, înzestrat cu privilegii.

Se vede deci lămurit că la începutul secolului al XIV-lea, și în Scaunul Mureșului, a trebuit să ia ființă un oraș care nu putea fi altul decât orașul Târgu Mureș. Nici una din diplomele regelui Sigismund, prin cari asigură privilegii însemnate orașelor secuiești, nu s'a păstrat, totuși se poate deduce cu siguranță că dânsul a acordat fiecărui oraș autonomie, care îi dădea dreptul să-și aleagă primar, să aibă administrație și justiție proprie, să fie scutit de sarcinile scaunului, etc.

Până în secolul al XV-lea, orașul stătea sub

administrația Scaunului ca și celelalte comune din Scaun. În anul 1438, judecătorul și căpitanul Scaunului își exercita dreptul de judecător și asupra cetățenilor din Târgu-Mureș, deținând și aducând sentințe în procesul a trei iobagi, fugiți dela stăpânul lor și deținuți în oraș.

La începutul secolului al XV-lea, Târgu-Mureșul este amintit în documente ca oraș (*civitas*), nume ce-l aflăm, mai întâiu la 1409, când Secuii se adună în orașul Târgu-Mureș, unde aduc hotăriri privitoare la moștenirea a doi Secui.

Deacum, își păstrează neconținut numele de oraș. La 1460, șpanii Secuilor vorbesc despre judecătorii orașului Târgu-Mureș, semnul autonomiei, care se păstrează, cu mari jertfe, până în zilele noastre.

Funcționarii Scaunului Mureș nu văzură cu ochi buni emanciparea orașului de sub administrația Scaunului, precum și privilegiile cetățenilor, privilegiile cari îi scoteau pe cetățeni de sub sarcinile județene și îngreădeau drepturile nobililor din județ, cari voiau să se bucure, fără nici o restricțiune, atât de drepturile cetățenești cât și de veniturile orașului.

Aceste privilegii aruncă mărul de discordie între cetățenii orașului și nobilii din Scaunul Mureș. O serie întreagă de frecări și lupte avură loc între ei. Cetățenii nu voiau, cu nici un preț, să recunoască nobililor drepturi speciale în oraș: scutirea de impozite și alte sarcini publice.

Această hărțuială ajunge până la guvern, care, la 1581, reglementează drepturile nobililor față de oraș: Nobilii cari doresc să locuiască în oraș, sunt datori să plătiască o anumită taxă; să contribuie la ținerea străjilor de noapte și la facerea podurilor; să observe toate datinele ce sunt în uz la bălciuri; să nu primească la casele lor pe tâlhari, cari pot fi urmăriți și deținuți chiar și în casele nobililor; se

scutesc de impozite numai casele, cari la această dată sunt proprietatea nobililor, fiind supuse la impozite, toate casele ce le vor cumpăra sau clădi nobilii de aici înainte; sunt datori să facă, cu cheltuiala lor, gardurile la pământurile și casele lor.

Acest ordin însă nu putu potoli pe multă vreme aceste neînțelegeri, cari în cursul vremii, izbucniau necontentit, guvernul fiind nevoit a le confirma din nou, în anul 1599, 1616 etc.

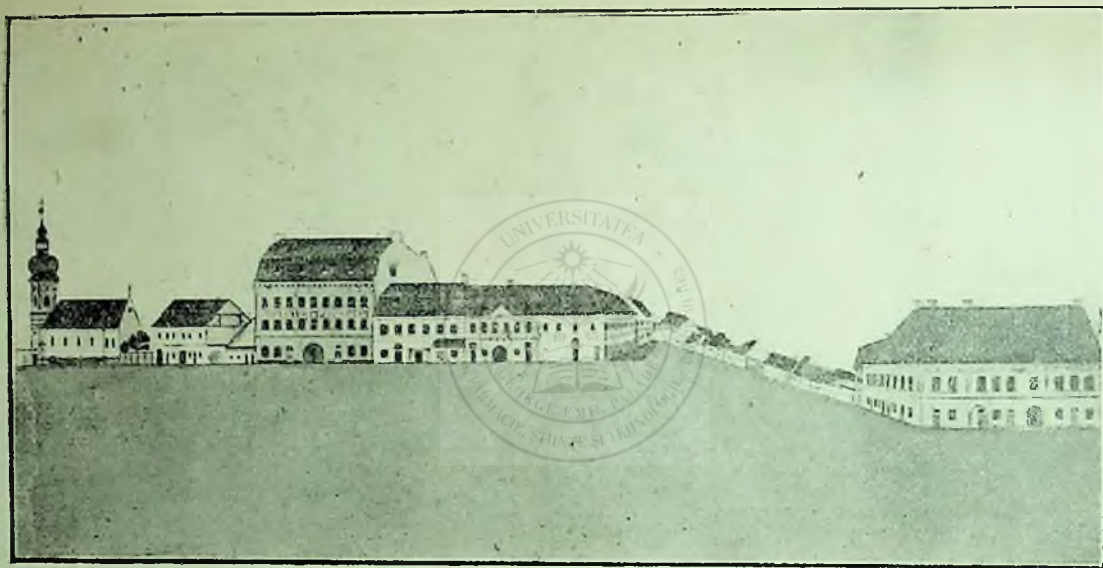
Un drept însemnat al cetățenilor, o urmare a autonomiei, scutea pe cetățeanul din Târgu-Mureș de obligația de a se prezenta în fața justiției, afară de justiția din oraș. La 1478 regele Matia ordonă voevozilor și vicevoevozilor să nu zălogească pe nedrept pe cetățenii orașului Târgu-Mureș, cari, dacă au comis vre-o crimă, trebuiesc dați în judecată la consiliul orașului. Funcționarii județului nu respectă acest ordin categoric, ci citează și mai departe pe cetățenii orașului în fața forului de judecată al Scaunului și aduc sentințe împotriva lor.

Orașul protestând contra acestui abuz de putere, voevodul Ardealului Ștefan Bathori și șpanul Secuilor trimit un ordin sever, prin care opresc pe funcționarii Scaunului Mureș să mai judece pe cetățenii orașului, cari, după obiceiurile și legile vechi, stau sub jurisdicția orașului.

Cetățenii țineau morțiș la acest drept al lor și nu dădeau nimănui voie să facă cel puțin apel la Scaun, împotriva sentinței orașului.

Acest drept este sancționat de Ioan Zapolya (1519—1531), de Izabella (1557) și Ion II-lea, (1560).

Procesele mai însemnate se defereau la forurile mai înalte: adunarea națională, șpan și tabla regească. La 1604, procedura penală a orașului prevede că tabla regească este forul, la care se poate face apel.

Piața Regele Ferdinand (1821). (Desen: Canc. Ștef. Toth).

Piața Albina (1820). (Desen: Canc. Ștef. Toth).

Cel mai însemnat privilegiu îl dobândește orașul la 1616, când Gavril Bethlen îl declară oraș liber regesc și-l ridică deasupra tuturor orașelor din Secuime.

Prin diploma din 1616, care recunoaște dreptul de municipiu al orașului, Gavril Bethlen stabilește că toți nobilii cari se află pe teritoriul orașului sau se vor așeza aici mai târziu, își păstrază dreptul de nobil, dar sunt obligați la suportarea tuturor sarcinilor ca și ceilalți cetățeni, pământurile și casele lor fiind supuse regulamentului orașului. Nobilii protestează împotriva știrbirii drepturilor avute. Protestul este încununat cu succes: nobilii sunt scutiți de sarcinile publice.

Acest succes al nobililor turbură pe cetățeni, cari se mișcă în mod foarte serios pentru ștergerea privilegiilor nobililor. Lupta între nobili și cetățeni se termină cu un compromis: orașul recunoaște scutirea de impozite a vechilor case ale nobililor, dar casele noi clădite, cumpărate sau moștenite, nu se bucură de acest drept.

Din cele mai vechi timpuri, orașul era condus de primar, ajutat de un consiliu. Acest consiliu a trecut prin diferite faze. La începutul secolului al XVI-lea, primarul era ajutat în conducerea orașului, de 6 consilieri, aleși de populația orașului.¹⁾

În secolul următor, întâlnim 50 de jurați, aleși de populație, cari aleg din sânul lor, 12 consilieri, un primar și un subnotar.

În anul 1702, Jezuiții, stabilindu-se în oraș, pretind ca jumătate din jurați să fie de religia rom. cat. Această pretențiune este satisfăcută la 1750, când guvernul ordonă ca jumătate din consilieri și jurați să fie de religia rom. cat. iar, cealaltă jumătate, de religia reformată. Primarul, ales pe timp de doi ani, un ciclu catolic, alt ciclu reformat, prezi-

1) Arhiva orașului: Leges et decreta. 1604.

dează consiliul, care administrează chestiunile politice, judecătorești și administrative ale orașului, ținând câte trei ședințe pe săptămână : Luni, Miercuri și Vineri.

Hotărârile consiliului pot fi atacate la Curtea de apel.

Afară de consiliu, orașul mai avea o judecătorie care se compunea din 2 consilieri, 1 prim-notar, 1 avocat și 2 jurați; aceștia desbăteau chestiunile mai mici, deaici, se putea face apel la consiliul orașului.

Prin legea din 1876 și 1886, agendele orașului sunt conduse de : 1. Congregație, 2. Comisia administrativă, 3. Consiliu, 4. Sedria Orfanală, 5. Primar, 6. Prefectul de poliție, 7. Judecătoria comunală, 8. Biroul populației. Cercul de activitate al acestor organe s'a stabilit prin regulamentul orașului din 1890.

În anul 1925, parlamentul votează legea administrativă care se întinde și asupra orașelor din Ardeal. Această lege prevede un consiliu format din 18 consilieri aleși și 11 consilieri de drept, numiți de Minister. Acest consiliu alege prin vot secret, pe primar și patru consilieri, cari formează delegația permanentă.

Legea administrativa din 1925 este schimbată prin legea, votată în vara anului 1929, care de asemenea e pe cale de a fi modificată de o nouă lege.

Cred că este timpul ca să se alcătuiască o lege administrativă bine studiată și votată cu concursul tuturor partidelor și această lege să fie piatra unghiulară, temelială puternică a administrației sănătoase și solide a comunelor și județelor.

Primarii mai însemnați ai orașului

Din galeria bogată a primarilor maghiari, cari au condus orașul în timpul stăpânirii ungurești, se

desprind figurile strălucite a doi bărbați cari și-au închinat o parte a muncii lor, organizării și dezvoltării orașului Tg.-Mureș: Toma Borșoș și Dr. Gheorghe Bernády.

Toma Borșoș (1566—1634) s'a născut la anul 1566, în Tg.-Mureș, din o familie nobilă; tatăl său a fost în repețite rânduri, primar al orașului. De profesie era blănar. La 1597, e ales notar al orașului, apoi, primar și, în această calitate, funcționează 5 ani (1599—1604), luând inițiativa clădirii cetății, care a servit, în cursul veacurilor, cetățenilor orașului ca un puternic scut de apărare. »Imi aduc aminte că ne-am refugiat la Brașov (1602) și în timpul pribegiei, 3 barbați de seamă: Toma Borșoș, Ion Nagy Szabó, tatăl meu, și Mihailă Nagy Szabó văzând cetatea de acolo, s'au hotărît să facă și în Tg.-Mureș, o întăritură la fel ca cetățenii orașului să nu mai fie nevoiți în timp de război, să ia lumea în cap. Aprobând toți trei această hotărîre, s'au reîntors acasă și aici găesc pe cetățenii orașului, întorși din pribegie . . . Toma Borșoș, primar în anul 1602, convoacă la o consfătuire pe cetățenii orașului și arătându-le cu cuvinte frumoase, hotărîrea luată la Brașov, îi îndeamnă să lucreze cu trup și suflet, pentru înfăptuirea acestui plan. Unii cetățeni îl aprobă, alții însă nu . . . Aderenții primarului zic: »Dacă nu stați alături de noi, plecați din oraș, căci noi cu ajutorul lui Dzeu, ne apucăm de lucru«. ¹⁾ Materialul necesar la clădirea cetății s'a adus din ruinele mănăstirii, dărâmată de oștile generalului Basta, iar materialul lemnos, din pădurile orașului.

Toma Borșoș trece, apoi, în diplomatie și principele Ardealului îl trimite, în trei rânduri, ca ambasador la poarta din Constantinopol.

1) Miko o. c. pg. 75.

La parte activă la diferite diete ce se țin în Ardeal: Dej, Mediaș etc.

Meritul cel mai nepieritor pentru oraș, și-l câștigă la 1616, când obține dela principele Ardealului Gavril Bethlen, diploma, prin care orașul Tg.-Mureș, este ridicat în rândul orașelor cu drept de municipiu. ¹⁾

Dr. Gheorghe Bernády s'a născut la 10 Aprilie, 1864. În vârstă de 38 ani, este ales primar al orașului și în această calitate, lucrează cu încăpăținare la dezvoltarea orașului, ridicându-l între cele mai frumoase orașe din Ardeal. Aproape toate clădirile publice: palatul cultural, primăria, liceul de băieți și fete, uzina electrică și de apă, canalizarea și asfaltarea orașului sunt opera acestui bărbat priceput, îndrăgneaș și de inimă.

Cu drept cuvânt îl putem numi întemeietorul orașului modernizat.

Primarii români (Dr. Aurel Ghibu, Dr. Cornel Albu, Dr. Ion Harșia, Dr. Emil Dandea, Dr. A. Popescu, Dr. Ion Pantea, M. Costin și Dr. Petre Musca) fiind de scurtă durată în fruntea orașului, nu și-au putut realiza decât în parte, intențiile bune și planurile frumoase, cu cari au ocupat scaunul de primar sau de președinte al comisiei interimare a orașului.

1) *Mvásárhelyi lexikon* pg. 70.

II. ISTORIA POLITICA

EPOCA ANTEROMANĂ

În anul 1909 și 1910, distinsul arheolog *Ștefan Kovács* a făcut o serie de săpături în Str. Regele Carol din Tg.-Mureș, scoțând la iveală o mulțime de obiecte vechi și interesante, cari aruncă o vie lumină asupra trecutului îndepărtat al orașului. Obiectele descoperite se împart în 4 grupe: 1. Obiecte din stațiunea preistorică, 2. din mormintele scythice, 3. din mormintele de pe timpul năvălirii popoarelor și 4. din stațiuni mai recente.

Noi vom trata, în lucrarea de față, numai obiectele din epoca preistorică, scythică și a năvălirii popoarelor barbare, căci acestea sunt singurele documente cari ne lămuresc trecutul orașului din aceste epoci, iar obiectele din epoca mai recentă, le vom trece cu vederea, deoarece pentru descrierea orașului din această vreme, ne stau la dispoziție, documente scrise, cari ne vorbesc cu mai multă putere decât obiectele descoperite în pământ.

Stațiunea preistorică

La o adâncime de peste un metru în pământ, s'au descoperit 4 colibe, locuințe ale oamenilor preistorici, cari cuprind o mulțime de obiecte. Cea mai mare parte din obiectele descoperite, o formează fragmentele de vase, din care cităm: 1. fragmente de vase cu ornamentațiune pictată, 2. cu ornamentațiune incizită și 3. fără de ornamentațiune.

După calitatea materiei și a lucrului, se pot împărți în vase: 1. lucrate fără măiestrie și cu suprafață dură, 2. lucrate mai fin și cu o suprafață mai fină și 3. lucrate fin și cu o suprafață poleită.

Forma și conținutul locuințelor

Locuința I are o formă cilindrică, intrând vertical în pământ până la o adâncime de 120 cm. și având un diametru de 220 cm.

Obiectele descoperite sunt: 1. Cioburi de vase cu suprafață dură și roșie. 2. Fragment de farfurie mică cu suprafață lucie și neagră-aurie. 3. Fragment de vas mic de culoare roșietică-sură. 4. Cratiță fin lucrată de culoare roșu deschis. 5. Fragment de vas, cu picior înalt și lat, având suprafața poleită. 6. O parte din buza unui vas, împodobită cu linii mici. Intre vase s'a aflat: cenușă, bucăți de cărbune de lemn, oase arse și nearse de animale etc.

Locuința II intră vertical în pământ până la o adâncime de 140 cm. având forma cilindrică și diametrul de 200 cm.

Obiectele: 1. O bucată dintr'un obiect de piatră poleită, care s'a sfărâmat în cursul sfredelirii. 2. Sfredel de cremene. 3. Placă de piatră cu 4 fețe. 4. Sulă de bronz. 5. Obiecte de cremene. 6. Dalte late de piatră.

Ceramica: 1. Ciob dintr'un picior de vas cilindric care are piciorul găurit. 2. Fragment de ceașcă sură negrie. 3. Toartă de vas. 4. Vase mici. 5. O statuie de femeie lucrată din pământ. 6. Ceașcă de pământ. 7. Coadă de lingură pictată.

Locuința III are aceeași formă ca și celelalte locuințe. Diametrul său este de 150 cm., iar adâncimea de 160 cm.

Obiecte: 1. Fereastră de piatră. 2. Obiect de cremene. 3. Tocilar de piatră. 4. Cioburi de oale negre, cu suprafață poleită. 5. Fragment de oală, cu ornamentațiunea incizită.

În această locuință preistorică, s'au descoperit fragmente de vase de lut și un vas foarte important, numit *Corneto*.

Studiind cu atențiune aceste obiecte preistorice, vom putea stabili cu aproximație, timpul, în care au fost plăsmuite.

Între obiectele descoperite, se află: 2 unelte de piatră lustruită, 3 tocilare de piatră, 2 obiecte de cremene, 3 unelte de bronz și o sulă de bronz, iar în materialul ceramic, găsim alături de obiectele cu ornamentațiune incizită, pe cele pictate: pe un câmp negru, culoarea albă, iar pe un câmp roșu, întâlnim pictura cu trei culori.

Obiectele de piatră și de bronz dovedesc că aceste locuințe sunt dela sfârșitul epocii de piatră și începutul epocii de bronz (2000—1400 a. Chr.), iar pictura de pe vase ne amintește epoca premiceniană (2000—1400 a. Chr.), ornamentațiunea incizită și pictată ce se află pe vase, a fost făcută în epoca de tranziție dela vasele pictate la cele incizite.

Vechimea vaselor descoperite cari sunt lucrate în epoca premiceniană (2000—1400 a. Chr.), ne confirmă, atât spirala incizită de pe fondul unui vas, cât și zigzagurile, motive cari sunt des întrebuințate în epoca premiceniană (2000—1400 a. Chr.)

Oasele arse, aflate în mormânt, ne face să bănuim că la poporul, care locuia aceste ținuturi între anii 2000—1400 a. Chr. era în uz, arderea și înmormântarea morților.

Dintre toate obiectele aflate în locuințele preistorice, cel mai interesant este vasul italian *Corneto* importat în Ardeal de comercianții italieni. Acest

vas se întrebuița în Italia pe la începutul epocii de fier, cam prin secolul al X—IX. a. Chr. Comerțianții italieni au importat vase de metal, pe cari le imitează olarii din Tg.-Mureș, confecționându-le din lut.

Epoca Scythică

Arheologii cari s'au ocupat cu protoistoria Daciei au botezat răstimpul din sec. VII—IV. a. Chr. cu numele de »epoca scytică a fierului«, caracterizând drept orientală civilizația Daciei din acest timp, civilizație introdusă aici de Scythi, cari au venit pe la anul 700 a. Chr.

Dar, după cum am arătat mai sus, la venirea Scythilor în Dacia, aici, era o puternică civilizație locală ce stătea sub influența occidentală.

Din epoca scythică, s'au descoperit nouă morminte scythice :

I. Un schelet de om. În partea dreaptă a craniului, s'a aflat o cupă (crațită) și o oală cu 4 toarte.

II. În dreptul urechilor, atât de partea dreaptă cât și cea stângă, s'au găsit niște cercei de tipul brățarelor, cu capetele conice, o piatră de cremene, 2 conuri de lut, o oală cu toarte, o cupă cu toartă, o ceașcă cu o singură toartă, ridicându-se peste nivelul buzei.

III. O parte dintr'un schelet de om, fragmente de vase preistorice, între cari se află și un con de lut, asemănător cu cele din mormântul II.

IV. Cercei de bronz, fără capete conice, o urnă de lut cu 8 toarte, o ceașcă cu toartă.

V. O urnă cu mânuși, un cuțit de fier, vârf de săgeată scythică.

VI. O urnă de lut, o ceașcă cu mânușă.

VII. Un mormânt de copil.

Obiecte: urnă cu mânuși, ceașcă cu mânuși.

VIII. O urnă mare cu mănășă, 2 cești cu mănăși.

IX. 2 cești cu mănășă, ridicându-se peste nivelul buzei, o urnă cu mănășă.

S'au mai găsit, împrăștiate prin pământ, următoarele obiecte: o fibulă de bronz, 2 verigi de bronz cu capetele conice, o sulă de os, 2 urne de lut.

Din obiectele descoperite în pământul orașului Tg.-Mureș și în alte părți ale Transilvaniei, putem stabili popoarele, cari au locuit aici, până în jumătatea mileniului al II-lea a. Chr.

Istoria ne amintește de Thraci, ca de cei dintâi locuitori din munții și văile Transilvaniei, cari trăiau pe aici prin anul 1000 a. Chr.

Obiectele descoperite în pământ stabilesc o continuitate atât de perfectă a formelor între epoca de bronz III-a (1400—1000 a. Chr.) și IV-a (1000—700 a. Chr.) încât nu se poate admite ca, în acest timp, să se fi făcut vre-o turburare mai adâncă a popoarelor de pe pământul Transilvaniei. Thracii cari locuiau aici, pe la 1000 a. Chr., au trebuit să locuiască și la 1400 a. Chr.

Viața Thracilor seamănă cu a Grecilor, descriși în Iliada și Odissea.

Poporul de jos e simplu și cu un gust destul de pronunțat pentru frumos, gust care se evidențiază în formele minunate de pe vase, țesături și cusături.

Strălucirea artistică și gustul rafinat e de căutat la nobilii cari stăpâneau asupra poporului muncitor. Ei locuiesc în burguri, așezate pe înălțimi, în apropierea câmpiilor roditoare și a râurilor bogate în pește, de multe ori, sunt așezate pe deal ori dâmb, fiind întărite cu valuri de pământ sau cu ziduri de pietri, așezate una peste alta, fără legătură de var. Când pleacă la războiu se înarmează cu spade, lănci,

platoșe, coifuri și scuturi, și luptă din care de războiu, cu două roate.

Iși împodobesc trupurile: cu brățare, inele etc., iar hainele cu diferite podoabe de metal.

Prin anii 1000 a. Chr., negustorii italieni începură a aduce în Dacia produsele industriei lor de bronz. Nobilii se grăbiră să-și cumpere: coifuri, pieptare, vase etc. După aceste modele noi, faurii din Dacia imită coifurile și pieptarele italiice, iar olarii dela Târgu-Mureș cercau să imite în lut, vasele etrusce de bronz.

Mileniul I. al Daciei începe într'o liniște și pace desăvârșită și într'o deplină înflorire economică. Abia pe la anul 700 a. Chr., se turbură viața locuitorilor din Dacia prin venirea Scythilor cari pun capăt epocii de prosperitate, introducând o epocă de decădere.

Ei, fiind înapoiți în cultură, fură captivați de formele indigenilor, pe cari începură a le adopta și a le întrebuința.

Dovezi de netăgăduit ne sunt obiectele găsite în mormintele Scythice din Tg.-Mureș, cari conțin: 1. urnă tip *Villanova*, 2. ceașcă de tip străvechiu local cu o singură mânășă, ridicându-se peste nivelul buzei, 3. Cratiță, cupă iarăși de tip vechiu local, mergând până în epoca de piatră, câteva cuțite, cercei, o fibulă și doar un singur vârf de săgeată scythică.

Toate obiectele găsite, afară de vârful de săgeată, sunt în legătură sau cu formele vechi ale indigenilor sau cu influențele vestice. Scythii imită formele găsite în Dacia.

Ceștile din mormintele scythice nu sunt decât o popularizare ieftină a celor analoage din bronzul III. și IV. (1400—700 a. Chr.) O altă imitație a vaselor din epoca de bronz e aceea a cupei cu o sin-

gură toartă. Cratițele încă sunt o imitație bine reușită a celor din epoca de bronz (mormântul I. și II.)

Așadar formele ceramicei din epoca scythică sunt niște evoluări ale timpurilor mai vechi din epoca de bronz,

Se poate admite cu multe dovezi, că asimilarea aceasta a cuprins în mai mare măsură, clasa de jos, decât clasa bogată, de oarece clasa de jos cu o cultură mai redusă, adoptă mai ușor formele indigenilor.

După o stăpânire de câteva secole, Geții, cel mai viteaz popor din neamul Thracilor, scapă de Schythi, dar n'avură norocul să trăiască multă vreme, liniștiți, căci multe năvăliri, venite din Răsărit, slăbesc puterea lor, despărțindu-i în două neamuri : Dacii la Nordul Dunării, Moesii la Sud. ¹⁾

Epoca Romană și a năvălirilor barbare

La începutul sec. II. d. Chr. Romanii înfrâng puterea Dacilor și devin stăpânii Daciei, prefăcând-o în provincie romană.

Săpăturile făcute pe teritoriul orașului n'au scos la iveală până acum, nici un obiect din epoca romană, ceea ce ne îndreptățește să credem că legionarii și coloniștii romanizați nu s'au așezat pe malul râului Mureș, unde se înalță azi, orașul Tg.-Mureș, ci, cu puțin mai la vale, la comuna Cristești, unde s'au descoperit o mulțime de obiecte romane. Cu greu, însă, putem crede că, în Tg.-Mureș, s'a stins orice pulsație de viață omenească, în epoca romană ; e mai probabil, că locuitorii indigeni își continuă, în tăcere, viața de păstori, agricultori și vânători.

Comuna Cristești este situată pe malul stâng al Mureșului la a distanță de 6 Km. dela Târgu-Mu-

1) Vasile Pârvan : *Getica* și Kovács István : *Dolgozatok az erdélyi muzeumból.* 1915. vol. VI. pg. 226—325.

reș; aici, se află un teritor de 2 Km.² ce se numește „Cetatea de pământ“ (Földvár), pe care îl spală apa Mureșului, care uneori scoate la iveală o mulțime de obiecte din epoca romană.

În anul 1928, s'au început săpături sistematice și s'au găsit: un cimitir, un atelier de olărie cu 5 cuptoare și cu inventarul, necesar la facerea oalelor. Cuptoarele erau săpate în pământ și aveau două forme: unele forma patrată, iar altele forma de coșniță.

În acest atelier de olărie s'au aflat: ulcele, oale, ulcioare, vase funerare, castroane, farfurii, capace, tipare pentru opaițe, un tipar admirabil pentru capul lunonei, mai multe mănuși de vase, împodobite cu șarpele casei etc.

Ornamentațiunea vaselor este foarte variată și bogată în motive ce se găsesc și astăzi, în țesăturile românești dela țară. Unele vase sunt emailate sau smălțuite, iar altele împodobite cu cruciulițe și pești, semnele creștinismului, dovezi puternice că locuitorii din aceste părți, erau creștini. Lângă cuptoare, s'a mai aflat și o monedă din timpul lui Filip Arabul (244—249 d. Chr.).

Această monedă, smălțul, cruciulițele și peștii de pe vase dovedesc că atelierul de olărie dela Cristești datează dela sfârșitul erei romane. ¹⁾

După un secol și jumătate, valul năvălirilor barbare ce pornește din Răsărit și trece peste pământul Daciei, îndeamnă pe Aurelian să-și retragă, la 271 d. Chr., legiunile sale în Moesia, rămânând în Dacia, numai poporul de jos, legat strâns de glia sa.

În epoca năvălirilor barbare, pulsează iarăși viața, în orașul Tg.-Mureș. Săpăturile au descoperit

1) Aceste date mi-au fost puse la dispoziție de Dl. Aurel Filimon.

14 morminte, care, prin mulțimea obiectelor aflate în ele, ne aruncă o lumină vie asupra diferitelor aspecte ale vieții popoarelor, cari au trecut pe aici.

Aceste morminte se pot grupa în două categorii : cele din categoria I. (2, 3, 6, 7, 8, 10, 12 și 13) sunt din veacul al III. și IV. iar cele din categoria II. (1, 4, 5, 9, 11 și 14) sunt din veacul al IV. și V. Așadar în veacurile III-V, popoarele barbare aflară un prielnic lăcaș în orașul Tg.-Mureș.

În curs de câteva secole, o mulțime de popoare năvălitoare își oglindiră chipul barbar în apa domoală a Mureșului, dar ele n'au lăsat urme trainice, cu ajutorul cărora să le putem descifra trecutul lor sbuciumat.

Toate popoarele, cari, în curs de câteva secole năpădiră pământul Daciei se prăbușesc în negura neantului și numai un singur popor rezistă, înfruntând toate vicisitudinile vremii. Și acesta este poporul român. Lipsa de documente nu ne îngăduie să înlăturăm vălul întunecului de pe trecutul românesc până în veacul al XII lea, când se face amintire de Români, în diplomele bătrâne.

Origina și Instituțiile Secuilor

Mulți istorici unguri și streini s'au ocupat cu origina Secuilor, dar până în ziua de azi, n'au rezolvat problema definitiv.

Scriitorii unguri din sec. XV, în frunte cu Bonfinius, susțin că Secuii sunt urmașii Hunilor, iar cei din sec. XVIII, caută originea lor la Cumani, Pecenegi etc. sau îi declară Unguri, colonizați la granița de Răsărit a țării, prin sec. X—XII.

Istoricii din veacul al XIX și XX susțin în majoritate, teoria că Secuii s'au format, pe coastele Mării Negre, din amestecul mai multor frânturi de

popoare, cari se alătură la poporul maghiar, în drumul său spre Ungaria, și regii Ungariei, îngroziți de atacurile dușmană, îndreptate împotriva părții de Răsărit a țării, îi colonizează la granița de Răsărit ca grăniceri, încărcându-i cu o mulțime de drepturi și privilegii.

În șovinismul lor exagerat, unii scriitori unguri, voind să dovedească că Secuții sunt mai vechi locuitori ai Ardealului decât Românii, le derivă originea dela popoarele barbare : Gepizi, Avari etc. trecute prin Ardeal, dela cari își iau ființa în sec. V—IX.

Cercetătorul obiectiv și nepreocupat poate susține cu toată tăria, fără teamă de-a greși, că Secuții nu sunt altceva decât Unguri sau frânturi de popoare maghiarizate în masa mare a poporului maghiar, în secolele VI—X. și colonizați în sec. X—XII. la granița de Răsărit a țării ca ei să fie o puternică stăvilă împotriva năvălirilor dese ale Cumanilor și Pecenegilor.

Această teorie o susține cu puternice argumente și Dr. Ion Karacsonyi în discursul său de recepție la Academia din Budapesta, 1905 :

În secolul IX.-lea, între popoarele cari se năpustesc asupra Europei, sunt și Ungurii, cari se așează pe șesul dintre Tisa și Dunăre. Temperamentul lor rășboinic și dornic de pradă îi ține neconținut cu armele în mâini și-i îndeamnă să năvălească în țările vecine. Regele Ștefan, creștinându-se cu poporul său, pune o temelie solidă regatului Ungariei. Acest rege și urmașii săi, îngroziți de mulțimea atacurilor externe, își întăresc granițele țării, colonizând în Ardeal pe Secuți, cu menirea de a fi apărătorii granițelor de Răsărit ale regatului ungar. Colonizarea Secuților în Ardeal nu se face deodată, ci în mai multe rânduri.

Pe timpul regelui Ștefan Cel Sfânt, un principe bulgar, bătut și prigonit de Greci, se așează în Ardeal, unde voește să-și întemeieze o țară nouă. Temându-se de această împărăție nouă, ridicată în coasta imperiului său, Ștefan Cel Sfânt pornește cu armată împotriva principelui bulgar și-l alungă din țară iar, în ținutul cucerit, colonizează grăniceri unguri și face întărituri.

Pecenegii și Cumanii, în deosebi, neliniștesc neconținut pe Unguri; atacul Pecenegilor din anul 1068 și al Cumanilor din 1091, pune pe gânduri pe regele Ungariei.

Ladislau Cel Sfânt, pentru a pune stavilă năvălirilor cumane, cucerește valea Mureșului și a Târnavelor și dela Hunedoara până la munții Harghita construiește o linie de apărare.

În ținutul cucerit, regele așează Secui, cărora le dăruiește, din belșug, pășuni pentru vite, oi și capre, cu condiția ca să-și facă datoria de apărători ai granițelor. O parte dintre Secuii aduși de Sf. Ladislau, se așează în ținutul din jurul Sebeșului, iar cealaltă lângă Târgu-Mureș, pe valea mănoasă ce se întinde între Mureș și râul Niraj.

În anul 1210, regele Geza cucerește valea superioară a Oltului, unde aduce o nouă colonie de Secui, cari se așează în ținutul Trei Scaune. Aici, au venit și o parte dintre Secuii din ținutul Sebeșului, cari rămân și pe mai departe supuși protopopiatului din Alba-Iulia. ¹⁾

Pe timpul năvălirilor Tătarilor, Secuii se retrag în munții Gurghiului și în ascunzișurile Harghitei și aici așteaptă să treacă nenorocirea și să vine vremuri mai bune.

1) Dr. Karácsonyi János: *A székelyek eredete* 1905; Szádeczky: *A székely nemzet története*. pg. 5—17.

După retragerea Tătarilor de pe pământul Ardealului, Secuii își părăsesc ascunzișurile codrilor și se revarsă peste ținutul ce se întinde dela bazinul râului Niraj până la izvorul Mureșului și dela cursul superior al Târnavelor până la Oituz și Bicz și îi dau acestui teritor, numirea de Țara Secuilor.

Șașii așezați în Ardeal își împart teritoriul locuit de ei în Scaune. Sub influența lor, prin secolul XIV., și locuitorii din Țara Secuilor, adoptă împărțirea administrativă a Șașilor și împart pământul locuit de ei, în 6 Scaune: 1. *Odorheiu*, 2. *Mureș*, 3. *Chezdi*, 4. *Orbai*, 5. *Sepsi* și 6. *Ciuc*. Mai târziu, în sec. XVI., Scaunele *Chezdi*, *Orbai* și *Sepsi* se contopesc și formează un singur Scaun: *Treiscaune*.

În cursul vremii, pe lângă fiecare Scaun, iau ființă și vicescaunele: la scaunul *Mureș*, era vicescaunul *Mercurea*, la *Odorhei*, *Cristurul-secuesc*, *Bărduțul* etc.

Nevoile vieții apropie tot mai mult pe coloniștii Secui de băștinașii Români, și acestia trăind împreună, secole de-a rândul, se influențiază reciproc. Influența Românilor asupra instituțiilor secuești se simte bine.

Pământul din Țara Secuilor, în vechime, nu era ca astăzi, proprietatea privată a indivizilor, ci a posesorilor rudelor, și se distribuia între locuitori, după triburi și ginți.

Această proprietate a posesorilor rudelor se aseamănă cu proprietatea familiilor, ce-o întâlnim la Români, cari numesc această proprietate *moșie*, dela cuvântul *moș*.

Încetul cu încetul, Secuii înființează sate și stabilindu-se în ele, se ocupă cu agricultura. Acum, din proprietatea rudelor, pământul trece în proprietatea satelor, cari, în fiecare an sau la anumite intervale de timp, îl distribuie, după normele stabi-

Strada Sf. Gheorghe (1822) (Desen: Canc. Ștef. Toth).

UNIVERSITATEA
"CAROL DAVILA"
BIBLIOTECA

176765

Strada Sf. Gheorghe (1821). (Desen: Canc. Ștef. Toth).

lite de consiliul comunal, sătenilor spre cultivare, fiecare locuitor chiar și cel de curând așezat în comună, căpătând câte o delniță de pământ, distribuită prin tragere la sorti și în părți egale.

Composesoratul comunelor dăinuiește până în sec. XVI., când cea mai mare parte din pământul cultivabil ajunge să fie proprietate privată.

La început, Secuii nu sunt divizați în clase sociale, ci toți sunt oameni liberi și se bucură de toate drepturile nobililor, dar cu timpul, o parte din ei își câștigă averi frumoase și formează clasa frunțașilor, care se deosebește de poporul de jos.

În secolul al XV, Secuii se împart în 2 clase: frunțașii (*seniores*) și poporul de rând (*communitas*), la cari se mai adaugă clasa 3-a a cavalerilor (*primipili, equites*). Din clasa frunțașilor fac parte toți ceice au 3 delnițe de loc; din clasa cavalerilor, ceice au atâta avere ca să-și poată cumpăra și întrebuința un cal pentru război, iar din clasa 3-a, cei săraci, numiți »pușcași« și mai târziu »darabanți«. Aceste clase sunt frământate de neconținute neînțelegeri ce sunt înlăturate adeseori, prin intervenția energică a principilor sau regilor.

Din frământările celor 3 clase, se naște o clasă nouă ce seamănă mult cu a iobagilor: clasa celor săraci, lipiți pământului, nevoiți să locuiască pe pământul celor bogăți; membrii acestei clase se deosebesc de iobagi, având libertatea personală și putându-se deci muta de pe o moșie pe alta și dela un stăpân la altul.

Serviciul militar era obligator la Secui. Ei formau o armată independentă, condusă de Șpan, și aveau datoria să apere granițele țării de năvălirile dușmane, iar, în caz de primejdie, puteau întreprinde și expediții în țările streine, rămânând acasă, totdeauna, $\frac{1}{3}$ dintre soldați.

Mobilizarea se făcea prin ordinul Șpanului sau prin o sabie înroșită în sânge, iar în caz de mare primejdie, prin semnalul tobelor sau al trâmbițelor, precum și prin focurile aprinse pe vârfurile dealurilor. La ordinul de mobilizare, toți erau datori a se prezenta sub arme, afară de cazul, când tatăl și fiul, precum și doi frați locuiau împreună, și când numai unul era dator să se înroleze, iar celalalt rămânea acasă ca să poarte grija familiei.

Prin diploma regelui Vladislau II, din anul 1499, se stabilesc datoriile soldaților secui în vreme de război :

În luptele împotriva Moldovei, conduse de regele țării, toți Secuii au fost datori să se înroleze în armată, formând, la plecarea în luptă, avangarda armatei, iar la întoarcere, ariergarda ; ei serveau pe teritor strein numai 15 zile, pe cheltuiala proprie, iar după acest răstimp, erau întreținuți de rege. În cazul, când armata nu era condusă de rege în luptă, Secuii dădeau numai jumătate din soldații obligați la război.

În expedițiile din Sud sau Apus, Secuii erau obligați să dea mai puțini soldați ca în luptele din Moldova.

La ordinul de mobilizare al Șpanului sau voevodului, Secuii trebuiau să plece la luptă cu cele mai bune arme și cei mai frumoși cai ; ei erau conduși în armata regală, de Șpan ; orice dezertare din armata regală se pedepsia cu pierderea capului și averii sale, care trecea asupra regelui și a funcționarilor săi.

Cei rămași acasă fără de vre-un motiv acceptabil sau cari se codiau de-a merge la război, erau pedepsiți de Șpan și de funcționarii săi. Cu prilejul unor astfel de mobilizări, fruntașii, roboțașii lor și alți oameni săraci, a căror avere mobilă este mai

mică decât 5 fonți, precum și orașele și târgurile, puteau fi scutite de obligația de-a trimite soldați, afară de cazul, când dușmanul ar fi năvălit pe pământul țării, făcând mari pagube.

La mobilizarea parțială, cei rămași acasă suportau cheltuelile celor mobilizați.

Privitor la înarmare, Ion Zapolyai, la dieta din Tg.-Mureș din 1536, a hotărât: Frunțașii și funcționarii țin gata: cai buni, platoșă, coif, buzdugan, scut și sabie; călărașii: cai, coif, buzdugan, scut și un arc cu săgeți; oamenii de rând, cari au pământ de 2 pluguri, au aceleași arme; servitorii vor trimite pe alții în locul lor. Cei ce n'au pământ de 2 pluguri dar au 6 boi, sunt datori să aibă gata: platoșă, lance, coif, arc cu săgeată; cei săraci: coif, pumnal sau coasă; cei cari trăiesc din îmblătit: săcure și scut.

Armata secuiască se urca la 30—50.000 soldați.

Serviciul era gratuit, timp de 1 lună, iar, după 1 lună, regele, dacă voia să-i mai țină în armată, le dădea leafă.

La început, Secuții erau scutiți de impozite. Obiceiul însă a stabilit un tribut de boi, numit »însemnarea boilor« (signatura boum), care era un impozit benevol ce se dădea cu prilejul încoronării și a căsătoriei regelui, precum și la nașterea celui dintâi prinț. Cu timpul acest tribut devine un impozit obligator.

Boii destinați pentru tributul regelui erau adunați în Tg.-Mureș și aici veniau delegații regelui, cari îi notează pe spate cu un fier roșu, de regulă litera inițială a Scaunului, de unde sunt aduși, și-i iau în primire.

Frunțașii și călărașii încep a se sustrage dela suportarea tributului de boi, pe care îl dau numai pedestrașii.

La sfârșitul veac. XVI, dispărea tributul de boi și locul său îl ocupă tributul de bani.¹⁾

Dela cele dintâi documente scrise până la lupta dela Mohaci (1526).

Viața unui oraș nu se poate desvolta în mod izolat, ci ea se împletește, totdeauna, cu viața provinciei în care se află, ba chiar și cu a provinciilor învecinate. Este natural, deci, ca și istoria orașului Tg.-Mureș să se întretese cu istoria Ardealului și a celor două Principate române vecine: Moldova și Muntenia. Valurile evenimentelor mai importante, cari răscolesc viața acestor trei provincii, se revarsă și asupra capitalei de odinioară a Secuilor.

Cele dintâi documente scrise cari amintesc de orașul Tg.-Mureș, sunt din veacul al XIII-lea, (listele de zăciuială ale papii din anii 1332—1335), cari pomenesc de preotul „*Blasius de Vasarhely*“, „*Romanus de Novo foro Syculorum*“ și „*Petrus de Șaşvar*“²⁾ (comună contopită, mai târziu, cu orașul Tg.-Mureș), cari plătesc o însemnată zăciuială papii, ceace ne face să credem că „*Novum forum Syculorum*“ ocupă un loc de frunte între centrele cele mai importante din Ardeal.

Un centru așa de însemnat cum era Tg.-Mureșul a trebuit să dispună și de însemnate forțe militare, cu cari să se apere împotriva valurilor de primejdii, deslănțuite de mulțimea de dușmani.

În luptele împotriva vrăjmașilor, pe cari le poartă Secuții, găsim, fără îndoială, în rândurile acestora și pe cetățenii din metropola Secuimii.

1) Szádeczky: A székely nemzet tört. pg. 19—34.

2) Mon. Vaticana Ser. I. tom. I. pg. 97—140.

Tătarii, așezați în vechea Cumanie, valea mănoasă a Moldovei și în ținutul din apropierea Mării Negre, adeseori, se năpustesc asupra țărilor vecine, potolindu-și lăcomia, cu prăzile bogate.

Locuitorii Ardealului încă avură, în repetate rânduri, nenorocul să guste furia acestui popor sălbatec, care lasă părjol și jale, în urma sa.

Atacurile și jafurile, săvârșite de Tătari, în Ardeal, pun pe gânduri pe regii Ungariei, cari se gândesc la măsuri, prin cari ar putea stăvili valurile de primejdii ce le amenință neconținut țara. Ludovic Cel Mare recrutează, la 1345, o puternică armată din locuitorii din țara Secuilor și o expediază împotriva Tătarilor, dornici de războaie și jaf. Această armată, împinsă de dorul de-a înlătura definitiv primejdia ce le amenință lăcașurile lor, câștigă o strălucită biruință asupra Tătarilor, prinzând în luptă chiar și pe comandantul lor suprem: Athalmos, pe care îl omoară. Soldații biruitori se întorc acasă, încărcăți cu prăzi bogate în aur, argint și haine. Imbătați de acest succes strălucit, în anul următor, 1346, locuitorii din Secuime, din inițiativa lor și fără nici un ordin dela rege, pornesc din nou împotriva Tătarilor și, învingându-i, se întorc acasă cu: arme, vite, pietre scumpe și alte podoabe prețioase.

Aproape în toate luptele, pe cari le poartă regele Ludovic Cel Mare, împotriva dușmanilor săi, găsim și pe locuitorii din Secuime. ¹⁾

Ludovic Cel Mare voind să-și cunoască țara și pe luptătorii săi viteji, întreprinde mai multe călătorii prin țară, poposind în 4 rânduri, și în capitala Secuimii, Tg.-Mureș, de unde trimite 4 scrisori domnești: la 1360, ordonă să se refacă vechiul târg de vite din Zezarna; 24 Iunie, 1366, reglementează

1) Szádeczky L.: o. c. pg. 85—86,

hotarele unor familii nobile ; 1367, dăruiește o moșie lui Mihai Haranglabi și la 1370, dă instrucțiuni Șpanului secuiesc despre felul cum trebuie să se poarte față de orașul Brașov. ¹⁾

Pe timpul domniei regelui Ion Sigismund de Luxemburg (1387—1437), locuitorii din Secuime avură, adeseori, prilejul să-și pună la încercare, vitejia. Voevodul Ștefan I. al Mușatei, domnul Moldovei, rupe legăturile de prietenie cu regele Ungariei și se îndreaptă spre Polonia, întărindu-și granițele dinspre Ardeal. Sigismund, văzând schimbare în atitudinea principelui moldovean, nu mai voește să îngăduie în Moldova, pe Ștefan, omul Poloniei, iar, în Muntenia, pe Vlad, omul Turcilor, pe cari nu se mai putea rezema în expediția cea mare ce e o plănuise împotriva Turcilor, ci mai curând dorește să vadă pe tronul celor două principate vecine, pe doi aderenți de ai săi. Deaceea, în toamna anului 1394, pleacă cu armata, împotriva Moldovei, trimițând înainte, cu banderile sale și cetele de Secui, pe Ștefan Kanizsai, Șpanul Secuilor, și-l însărcinează să taie drum prin pădurile seculare ale Carpaților, cari despart Ardealul de Moldova.

Sigismund, întovărășit de Șpanul Secuilor, pătrunde în Moldova și atacă pe Ștefan, urmărindu-l până la Hârlău, unde acesta i se închină (1395), făcându-i jurământ de credință.

În drumul său spre casă, regele Sigismund taie în curmeziș ținutul Secuimii și se abate pela Brașov, unde se întâlnește cu Mircea Cel Bătrân, alungat din domnie de Vlad I., ajutat de Turci în schimbul unui dar »peșcheș«, și Mircea îi cere ajutor ca să-și recucerească tronul. În primăvara anului 1395, Mircea, însoțit de Sigismund, porni pe valea Oltului, până la Dunăre și aici, luă dela Turci cetatea Turnu

1) Schmidt : Col. I. pg. 453; V. pg. 155. și Ráth K : Magy. kir. tart. helyei pg. 65.

(Măgurele) iar, în anul următor, (1396), Stibor, bate și prinde pe Vlad I. și astfel Mircea își redobândește tronul părintesc.

Mircea nu se simțea bine și nu se putea împăca cu gândul ca țara sa să fie inundată de trupe streine și de aceea atacă și învinge la Turnu Roșu, armatele ungurești și secuești din Ardeal, alungându-le din țară. ¹⁾

Distinsul voevod al Ardealului, Ion Huniade, încă văzu înșiruindu-se sub drapelul său biruitor, pe locuitorii din Secuime, în lupta ce s'a dat la anul 1442, pe câmpia dela Sântimbru, împotriva Turcilor. Legătura strânsă ce era între acest comandant și luptătorii săi Secui îl ademenesc să-și cerceteze și organizeze cetele de Secui, pe cari se rezema în vremuri grele, abătându-se în anul 1448, prin capitala Secuimii. ²⁾ Din vremea guvernării sale, rămâne o urmă neștearsă pentru Secui și anume, în dieta din Tg.-Mureș, prezidată de șpanul Gurghiului, la 1451, se reglementează dreptul lor de proprietate precum urmează :

1. Dreptul de moștenire ce nu se reclamă, timp de 32 de ani, se prescrie. 2. Averele rămase dela tată o moștenesc feciorii iar, în lipsa acestora, fetele sau copiii lor. Dacă însă proprietarul moare fără descendenți, averea trece asupra rudelor mai apropiate. ³⁾

La 2 Februarie, 1453, iarăși întâlnim pe Ion Huniade în Tg.-Mureș, unde pronunță o sentință favorabilă judei Bulgaru. Secuții din Nasna și Sâncrai reclamă proprietățile judei Bulgaru care se află în serviciul regelui prin Ungaria și cari proprietăți se află în hotarul comunei Sâncrai. Ion Huniade lasă și pe mai departe această moșie în proprietate rudelor mai apropiate ale lui Bulgaru. ⁴⁾

1) Szádeczky o. c. pg. 88.

2) Rath. K. Magy. Kir. tart. helyei pg. 184.

3) Székely Oklevéltár I. CXXXIII.

4) Sz. O. I. pg. 165—166, CXXXVII.

Din zi în zi, oraşul Tg.-Mureş devine un centru politic tot mai însemnat; locuitorii săi îşi câştigă vechile privilegii pierdute sau dobândesc altele noi. Din tabăra dela Feldioara, voevodul Ardealului şi Şpanul Secuilor, Ştefan Bathory înterzice, la 1458, vechiului scaun al Mureşului să mai judece neînţelegerile cetăţenilor oraşului Tg.-Mureş cari, potrivit obiceiurilor şi legilor vechi, îşi judecă singuri toate chestiunile litigioase, ivite între ei. ¹⁾ Acest ordin îl confirmă, mai târziu, la 18 Aprilie 1470 şi regele Matei Corvinul, care porunceşte voevodului din Ardeal să nu zălogiască pe locuitorii oraşului Tg.-Mureş, ci fiecare să-şi reclame pretenţiile sale pe cale legală, în faţa consiliului oraşului. ²⁾

Dreptul acesta, consfinţit de rege, probabil, că mai târziu este călcat în picioare şi deaceia, la 9 Aprilie 1481, voevodul Ardealului se vede nevoit a da o nouă poruncă căpitanilor, cărora le pune în vedere să respecte drepturile vechi ale cetăţenilor din Tg.-Mureş şi să nu le pricinuiască pagube, ³⁾ iar Matei, la 11 Febr. 1484, dă cea mai aspră poruncă autorităţilor ca să nu îngreuneze pe cetăţeni, cu taxe ilegale. ⁴⁾

Cu ajutorul Ungurilor şi al lui Vlad Tepeş, Ştefan Cel Mare îşi câştigă tronul la 1457 şi apoi, urmăreşte în Polonia pe Petru Aron III, omorătorul tatălui său, dar acesta de aici, se refugiază în Ardeal. Împins de dorul răzbunării, Ştefan Cel Mare se repede şi în Ardeal şi pradă Secuimea, dar Petru se retrage la curtea regelui Matei Corvinul. Nimic însă nu este în stare să potoliască sufletul involburat al tânărului voevod moldovean, care rupe legăturile de prietenie cu regele Ungariei, primeşte în ţara sa pe

1) Sz. O. I. pg. 254, CXCVI.

2) Sz. O. I. 255—256, CLXXVI.

3) Sz. O. pg. 235, CLXXVII.

4) Teleki : Hunyadiak kora XII. Nr, DCCXIII.

refugiații unguri și face mai multe jafuri de obiecte și oameni în Ardeal. Prin această atitudine dușmănoasă, Ștefan ațâță ura regelui Matei Corvinul, care, la 25 Nov. 1467, pleacă dela Brașov, peste Secuime, cu armatele sale, spre Moldova, înaintând până la orașul Roman, pe care îl cucerește și deaici, plecând mai departe, ajunge la Baia. Dar văzând că Ștefan nu atacă armata ungurească și secuiască, se crede în siguranță și se pune pe jafuri, băuturi și chefuri. În noaptea de 15 Dec. 1467, Ștefan dând foc, în mai multe părți târgului, năvălește, fără de veste, asupra armatei regelui ungar, măcelărind peste 12.000 soldați și făcând o mulțime de prizonieri. Inuși regele Matei abia poate scăpa cu fuga din luptă, rănit fiind de o săgeată în spate.

Turburat de această înfrângere rușinoasă, Matei își varsă focul mâniei asupra luptătorilor săi dela Baia, luând dela frații Iankafi, toate moșiile pe motivul că ar fi dezertat din lupta dela Baia, dar mai târziu, convingându-se că acești frați s'au prăpădit în luptă, restituie succesurilor săi, toate averile confiscate.¹⁾ Podiebrad, regele Boemiei felicită, la 9 Febr. 1468, pe Matei că a scăpat cu viață din luptă zicând: »Dulcia non meruit, qui non gustavit amara« (Nu merită cele dulci celce n'a gustat cele amare).

Primejdia turcească amenință tot mai mult cele 3 principate vecine: Ardealul, Muntenia și Moldova. În fața primejdii uriașe, Ștefan încheie alianță cu regele Boemiei și al Ungariei, la 1474. O armată puternică de peste 120,000 oameni comandată de Soliman, begierbegul Peninsulei balcanice »a venit din Bulgaria și a intrat în Moldova«. Ștefan Cel Mare primește ajutoare dela Secui și alți vecini și cu o armată cam de 52.000 oameni, neputând rezista for-

1) Veres Endre: Documente I. pag. 1.

ței uriașe a Turcilor, se retrage pe valea Siretului și a Bârladului, pustiind totul în drumul său. Armata turcească ce urmărește armatele creștine, ajunge la 10 Ianuarie, 1475, la Vaslui, unde era un loc mlăștinos. Aici se desfășoară lupta, cunoscută în istorie sub lupta dela Podul Inalt. Turcii văzând că nu mai pot rezista o iau la fugă, Românii, Secuii și Ungurii îi urmăresc și fac un mare măcel și mai mulți prizonieri.¹⁾

La lupta ce s'a d'at la Podul Inalt, între creștini și Turci, au participat 5000 Secui, între cari au fost și luptători din Târgu-Mureș.

În toamna anului 1479, o puternică armată de 60.000 Turci și Români năvălește în Ardeal și jefuește tot ținutul până la Alba Iulia; Ștefan Bathory voevodul Ardealului cheamă sub arme, pe nobili, Secui și Sași și cu ajutorul acestora și în deosebi al Șpanului de Timișoara, Paul Chinezul, sdrobește armata turcească pe Câmpia Pâinii, rămânând o mulțime de morți pe câmpul de bătaie.

Pentru vitejia cu care s'au distins cetățenii orașului Tg.-Mureș în luptele pe care le-a purtat Matei cu dușmanii săi, acesta le dăruiește un drapel, pe flamură căruia era cusută cu fir roșu și galben, inscripția »Jesus Nazarenus rex Iudeorum.« Acest drapel s'a păstrat multă vreme și cetățenii orașului s'au luptat, în multe lupte, sub flamura sa.

Matei răsplătește din nou credința cetățenilor din capitala Secuilor, în anul 1481, când îi scutește de vamă și taxa personală și le dă dreptul de a ținea 3 bălciuri pe fiecare an: la ziua Domnului, Sf. Martin și în Joia Floriilor, târguri cari s'au păstrat până în ziua de azi²⁾ iar Ștefan Bathory, voevodul Ardea-

1) Vereș o. c. pg. 8.

2) Sz. O. V. pg. 24—25, CMXI.

lului și Șpanul Secuilor îi scutește de datoria de a trimite luptători afară de granițele țării. Le ordonă căpitanilor de Gurghiu și altor comandanți militari ca să nu siliască pe cetățenii orașului Tg.-Mureș, cari după obiceiurile și legile vechi, nu sunt datori să lupte până când nu le ordonă regele, afară de granițele țării, ci numai în interiorul ei.¹⁾

Funcționarii scaunului Mureș nu se pot împăca cu gândul ca să scape de sub jurisdicția lor pe cetățenii orașului, și încearcă să se amestece în chestiunile lor administrative, dar aceștia fac un memoriu la dieta ce se ține în oraș, la 28 Ian. 1487, prin care arată că drepturile și privilegiile lor le sunt călcate în picioare. Memoriul lor se desbate în ședință și ei sunt reîntegrați în drepturile lor, de Ștefan Bathory.²⁾

După moartea regelui Matei, pe tronul Ungariei, ajunge un rege slăbănog, Ladislau II-lea, o păpușă în mâinile aristocrației și a voevodului Ștefan Bathory care aruncă biruri grele asupra populației. Aceasta însă începe a reacționa. Pentru a o putea înfrâna cu mai mult succes, Bathory întărește mănăstirea ce se afla pe locul cetății de azi, mănăstire care a servit multă vreme ca o puternică cetate de apărare a cetățenilor împotriva atacurilor dușmane și, retrăgându-se între zidurile ei, amenință cu aspre pedepse pe toți cei ce îndrăznesc să se plângă împotriva sa: »Cel ce îndrăznește să se plângă împotriva sa, trebuie să aibă 2 capete pentru că, dacă i-se taie un cap; să-i rămână celalalt« declară Bathory. Pentru această purtare de tiran, Secuii înaintează o jalbă la regele Vladislau care trimite în Ardeal pe mitropolitul Bacoțiu și acesta îl înșală pe voevod la Buda, unde îl forțează să demisioneze, la 1493, încredin-

1) Sz. O. I. pg. 251—252 CXCIV.

2) O. C. V. pag. 25—28, CMXII.

țând voevodatul Ardealului lui Ladislau Losonczy și Birtolon Dragfy. Nu sosesc încă în Ardeal cei 2 voevozi și vicevoevodul Ștefan Telegdy cheamă sub arme pe Secui și Sași împotriva Turcilor cari dela Turnu Roșu, năvăliseră în Ardeal și pe cari, după un jaf de 5 zile, îi alungă de pe pământul Ardealului.¹⁾

Nu s'a șters bine din sufletele Secuilor nemulțumirea împotriva voevodului Bathory înlăturat și o nouă nemulțumire îi ridică în anul 1506, împotriva dregătorilor regelui Vladislau II-lea, care cu prilejul nașterii fiului său, Ludovic II. pretinde tributul de boi.

Regii Sigismund, Vladislau I. și Matei neavând copii, nu pretind dela Secui tributul de boi și astfel aceștia încep a crede că nu mai au obligația de a mai da acest tribut. Când se prezentară dregătorii regelui Vladislau II. să adune tributul de boi, Secuii se împotrivesc, dar dregătorii nu țin seamă de această împotrivire, ci adună cu forța vitele din grajd și de pe ogoare.

Secuii revoltați năvălesc asupra dregătorilor regești, din cari o parte sunt omoriți, iar ceice scapă cu viața se duc la curtea regească și cer ajutor împotriva revoluționarilor, cari nesocotesc porunca regelui.

Cu potolirea revoltei și pedepsirea revoluționarilor, este însărcinat de rege, Paul Tomori, care se ciocnește cu Secuii la Tg.-Mureș, unde se desfășoară o luptă crâncenă. Mulțimea covârșitoare a Secuilor izbutește să pună pe fugă pe Tomori, care primește mai multe răni, dar refăcându-și armata înfrânge pe răsculați.

Revolta este sufocată, dar germenii turburării rod și mai departe sufletele Secuilor nemulțumiți. Ei văd în voevodul Ardealului un uzurpator al drep-

1) Szádeczky o. c. pg. 96.

turilor și privilegiilor lor vechi; încordarea între ei și voevod devine tot mai pronunțată.

Nobilii și Secuii invită pe Sașii din Sibiu la adunarea națională ce se va ținea la Tg.-Mureș, pe ziua de 12 Iunie 1515, la care va participa episcopul Ardealului și reprezentanții Secuilor și aici vor discuta măsurile ce trebuiesc luate în interesul apărării țării. Nu se cunosc hotărârile aduse în această adunare, dar se poate deduce că n'au fost pe placul voevodului, care nu vedea cu ochi buni unirea Sașilor cu Secuii. Abia la o jumătate de an dela această adunare, 17 Dec. 1615, vicevoevodul Lenart Barabas roagă pe Sașii din Sibiu să nu mai participe la adunarea Secuilor, dușmanii voevodului și ai țării. »Ei (Sașii) știu bine că Secuii totdeauna au ațâțat împotriva voevodului, pricinuind țării griji și cheltueli«. ¹⁾ Relațiunile încordate dintre voevod și Secui au dus la izbucnirea revoluției Secuilor în primăvara anului 1519. Voevodul Ion Zapolyai încunoștințat la Buda despre izbucnirea revoluției se grăbește să vină repede acasă și ia toate măsurile pentru potolirea spiritelor revoltate, învingând pe răsculați la comuna Darocz, din Secuime. Pe conducătorii revoluției îi măcelărește la fața locului, iar pe refugiați îi urmărește și-i aduce în fața judecății adunării naționale a Secuilor, convocată pe ziua de 18 Febr. 1521, la Tg.-Mureș. Adunarea exilează o mulțime de Secui, iar moșiile lor sunt sechestrare pentru stat, dându-le bărbaților cari s'au distins în potolirea revoluției. Această măsură inspirată de voevod, a jignit pe Secui cari s'au văzut știrbiți în drepturile și privilegiile lor, căci după vechiul drept secuiesc, moșiile luate dela cei pedepsiți pentru trădarea de țară, se

1) Szadeczky o. c. pg. 105

dădeau rudelor mai apropiate și nu treceau asupra statului.

Acum își pierde moșiile din Dobâca, Ruși, Mi-lașul Mare și mic etc. nobilul Ladislau Lanț, ale că-rui moșii voevodul Zapolyai le dăruiește prin diploma sa, datată la 22 Sept. 1519, în Tg.-Mureș, nobi-lului român Ion Dragfy, un urmaș al lui Dragos Vodă.¹⁾

Față de cetățenii din Târgu-Mureș, Ion Zapolyai se poartă cu mai multă bunăvoință, luându-i chiar sub apărarea sa. Prin ordinul său din 27 Sept. 1519, poruncește judecătorilor din scaunul Mureșului ca să nu îndrăznească a sili la muncă gratuită pe industriașii orașului Tg.-Mureș, nici să nu ia, fără plată, dela ei, ovăs, vin și alte lucruri.²⁾

Purtarea voevodului Ion Zapolyai a deschis o prăpăstie între el și Secui cari sunt neconținut stă-pâniți de duhul nemulțumirii. Documentele vechi ne pomenesc despre o mișcare a Secuilor din anul 1524, cari au atras asupra lor ura autorităților administra-tive. În dieta din Tg.-Mureș din 15 Nov. 1524, nobilii și Secuii se plâng de persecuții, amintind cazul lui Paul Secuiul, spânzurat la Făgăraș, fără nici o vină. Acest fapt turbură pe membrii dietei, cari trimit o delegație regelui din Buda ca să-i ceară satisfacție și fac în acelaș timp, cunoscut și națiunii săsești că potrivit hotărârii luate în dietă, ținută după moartea regelui Matei Corvinul, în sensul căreia cele trei na-țiuni sunt îndatorate a se ajuta reciproc, să trimită îndată după sosirea delegației secuești, armatele acolo unde vor dispune reprezentanții celor trei națiuni.

În războaiele și revoluțiile dese ce au avut loc, s'a prăpădit o mulțime de bărbați, lăsând în urma lor, copii, femei și bărtâni fără nici un sprijin ; aceș-

1) Gróf Károly család oklevéltár III., 122—125.

2) Sz. O. III., pg. 205—207. DLIX.

tia au ajuns să fie pieritori de foame. Adunarea scaunului Mureș și-a îndreptat privirile și spre acești nenorociți, bătuți de soartă și înființează, la 1511, spitalul „Sf. Duh“, pe care îl împroprietărește cu o casă, pădure, fânaș și pământ arabil în comuna Șăușa, care a fost distrusă ; spitalul are datoria să întrețină din veniturile acestei moșii, pe săracii și copiii părăsiți. În cazul când se desființează spitalul, moșia va trece asupra scaunului Mureș. 1)

Epoca lui Petru Rareș

Neconținutele neînțelegeri dintre voevodul Ion Zapolyai și Secui, precum și execuțiile și persecuțiile îngrozitoare, la cari au fost supuși cei ce luară parte la revoluția țărănească a lui Dozsa (1514), deschid o prăpastie adâncă între Secui, poporul de jos și voevod. Duhul nemulțumirii și al urei încolțise adânc în sufletul poporului de jos. Poporul Ungariei sfâșiat de acest duh al nemulțumirii nu poate rezista puhoiului turcesc, care se revarsă, în anul 1526, asupra țării și astfel la 29 Aug. 1526, Ungaria este zdrobită la Mohaci, de oștirile lui Soliman Magnificul, iar tânărul rege se prăpădește înecat în râul Cele, rămânând astfel văduvă coroana Ungariei. Dezastrul devine și mai puternic când se formează două partide, cari se luptă între ele, voind fiecare să pună, pe fruntea șefului ei, coroana Ungariei. Aceste partide sunt: partidul Ferdinadiștilor și partidul național. Aderenții partidului Ferdinandiștilor, sprijiniți de Carol Quintul, împăratul Germaniei, vedeau salvarea țării în familia de Habsburg și de aceea luptau din răsuputeri să pună pe tronul Ungariei pe Ferdinand, care ținea în căsătorie pe sora regelui mort ; aderenții partidului național, sprijiniți de Papa, Franța, Vene-

1) Sz. O. III., pg. 177—178, DXXXII.

ția și nobilimea mică, așteptau salvarea țării dela Ion Zapolyai, voevodul Ardealului. O luptă aprigă începe între aceste partide și numai sabia putea decide asupra tronului Ungariei; fiecare partid se pregătește deci, de luptă.

Solii fiecărui partid bat la ușile voevodului moldovean, a cărui sabie trage mult în cumpăna biruinții. Ferdinand trimite în Moldova, pe Laurențiu Mischillinger, în Ianuarie 1527, cu misiunea de-a saluta pe Vodă și de a-i notifica că este ales rege al Ungariei și că, întotdeauna va fi în ajutorul țării sale. Îl însărcinează pe delegat ca să câștige pe unul sau doi dintre boerii cei mai cu influență ai Domnului pentru a-i atrage de partea sa, făgăduindu-le una sau două mii de floreni.¹⁾ Intervenția rămâne fără rezultat. La câteva zile Ștefănișă Vodă este măcelărit de boeri, iar în locul său, ocupă tronul Moldovei la 20 Ianuarie, 1527 Petru Rareș, fiul lui Ștefan cel Mare. La început, acesta caută o apropiere de Ion Zapolyai, căruia îi trimite o solie la Eger. Ferdinand prinzând de veste îi trimite lui Rareș o scrisoare prin care îl felicită, cu prilejul suirii sale pe tron și-l roagă să-i trimită un om, cu care să desbată chestiuni importante, cum este lupta comună împotriva păgânilor. Pentru sentimentele sale prietenești, nu-l va uita, ci-l va răsplăti cum se cuvine.²⁾ Rareș trimite la Viena, solia cerută, care îi tâlmăcește regelui, sentimentele sale de prietenie.

Soliile lui Ion Zapolyai nu se dau bătute, ci cercetează din nou pe Domnul Moldovei, făgăduindu-i anumite bunuri și proprietăți.

Lupta se începe între cei doi pretedenți la tronul Ungariei. Armatele Habsburgului, conduse de generali distinși, cuceresc oraș după oraș până ce în

1) Veres vol. II, pg. 1-2.

2) Dr. V. Motogna : Relațiile dintre Moldova și Ardeal pg. 14.

Piața Albina (1820). (Desen: Canc. Ștef. Toth).

Strada Călărașilor și Octavian Goga (1822). (Desen: Canc. Ștef. Toth).

toamnă anului 1527, ocupă Buda, unde convoacă dieta de încoronare pe 29 Sept. 1529.

Ion Zapolyai, înfrânt la Tokay, se refugiază în Ardeal, încercând să câștige sprijinul locuitorilor de aici, dar nu fu norocos. Secuii și Sașii iau o atitudine potrivnică „Craifului Ianoș“. Ion Hoch, un căpitan al armatelor Ferdinandiste, vine cu primarul orașului Brașov, la începutul anului 1528, în capitala Secuimii ca să ia contact cu Secuii și să-i îndemne să lupte împotriva lui Zapolyai. Solia venită, aici, primește dela orașul Brașov, 300 fl. ceace ne face să credem că a zăbovit aici, până ce a putut pune la punct alianța cu Secuii. ¹⁾ Brașovenii, mari aderenți ai lui Ferdinand, luptă din toate puterile, pentru câștigarea biruinții și trimit, în Ianuarie sau Februarie, 1528, o nouă solie, condusă de primar la Târgu-Mureș, Sibiu și Mediaș. Din contactul avut cu reprezentanții acestor orașe, își câștigă convingerea că pentru siguranța biruinții trebuiesc câștigați și cei doi voevozi români: Petru Rareș și Radu din Muntenia. Astfel, Kemel pleacă la Radu Vodă în Târgoviște, iar Martini la Petru Rareș în Moldova, primind amândoi câte 6 fl. și 42 asp. cheltueli de deplasare. Nu se cunoaște rezultatul intervenției. ²⁾

Ferdinandiștii convoacă pe Secui și Sași la dieta din Târgu-Mureș, unde participă și reprezentanții Sașilor din Brașov și, aici, discută împreună măsurile ce trebuiesc luate pentru alungarea lui Zapolyai din țară. ³⁾

Craiful Ianoș dezamăgit și îndurerat de înfrângerile suferite atât în Ungaria cât și în Ardeal, se refugiază la 1528, în Polonia.

1) Quellen z. Gesch. St. Kronstadt II., pg. 115.

2) idem pg. 89-9.

3) Szilágyi: Erdélyi eml. pg. 273 și Quellen z. Gesch. S. Kronst. II., pg. 91 și 106.

Armata Habsburgului, rămasă stăpână pe Ardeal se pune pe jaf și măcel; Horvath Gașpar, locțiitorul regelui nu mai poate să-și înfrâneze soldații și astfel regele se vede silit a numi un alt locțiitor în persoana lui Petru Perenyi, care sosind în Ardeal, găsește pe reprezentanții celor trei națiuni, adunați la dieta din Tg.-Mureș; aceștia îl primesc cu mare însuflețire și bucurie.

Noul locțiitor se pune pe lucru și cu măsuri energice înfrânează pe soldații săi nedisciplinați, pedepsind aspru pe cei vinovați. Din Tg.-Mureș, scrie, la 11 Martie, 1528, Sibienilor să pedepsească pe niște răufăcători și să se prezinte la adunarea ce se va ține la Sf. Agota. ¹⁾

Succesele armatelor Ferdinandiste înduplecă pe Petru Rareș să se îndrepte spre o alianță cu Ferdinand, căruia îi trimite soli, cu misiunea de a stabili condițiile, pe baza cărora urmează să se încheie alianța. Domnul Moldovei pune în curent pe Ferdinand cu pregătirile, pe cari le fac Turcii, cari au de gând să atace toată creștinătatea. ²⁾

Craiul Ianoș nu ușor se poate împăca cu gândul că a rămas fără tron și de aceea, neconținut, se frământă să găsiască posibilitățile de a-l recăștiga.

N'a găsit decât o singură soluție: să se arunce în brațele Turcilor. Astfel Zapolyai trimite pe Ieronim Laski, senator polon și palatin al Sardiei, la Poartă ca să câștige ajutorul necesar de la Sultan; cu ajutorul lui Griti, căruia îi oferă un venit anual de 4000 fl., Laski obține ajutorul cerut și un ordin către Petru Rareș, căruia îi poruncește să cuceriască Ardealul pe seama lui Zapolyai.

În toamna anului 1528, Zapolyai, ajutat de trupe leșești și turcești, se reîntoarce în Ardeal și se așează

1) Magy. Ok. Eml. I. pg. 223—224.

2) Motogna o. c. pg. 15.

la Lipova, încercând să-și recâștige tronul pierdut. Întâmpină însă dârza rezistență a Secuilor. Pentru a înfrânge rezistența acestora, cere ajutor dela Petru Rareș, care era supărat foc pe Secui pentru că ei atăcară și jefuiră mai mulți comercianți moldoveni, întorși prin Secuime, cu marfă din Brașov. Petru Rareș primește bine solia lui Zapolyai și-i „dă ajutorul cerut; trece munții, la 29 Ianuarie 1529, prefăcând țara Secuilor una cu pământul.“ ¹⁾

La știrea că Zapolyai și Rareș sunt gata să cucerească Ardealul, Alexă Bethlen convoacă pe Sași la o adunare hotărîtă pentru data de 17 Febr. 1529, la Târgu-Mureș, dar înaintarea rapidă a armatelor moldovenești zădărnicește ținerea acestei adunări. ²⁾

Tratativile duse de solii lui Rareș, la Lipova, cu Zapolyai s'au sfârșit cu încheierea unui tratat de alianță, în virtutea căruia, Domnul Moldovei se obligă să înfrângă rezistența Ferdinandistilor, iar Zapolyai îi dă, în schimb, pe lângă Ciceu și Cetatea de Baltă, Ungurașul, Bistrița și Valea Rodnei.

Rareș își formează două armate : una avea menirea să cucerească Ciceiul, iar cealaltă să treacă munții prin pasul Oituzului, sub conducerea Vornicului Grozav, îndreptându-se spre Brașov, unde erau concentrate forțele Ferdinandistilor.

Forțele, cu cari avea să se măsoare armatele Domnului moldovean, erau destul de însemnate și conduse de comandanți încercați în lupte : Ștefan Mailath, Valentin Török și Mark Pemflinger, cari se ciocnesc cu adversarii pe câmpia dela Feldioara, 22 Iunie, 1529, unde se desfășoară o luptă crâncenă. Secuii însă la un moment dat, trec în tabăra Moldovenilor și luptă cu îndârjire împotriva Ferdinandis-

1) I. Ursu : Petru Rareș pg. 10—11.

2) Magy. Ok, Em, III: pg. 235,

tilor. Defecțiunea Secuilor hotărîse soarta luptei : trupele Habsburgului suferiră o strașnică înfrângere. ¹⁾

Ștefan Bathory, trimis de Zapolyai în Ardeal să câștige pe Secui de partea sa, îi convoacă pentru ziua de 13 Iulie, 1529, la dieta dela Datoș, dar armatele împărătești, ce se retrăgeau din lupta dela Feldioara, sub conducerea lui Ștefan Mailath și Valentin Török, atacă pe Secuii adunați la Datoș și-i silește să-și continue desbaterile dietei în capitala Secuimii, Tg.-Mureș, unde se aduc hotărîri importante. ²⁾

Acum, Ștefan Bathory, locțiitorul lui Ion Zapolyai, stăpân aproape în întreagă țara, ia măsuri energice împotriva adversarilor săi. La propunerea sa, Ion Zapolyai, din cetatea Budei, ordonă la 14 Sept. 1429, ca să se ia dela fiii familiei Lazar : Ion, Francisc și Dominic, cari au luptat împotriva sa, comuna Micești (județul Mureș) și să se dăruiască lui Ion Toth de Sângeorz. ³⁾

Sașii din Brașov și Bistrița, nevoind să se lepede de Ferdinand, constituiau o puternică primedie în coastele lui Ion Zapolyai. Pentru a le înfrânge rezistența lor, Rareș năvălește a treia oră în Ardeal, pornind cu un atac puternic împotriva Brașovului, ai cărui locuitori îngroziți trimit soli la Domnul Moldovei, căruia îi oferă 5000 fl. și-i fac promisiuni solemne că recunosc suveranitatea Craiului Ianoș.

Acum, Rareș se îndreaptă, cu toate armatele sale, împotriva Bistriței, dar nu o poate cuceri cu armele ; lupta îndelungată și lipsa de alimente silește pe Bistrițeni să intervină la Ștefan Bathory ca acesta

1) Mologna o. c. pg. 19.

2) Ráth : A magy. kir. tart. helyei pg. 98.

3) Szék. O. III, pg. 44.

să stăruie pe lângă voevodul Moldovei să încheie pace cu dânsii. Intervenția lui Bathory este încununată de succes și la începutul anului 1530, o comisie de moldoveni se prezintă în cetate și stabilește condițiile armistițiului.¹⁾

Craiul Ianoș face tot posibilul să nu-și piardă pe Secui și, la 18 Mai, 1531, confirmă cetățenilor din capitala Secuimii, drepturile și privilegiile, recunoscute de regele Matei și Vladislau II. scutindu-i pe Târgumureșeni de plata oricărei vămi și dări.²⁾

În anul următor, însuși regele Zapolyai vine în Târgu-Mureș, unde se prezintă la dânsul, primarul Brașovului și alți domni. Deaici, trimite apoi o scrisoare lui Toma Nadașdy,³⁾ un bărbat de încredere al său, căruia, la 28 Dec. 1534, îi comunică că este nevoe să se țină o adunare parțială la Tg.-Mureș,⁴⁾ la care participă și primarul Brașovului, care rămâne aici, 11 zile și primește 36 fl. și 26 asp. iar pentru cei 12 servitori, cari îl însoțesc, primește suma de 10 fl. și 24 asp.⁵⁾ Această adunare ține mai multe zile. La 2 Ianuarie, 1535, se aduc o mulțime de hotărâri importante privitoare la nobili, Secui și Sași: Nobilii sunt dator să aibă, în caz de război, un cal cu toate cele trebuincioase: coif, cămașă de zale și un scut; iobagii cari au șase sau opt boi, vor avea un arc cu 12 săgeți și o sabie, iar iobagii mai bogați pot purta: arc, săgeți suficiente, sabie, scut și secure, pe când cei săraci numai: suliță sau lance și o secure.

Secuii mai bogați au dreptul la: cal, lance, scut coif și cămașă de zăle. Nemulțumirile lor se vor

1) Motogna o. c. pg. 20.

2) Arhiva or. Nr. 7—1531.

3) Magy. Tört. Eml. III, pg. 427—28.

4) Idem pg. 611.

5) Quellen z. G. Kron, II. pg. 393.

desbate în ședința consiliului județean, în prezența delegatului voevodului și hotărârile luate trebuie să fie respectate; cei ce se vor opune și nu le vor executa, vor fi pedepsiți și exilați.

Secuii, cari și-au pierdut libertatea, o redobândesc împreună cu drepturile vechi. Nobilii cari nu eliberează pe astfel de Secui, devin exilați și infideli.

Sașii încă își redobândesc toate drepturile avute. ¹⁾

În acest timp, Petru Rareș, voevodul Moldovei caută să se apropie iarăși de împăratul din Viena, Ferdinand, care, la 17 Ianuarie, 1535, îi recunoaște dreptul de proprietate asupra Ciceiului, Cetății de Baltă, Ungurașului și Bistriței, ²⁾ iar pentru serviciile eventuale ce i le-ar face în Transilvania, se obligă a da voevodului moldovean un ajutor anual de 6000 ducați. ³⁾

În urma acestei alianțe, încheiate între Rareș și Ferdinand, se răspândește, la începutul anului 1536, vestea că voevodul moldovean intenționează să năvăliască iarăși în Ardeal, și astfel căpitanul Făgărașului, Ștefan Mailath, convoacă pe reprezentanții celor trei națiuni la dieta dela Tg.-Mureș și, aici, se votează recrutarea generală, trimitându-se porunci aspre în întreg Ardealul, prin cari, sunt mobilizate toate forțele țării, nobili și iobagi, cari înarmați cu puști, coase și securi, se vor aduna în tabăra din Târgu-Mureș.

Cetățenii orașului Tg.-Mureș intervin, prin primarul Balint Meszaros la căpitanul Făgărașului Mailath, ca să le respecte drepturile și privilegiile avute. Acesta, la 20 Martie, 1536, ordonă ca nimeni să nu mai

1) Magy. Ok. Eml. I. pg. 613—15.

2) Hurm. Docum. II, I. pg. 91.

3) Motogna o. c. pg. 40.

supere pe Târgumureșeni cu încassarea dărilor și a vămilor. ¹⁾

În tabăra din Tg.-Mureș, aflăm la 12 Mai și pe primarul orașului Brașov cu 23 servitori, având de gând să rămână aici 19 zile, dar după 7 zile, sosind un pașă turcesc din Muntenia, este chemat acasă printr'un servitor. ²⁾

Petru Rareș, ocupat cu războiul în alte părți, nu năvălește în Ardeal și astfel regele, prin ordinul din 27 Iunie, 1536, poruncește ca tot poporul să se împrăștie la vetrele sale. Un Secui, care face propagandă pentru Petru Rareș, este prins și omorât la Reghin.

În acest timp, Turcii se pregătesc să năvălească în Ungaria, cu forțe însemnate și să supună pe locuitorii de aici. În fața acestei primejdii, Zapolyai încheie pace cu Ferdinand la Oradea Mare, în 24 Febr. 1538.

În August, Sultanul era la Dunăre, unde Zapolyai, îngrozit îi trimite solie de închinare. Petru Rareș, însă, se hotărăște la luptă și bine pregătit așteaptă oștirea turcu'ui. ³⁾ Dar, când Turcii se apropie de tabăra sa, boerii îl tradează și astfel Petru Rareș o ia la fugă și își pierde urma în Munții Ciucului, unde îl găsesc niște păstori Secui cari îl aduc în Târgu-Mureș, unde este primit de primarul orașului, Bernard Tamásy, la care ia masa în ziua de 26 Sept. 1538 și în ziua următoare, pleacă la familia sa ce se afla în cetatea Ciceului (Feria quinta... a. m. Voevoda Moldoviensis personaliter erat in hac civitate cum uno nobile de Cyk (Ciuc) et vinum quoque dedi e celario meo eis. Tandem inde ierunt et prandium habuerunt apud Bernardum Tamásy.) ⁴⁾

1) Arhiva orașului 9—1536.

2) Quellen. Z. G. Kron. II, pg. 561—562.

3) Motogna o. c. pg. 42—43.

4) I. Ursu: Die ausswärtige P, des P. Rares von Moldau pg. 163

În locul lui Rareș, Turcii așează în scaunul Moldovei, pe Ștefan Lăcustă.

În acest timp, în Ardeal, românul renegat Ștefan Mailath crezu că a sosit timpul să aspire la coroana Ardealului și pune la cale, în taină, un complot, din care fac parte o mulțime de nobili cari își întăresc aderența prin iscălitura proprie sau punerea degetelor. Firele complotului se întind repede în întreg Ardealul și chiar și în Ungaria. Planul complotiștilor era să rupă Ardealul de Ungaria și să formeze un principat asemenea celor două principate române, iar, în fruntea acestuia, să fie așezat Mailath, care va recunoaște suveranitatea Constantinopolului. Pentru realizarea planului său, Mailath își pune în gând să provoace o răscoală în Ardeal și să încuștințeze, în acelaș timp, atât Poarta cât și pe Ferdinand că această răscoală a făcut-o în interesul lor, crezând că, în chipul acesta, va putea câștiga ajutor din amândouă părțile.

La 8 Martie, 1540, Mailath convoacă pe reprezentanții celor trei națiuni la Tg.-Mureș, la care participă și delegații orașului Brașov și, aici, încearcă să-i înduplece să îmbrățișeze chestiunea sa. ¹⁾

La început, Căpitanul Făgărașului află o atmosferă prielnică printre reprezentanții celor trei națiuni, dar, în scurtă vreme, se convinge că numărul aderenților săi se tot micșorează și aceasta îl determină să renunțe la punerea în discuție a planului său; în schimb, însă, se alege o delegație ce se trimite la Zapolyai cu menirea de a-i aduce la cunoștință relele ce bântuie în țară și de a-l ruga să ia grabnice măsuri pentru îndreptare.

Ion Zapolyai, prinzând firele conjurației, se grăbește să vină spre Ardeal. Mailath îngrozit se

1) Quellen Z. G. Kron. II. pg. 665.

închide, cu soția și copiii, în cetatea Făgărașului și aici se apără vitejește. Tovarășii săi mai de seamă îl părăsesc unul câte unul și dezertează în tabăra dușmanilor săi, iar solii, trimiși în Muntenia, la Poartă și la Ferdinand, se reîntorc fără nici un rezultat. Principele Munteniei îi deține, Ferdinand îi primește cu dispreț, iar Poarta le refuză orice ajutor.

Ion Zapolyai moare pe neașteptate, la 21 Iulie, 1540. Frânele guvernării Ardealului cad în mâinile văduvei Izabela, care își ia ca sfetnic principal pe călugărul Martinuzzi.

Martinuzzi convoacă sfaturile țării la dieta dela Rakoș, unde fiul lui Ion Zapolyai, Ion Sigismund este proclamat rege, iar, pe timpul cât este minor, se formează o regență, compusă din Călugărul Gheorghe Martinuzzi, Petru Petrovici și Valentin Török cari aveau să conducă frânele guvernării.¹⁾

Dieta din Sighișoara dela 20 August, 1540, dădu toată puterea de voevod Căpitanului Ștefan Mailath și Balassa, iar, peste o lună, solii turcești îi încredințează toată puterea, peste Ardeal, lui Mailath. Faptul că Ardealul fu închinat Turcilor produce nemulțumiri adânci în sufletele nobililor, cari văd cu ochi dușmănoși, pe Mailath. El, însă, neîncrâzându-se în puterile sale, jură credință regelui Ferdinand și, prin aceasta, își trage asupra sa ura Turcilor.

Sultanul Turcilor, turburat trimite soli la Domnii români și-i îndeamnă să treacă munții și să pedepsească nestatornicia lui Mailath. Petru Rareș care, între timp, își recâștigă tronul, se pregătește să între în Ardeal, dar Căpitanul Făgărașului încearcă să-l îmblânzească, promițându-i o frumoasă sumă de

1) Motogna o. c. pg. 48.

bani. Rareș nu se lasă ademenit de aceste promisiuni ci, la 25 Iunie, 1541, își trimite oștirile sale peste munți în țara Secuilor, îndreptându-se spre Făgăraș, unde se întâlnesc cu oștirile Turcești și Muntenești.

Locuitorii orașului Târgu-Mureș, îngroziți de zangățul de arme și de mulțimea oștilor cari trec prin Secuime, trimit o solie în tabăra dela Făgăraș, la Petru Rareș și-l roagă să ia sub protecția sa orașul. Acesta, prin scrisoarea din 25 Iulie 1541, face cunoscut Târgumureșenilor că îi ia sub ocrotirea sa: »Afară de aceasta îndemnăm și ordonăm cu strictetețe că aceia din neamul nostru cari trec pela Tg.-Mureș să nu îndrăsniască a face vre-o stricăciune, fie cu foc, fie cu sabie, fie cu fier. Dacă am înțeles că cineva a făcut vre-o stricăciune, acela va plăti aceasta, cu capul său«. ¹⁾

Prin acest ordin, Rareș răsplătește bunăvoința cetățenilor din Tg.-Mureș, cari l-au primit și ospătat, când a fost alungat din domnie.

Văzând norul de primejdie ce stă gata să se deslănțuie asupra sa, Mailath se închide în cetatea sa și se apără vitejește. Atunci dușmanii săi recurg la un vicleșug. Îi trimit soli, prin cari îl invită în tabăra lor ca, aici, împreună să discute condițiile de pace. Încrezător în sinceritatea ofertei de pace, deși este oprit de soție și prieteni, Mailath îmbrăcat în haine de gală și întovărășit de 40 călăreți, pleacă în tabăra dusmană, unde este deținut și dus la Constantinopol, de unde nu mai poate scăpa niciodată. Regina Izabela respiră acum mai ușor. În 26 Ianuarie, 1542, se ține dieta la Tg.-Mureș și aici, Martinuzzi citește scrisoarea, prin care sultanul Soliman dăruiește Ardealul și părțile de dincoace de Tisa, lui Ion

1) Sz. Okl. II. pg. 69.

Sigismund, iar, pe timpul minorității acestuia, guvernarea țării o încredințează călugărului Martinuzzi, ales, acum, de sfaturi Căpitan general al țării.

În cuvântarea sa, Martinuzzi pomenește că „se zvonește despre un atac al lui Petru Rareș, dar să nu credeți, fiindcă el este în mâinile Sultanului, care Vă ocrotește. Va fi greu să facă el ceva împotriva voinței Împăratului.“ Solul lui Rareș, care este de față la dietă, răspunde, în numele domnului său, următoarele: „Domnilor ardeleni, spuneți Fratelui Gheorghe să-mi dea îndărăt cetățile mele din Transilvania, căci, dacă nu mile va da, nu eu, ci el va fi pricina și începutul relelor. Dv. să nu Vă încredeți în călugăr, căci Vă puteți aduce aminte de faptele lui de mai înainte. Vă poate sluji drept pildă cum a dat Buda în mâinile Împăratului, cum dându-și cuvântul m'a chemat la casa sa iar, apoi, ținând sfat cu Craiul Ivan, a făcut să fiu trimis rob Măjestații Sale Împăratului dar, din harul lui Dumnezeu, Măjestatea Sa s'a îndurat de mine și iată că iar sunt în scaunul meu. Dacă însă Vă veți încrede în el și pe voi o să Vă dea în mâinile Împăratului.“¹⁾

Dieta refuzând a-i reda orașele sale din Ardeal, Petru Rareș se vede nevoit a năvăli, în toamna anului 1542, iarăși în Ardeal și a-și cuceri cu arma cetățile avute.

În aceste vremuri turburi, regina Izabela convoacă pe Sibieni în două rânduri, 1542 și 1543, la dieta din Târgu-Mureș,²⁾ dar nu se cunosc hotărârile luate.

1) Motogna o. c. pg 53.

2) Arh. săsească ard. Nr. 835.

Martinuzzi. Castaldo. Izabela a doua oră. Ion Sigismund

Martinuzzi, ales Căpitan general al țării în dieta dela Târgu-Mureș (1542), știi să profite de toate situațiile pentru a pune mâna pe frânele conducerii Ardealului. El știa că Secuții reprezintă o forță însemnată în țară și de aceea încearcă să întrețină relații-strânse cu ei. În toamna anului 1546, îl vedem în capitala Secuimii, Tg.-Mureș, de unde trimite un ordin conventului din Cluj să-i elibereze nobilului Pentru Cehul, scrisoarea de zălogire a moșiei sale din comuna Pata jud. Cluj.¹⁾ Martinuzzi era un om șiret și lipsit de sinceritate. Pe față se arată cel mai aprig apărător al regelui, iar, în realitate, pregătește, în taină, trădarea, intrând în legături cu Ferdinand, căruia voește să-i predea Ardealul.

În anul 1549, Călugărul convoacă pe reprezentanții sfaturilor la o dietă în Tg.-Mureș și, aici, utilizează toate mijloacele ca să voteze, în unanimitate, proclamarea lui Ferdinand ca Rege al Ardealului. Toate eforturile sale însă rămân zadarnice; în schimb, dieta hotărăște recrutarea unei armate de 6000 soldați, cari vor fi concentrați, la 24 Aprilie, în trei locuri: a nobililor în Turda, a Secuților în Tg.-Mureș și a Sașilor în Mediaș.²⁾

Turcii fiind informați că Martinuzzi i-a părăsit și a devenit un aderent înfocat al împăratului Ferdinand, trimit o solie în Ardeal, prin care Călugărul este deposedat de puterea de guvernator al Ardealului. Martinuzzi însă nu rămâne zăpăcit în fața or-

1) Arh. conventului din Cluj, la Bud. III. Nr. 454.

2) Erd. Okl. I. pg. 294—301.

dinului sosit dela Poartă, ci-și mobilizează forțele și cucerește oraș după oraș, iar, după ocuparea Sebeșului și a Mediașului, convoacă o dieta la Tg.-Mureș, în anul 1550, la care participă și reprezentanții orașului Cluj. ¹⁾ Dieta este foarte agitată. Secuii catolici sunt de partea sa, iar ceilalți îi sunt împotriva. Aceste două tabere se ciocnesc între ele și mai mulți reprezentanți rămân morți pe locul ciocnirii.

În sfârșit, Martinuzzi izbutește să-și impună, prin teroare, punctul său de vedere, alegând o solie ce avea menirea de-a interveni la Sultan ca să-i revocare firmanul, prin care este lipsit de puterea politică; în acelaș timp, ia măsuri de precauție pentru întărirea granițelor.

Boerii, refugiați din Moldova și Muntenia și stabiliți pe la granița țării, sunt datori să se mute mai în centrul Ardealului, căci la graniță ar putea turbura liniștea țării.

Totodată se decide ca să se trimită o delegație în Moldova și Muntenia și să intervină la domnii români ca să primească moneda Transilvaniei și să delege câte o comisie care să rectifice granițele Ardealului.

După atâtea frământări, certuri și lupte sângeroase, regina îngrozită predă coroana lui Castaldo, trimisul lui Ferdinand și pleacă, în țara sa natală, Polonia.

Astfel Ardealul ajunge pe mâna a doi srăini: Martinuzzi și Castaldo. Acum, se naște rivalitatea între ei, fiecare voind să fie singur stăpân al Ardealului. În sufletul lui Castaldo încolțește un gând sângeros: omorirea lui Martinuzzi. Acest gând îl stăpânește cu toată puterea, realizându-l chiar la 1551, când călugărul Martinuzzi cade omorît de pumnalele oamenilor rivalului său în Vințul de jos.

1) Socolilele orașului Cluj an. 1550.

Vestea omorării sale produce o adâncă revoltă în sufletul Secuilor cari se adună la Târgu-Mureș și se pregătesc de răzbunare. Cei 12000 de soldați ai lui Castaldo, conduși de Kendi, apropiindu-se de oraș bagă în groază pe revoltații cari se potolesc. Deacum, Secuții se împacă cu Castaldo și, la 1551, țin dietă la Târgu-Mureș, unde, între altele, se decide: 1. Să se ceară dela Moldoveni ca să elibereze din captivitate, pe Ardelenii prinși în războaiele din anii trecuți. 2. Să se dea voie Românilor din cele două Principate ca să facă comerț liber prin Ardeal. ¹⁾ Secuții intervin la Castaldo ca să aprobe aceste hotărâri și să intervină la împăratul Ferdinand ca să le sancționeze.

Ardealul este bântuit de o mulțime de rele, Castaldo nu-și bate capul cu aflarea mijloacelor potrivite pentru înlăturarea relelor, ci se sbate să-și câștige averi fabuloase. Nemulțumirea se cetește pe fețele tuturor locuitorilor; această nemulțumire se întetește și prin măsurile luate de Ferdinand, la dieta din Pojon, unde se decide verificarea donațiilor, făcute de Izabela și călugărul Martinuzzi. Durerea și revolta clocotește și mai puternic în sufletele Ardelenilor, când văd trupele lui Ferdinand cari jefuesc fără milă, populația.

Secuții, îndurerați și revoltați, se adună la Târgu-Mureș (1553) și aici, aștern toate plângerile într'un memoriu, pe care îl trimit, prin Principele Țării Românești, Mircea, Sultanului, arătându-și nemulțumirea față de Ferdinand și cerându-i sprijinul. Dela această dietă se trimite o delegație compusă din Bethlen și Maksay la regina Izabela și la fiul său, rugându-i să vină în Ardeal. ²⁾ Auzind de aceasta, voevodul

1) Hurmuzachi o. c. II, IV. pg. 77.

2) idem II, IV. pg. 77.

Dobo, aderentul lui Ferdinand, pornește cu oștirea sa împotriva Secuilor, frământați de gânduri revoluționare.

Dobo se apropie cu oastea de Târgu-Mureș, unde erau revoluționarii, și când văzu numărul mare al acestora, se temu să-i atace și încheie cu ei, un armistițiu pe 15 zile.

În timpul acesta, capii revoluționarilor așteaptă ajutorul turcesc și al voevozilor Români, dar când văd că voevodul moldovean năvălește în Ardeal cu 4.000 de soldați și se întoarce repede acasă, iar ajutorul turcesc întârzie, ei se refugiază în cetatea lui Bethlen, urmăriți de Dobo, iar Secuii se predau.¹⁾ Armata lui Dobo silește pe locuitorii din țara Secuilor să-și potoliască revolta și să se supună lui Ferdinand; Dobo încunoștințează și pe Sultan despre aceasta dela dieta din Târgu-Mureș (1554).

Acum, Secuii temându-se de năvălirea Turcilor și a voevozilor români din țările învecinate, se îndreaptă după ajutor la Regele Ferdinand, la care trimit două solii. Ferdinand, prin scrisoarea sa din 23 Aprilie, 1554, le recunoaște privilegiile avute, dar nu le trimite ajutorul cerut. Această scrisoare nu le alungă groaza din suflet și teama de năvala Turcilor și a voevozilor români, ci îi indeamnă ca, la dieta din Târgu-Mureș (13 Maiu 1544), să ceară din nou ajutor dela Ferdinand²⁾ și să-l roage să aprobe hotărîrea dietei ca numai Secuii să poată trimite soli în Principatele române, în cazul când Românii din aceste Principate, le fură rodul viilor și vitele.³⁾

În această dietă, se aduce între altele și o hotărîre umilitoare pentru țaranul român. Iobagii

1) Szilágyi: Erd. tört. pg. 323.

2) Szilágyi o. c. pg. 326.

3) Hurmuzachi, II, V, pg. 165.

Unguri vor fi condamnați numai în cazul, când sunt acuzați și dovediți ca vinovați de 7 martori Unguri, pecând, pentru condamnarea iobagilor Români, este suficientă mărturia a trei Unguri sau 7 Români. ¹⁾

Regele încearcă să potoliască pe cei nemulțumiți cu promisiuni; dieta din Târgu-Mureș (24 Aprilie 1555) mulțumește regelui pentru promisiunile făcute și cere să se plătească celor dăunați pagubele, cauzate de ostașii lui Castaldo. ²⁾

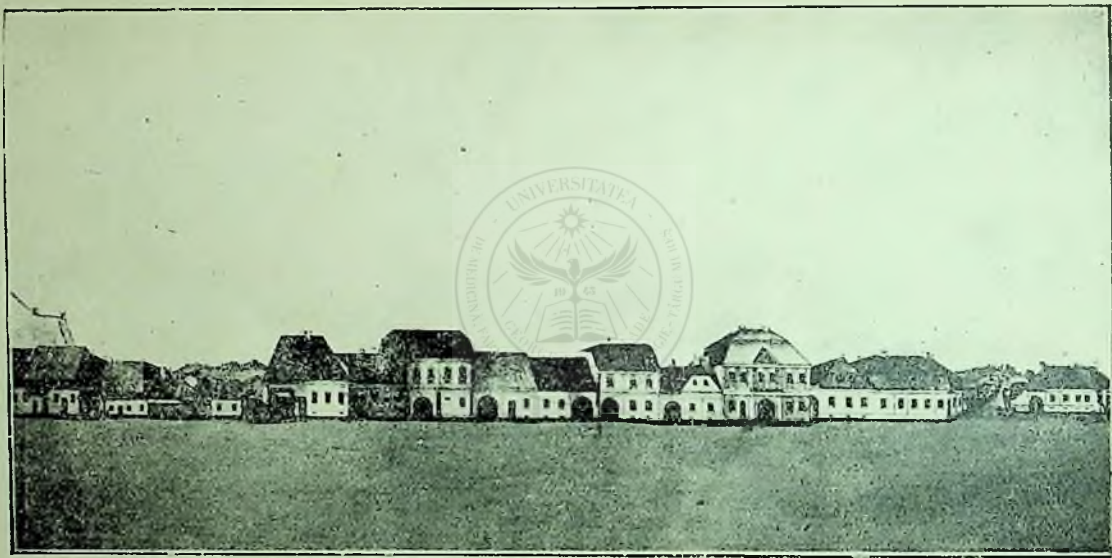
Regina Izabela, regretând că a părăsit Ardealul și l-a predat lui Ferdinand, trimite soli la Poartă și cere ajutorul Sultanului ca să-și poată recâștiga tronul. Sultanul pretinde dela Ferdinand să redea coroana Ardealului reginei Izabela și fiului ei, Ion Sigismund, Ferdinand însă se ferește să-i dea un răspuns precis.

Atunci Sultanul își trimite solii în Ardeal să pregătiască spiritele pentru primirea Reginei și a tânărului Rege, adăpostit în Polonia. Reprezentanții celor trei națiuni, primind firmanul sultanului din 7 Octomvrie 1555, se adună la Târgu-Mureș (23 Decemvrie 1555) și aici, iau în discuție, firmanul turcesc, prin care Sultanul înfierează pe Ardeleni pentru încăpăținarea, cu care s'au opus poruncii turcești; totuși li se făgăduiește că, dacă își vor îndrepta greșeala veche, vor căpăta iertare și confirmarea privilegiilor avute, dorind ca până la sosirea reginei să-și aleagă un loțiitor. Dacă se vor opune, îi va pedepsi cu sabie și foc; voevozii români stau gata să năvălească în Ardeal, silindu-i să execute ordinul.

În fața unui ordin atât de categoric, dieta nu mai avu încotro și luă toate măsurile pentru aducerea regelui Ion și a mamei sale; alege în acelaș

1) Hurmuzachi II. V. pg. 206—207.

2) Szilágyi o. c. pg. 328.

Strada Sf. Gheorghe (1823). (Desen: Canc. Ștef. Toth).

Strada Sf. Gheorghe (1823). (Desen: Canc. Ștef. Toth).

timp un loctiitor, în persoana lui Menyhért Balassa, căruia îi dau trei mii de soldați și pun, sub poruncile sale, pe căpitanii Secuilor și ai Sașilor; se trimit soli la cei doi voievozi români, dela cari cer ajutor, și la Ferdinand ca să-l întrebe ce să facă. ¹⁾

La această dietă, se aduce sentința și în privința unei certe ivite între Secui și Sașii din Orăștie în chestia pășunatului. Dieta hotărăște ca, »în această parte, să se observe vechiul obicei cu excepția Românilor, pe cari nici nobilii, nici Sașii să nu-i lase, cu caii și turmele de oi, pe pășunile lor.« Totodată se dau dispozițiuni autorităților să aplice hotărârea, adusă, în dieta din anul trecut, la Târgu-Mureș, privitor la procedura ce trebuie să o urmeze la judecarea iobagilor Români și Unguri. ²⁾

Dieta din Turda (2 Februarie 1556) declară că Ardealul dorește iarăși pe regina Izabela și o ajută să se reîntoarcă în țară ca să-și ocupe tronul. Oștile ardeleni unite cu ale celor doi voievozi Români îi vin în ajutor ca, în anul 1556, să-și recapete coroana de rege. Pierderea Ardealului însă neliniștește atât pe Ferdinand cât și pe urmașul său, Maximilian. Emisarii acestora încearcă să câștige cât de mulți aderenți în Ardeal pentru ca aceștia să facă revoluție și să alunge de pe tron, pe Ion Sigismund și pe mama sa.

Ștefan Bathory, aderentul reginei, descoperă repede firele mișcării care ia proporții tot mai mari. La adunarea națională din Odorheiu, poporul se prezintă înarmat și pretinde recunoașterea drepturilor și a privilegiilor pierdute.

Ion Sigismund încearcă să potoliască mișcările revoluționare, promițând revoluționarilor că le va

1) Szilágyi o. c. pg. 329.

2) Hurmuzachi II, V. pg. 275.

împlini dorințele. Aceste promisiuni însă nu potolesc pe cei revoltați, cari dețin pe delegați și pornesc în largul țării steagul desfășurat al revoluției.

Ion Sigismund trimite împotriva Secuilor revoltați pe Gavril Mailath din țara Făgărașului; la știrea că Mailath a pornit cu oaste împotriva lor, o parte dintre revoluționari se îndreaptă spre Târgu-Mureș și-și așează tabăra la Oaia, iar cavaleria Secuilor dă năvală asupra oștirii lui Mailath, pe care o zdrobește. Insuși Mailath era să se prăpădească în această luptă, din care scăpă numai cu calul credinciosului său luptător, Boer, retragându-se cu armatele sale zdrobite, între zidurile întărite ale mănăstirii din Târgu-Mureș.

Căpătând, însă, ajutor, pornește din nou împotriva Secuilor, pe cari îi zdrobește pe Câmpia dela Oaia. ¹⁾

În vremea domniei lui Ion Sigismund, luptele religioase turbură viața Ardealului. Principele convoacă dieta la Târgu-Mureș (1571), unde se hotărăște: propovăduirea cuvântului dumnezeesc este liberă în întreaga țară; religia unitară se primește între celelalte religii recepte și se dă poruncă ca episcopul reformat, pus peste Români, să nu poată primi dela preoții Români mai mult decât 1 floren, și că acei preoți români, cari vor fi neascultători, să fie pedepsiți și degradați. ²⁾

După terminarea acestei diete, principele merge la Brâncovenești, unde se îmbolnăvește, și în scurtă vreme, moare la Alba-Iulia (14 Martie 1571).

După moartea lui Ion Sigismund, pretendent la tronul Ardealului este Ștefan Bathory, pe care îl aleg principe numai cu condiția ca să le recunoască

1) Szilágyi o. c. pg. 347.

2) Hurmuzachi II. V. 695.

drepturile și privilegiile, călcate în picioare de principele Sigismund. Ștefan Bathory fiind ales principe nu poate să realizeze dorințele Secuilor, cari nemulțumiți trec în tabăra lui Gașpar Becheș, rivalul lui Bathory, pretendent la tronul Ardealului.

Între ei aveau să decidă armele; lupta decisivă se dă la Sânpaul (1575), unde Becheș este înfrânt și alungat din țară. Ștefan Bathory fiind ales și rege al Poloniei lasă ca locțiitor al său în Ardeal, pe fratele său Cristofor, iar, după moartea acestuia, pe fiul lui Cristofor, Sigismund Bathory.

La 1589, Ștefan Bathory moare și în locul său, rămâne ca principe al Ardealului, Sigismund Bathory, în vârstă de 13 ani. ¹⁾

Mihai Viteazul

La sfârșitul veacului al XVI, o epocă de glorie și strălucire începe pentru Principatul Munteniei. Pe tronul său, se urcă, la 1593, Mihai Viteazul, care prin vitejia sa, isbutește să întindă până departe granițele strâmte ale țării sale, unind sub sceptrul său, cele trei provincii românești învecinate: Moldova, Muntenia și Ardealul.

La urcarea sa pe tron, își găsește țara într'o stare nenorocită: stăpânirea turcească secătuisese cu desăvârșire toată vlaga poporului său. Cel dintâi gând ce se zămislește în sufletul său, este lupta pentru alungarea Turcilor din țară și câștigarea independenței Principatului său. Pentru realizarea acestui gând măreț însă, simte că nu-i sunt suficiente forțele sale proprii, ci trebuie să caute și să câștige ajutorul altor țări învecinate. Acest ajutor îl află la principele Ardealului, Sigismund Bathory, care sub

1) Szádeczki: o. c. pg. 130—132.

inspirația trimisului papal, Carillo Alfonz, în dieta din Cluj, ținută în August, 1594, votează ruperea legăturilor cu Turcii și începerea unei lupte pentru scuturarea jugului turcesc ce apasă cu greutate pe umerii creștinătății ¹⁾ — și la Rudolf împăratul Austriei.

Sigismund Bathory văzând că Aron, Domnul Moldovei, nu voiește să-și părăsiască politica turcofilă și să sprijinească acțiunea principilor creștini, îndreptată în contra Turcilor, trimite împotriva sa, o ceată de Secui, conduși de Gașpar Korniș și Francisc Daczo cari, prinzând pe voevod, îl aduc la Vințul de jos, iar pe tronul Moldovei, așează pe Ștefan Răzvan. ²⁾

Încrezător în forțele sale, și în ajutorul promis de Sigismund, Mihai Viteazul adună pe toți creditorii turci și închizându-i într'o casă, le dădu foc, omorându-i în cele mai grozave chinuri, în flăcările mistuitoare ale focului.

Această faptă îndrăzneță aprinde mânia în sufletul Sultanului, care nu poate lăsa nerăzbunată moartea atâtor credincioși de ai lui Mohamed, ci, în primăvară anului 1595, trimite, cu o oștire puternică, împotriva Munteniei, pe Sinan Pașa care trece Dunărea pe la Giurgiu și se îndreaptă spre București.

În fața primejdiei turcești se încheie, la 1595, o alianță de apărare împotriva Turcilor, între principii celor trei provincii învecinate: Mihai, Bathory și Ștefan Răzvan, alianță în care isbutesc să câștige și pe Rudolf, împăratul Austriei.

Mihai prinzând de veste că armatele turcești sunt pe pământul țării sale, le iese în întâmpinare și se ciocnește cu ele la Călugăreni, dar, deși armatele creștine dau dovadă de multă vitejie în luptă, ele

1) Szádeczky o. c. pg. 132.

2) Idem pg. 132.

sunt nevoite să se retragă în munți și să aștepte ajutorul promis de aliați. Sinan Pașa își continuă drumul și cucerește Bucureștii. În primăvara anului 1595, Sinan Pașa pornește cu armatele sale și se așează în Muntenia. »Mihai neputând rezista unei forțe atât de puternice, se retrage cu toată armata sa spre Brașov și el însuși se abate pela Brașov și prin împrejurimi.« ¹⁾

Sigismund Bathory, îngrozit că armatele turcești se apropie de granițele țării sale, se grăbește să-și adune o armată puternică și să o trimită în ajutorul lui Mihai. După vechiul obicei, prin o sabie înroșită în sânge, cheamă pe Secui sub arme, promițându-le că le va reda vechile drepturi și privilegii. În tabăra din Codlea, se adună o armată de 20—25.000 Secui, dar aceștia nu voiesc să pornească mai departe până ce principele nu le asigură, prin diploma sa, drepturile și privilegiile pierdute. Forțat de împrejurări, Bathory dă, din tabăra dela Codlea, o diplomă, la 15 Sept. 1595, prin care eliberează pe toți iobagii din scaunele secuiești. ²⁾

La tabăra din Codlea, pleacă aproape toți cetățenii orașului Tg.-Mureș, rămânând acasă numai primarul și câțiva cetățeni. Sub comanda lui Ioan Nagy Szabó, pleacă peste 200 pedestri, iar a lui Ion Török, 100 călăreți, ducând cu ei și steagul roșu dăruit orașului de regele Matei. ³⁾

Secuii înarmați cu »puștile negre« trimise de Rudolf, trec pela Bran în Muntenia și se unesc în munți, cu armatele lui Mihai, care, simțindu-și forțele înviorate, pornesc spre Târgoviște, îl asediază la 8 Oct. 1595, iar după 3 zile, îl cucerește, capturând

1) Szadeczky o. c. pg. 133.

2) Szilágyi o. c. I. pg. 448.

3) Miko Erd, tört. adatok pg. 44.

45 tunuri și o mulțime de pradă. Aflând aceasta, Sinan Pașa aprinde Bucureștii și se retrage repede spre Giurgiu, trecând apoi Dunărea. Mihai îl urmărește cu armata sa și, la 30 Noembrie, cucerește Giurgiul, devenind astfel stăpân pe întreagă țara.

„Sigismund Bathory, încheind alianță cu voevodul Mihai și Ștefan, cere ajutorul lui D-zeu și pornește în Muntenia împotriva armatei turcești. Mai întâi, în drum spre Târgoviște, alungă străjile Pașei, apoi împrăștie pe Turci în luptă. Aflând aceasta, Sinan Pașa nu așteaptă armatele lui Bathory, ci lăsând o parte din armată, provăzută cu tunuri, în Târgoviște, se retrage spre București. Dar și acolo este urmărit. De aici merge la Giurgiu și acolo trece Dunărea.“¹⁾

După terminarea luptelor, Secuiei, dornici de-a gusta din binefacerile libertății, asigurată prin diploma lui Bathory, se reîntorc veseli la vetrele lor.

Nobili, însă, nu se împacă ușor cu gândul ca să scape din mâini atâția iobagi, cari, cu sudoarea feții lor, le umpleau pungile fără fund, ci intervin la principe pentru revocarea diplomei dela Codlea, dată sub presiunea împrejurărilor. Bathory n'are puterea să reziste și în dieta din 13 Dec. 1595, revoacă diploma și reîntroduce iarăși iobăgia în Secuime. Acest ordin al principelui, care aruncă iarăși pe locuitorii din Secuime în lanțurile grele ale iobăgiei, produce o adâncă revoltă în rândurile iobagilor secuiei.

Aceștia nu voesc să se supună poruncii domnești, ci în căutare să se apere cu toate mijloacele ce le stăteau la îndemână, împotriva acestei dispozițiuni noi, pe care o credeau numai ca o invenție a nobililor iar nici decum emanată dela Principele care în momente de grea cumpănă, le asigura libertatea în

1) Miko o. c., pag. 45.

scopul de a-și câștiga, la rându-i, luptători împotriva năvălirii turcești.

Nobilii înfuriați încearcă să potolească revolta cu măsuri energice: bătăi, chinuri, încarcerări și execuții în mase.

Martorii oculari ne descriu, în chipul următor, situația tristă din Secuime:

În carnavalul anului 1596, când principele pleacă la împăratul din Praga și lasă ca locțiitor al său, pe Ștefan Bocskay, unchiul său, domnii secui își adună armatele în toate ținuturile secuiești și constrâng pe Secui să primiască iarăși sarcina grea și rușinoasă de iobag. Mai întâi, fac cunoscută în fiecare județ, hotărîrea dietei, prin care se reînființează iobăgia în Secuime și ordonă notarilor din Scaunele secuiești ca să îndemne poporul la supunere față de porunca dată. Poporului, însă, dela care nu se adunaseră încă puștile, drapelele și tobele, nu-i vine să creadă că principele voiește să-l înhame din nou în jugul iobăgiei, ci, ținând întruniri, pretinde respectarea drepturilor acordate prin diploma voevodului.

În această situațiune decide ca să nu mai asculte de stăpânii moșiilor, ci numai de principele căruia i-au jurat credință, fiind gata a muri mai bine cu toți decât să se reîntoarcă la vechea stare de iobăgie care era de nesuportat.

Secuii, ascultând de îndemnul locotenentului din Scaunul Mureș Andrei Caroli, țin întruniri în orașe și decid, ca nimeni să nu îndrăznească a se întoarce la vechiul Stăpân al moșiilor, sub amenințarea trașgerii în țeapă cu capul în jos.

Această hotărîre o întăresc cu jurământ, apoi în unele locuri, poporul infuriat dărâmă casele nobililor și-i alungă din comune.

Stăpânitorii pământurilor îngroziți încunoștiințează despre aceasta pe Bocskay, locțiitorul voevodului, cerându-i ajutor împotriva revoltei țărănești. Bocskay trimite în Scaunul Mureșului pe Toldy și Bogathy, cari sosind în Tg.-Mureș, așează tunurile în piață și cheamă la sine pe toți primarii dela sate, cărora le poruncește să adune puștile, drapelele, și tobele, și să îndemne poporul să se reîntoarcă la serviciul stăpânilor. Unii se supun și execută ordinul, cei mai mulți, însă, se opun. Delegații voevodului: Toldy și Bogathy, trimit în cursul nopții, soldați la sate, cari dețin pe căpeteniile revoluției, pe cari îi aduc legați la Tg.-Mureș. ¹⁾

»A doua zi, pregătesc o mulțime de țepi din lemnele aduse din pădurea orașului și le așează lângă furcile de spânzurătoare. Acolo aduc pe Secuii nesupuși, unde pe unii îi trag în țeapă, iar pe alții îi spânzură.« Seara, soldații pleacă în alte comune și aduc noi deținuți, pe cari îi execută. Cu această ocazie prind și pe Andrei Caroli, conducătorul lor, pe care îl omoară, în chinurile cele mai îngrozitoare, fiind legat de coada unui cal și purtat pe străzile orașului, după care îl duc la locul de spânzurătoare, trăgându-l cu capul în jos în țeapă.

Terminând cu căpeteniile, urmează rândul celorlalți revoluționari, pe cari nu-i execută, ci-i supun la chinuri grozave, le taie nasul și urechile, iar pe alții îi bat, umplându-i de sânge. ²⁾

Aceste chinuri îngrozitoare și măcelul fioros făcu să clocotească în sufletele Secuilor ura și dorul de răzbunare atât împotriva nobililor barbari cât și al principelui nestatornic și mincinos, așteptând doar momentul de rezbunare.

1) Szádeczky o. c. pg. 133—134.

2) Miko o. c. pg. 46—47.

Momentul acesta sosi în anul 1599.

În sufletul lui Mihai încolți un gând măreț: *cucerirea Ardealului*. Acest gând îl așează în fruntea oștirilor și, în toamna anului 1599, cu drapelul biruitor într'o mână și cu paloșul lucitor în cealaltă, pleacă într'un avânt nebun, spre Ardeal.

Ajungând la Brașov trimite, prin țara Secuilor ce fierbea de revoltă, patru nobili Unguri, cari se aflau în tabăra sa: Gheorghe Mako, Ștefan Havaslyai, Ștefan Domokos și Ion Tamasfalvy, cari având o scrisoare dela Mihai prin care se promitea respectarea drepturilor și a privilegiilor vechi tuturor locuitorilor din Ardeal, cari se vor înșirui sub drapelul voevodului, îndeamnă pe Secui să dea ascultare vorbelor lor și să se spună voevodului Mihai, pe care ei îl cunosc ca pe un om de ispravă și înțelegător al nevoilor celor necăjiți.

Această solie, pretutindenea, este primită cu bucurie. Secuii aduc rugăciuni de mulțumire lui Dumnezeu pentrucă le trimite pe omul providențial, sortit să-i scape din jugul greu în care gem și să le dea mâna de ajutor ca să se răzbune împotriva domnilor fără suflet, cari, — înainte cu trei ani — și-au bătut joc de ei într'un chip atât de fioros.

Cuprinși de bucurie se adună în cete și pleacă spre Brașov, unde poposea armata lui Mihai. Știrea despre intrarea lui Mihai în Ardeal pune pe gânduri pe Bathory, care încearcă să-l induplece, în tot chipul, să se reîntoarcă acasă.

Acesta însă simțea că are o mare misiune și soarta neamului îl îndemnă să o îplinească.

Oștirile celor doi voevozi, Mihai și Andrei Bathory, căruia i-a lăsat tronul Sigismund, se întâlnesc la Șelimbru, 28 Oct. 1599.

Dărzenia soldaților și vitejia voevodului zdrobi armatele lui Bathory, care îngrozit o luă la fugă.

Acum aderenții lui Bathory trec în tabăra lui Mihai, afară de aceia cari își urmează stăpânul pe drumul greu al refugiului.

La 1 Noembrie, 1599, Mihai intră biruitor în capitala Ardealului, Alba Julia, întronând aici domnia românească. Situația în Ardeal era turbure. Numai mâna de fier a unui bărbat hotărît putea să stăpânească aici.

Mihai întrunea, în gradul cel mai înalt, calitățile cerute de situația din Ardeal.

Abia urcat pe tron, trimise porunci aspre în toate părțile, luând sub ocrotirea sa pe cetățenii, cari i-au jurat credință și pedepsind cu asprime pe toți cari, se puneau curmeziș în calea realizării gândului său. Între cele dintâi orașe cari recunosc stăpânirea noului voevod este și Târgu-Mureș, pe care, la trei zile, după intrarea sa în Alba Julia, îl ia sub apărarea sa.

„Am luat sub apărarea noastră pe locuitorii din Tg.-Mureș, fiindcă le cunoaștem credința arătată față de noi. Am ordonat locotenentului nostru Moise Secuiul, ca luând lângă sine pe soldații și nobilii de acolo, să-i apere împotriva acelorora, cari le turbură liniștea și îi jefuiesc. Vă ordonăm, sub grea pedeapsă, ca nimeni să nu îndrăznească a călca acest ordin, nici să se folosească de forță în favorul moșiei sau a persoanei sale, ci fiecare să fie cumpănit în faptele sale. Dacă cineva va călca acest ordin va fi aspru pedepsit.“¹⁾

Se vede deci clar, că orașul a trebuit să-i facă servicii însemnate marelui voevod, căci numai aceste servicii au fost în stare să-i stoarcă un astfel de ordin de apărare.

Mihai știu să câștige de partea sa pe cei mai de seamă căpitani unguri: Gașpar Korniș, Moise Secuiul etc., cari sunt bărbații de încredere ai voe-

1) Traian Popa : Documente pg. 1.

vodului, ajutându-l cu sfatul și oamenii lor. Familiile acestora se refugiază în Târgu-Mureș, care pe acea vreme era un oraș lipsit de întărituri. Teamă celor doi căpitani de-a nu fi atăcate familiile lor, îi făcu să intervină pe lângă Mihai și să obțină dela el un ordin la 24 Noemvrie. „Fiindcă nevestele și copiii lui Moise Secuiul și ai căpitanului Corniș și ai altor oameni de seamă locuesc în Târgu-Mureș, ordonăm ca nimeni, fie cazac, sârb, ungur, român ori alt soldat din armata noastră să nu îndrăznească a intra în oraș și a rămânea acolo.“

Tuturor acestora le poruncește ca nici dimineața, nici altă dată să nu îndrăznească a neliniști orașul, căci ei vor fi responsabili de ce se va întâmpla. ¹⁾

Grija de căpetenie a lui Mihai, stăpân peste Ardeal, este să-și întărească situația, recrutându-și o armată puternică. Prin ordinul său din 18 Nov. 1599, poruncește consiliului orașului Tg.-Mureș, să-i pună la dispoziția căpitanului său, Ion Tamasfalvi, atâția soldați, pedestri și călăreți, de câți are nevoie ²⁾ iar banii necesari pentru înarmarea și recrutarea soldaților să-i împrumute din impozitele orașului. Orașul îi împrumută 1000 fl. pentru care sumă Mihai dă o chitanță cu data de 24 Nov. 1599, obligându-se a-i achita din contribuția anului viitor. ³⁾

Orașul mai împrumută cu bani și pe Ion Tamasfalvi. Tamasfalvi, căpitanul Scaunului Mureș și Albert Maroși, căpitanul scaunului Arieș ridică, cel dintâiu la 18 Iulie, 1600, 3 floreni; iar al doileu, la 12 August, 1600, 150 floreni. ⁴⁾

Secuii, cari dobândiră libertatea dela Mihai începură a se răzbuca asupra nobililor cari înainte cu 3

1) Idem pg. 2.

2) Arhiva orașului 76—1599.

3) Idem 62—1599.

4) Idem 80—1600.

ani, i-au batjocorit, chinuit și omorit în capitalele Secuiești.

Furia celor revoltați înspăimântă pe nobili și-i silește să se refugieze între zidurile întărite ale orașelor, unde se simt mai la adăpost. Pe zi ce merge, se înmulțește tot mai mult numărul refugiaților din Târgu-Mureș; alimentele se împuținează, mizeria și foamea amenință pe locuitorii orașului. Printre cei îndreptățiți se strecoară și o mulțime de nobili, cari n'au dreptul să locuiască aici. Atunci orașul intervine pe lângă Mihai ca să legitimeze pe toți nobilii, așezați aici. Dorința orașenilor este satisfăcută la 27 Noemvrie, 1599, când sosește ordinul, care sună: „Fiindcă voesc să știu în ce formă își mențin dreptul de nobil și ce acte au despre el, membrii claselor, ordonăm ca toți aceia care se socotesc nobili în oraș, să ne producă, îndată, și nouă actele despre aceasta.“ Aceia cari nu-și putură dovedi dreptul de nobil sau de cetățean al orașului, sunt dați afară. ¹⁾

Orașul voind să-și câștige vre-un izvor de venit, cumpără dela niște locuitori din Podeni și Sâncrai, în luna Ianuarie, 1600, dreptul de vamă peste Mureș și câtva timp încassează vama. În contra acestui târg, vechii proprietari fac o plângere la voevodul Mihai în Alba-Julia, care prin scrisoarea sa din 16 Ianuarie, 1600, ordonă ca să se formeze o comisie, care să ancheteze cazul și să facă raport pentru rezilierea contractului.

Nu se știe ce a constatat această comisie. O diplomă din 8 Mai, 1600, ne prezintă în alte culori, acest târg al orașului. Din această diplomă rezultă, că primarul și consiliul comunal au cumpărat dela comunele Podeni și Sâncrai, dreptul de vamă peste Mureș, cu 28 floreni. ²⁾

1) idem 74—1599.

2) idem 80a—1600.

Oraşul încă avea parte în dreptul de vamă peste Mureş, drept pe care l-au răpit cu forţa patronii de lângă Mureş (Familia Lazar). Familia Lazar nu este în stare să construiască podul şi Sigismund Bathory, când văzu la Mureş multele cauze, cari puneau în primejdie viaţa oamenilor, dădu oraşului dreptul de-a construi un pod. Târgul încheiat de oraş cu satele amintite s'a făcut în următoarele condiţii: Podul să fie construit la un loc potrivit; oraşul să dea maestrii învăţaţi şi iscuşiţi; cele două sate nu plătesc nici o vamă şi pot trece peste pod, fără să fie turburate de cineva.

Mihai răsplăteşte cu prisosinţă pe aderenţii săi şi pedepseşte cu asprime pe duşmani. Ordinul său din 15 Martie, 1600, pune în vedere oraşului Târgu-Mureş ca să primiască ca cetăţean pe Ştefan Bod, care se bucură de aceleaşi drepturi, pe care le au ceilalţi cetăţeni ai oraşului, iar prin ordinul din 29 Aprilie, 1600, face cunoscut că Toma Iszlai, care se împotrivise voevodului muntean, este pedepsit aspru, luându-i-se vitele şi averea ce o avea în oraş. Consiliul oraşului raportează că s'a executat acest ordin. ¹⁾

În aceste vremuri turburi, mulţi se dau drept oamenii de încredere ai lui Mihai şi storc cu forţa banii dela cetăţenii oraşului, pricinuindu-le o mulţime de pagube. Împotriva acestor aventurieri, oraşul se plânge la Mihai, care prin ordinul său din 15 Martie, 1600, dispune ca cetăţenii oraşului să nu dea, fără ordinul său scris, nimănui nici un fel de dare, iar dacă cineva îndrăzneşte să pretindă cu forţa, să-l deţină şi să-l pedepsească. ²⁾

În primăvara anului 1600, Mihai ocupă Moldova pe care o încredinţează comandantului său, Moise Secuiul. Acesta, însă, intră în taină, în relaţiuni cu

1) Idem 80b—1600.

2) Idem 81—1600.

Sigismund Bathory, refugiat în Polonia și trece la dânsul împreună cu Ion Petki și o mulțime de Secui.

Supărat de trădarea lui Moise Secuiul, Mihai își răsbună asupra socrului acestuia, pe care îl deține și omoară împreună cu mai mulți nobili,

Ingroziți de răzbunarea lui Mihai, care nu-și cruță dușmanii, nobilii unguri, țeș în taină, un complot împotriva voevodului român.

Ochiul adânc văzător al lui Mihai observă repede mișcărilor, ce se pun la cale de nobili și începe a fi mai precaut în vorbe și planuri în fața celor bănuiți de trădare.

Firul conjurației însă se întinde tot mai tare. Cei nemulțumiți se adună în tabăra dela Turda, unde cheamă pe Basta ca să vină cu armata sa și împreună să alunge pe Mihai din țară. Fac promisiuni în toate părțile, numai să-și poată câștiga cât mai mulți aderenți.

Aceste promisiuni ademenesc și pe locuitorii Scaunului Mureș și Arieș. Căpitanul Scaunului Mureș este Ion Tamasfalvi, care fu dintre cei mai de încredere oameni de ai săi și care îi făcu servicii însemnate: luptă, în armata română, în contra Turcilor; înduplecă pe Secui să se unească cu armatele române și îndeamnă pe Mihai, la Șelimbru, să reînceapă lupta, pierdută împotriva lui Bathory, luptă pe care o și câștigă.

Pentru aceste fapte, Mihai avea o încredere oarbă în Ion Tamasfalvi.

Promisiunile, făcute de cei nemulțumiți cu Mihai, câștigară și pe Tamasfalvi, care își părăsește stăpânul și pleacă cu 1300 călăreți din Scaunul Mureșului în tabăra dela Turda. În dimineața zilei de 18 Septembrie, 1600, oștirile lui Mihai se ciocnesc cu ale nobililor Unguri, unite cu ale lui Basta, pe Câmpia dela Mirislău.

La această luptă însă iau parte și locuitorii din Târgu-Mureș. Sub conducerea lui Ioan Nagy Szabó, au plecat 100 călăreți, iar a lui Toma Nagy, 200 pedestri. Călăreții, ajunși în tabăra dela Turda încă înainte de începerea luptei, sunt primiți cu urale de bucurie.¹⁾

Lupta dela Mirislău este crâncenă. Trădarea și șiretenia pleacă balanța victoriei în favorul complotiștilor, iar Mihai înfrânt o ia spre țara sa, cu armata sfărâmată, pe când Secuii se retrag pe un deal.

„O mare mulțime de popor, Secuii refugiați din luptă, stătea pe un deal mare; se spune că erau 18 sute de luptători, pe cari îi invită nobilii să se coboare și să se predea. Ei însă declară că nu vin, de oarece se tem că vor fi măcelăriți, și că, dacă trebuie să moară, mai bine mor cu armele în mâini decât să se preda. Auzind aceasta nobilii timit la ei, pe Ion Daczo care se leagă cu jurământ că nu li se va întâmpla nimic. Incezuți în jurământ, se coboară, dar nobilii, pe lângă tot jurământul făcut, năvălesc asupra lor și încunjurându-i îi măcelăresc cumplit. Atât de mare a fost numărul celor măcelăriți încât din trupurile lor s'a făcut o colină, iar de sub colină curgea un râu de sânge.“²⁾

O frântură a armatei lui Mihai o ia spre Moldova, voind să se refugieze în Polonia dar, pe drum, pe Câmpie, se întâlnește cu cei 200 de călăreți din Târgu-Mureș, cari mergeau spre Mirislău. Acești soldați îi omoară și tăindu-le capetele le aduc și le așează în grămadă, în fața primăriei, de unde, mai târziu, le arunca afară din oraș.³⁾

De acum viitorul lui Mihai se întunecă. Soarta și-a rostit sentința: eroul și-a împlinit misiunea și

1) Miko Erd, tört. adatok I.

2) Idem.

3) Idem.

acum trebuie să-și răsplătească cu sângele său de erou, realizarea visului său îndrăzneț.

Din norii de primejdie se desprinde mâna de călău cu paloșul care taie firul zilelor marelui domn, la 19 Aug. 1600 pe Câmpia dela Turda. Această veste tristă a izbit ca un fulger ucigător poporul român și pe Secui, care îl consideră ca pe cel mai mare binefăcător al lor. Sufletul copleșit de durere își toarnă sentimentul în cântec, proslăvind virtuțile marelui Mihai. Vistierul său Stavrinos, ajuns în închisoarea din Bistrița, îl cântă, într'o penzie lungă, ca pe un cavaler neînficoșat al creștinismului.

„Turcii se inspăimântă grozav și se dau din cale înlături.

Când îi aud numai de nume, simt sburând aripa morții.

Il inconjoară cu toții să-i potolească în piept furtuna.

Și se căznesc amarnic să nu-i aprindă iar furia.“

Faptele sale sunt admirate și cântate de străini în poezie, iar simbolul unirii, aprins pe cerul vieții noastre, a fermecat, veacuri întregi, pe fii neamului nostru.

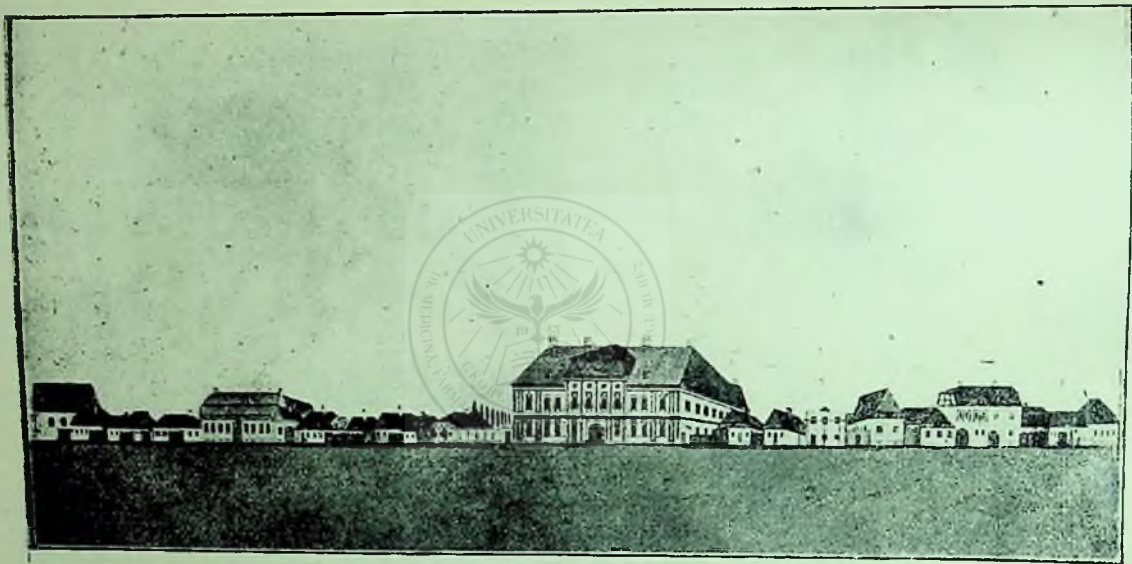
Generalul Basta. Moise Secuiul. Sigismund Rakoczy. Gavril Bathory.

Vestea morții lui Mihai străbate, cu iuțeală fulgerului, în toate părțile.

Prieteni săși sunt stăpâniți de puternici fiori de durere, văzând că se destramă prea repede visul măreț, realizat pentru o clipă, iar dușmanii tresaltă de bucurie, știind că de acum a încetat de-a mai flutura deasupra capetelor sabia strălucitoare a marelui voevod.

Strada Ștefan Cel Mare (1819). (Desen: Canc. Ștef. Toth).

Strada Ștefan Cel Mare (1822). (Desen: Canc. Ștef. Toth).

Simion Movilă, urcat pe tronul Munteniei încă până ce era Mihai în viață, respiră ușurat, simțindu-se mai în siguranță în scaunul domniei, iar Sigismund Bathory, nestatornicul principe al Ardealului, care așteaptă la Bacău, prilejul potrivit ca să năvălească în vechiul său principat, simte furișându-se în sufletul său o mai puternică rază de nădejde, crezând că a sosit ceasul ca acum, să-și așeze a treia oră coroana de principe pe capul său.

Abia trec trei zile dela moartea marelui voevod și Bathory trimite (21 August 1601) soli la Secui, făcându-le cunoscut că a plecat spre țară. Dorul de a-și recuceri tronul îl îndeamnă să plece repede. Ajungând în Secuime, prin promisiunea că va recunoaște Secuilor vechile drepturi și privilegii, î câștigă de partea sa și cu ajutorul lor, înaintea, biruitor, spre vechea cetate a Brașovului.¹⁾

La știrea că Bathory a intrat în țară și trece biruitor prin țara Secuilor, Basta pleacă din capitala Ardealului spre Brașov, în calea vrășmașului său.

Ajungând la Olt, care își revărsase apele și neputându-l trece cu armatele, se îndreaptă cu oștirea spre Târgu-Mureș, amăgit fiind de nădejdea că aici va putea câștiga pe Secui.

Așezându-și tabăra în comuna Nirașteu, aproape de oraș, poposește aici 25 zile și, în acest răstimp, trimite pe Ioan Bathory printre Secui ca să-i ademenească cu promisiuni. Toate încercările sale rămân zadarnice.

Dela Nirașteu, soldații generalului austriac năvăliră asupra orașului, jefuindu-l și prădându-l în mod îngrozitor. Cu acest prilej dărâmă și mănăstirea, clădită în formă de castel, care servise adesea, cetățenilor ca un loc de apărare împotriva dușmanilor.²⁾

1) Kővári: o. c. IV' pg. 123.

2) Idem IV. p. 123.

Prin cucerirea Ardealului, ambiția lui Basta creșu și mai mult. El voia să-și întindă influența și asupra Țării Românești, și din acest motiv, trimite, din tabăra dela Nirașteu, o trupă de 2000 soldați ca să vină într'ajutor fraților Buzești cari voiau să pună pe tronul Munteniei, pe un urmaș de al Basarabeștilor, pe Radu Șerban. Dar până sosi acest ajutor, Simion Movilă, ajutat de fratele său din Moldova și de Poloni, îl înfrânge pe Radu Șerban, care pierde 20 tunuri,¹⁾ și-l silește să părăsească pământul țării și să se refugieze în Ardeal.

Armatele înfrânate ale lui Radu auzind că Basta își așează tabăra lângă Târgu-Mureș, se îndreptară către acest oraș. Ajungând la râul Niraj se desface în două părți: o parte pleacă spre cetatea Gurghiuului iar cealaltă spre Târgu-Mureș care era aproape gol. Locuitorii îngroziți de jafurile și măcelurile pe cari le făceau haiducii imperiali, fugiră în toate părțile: Mediaș, Gurghiu, Iernut etc. și numai câțiva cetățeni, cari aveau cai mai buni rămăseseră la vetrele lor și stăteau gata de plecare cu șelele puse pe cai. Aceștia și Secuii strecurați din împrejurimi în oraș, așteptau cu nerăbdare sosirea oștirilor lui Sigismund Bathory. Intr'o noapte se lățește știrea prin oraș, că se apropie o armată streină. Era oștirea română de curteni cari veneau din spre Str. Sfântu-Gheorghe.

Cetățenii se înarmează și se grăbesc să oprească pe dușmani de-a intra în oraș. Soldații Munteni îngroziți nu îndrăsnesc să între în oraș, ci petrec noaptea, afară, în pădurea din apropiere. În zorii zilei, peste două mii de „curteni“ înegresc dealul viilor și se opresc pe colina „Pâinii“ (Kenyeres).

1) Hurmuzachi o. c. IV, II, pg. 6.

În oraș se bate toba și cetățenii se adună în strada Pocloș; Ioan Nagy Szabó, având un steag de mătăasă, câștigat dela oștirile române, în lupta dela Mirislău, îl ridică în semn de pace și supunere. Muntenii aleg o solie de doi soldați și o trimit în oraș.

Ungurii și Secuii dau năvală asupra acestor soldați și-i omoară. Armata română, ascunsă după o casă, nu știe nimic de cele ce se petrecuse.

Văzând că flutură în văzduh steagul de pace, pornește spre oraș. În cale, însă, vede trupurile neînsuflețite ale celor trimiși în solie și o furie îi cuprinde pe toți, dar nu se răzbună asupra omoritorilor, ci intră în vorbă cu ei.

Ion Nagy Szabó și Ion Bogathy întreabă: »Cine sunteți și de unde veniți? — Suntem învinși de Tătari și venim din țara Românească. — Și unde mergeți? — Mergem în armata lui Basta.« Grosul armatei își așează tabăra la Mureșeni, 2 Km. de oraș, iar căpeteniile sunt încartiruite în oraș, la primar și alți fruntași, cari îi ospătează, cum se cuvine.

Peste noapte, soldații oboșiți de drum dorm ca morți. În acest timp sosește, pe neașteptate, Moise Secuiul cu o armată de Turci, Tătari și Secui și dă năvală asupra muntenilor, măcelărindu-i în chip îngrozitor. Țipetele soldaților, cari sfredelesc văzduhul și flăcările, care mistuie avutul sătenilor și îmbracă cerul cu o haină purpurie, trezesc din somn pe cetățenii orașului Târgu-Mureș, cari îngroziți pun mâinele pe arme și pleacă spre bariera orașului. Auzind că s'au apropiat oștirile lui Moise Secuiul, prind curaj și se bucură.

Frânturile armatei voevodului muntean o iau la fugă. Soldații sălbatici ai lui Moise Secuiul intră în oraș și aici, încep a jefui și a aprinde casele ce-

tătenilor liniștiți. Caută pretutindenea pe căpeteniile armatei muntene pe cari îi prind și măcelăresc. Unii scapă cu fugă, iar alții sunt ascunși de cetățeni în paie, fân, pivniță etc.

Turcii și Tătarii, setoși de jaf și sânge de creștin, nu cruță nici pe locuitorii orașului, ci pe mulți dintre ei, îi prind și-i duc în închisoare. O solie de cetățeni pleacă pe urmele armatei hrăpărețe și barbare și ajungând-o la Lechința de Mureș intervine pentru eliberarea prizonierilor.

Rugăciunile stăruitoare înduplecă pe comandant să elibereze pe prizonieri, afară de Ioan Bogathi, pe care îl omoară. ¹⁾

Basta pierde o parte însemnată din Ardeal, dar nu se poate împăca cu gândul de-a fi alungat din țara, pe care o cucerii cu atâtea jertfe. La începutul anului 1602, începe să-și recâștige orașele pierdute. Haiducii săi sunt nespuse de supărați pe locuitorii din Scaunul Mureșului și Tg.-Mureș, »punându-și în gând să facă praf orașul și să măcelărească populația și apoi să atace Secuimea« Cam 400 haiduci, conduși de Grigore Nemethy, la 30 Mai, 1602, trecând peste Câmpie, în zorii zilei, intră în oraș și «pe mulți cetățeni îi măcelăresc, apoi jefuiesc și distrug îngrozitor orașul. Cetățenii somnoroși o iau la fugă și părăsesc orașul; haiducii adunându-și prăzile încă înainte de amiază pleacă în grabă spre Ceuaș, căci se temeau de răzbunarea Secuilor.« ²⁾

Din când în când, cete de haiduci mai năvălesc în oraș și fac stricăciuni și jafuri mari. Cetățenii îngroziți de atâtea jafuri și măceluri sau se retrag mai în centrul Secuimii, unde nu îndrăsnesc să atace haiducii sau în cetăți (Gurghiu, Jernut etc.) și orașe

1) Miko o. c. pg. 64--65.

2) Idem.

(Braşov) mai întărite. Cei mai săraci însă nu se refugiază, ci rămân acasă şi se ascund în pădurile din apropiere până ce trece primejdia.

Fruntaşii oraşului, Toma Borşoş şi Francisc Nagy Szabo, refugiaţi în Braşov, văzând rolul însemnat al cetăţii de acolo în vremuri de primejdie, se hotărăsc să facă o cetate, sau mai bine zis, să facă din mănăstirea dărămată, o cetate de apărare. 1)

Munca înaintează repede; la 27 Sept., 1602, o parte este gata. La 28 Ianuarie 1603, generalul Basta scrie cetăţenilor oraşului că şi haiducii sunt gata să-i ajute cu braţe şi bani la restaurarea şcolii şi a bisericii distruse de ei şi la cetatea, ce se clădeşte împrejur, iar Sigismund Rakoczy, guvernatorul Ardealului, încunoştiinţează, la 10 Aprilie 1606, pe visterul principelui, că în anul trecut, a plătit oraşului Tg.-Mureş, 136 fl. despăgubire pentru pagubele suferite, şi că iartă pe cetăţeni de-a mai plăti zeciuiala obişnuită de vin pe care o vor întrebuiţa la terminarea mai repede a cetăţii.

Dorul de răz bunare nu-l lasă în pace pe Basta ci-l îndeamnă să pornească cu o armată puternică spre Alba-Julie, unde Moise Secuiul voi să apere cu orice preţ, tronul principelui nehotărft. Lupta este înverşunată, balanţa victoriei se pleacă în favorul generalului austriac. Pierderea luptei făcu pe Sigismund Bathory să părăsească pentru totdeauna Ardealul.

Prin plecarea lui Bathory se lămureşte şi viitorul lui Radu, care îşi recucereşte tronul cu cei 25.000 de soldaţi, daţi de generalul Basta.

Acum se naşte lupta pentru tron între Moise Secuiul şi Basta. Cel dintâiu, ajutat de Turci, cucereşte aproape întreg Ardealul, iar al doilea cerşeşte

1) Miko o. c, pg. 75.

ajutor dela Radu din Țara Românească, care nutriend sentimente de recunoștință față de protectorul său, pornește cu armata în Ardeal. Moise Secuiul se pregătește de luptă și pleacă împotriva voevodului munțean; în drumul său, trece prin Târgu-Mureș, poposind în Nirașteu, unde primarul orașului îi trimite alimente și daruri bogate. De astă dată, armatele sale trec prin oraș, fără să facă mari pagube. ¹⁾

Armatele dușmane se întâlnesc la Brașov, unde se încinge o luptă strașnică (1603), în care însuși Moise Secuiul cade prins și este răstignit pe porțile cetății.

Armatele biruitoare ale lui Basta și Radu Șerban încep a jefui țara, secătând toată vlaga populației, rămasă pradă mizeriei și foametei, pustiindu-se aproape a patra parte din locuitorii orașului prin foamete.

Prețul cerealelor se urcă îngrozitor. Înaintea secerii (1603), o baniță de grâu se vindea cu 40 fl. În această criză de cereale, la țară, țăranii își potolesc foamea cu carne de câine, pisică, etc., ba ce e mai grozav, mamele își mănâncă copilașii, iar copiii pe mamele lor; se consumă chiar și cadavrele celor morți și spânzurați și pâinea de ghindă era foarte gustoasă.

Viile se prăpădesc de îngheț, semănăturile se usucă de secetă, vitele pier de boli, iar oamenii sunt secerati de holeră. ²⁾

În Ardealul bântuit de atâtea nevoi și necazuri și lipsit de Principe, sosește solia lui Ștefan Bocskay (1604) care face cunoscut populației că a învins armatele nemțești și că acum pornește în Ardeal, să ia în mâini, frânele guvernării.

1) Miko o. c. pg 81.

2) Idem pg. 82—84.

Ardelenii însă, nu primesc cu prea multă bucurie, această veste și îndeosebi, Sașii nu voiesc să se supună unui simplu nobil. Atunci Bocskay recurge la Ion Petki, Căpitanul Scaunului Odorhei, pe care îl roagă să câștige pe Secui de partea sa. Secuii adunați în dieta dela Cristurul Secuiesc (1606) se declară dispuși a primi pe Bocskay cu anumite condiții, pe cari ile prezintă o solie. Neputând veni în Ardeal, Bocskay numește pe Ion Petki, căpitan al Secuilor, iar pe Ladislau Gyulaffi, căpitanul Ardealului în scopul ca aceștia să lupte și să-i câștige aderenți în Ardeal.

Cetățenii orașului Tg.-Mureș se supun repede, trimițându-i la începutul anului 1605, o scrisoare de supunere, iar în Sept. 1605, vistiernicul Haller primește dela cetățenii din Tg.-Mureș suma de 1493 fl., adunați dela Secui.

Guvernatorul Ardealului, Gyulaffy convoacă o dietă la Tg.-Mureș (8 Mai, 1605) și voiește să se înfățișeze înaintea statelor ca guvernator și să restabilească pacea în Ardeal.

La această dietă invită și pe Sași, dar ei refuză să se prezinte. Abia se încep dezbaterile și sosște un dezertor din armata imperială care spune că comandantul Gheorghe Rațiu, are de gând să atace, prin surprindere, pe cei adunați la dietă. Gyulaffy îngrozit mută dieta la Călimănești. ¹⁾

Principele Bocskay moare pe neașteptate, iar pe tronul Ardealului ajunge Sigismund Rakoczy, care convoacă o dietă la Tg.-Mureș, pe ziua de 18 Martie, 1607, dietă la care participă și solii lui Simion Movilă, Domnul Moldovei cari aduc scrisoarea de felicitare a Domnilor către noul Domn. urcat pe tronul Ardealului, și-l roagă să primească vechea alianță

1) Szilágyi II, pg. 79.

și prietenie a Moldovenilor, asigurându-l de sentimentele sale mai prietenești. ¹⁾ După această mărturisire de credință, Rakoczy trimite câte o solie la cei doi Domni români, cerându-le jurământul de fidelitate.

Șeful soliei este Baltazar Silvasy care, la 6 Aprilie, 1607, este la Brașov, și de aici, în ziua următoare, se îndreaptă spre Țara Românească. El merge întâiu la Radu, fiindcă de acesta se temea Rakoczy, auzind despre el că voiește să ocupe tronul Ardealului, Radu însă nu ține seamă de prietenia și posibilitățile ce i se deschideau, ci îi jură credință principelui ardelean.

De aici solii pleacă în Moldova; la 8 Maiu, solia ardeleană se reîntoarce, întovărașită de o suită de 15 persoane și de Simion Movilă, care încheie tratatul de alianță cu bătrânul principe al Ardealului. ²⁾

Sigismund Rakoczi, văzând, că familia Bathoreștilor are legături întinse și o popularitate puternică în Ardeal, se hotără să deschidă, prin abdicare, lui Gheorghe Bathory, drumul către coroana principatului ardelean. Bathory ajungând pe tron, încearcă să-și consolideze domnia, umblând după prietenia voevozilor români. Radu Șerban, cu toate declarațiile de prietenie făcute trimișilor Ardealului nu încetează să întrețină legăturile cu imperialii.

Lăcomia soldaților lui Bathory, dornici de pradă, și teama de un stăpân puternic și cu gânduri nu tocmai prietenești îndemnă pe principele Ardealului să năvălească în Țara Românească și să alunge de pe tron pe Radu Șerban. Planul izbutește.

Ajungând stăpânul Țării Românești, se instalează în Târgoviște, unde petrecea împușcând câinii și curtenind femeile. ³⁾

1) Török, Magy. állami ok. I. pg. 74.

2) Jorga. Doc. XIV. pg. 64.

3) Idem,

Din Târgoviște, la sfârșitul iernii anului 1611, Bathory trimite poruncă asupra orașului Târgu-Mureș, ca să-i trimită, fără întârziere, soldații, lăsați peste iarnă la vetrele lor. Bathory dorind să rămână și pe mai de parte stăpân peste Muntenia, trimite o solie la Constantinopol, cerând confirmarea sa de domn, dar Poarta ca drept răspuns întărește pe Radu Mihnea, care pleacă spre Dunăre, unde primește scrisoarea lui Bathory, care îl încunoștiințează că, dacă va plăti 4.000 scuzi, cheltuelile avute cu alungarea lui Radu Șerban, ii va trimite 500 haiduci, cari îl vor întovărăși până la Târgoviste, unde va primi tronul.

Cetățenii și soldații din Târgu-Mureș i-au fost de mare ajutor voevodului Bathory, care le răsplătește serviciile făcute, prin diploma din 14 Dec. 1609, dăruindu-i orașului comunele: Șaşvari, Bârdești, Secuieni și Sântana.

La 11 Martie, 1611, principele Ardealului lăsând în Târgoviște, pe Gavril Bethlen cu 200 oameni pleacă, ca să primească pe noul domn. Șerban rămas fără tron, alergă la toate curțile, dela cari nădăjduia că poate primi vre-un ajutor.

În curând, își câștigă o armată destul de puternică, compusă din Po'oni și pribegi unguri, cu care alungă pe Mihnea și-și recucerește tronul.

Rana, tăiată în suflet de Bathory, care îl alungă din țară, nu se putea vindeca ușor: dorul de răzbu-nare îi pune în mâini armele de luptă, pornind spre Ardeal.

Bathory aflând despre pregătirile voevodului vecin, face toate sforțările ca să-și castige o armată puternică, cu care va putea să înfrunte primejdia. Trimite soli în toate părțile, promițând bani și alte favoruri locuitorilor din județe și orașe, cari se înrolează în armata sa, menită să-l scape din stămtoarea grea în care se află. Aceste promisiuni ademe-

nesc și pe cetățenii orașului Târgu-Mureș, alergând în tabăra voevodului ardelean și sub comanda lui Ioan Kovacs, pleacă 80 de călăreți, iar a lui Francisc Nagy Szabo, 120 de pedestri. ¹⁾

Gavril Bethlen, sprijinit de Turci pornește și el împotriva Domnului său și din tabăra dela Sibiu, la 29 Aprilie, 1611, dă ordin Șpanilor și comandanților de armată ca nicăiri, dar mai ales în Tg.-Mureș să nu facă jafuri și pagube, nici să nu ia cu forța cai, vite etc.

La 5 Iulie, 1611, armatele române se ciocnesc cu cele ardelenne pe câmpia dela Brașov, unde soldații lui Radu Șerban se luptă vitejește și sdrobesc armatele lui Bathory, care abia putu scăpa cu fuga din luptă.

La 23 Oct., 1613, Gavril Bethlen este ales principe al Ardealului, iar peste câteva zile, haiducii prind și omoară pe Ștefan Bathory și trupul său neîn-sufletulețit și acoperit de răni, este aruncat în drum.

Gavril Bethlen. Gheorghe Rakoczy I. Gheorghe Rakoczy II.

Inceputul domniei lui Bethlen este plin de jale și durere pentru țară și oraș. Hoardele barbare de Turci și de Tătari aleargă în lungul și largul Ardealului, prădând, jefuind, măcelărind și ducând pe locuitori în captivitate. Peste 25.000 de creștini din țară sunt legați și târați în taberele de prizonieri. ²⁾

Armatele turcești și tătărești îndreptându-se dinspre Câmpie spre Târgu-Mureș, cetățenii orașului,

1) Miko o. c. pg. 107.

2) Miko o. c. pg. 116.

călări, ies în calea vrășmașilor, dornici de pradă, la podul Mureșului, unde se încinge o încăierare sângeroasă între cetățeni și armatele păgâne. Cetățenii orașului, cunoscând grozăvia jafurilor ce le vor face dușmanii, luptară vitejește și alungară armatele turcești, scăpând orașul de o nouă devastare.

Cea dintâi grijă a lui Bethlen, noul principe al Ardealului, a fost să-și întăriască tronul. Pentru acest motiv încearcă să câștige de partea sa pe Secui și sprijinul împăratului din Viena, la care trimite o solie, făcând partea din ea și Toma Borșoș, primarul orașul Tg.-Mureș care avea menirea să discute condițiile unei alianțe trainice.

Pentru serviciile prețioase, principele răsplătește, la 15 Nov., 1614, pe Toma Borșoș cu mai multe moșii în Mădărașul de Câmpie, Culpiu și Micești, și-l trimite, apoi, ca ambasador la Constantinopol.

Pentru influența sa, Borșoș obține dela Principe diploma din anul 1616, prin care se dă orașului dreptul de municipiu.

Pentru realizarea planurilor sale, Bethlen având nevoie de bani, pune mari impozite asupra populației din țară, pe cari le incasează fără milă. Orașul plătește, în anul 1612, 1613 și 1614, suma de 891 fl. și 25 den. ¹⁾

În anul 1621 Turcii, începând un război împotriva Polonilor și având nevoie de vite, care și alimente, pe cari cu anevoie le pot transporta din Constantinopol, le cerură dela voevoul Ardealului care, neavând încotro, le trimite.

Orașul Tg.-Mureș a contribuit cu un număr mare de vite, care și alimente; cu transportul acesta, pleacă și cronicarul Francisc Nagy Szabó și

1) Arh. oraș an. 164.

mai mulți cetățeni, cari trecând prin Moldova, se îndreaptă spre Hotin, unde era teatrul luptelor; în drum, ajung la râul Jijia, unde poposind câteva zile, refac podul sfărâmat.

Din această luptă, cetățenii orașului, numai înfruntând mari greutăți, putură să se reîntoarcă acasă.

Lupta, potolită, acum, între Turci și Poloni, se reîncepe din nou în anul 1634, când Turcii iarăși cer ajutor de la voevodul Ardealului, Gheorghe Rakoczy I, care ajunge în mare incurcătură.

Ajutorul cerut de Turci nu-l putea refuza, temându-se că, prin aceasta își primejduiește țara și tronul; împotriva Polonilor, cu cari era în strânse legături familiare, iarăși nu-l lăsa inima să lupte. Dieta Ardealului, ținută la 12 Mai, 1634, hotărî ca Ardealul să trimită ajutorul cerut de Turci, iar principele să-și pună toate șilințele să împace pe Turci și Poloni, gata de răsboire.

Vizirul turcesc era cu armatele sale în Muntenia, la Giurgiu, de unde se îndreaptă împotriva Poloniei.

Intervenția lui Rakoczi pentru împăcarea vrășmașilor ce se pregăteau de ciocnire, avu darul de-a înlătura lupta, încheindu-se un tratat la 5 Iulie, 1634.

Armatele Turcești fiind în coastele Ardealului, Rakoczy, îngrozit de eventualitatea unui atac turcesc, făcu pașii necesari de apărare, adunându-și armatele, în luna August, în tabăra de la Sebeșul Săsesc.

La 13 August, 1634, pleacă la tabăra din Sebeșul Săsesc și 50 pedestrași din Târgu-Mureș, având comandant pe Martin Bodoki; orașul mai trimite care, boi, cai, alimente etc. și plătește la plecare, cheltuelile cu întreținerea armatei, comandantul primind 10 fl., dobașul 1 fl. și stegarul 1 fl. ¹⁾

1) Arhiva oraș.

Dușmanii lui Rakoczy, lățind la Constantinopol vestea că principele Ardealului n'ar fi trimis Turcilor, forțe suficiente, în expediția polonă, și că, în taină, ar fi lucrat cu Polonii, isbutiră în această uneltire. Sultanul pierzând încrederea în Rakoczy, voia să pună în locul său, pe Moise Secuiul cel tânăr.

Acesta ispitit de strălucirea coroanei, încearcă să năvălească în Ardeal cu ajutorul lui Vasile Lupu, voevodul Moldovei, ca alungând pe Rakoczy să ocupe tronul. Încercările sale se sfârșiră de rezistența dârză a Secuilor și de vigilența lui Rakoczy, care ținea în tabăra dela Sebeș, o armată bine organizată, unde erau și soldații trimiși de orașul Târgu-Mureș, cărora orașul, la 15 August, 1635, le expediază cai, care și boi de jug. Boii sunt evaluați între 7-12 floreni, bani cari se vor plăti, în caz de pierdere, proprietarilor.

Moise Secuiul plăti încercările sale neisbutite cu libertatea sa, fiind închis în Yedicule. ¹⁾

Locul său de vrășmaș neîmpăcat al principelui ardelean îl ocupă Ștefan Bethlen care reușește să câștige sprijinul Porții, obținând o poruncă aspră către Rakoczy, căruia îi pune în vedere să depună coroana în mâinile dietei, chemată să aleagă un nou domn.

Rakoczy, primind acest ordin și vestea că Bethlen se apropie cu ajutorul turcesc, își pune toată nădejdea în norocul armelor, adunându-și armatele pe ziua de 15 Septemvrie, 1636, la Turda. ²⁾ Ostașii din Târgu-Mureș, în număr de 32, pleacă de acasă abia în ziua de 22 Septemvrie, ducând cu ei care, bani și alimente necesare. ³⁾ După ciocniri neînsemnate, apropierea iernii făcu pe vrășmași să se împace, plătind

1) Szilagyî II. 180.

2) Szilagyî o. c. pg. 182.

3) Arhiva or.

Rákoczy Sultanului 40.000 taleri, precum și o sumă însemnată de bani Pașei de Budapesta; Bethlen renunță la planul său de-a mai râvni la coroana Ardealului. ¹⁾

Pacea locuitorilor din Ardeal ținu puțin timp căci către sfârșitul anului 1643, relațiile dintre împăratul Austriei, Ferdinand și Constantinopol devin încordate, rupându-se definitiv la începutul anului 1644.

Turcii știură să atragă, prin favoruri materiale, de partea lor, pe Rakoczy, a cărui sabie trăgea mult în cumpăna luptei ce se dădea între împăratul austriac și sultanul turcesc. Pașa din Ungaria și voevozii români primiră porunci dela Poartă ca să dea tot sprijinul lor voevodului ardelean, care făcea pregătirile necesare, trecând în revistă lângă Târgu-Mureș, armatele secuești. ²⁾

Matei Basarab, voevodul Munteniei, deși declară că îi este neplăcut războiul cu creștinii, trimite totuși o oștire sub comanda lui Constantin, fiul lui Radu Șerban; Vasile Lupu, voevodul Moldovei, încă nu putea să se opună poruncei turcești, ci trimite ajutorul cerut. Soldații săi, „curtenii“ cum îi numește cronicarul ungar, în drumul lor spre locul de luptă, trecură prin orașul Târgu-Mureș. ³⁾

Decretul de mobilizare al lui Rakoczy sili toate orașele și satele să trimită soldați pentru luptă; orașul Târgu-Mureș expediază 60 de soldați sub conducerea lui Toma Baranyai; afară de acești soldați, trimiși la expediție, orașul mai trimite 10 soldați de gardă la curtea principelui din Gurghiu. ⁴⁾

La această expediție orașul a dat 3 care cu câte 4 boi și 3 care cu câte 8 boi. Carele din urmă

1) Szilágyi o. c. pg. 183.

2) Szilágyi o. c. pg. 189.

3) Orban Balazs o. c. pg. 114.

4) Arhiv. oraș.

erau mânate de câte 3—4 iobagi români: la carul I. era: Martin Perșa, Gheorghe Armeanu, Șanta Grecu și Andrei Grecu; la carul II.: Avram Perșa, Ioan Mustafa, Jeremia Suciuc; la carul III.: Gheorghe Sava, Mihailiță Valahu și Istrate Valahu.

Cu această expediție, orașul a cheltuit, în anul 1634, suma de 4617·83 fl.; dar expediția se continuă și în anul următor, când orașul trimite 50 soldați, cu care, cai și boi de jug. În luna Iunie, soldații trimiși de oraș ajung la Cașovia, de unde pleacă în Moravia ca să se întâlnească cu armatele aliate ale Suedezilor și Francezilor.¹⁾

Între timp, împăratul Austriei reușește să câștige bunăvoința Turcilor, cari ordonă lui Rakoczy ca să-și retragă oștirile și să pună capăt expediției.

Politica de alianță cu cei doi voievozi români, inaugurată de Gh. Rakoczy I., fu continuată după moartea sa, și de urmașul său, Gh. Rakoczy II. Matei Basarab reînnoește la 1651, cu noul principe alianța încheiată cu bătrânul Rakoczy, în virtutea cărui tratat, îi promite lui Gh. Rakoczy II., un tribut anual de 500 galbeni și un cal frumos, acesta fiind obligat la rându-i să-l ajute împotriva tuturor dușmanilor.

Vasile Lupu își reînnoește și el tratatul de alianță; mai mult încă, Gh. Rakoczy voind să întărească și prin legături familiare această alianță ceru mâna fetei lui Vasile Lupu pentru fiul său Francisc, dar voevodul Moldovei i-o refuză, măritându-și fata după Timuș, fiul hatmanului Cazacilor.

Acest refuz sfărmă legătura de prietenie între cei doi voievozi vecini, Vasile Lupu și Gh. Rakoczy II. și din această pricină în sufletul Domnului moldovean, se zămislă gândul de-a alunga din Muntenia,

1) Szilágyi o. c. pg. 198.

pe Matei Basarab, punând, în locu-i, pe ginerele său, Timuș. De asemenea voește să alunge și pe Rakoczy din Ardeal, el dorind a se încorona și ca principe al acestei țări.

Acest plan măreț ajunge la urechile voevodului ardelean și muntean, cari se unesc împotriva principului lacom.

În taină, Rakoczy lucrează la răsturnarea lui Vasile Lupu; dânsul cumpără, cu bani pe Gheorghe Ștefan, cancelarul Moldovei, și pe Ștefan Serdarul și-i legă cu jurământ că vor lucra atât la curtea din Iași cât și în armată, împotriva stăpânului lor, promițându-le drept răsplată a trădării și rasturnării voevodului lor, toată averea acestuia.

Acești conspiratori se țin de cuvânt și se pun pe lucru. Pe când Rakoczy încearcă să simuleze prietenie și să înlăture orice bănuială a vrășmașilor, trimițând lui Vasile Lupu, prin Ion Boroș, vinuri ungurești, iar Doamnei, prin jupâneasă lui Gheorghe Ștefan, flori, Ștefan Serdarul se prefăcu că pleacă la luptă împotriva Tătarilor, cari s'ar fi ivit la Nistru.

Gheorghe Ștefan, recurgând la vicleșug, voia să țină cu vorbe dulci pe Lupu, până ce se vor apropia armatele ardeleni ca să-l surprindă.

Rakoczy înțelegându-se cu un logofăt al voevodului Munteniei, atăcat de Lupu, trimite în Moldova pe Ion Boroș și Ion Kemény, cu armate însemnate. Ion Kemény trece prin Târgu-Mureș; orașul îi dă 80 soldați sub conducerea lui Ștefan Boroș, și 4 care cu câte 4 boi. Orașul dă fiecărui soldat leafa pe luna Mai, câte 4 fl. și câte 2 banițe de bucate din moara orașului, iar comandantului și celor 7 comandanți peste o grupă de 19 soldați, câte un buzdugan de fier.

Armatele pleacă de aici, în ziua de 28 Mai, 1653. Lupu este înconștiințat la timp de sosirea armatelor ardelenesti; prinde și omoară pe trădători,

Strada Sf. Gheorghe (1823). (Desen: Canc. Ștef. Toth).

Strada Sf. Gheorghe (1823). (Desen: Canc. Ștef. Toth).

apoi se refugiază în Polonia, cerând ajutor dela Cazaci. Ion Kemény ocupă capitala Moldovei și în locul Domnului fugit, pune pe Gheorghe Ștefan. Lupu, obținând ajutor dela ginerele său Timuș, se reîntoarce iute în țară și bate, la Focșani, pe Ion Boroș, iar, la Coprineni, pe Ion Kemény, care abia găsește drumul ce duce în Ardeal. În Moldova, armata ardeleană își pierde aproape toate tunurile; populația moldoveană atacă armata înfrântă a vrășmașilor și luându-i tunurile, le taie roțile. ¹⁾

Vasile Lupu își ocupă iarăși tronul. Văzându-se în scaunul Domniei se gândește la răsbunare; își așează familia în cetatea Suceava, iar dânsul pornește, cu război, împotriva lui Matei Basarab, pe care, cu ajutorul oștilor sale bine organizate și a vitejiei sale, îl alungă de pe pământul țării.

Între timp, Rakoczy își adună oștile în apropiere de Brașov și cere ajutor dela Poloni. ²⁾

În tabăra de lângă Brașov erau și cei 80 soldați, trimiși de către orașul Tg.-Mureș. La 22 Iulie, 1653, Martin Körösi le duce aici, leafa pe luna Iulie, trimisă din partea orașului. Armata ardeleană era tot în tabăra dela Brașov și în 17 Septemvrie, când orașul trimite, tot aici, prin Ioan Nagy Csiszár, leafa pe luna Septemvrie, soldaților din Tg.-Mureș. ³⁾ De aici, Secuii sub conducerea lui Peski, iar Polonii a lui Lubomirszky pleacă spre Moldova; la 5 Oct. soldații din Târgu-Mureș sunt la Prut, în luptă cu Cazacii.

Secuii unindu-se cu Polonii înving pe Vasile Lupu și pe ginerele său Timuș; cel dintâi se refugiază în Ucraina, iar al doilea se închide în cetatea

1) Miko o. c. pg. 156.

2) Szilágyi o. c. pg. 261.

3) Arh. oraș.

Suceava ca să păzească averile socrului său. Cetatea se apără vitejește. Sosind din Ardeal Kemény cu trupe și tunuri noi, se începe un atac strașnic.

Suita Doamnei, care era închisă în cetate, amenințată de foame, deschide porțile și predă cetatea; armatele ardelene și polone intră în Suceava și pun mâna pe averea uriașă a Domnului moldovean. ¹⁾

Timuș moare la asediul cetății, iar socrul său în închisoarea Iedicule (șapte turnuri) din Constanti-nopol, unde a fost trimis, legat în lanțuri, de Tătari. ²⁾

Sfârșit de bătrânețe și de-o rană la picior, Matei Basarab moare la 1654; urmașul său este Constantin Șerban, fiul lui Radu Șerban. Acesta primind visteria statului goală și neputând plăti pe Seimani, pedestrași cu leafă, îi concediază; armata rămasă, fără de pâine, se răscoală și alungă pe noul domn, punând în locul său, pe vornicul Mârza.

Rakoczy, având relațiuni de prietenie cu Constantin Șerban, nu-și părăsește aliatul alungat și ajuns la strâmtoare, ci, în primăvara anului 1655, îi aleargă într'ajutor, conducând, în persoană, expediția în țara Românească.

Din Târgu-Mureș, pleacă, la 9 Iunie, 1655, în expediția din țara Românească, 80 soldați, provăzuți cu 4 care cu câte 4 boi, cu câte o baniță de bucate și 4 floreni de cap, leafa pe o lună.

Rakoczy învinge, la Ploești pe răsculați și așează în scaunul domniei, pe Constantin Șerban. ³⁾

În anul 1657, când Polonia fu năpădită de oștile suedeze și cazacești, Rakoczy, crezând că a sosit momentul să râvnească la coroana polonă, ajutat

1) Miko o. c. pg. 15³.

2) Szilágyi o. c. pg. 261.

3) Arh. oraș. ; Szilágyi o. c. pg. 261.

de Constantin Șerban, Gheorghe Ștefan, cu câte 2000 de ostași, și de Cazaci, pătrunde în Polonia.

În țară, principele lasă pe Ștefan Bethlen ca să păzească liniștea. Soldații din Târgu-Mureș, în număr de 79, rămânând în țară, îi aflăm în luna Ianuarie, 1657, în tabăra din Boroșinău, iar la 30 Iunie, în tabăra dela Șebeșul-Săsesc, unde stau vre-o 6 săptămâni.

Rakoczy înaintează cu trupele sale, până la Cracovia și apoi în Lituania. Vestea că Danezii atacară Suedia înduplecă pe Suedezi să alerge acasă ca să-și apere țara primejduită. Principele Ardealului, rămas fără un însemnat sprijin și îngrijorat de apropierea hanului tătăresc cu o armată de 100.000 oameni, pornește spre casă. Pe drum, întâmpinând o mulțime de piedici și primejdii își părăsește armata și travestit putu străbate prin Moldova, ajungând în țară zdrobit atât moral cât și fizic.

În această expediție, se pierde floarea armatei, iar cei mai distinși comandanți, între cari și Ion Kemény, cad prizonieri la Tătari. Rakoczy, sosind în țară, vede pretutindeni durerea nețărmurită a locuitorilor, cari plâneau moartea copiilor, soților și a părinților, prăpădiți prin țări streine, pentru interese streine și trage la Gheria, unde stăpâna o atmosferă posomorită. Peste 600 de văduve, îmbrăcate în haine de doliu, aleargă pe străzile orașului, plângând și cerând cu insistență dela principe să facă tot posibilul ca să le elibereze din prinsoarea păgână, pe cei mai dragi ai lor.

Impresionat de această priveliște duioasă Rakoczy convoacă dieta la Alba Iulia, și aici, se citește firmanul turcesc, care poruncește staturilor țării să-și înlăture principele, care, pe lângă că a întreprins, fără învoirea Porții, expediția din Polonia, a primit la curtea sa și pe cei doi Domni români, alungați de Turci din Domnie.

Rakoczy demisionează lăsând tronul în mâinile lui Francisc Rhedei; fostul voevod părăsește plângând palatul princiar și din capitala țării, Alba-Iulia, pornește, pe jos, până în cetatea Gurghiului, ¹⁾ fiind întovărășit de soldații săi credincioși, cari, peste iarnă, din cetatea Gurghiului, adeseori, năvălesc în Târgu-Mureș, unde fac mari stricăciuni, pustiind grădinile, viile și fânatele și bătându-și joc de populația orașului. Această pacoste ținu până la începutul anului 1658, când Rakoczy pleacă din cetatea Gurghiului, ducând cu sine și pe soldații, dornici de pradă și jaf, spre Mediaș, unde era adunată dieta Ardealului. Secuii și o parte din nobili trec în tabăra lui Rakoczy, care silind pe Rhedei să demisioneze, își ocupă iarăși tronul.

În Târgu-Mureș, 50 de soldați comandați de Rhedei, stăteau gata de plecare spre Mediaș; Rakoczy, luând iarăși, în mâini, frânele guvernării, le trimise poruncă să nu plece încă, ci să rămână acasă. ²⁾ Ocuparea tronului Ardealului de Rakoczy turbură și mai mult pe Turci, cari nu puteau uita expediția polonă și îndrăzneala acestuia de-a adăposti în țara sa, pe cei doi voevozi români, Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan, alungați de Poartă din domnie. ³⁾

Rakoczy era hotărît să-și apare țara și tronul chiar și cu primejduirea vieții și trimite poruncă în toate părțile țării, chemând pe cetățeni sub arme. Din Târgu-Mureș, la 20 Mai, 1658, pornesc 50 ostași spre Caransebeș, unde își concentrează forțele principele Ardealului, pentru a opune rezistență vizirului din Buda, care voia să cucerească Boroșineul.

1) Kőváry o. c. IV. 64.

2) Arh. oraș.

3) Kőváry o. c. IV. 68.

Sultanul din Constantinopol, îndemnat de ură și furie împotriva lui Rakoczy, pornește spre Ardeal cu 80.000 de ostași, cari, ajungând pe pământul Ardealului lasă în urma lor, numai praf și părjol. Locuitorii îngroziți își părăsesc satele și orașele, ascunzându-se în adâncimea codrilor și în văgăunile munților. O priveliște înfiorătoare se întinde peste Ardeal. Oraș, după oraș și sat, după sat sunt prefăcute una cu pământul. O aripă din această armată, compusă din Turci, Tătari și Români din Principatele române, se îndreaptă spre Târgu-Mureș. Locuitorii din județ alergară în oraș și se închiseră în cetate, ținând, la 23 August, sfat pentru a lua măsurile de apărare; în această situație se formează, în pripă, o gardă de 300 ostași cari ies la Bălăușeri înaintea dușmanilor, cari veniau ca o furtună, dând năvală asupra orașului. Locuitorii se retrag în cetate, de unde se apără, dar, după o rezistență slabă, cade și cetatea în mâinile armatelor dușmane, făcând peste 3000 prizonieri. ¹⁾

Turcii nu voiau să vadă, cu nici un preț, pe tronul Ardealului, pe Rakoczy, ci lucrau din răspuțeri pentru înlocuirea sa cu Acațiu Barcsay, care, menajat de Turcii din țară, convoacă, la 6 Noemvrie, 1658, o dietă la Târgu-Mureș ²⁾

La ziua fixată, sosiră delegați din toate părțile țării; veni chiar și beglerbegul Mustafa cu o armată de peste 1000 Turci și 800 „curteni români.“

Deschizându-se ședința, urmară discuții agitate. Solii lui Rakoczy declară categoric că dânsul, sub nici un motiv, nu este dispus să renunțe la tronul Ardealului; atunci Barcsay voește să demisioneze, dar este împiedecat de beglerbegul Mustafa, care participă la ședința dietei.

1) Miko pg. 166.

2) Szilágyi, S. Mon. Com. R. Tr. XII, 84.

Asupra celor prezenți în dietă, făcu o deosebită impresie, scrisoarea vizirului din Buda, cetită în ședința din 8 Noemvrie, care destăinuște că Rákoczy a încheiat pace și prietenie cu Radu Mihnea, voevodul Munteniei. Peste 3 zile se termină dieta, fără să se poată înțelege asupra Domnului.

Armatele române și turcești părăsesc orașul în ziua de 11 Noemvrie, când o mulțime de cetățenii ies în piață și privesc cu curiozitate la „curtenii români“, îmbrăcați în sumane lungi cari plecară pe drumul ce duce spre comuna Nirașteu.¹⁾

Acum în Ardeal erau doi principii : Barcsay și Rákoczy ; amândoi poartă frică unul de celalalt și se înarmează. La 11 Noemvrie, când se disolvă dieta din Tg.-Mureș, potrivit poruncii noului principe, Barcsay înarmează orașul provăzându-l cu alimente și care de povară, conduse de 31 de ostași, pe care îi pornește la drum odată cu plecarea principelui din oraș. Intre timp, Rákoczy se pregătește de luptă, pornind cu armatele sale spre Ardeal ; la Jucul de Câmpie, prinde pe toți soldații din Târgu-Mureș — plecați, la 19 August, în tabăra lui Barcsay, — cu alimentele și carele de povară ; Barcsay neîndrăznind să-și măsoare forțele cu ale lui Rákoczy, o ia la fugă. Rákoczy merge la Alba-Iulia, unde rămâne adânc îndurerat de cece văzuse : palatul principelui și biserica măreață erau distruse, iar mormântul tatălui și al fratelui său jefuit.

Aici, nu stă mult ci trece Mureșul, ducându-se la Sebeșul Săsesc, de unde convoacă, pe ziua de 22 Septemvrie, statele la dieta din Târgu-Mureș. Radu Mihnea, ispitit de gândul de-a ajunge în strălucire și mărire pe marele Mihai Viteazul, măcelărește o mulțime de Turci ; solii lui Barcsay, plecați să încheie

1) Iorga o. c. pg. 299.

prietenie cu voevodul Munteniei, auzind la Braşov, de această ispravă a sa, se reîntorc.

Prin această faptă îndrăzneată, Radu Mihnea atrăgându-şi asupra sa ura Turcilor, n'avea altă scăpare decât să se uniască cu Rákoczy, duşman făţiş al Turcilor, căruia îi trimite, la 22 Septembrie, 1659, o solie, alcătuită din Mitropolitul Ignatie şi din marele logofăt Radu. Această solie află pe Rákoczy la Blaj.

Cele trei state se adună la dieta din Târgu-Mureş convocată la 1659; lumea nerăbdătoare aştepta sosirea lui Ion Kemény, scăpat de curând din robia tătărească. Acesta se obligase că va plăti însemnătul preţ de răscumpărare. El fiind îmbrăcat în armătură „neagră tătărească“ şi întovărăşit de o mulţime de nobili, soseşte în oraş în zorii zilei de 25 Septembrie, 1659.

În ziua următoare, se deschide dieta în biserica reformată din cetate, unde se pune pe tapet alegerea principelui. Se nasc discuţii înverşunate, cu această ocazie, iar părerile se împart.

În urmă, se decide că nu mai recunosc ca principe, pe Barcsay, cel veşnic încovoiat în faţa Turcilor, ci trimit o delegaţie de 3 persoane la Rakoczy în Blaj, invitându-l să se prezinte la dietă. Acesta nu stă, o clipă, la îndoială, ci pleacă spre Târgu-Mureş. Sosirea sa este aşteptată, aici, pe ziua de 29 Septembrie, când delegaţii dietei şi o mare mulţime de popor iesă până la comuna Mureşeni întru întâmpinarea Domnului, ce intră în oraş cu mare pompă.

În frunte erau cetăţenii oraşului, îmbrăcaţi în haine de sărbătoare; urma, apoi, principele Rakoczy, având la stânga sa pe pribeagul principe muntean, Constantin Şerban. Amândoi principii, pe cari îi unise vitregia sorţii, călăriau pe doi cai mândri, având în urma lor, soldaţi munteni şi ardeleni, precum şi o mulţime de popor, venit din satele

vecine. In loc de muzică, din mijlocul soldaților români, răsună glasul duios al unui soldat care trăgăna, cu triluri dulci, o doină românească, doina fetei care și-a pierdut oile și le caută necăjită, prin munți, tânguindu-se codrilor și văilor.

Această doină reoglindește fidel situația tristă a celor doi voievozi, cari pierzindu-și coroana strălucită, o caută așteptând dela dieta din Târgu-Mureș să-i așeze iarăși pe tronurile lor. In Tg.-Mureș, erau de față și solii lui Radu Mihnea, cari sunt chemați în fața dietei, pe ziua de 1 Octombrie; în locul lor, însă se prezintă, din greșeală, solul lui Constantin Șerban, călare pe calul stăpânului său. Descoperindu-se greșala sunt invitați solii lui Radu Mihnea; se prezintă episcopul de Târgoviste și secretarul Domnului, cari, predând scrisoarea Domnului și a boerilor munteni, declară: Domnul Mihnea a omorât pe Turci, cari voiau să-l omoară pe dânsul și să aducă, în Țară, funcționari turci; prin acest măcel, a înlăturat primejdia Turcilor, cari aveau de gând să ocupe Muntenia și Ardealul; împotriva primejdiei turcești principii creștini trebuie să-și dea mâna; principele Munteniei și al Ardealului nu mai pot rămâne streini, ci, reînoid tratatul de alianță, încheiat de aceste două țări vecine, la 1636, să se uniască strâns între ele prin fidelitate reciprocă.

La 4 ale lunii, acest tratat se încheie între Rakoczy, »ucenicul cel mare al lui Marte« și Mihnea »ucenicul mai mic și mai nou al aceluiași zeu«, stabilindu-se o prietenie și alianță veșnică între acești doi voievozi, cari vor avea aceiași prieteni și dușmâni; Mihnea se obligă a desființa legăturile mai vechi ce se opun acestui tratat și a nu încheia altele noi, fără știrea aliatului său; se obligă a da ajutor principelui ardelean, conducând însuși în persoană, dacă este nevoie, acest ajutor.

Indatoririle luate față de Rakoczy le va păstra și față de fiul acestuia, Francisc.

La 6 Oct., 1659, se fac toate formalitățile pentru încheierea definitivă a contractului; solii se prezintă în biserică și primesc contractul iscălit în regulă.¹⁾ Rakoczy crezu de cuviință să stabilească pentru 11 Octomvrie, la Brașov, o întâlnire personală cu Mihnea și cu cei doi voievozi pribegi: Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan; aici, se întâlnesc cei trei principii români; rivalii se împacă; Mihnea rămâne voevod în Muntenia, iar lui Constantin Șerban i se dădu Moldova.

Potrivit acestei înțelegeri, Constantin ajutat de cei 10.000 soldați ai lui Mihnea și de oștile lui Rakoczy, conduse de Coloman Mikes, plecă spre Moldova, de unde alungă pe voevod și se așează pe tron. Puțin se putu bucura de această fericire, căci armata tătărească îl învinge și alungă din Domnie. Această știre îngrozește pe Mihnea care, părăsindu-și planul de a isbi pe Turci la Dunăre, se refugiază în Ardeal.²⁾ Turcii se pregătesc de luptă și cu armate puternice, năvălesc pela Porțile de fier în Ardeal, unde îi așteaptă armata lui Rakoczy, cercând să-i oprească. Aici, se începe o luptă strașnică, la care participă și 31 soldați din Tg.-Mureș, provăzuți cu 4 care de povoaară, date de iobagii români, cu 1 drapel, câteva buzdugane și o tobă, cari s'au prăpădit în luptă, afară de care, cari, la întoarcere, au fost restituite țăraniilor români.³⁾

Turcii, înfrângând la Porțile de fier, rezistența armatelor ardelenesti, înaintează spre Deva, unde era familia lui Barcsay și de aici urmăresc, cu puteri

1) Szilógyi o. c. pg. 396.

2) Iorga o. c. pg. 305.

3) Arh. oraș.

unite pe Rakoczy, care, după o ciocnire nenorocoasă, se retrage la Tg.-Mureș. Apropiindu-se iarna, Barcsay se închide, cu armatele sale și o parte din soldații turci. în cetatea Sibiului. Rakoczy însă, nu-i lasă în pace nici aici, ci așezându-și tabăra la Săliște, somează orașul să-i împlinească cererea. Din tabăra dela Sibiu, Rakoczy trimite poruncă aspră în toate părțile Ardealului ca orașele și județele să-i trimită ajutor. La 19 Ianuarie, 1660, orașul Târgu-Mureș trimite 31 soldați, provăzuți cu hrană, câte 2 feldere de cap, cu care de povoară, tobă, drapel și buzugane.

În luptele, ce s'au dat la Sibiu, au căzut 2 soldați din Tg.-Mureș, iar unul s'a îmbolnăvit.

Auzind Rakoczy că marele vizir de Buda, Sijdi Mehmet Pașa, a pornit cu o armată uriașă spre Ardeal, la 14 Mai, părăsește atacul Sibiului și se îndreaptă spre Cluj. Lupta decisivă între Rakoczy și Turci se dă, la 22 Mai, între Gilău și Feneș, unde Rakoczy, primind câteva răni grele, se refugiază la Oradea-Mare și aici se stinge, lăsând țara în mâinile lui Barcsay. ¹⁾

Ion Kemény și Mihail Apafy

Auzind Barcsay despre înfrângerea lui Rakoczy la Gilău, pornește din Sibiu spre Cluj, dând ordin orașului Tg.-Mureș să-i trimită armată într'ajutor. La 30 Mai, orașul trimite 31 soldați, din cari 15 pleacă la Iernut, iar restul de 16 la Alba-Iulia, unde stau până în luna Septembrie, când Barcsay Andrei, fratele lui Acațiu Barcsay, îi trimite la vetrele lor. Secuiei, neputând suferi pe tronul Ardealului, pe

1) Arh. oraș.

Barcsay, se răscoală împotriva sa, având conducător pe Ștefan Lazar, care se întorsese de curând din captivitate. Barcsay, ordonă orașului Tg.-Mureș să-i trimită soldați infanteriști și călăreți: Orașul trimite 31 soldați cari iau parte la expediția împotriva Secuilor.

Barcsay convoacă pentru ziua de 20 Octombrie, dieta la Sighișoara. In cursul dietei primește știrea că Ion Kemény unindu-se cu partizanii lui Rakoczy a pornit spre Ardeal. Această veste a produs o deosebită bucurie în sufletele Secuilor, alăturați la partidul lui Kemény, care, în scurtă vreme, isbutește să ia frânele guvernării din mâinile lui Barcsay. Turcii însă nu voesc, cu nici un preț, să recunoască pe Kemény ca Principe al Ardealului, fiindcă acesta nu era omul care să se închine în fața Turcilor, dornici să sugă toată seva țării, ci se aliază cu Curtea din Viena.

Ion Kemény fiind încunoștiințat că Turcii au de gând să vină cu forțe puternice împotriva Ardealului, face pregătiri serioase. Din Tg.-Mureș, pleacă la 13 Mai, 1661, în tabăra sa, 31 soldați, provăzuți cu toate cele necesare pentru război.

Din Răsărit, vin știri triste. Turcii au plecat cu oști puternice spre Ardeal; Ion Kemény, pregătindu-se de rezistență vine în Tg.-Mureș și aici, trecându-și soldații în revistă, îi îmbărbătează cu cuvinte calde arătându-le primejdia ce se îndreaptă asupra țării.

Puhoiul armatelor turcești se revarsă asupra Ardealului; orașele cad unul după altul, în mâinile dușmanilor, stăpâni peste cea mai mare parte din țară. Ioan Kemény, neavând destule forțe de rezistență, se retrage în Ungaria, așteptând ajutorul austriac; Ali Pașa, stăpânul fioros al Ardealului, la 3 Sept. 1661, vine la Tg.-Mureș, unde trece în revistă pe cei 160.000 prizonieri creștini.

Potrivit dorinței Turcilor, cari staționau în Tg.-Mureș, se convoacă în capitala Secuilor, dieta unde are să se aleagă noul principe al Ardealului. Condițiile puse de Turci sunt nespuse de grele. Nici un fruntaș nu voia să implânte atât de adânc pumnalul în inima însângerată a patriei sale; Turcii însă, nu se trudeau să pună pe tronul Ardealului un bărbat distins, ci se mulțumiau și cu un slăbănog, care are să le fie o unealtă oarbă în mâinile lor, cu ajutorul căruia vor putea să exploateze populația pe seama Porții.

În lipsa unui bărbat mai de seamă, ei oferă coroana lui Gheorghe Elekes Tarisnyai, curelar din Tg.-Mureș; cele trei state se opun din toate puterile unei alegeri atât de nepotrivite, dovedindu-le că nici un nobil nu se va supune unui nenobil. În sfârșit, se aduce în discuție persoana lui Mihail Apafy, scăpat de curând din prinsoarea tătărească și care trăia retras la moșia sa dela țară. Acestuia i se trimite o delegație, aleasă de dietă, ca să-i aducă la cunoștință dorința Turcilor de a-l alege Principe al Ardealului; când se prezentară la curtea sa, delegații dietei, întovărășiți de călăreții turcești, Apafy fu cuprins de-o mare groază, văzând, în acești soldați pe niște soli ai unei primejdii uriașe. Soția sa, care zăcea în pat, în durerile nașterii, credea că au venit să-i dețină și omoare bărbatul.

Aducându-i-se la cunoștință dorința Pașei, Apafy se liniști puțin, dar neîncrederea totuși nu-i alungase orice umbră de groază din suflet; abia, când sosi în Tg.-Mureș, unde fu primit ca un principe și condus în cortul strălucit, păzit de-o gardă de onoare, se convinse de sinceritatea spuselor solilor turcești. ¹⁾

1) Szilágyi: Erd. története IV. pg. 293—300,

După terminarea formalităților prescrise de protocol, Apafy este ales principe pe pajiștea Libancs din Tg.-Mureș, ce se întinde pe malul stâng al râului Mureș, între Tg.-Mureș și comuna Sf. Gheorghe (15 Sept. 1661), făcându-se a doua zi, instalarea cu toată solemnitatea convenită unui principe.

Alegerea lui Apafy o aprobă dieta dela Șeica Mică (23 Nov.). Ali Pașa, punând pe tronul Ardealului un principe, în care avea deplină încredere, părăsește țara, iar Apafy se retrage la Sibiu, unde așteaptă desfășurarea evenimentelor.

Ion Kemény, câștigându-și o armată însemnată pornește să-și recâștige tronul; la Sighișoara, însă fiind atacat pe neașteptate, cade pe câmpul de bătaie.

Din acest moment, Turcii ajung stăpâni peste Ardeal. Armatele turcești și românești aleargă în largul țării, jefuind și prădând. La 2 Ianuarie, 1662, principele Apafy face cunoscut orașului Târgu-Mureș că, în scurtă vreme, va sosi în oraș, Mehmet Pașa, care trebuie primit cu toate onorurile convenite, iar armata turcească trebuie provăzută cu alimente. Orașul va da 400 feldere făină de grâu, miere, unt și alte alimente, precum și 900 feldere ovăș pentru cai¹⁾. Mehmet Pașa sosește, abia, la 8 Martie, așezându-și aici, tabăra vreme de 18 zile.

În acest răstimp, orașul aprovizionează cu carne armata turcească, obligând pe măcelari ca, pe rând, să dea carnea convenită. Petru Racz a dat 396 Kgr., Petru Moldovan 166 Kgr., Gheorghe Abraham 1400 Kgr., Mihai Csiky 350 Kgr. și soția lui Ioan Prágai 365 Kgr., în total: 2477 Kgr., pentru care orașul a plătit 40 fl. 55 cr.²⁾ Armatele turcești, stând

1) Arhiva orașului 277/F—1662.

2) Idem. 277/E—1662.

în Tg.-Mureș, 18 zile, fac mari pagube atât în oraș cât și în județ, la 13 Martie, 1662, din nebagare de seamă, pricinuesc un foc uriaș, care distruge două străzi.

Locuitorii din oraș și județ, îngroziți de pacostea turcească, cer ajutor dela dieta din Ghiurghiu, unde erau adunate cele trei state (10—26 Martie 1662) cari iau măsuri ca să se înfrâneze sălbătăcia Turcilor, dând ordin ca să se închidă cârciumile din oraș și să nu se mai dea beutură Turcilor, cari fiind veșnic beți se dedeau la cele mui neînchipuite crime și jafuri. ¹⁾

La 26 Martie, Mehmet Pașa e gata de plecare ; orașul este nevoit să-i pună la dispoziție : un car tare și 8 cai pentru transportarea alimentelor și a bagajelor. ²⁾ Orașul respiră liniștit, dar nu trece mult și se ivesc iarăși trupele turcești. La 2 Mai, Apafy ordonă orașului ca să primească pe Ienicerii din Eger, aprovizionându-i cu pâine, făină și alte alimente, precum și ovăs pentru cai. Orașul, secătuit de jaf și alimente, date armatelor turcești, se îndreaptă cu o cerere către principele Apafy, rugându-l să le restituie pagubele suferite ; principele promite rezolvarea favorabilă a cererii.

Sprrijinul dat de Austriaci lui Ion Kemény a fost un prilej de luptă între Austriaci și Turci, ajutați de cei doi voievozi români, de Tătari și de Mihail Apafy. Moldoveanul Istrate-Vodă primi dela Turci, ordinul să pună pe picior de război : 10.000 soldați și 18.000 cai de călărie, iar Grigorie Vodă 10.000 soldați și 15.000 cai de călărie. ³⁾ Apafy, scriind la 22 Iunie, orașului Târgu-Mureș că nu cu mare bucurie

1) Idem 277/F—1662.

2) Arhiva orașului 277/T—1662.

3) Xenopol, Ist. Rom. IV. pg. 303.

a primit scrisoarea voevodului muntean, care îi face cunoscut că, în curând, la porunca vizirului, vor pleca cei doi voievozi români împreună cu Tătarii, spre Ardeal, la luptă împotriva Nemților — poruncește nobilului român Petru Budai de origine din Racoșul de sus, care acum era în Tg.-Mureș, să iasă întru întâmpinarea voevozilor români și a Tătarilor, primindu-i cu toată cinstea cuvenită unor voievozi cu cari voește să trăiască totdeauna, în legături de bună prietenie.

Armatele române și tătare, în luna August, își făcură apariția în Ardeal, la râul Olt. ¹⁾

Apafy ia și el parte la expediția întreprinsă de Turci și voevozii români împotriva Austriacilor. Din Târgu-Mureș pleacă la 28 Aug. 1663, 31 soldați cari, unindu-se, la Alba-Iulie, cu armatele ardele-nești, pleacă spre Austria. În absența pricipelui, locțiitorii săi, Ștefan Petki și Paul Beldi, convoacă o dietă la Tg.-Mureș pe ziua de 24 Sept. 1663, ²⁾ unde se votează cedarea cetății Făgărașului, principesei Ana Bornemisa, soția lui Apafy, pentru suma de 80,000 fl.

Răsboiul turco-german se sfârșește cu biruința Turcilor, la Sf. Gothard, incheindu-se pacea dela Vasvár (10 Aug. 1664) prin care Austria este nevoită să renunțe la orașele sale din Ardeal.

După această pace, se retrag trupele turcești din Ardeal, care este obligat a plăti Porții o dare destul de însemnata, dare care secătuește toată vlaga țării. La 5 Ianuarie, 1667, Apafy convoacă dieta la Tg.-Mureș, în care se repartizează impozitul asupra populației din țară. Orașul Tg.-Mureș plătește după 31 porți, 465 taleri, iar clerul român, cu excepția

1) Arh'va orașului 278/A—1662.

2) Szilágyi : Magyar tört. eml. XIII. pg. 248,

preoților din țara Făgărașului, suma de 500 taleri, din cari protopopii plătesc 100, iar preoții 400 taleri.

Turcii nu se mulțumesc numai cu impozitele mari ce le incassează din Ardeal, ci-și trimit spre iernare, armatele, în orașele mai bogate. La 1679, ierneză în Tg.-Mureș, un Pașă turcesc cu o armată însemnată și cu 900 soldați din Cluj. Cu întreținerea acestei armate, orașul cheltuește 376 fl. 60 cr., sumă pe care o cere dela dieta din 1680.

Până când este în viață, Apafy insistă pe lângă cele trei state să-i aleagă ca urmaș pe fiul său. Această dorință se realizează și din castelul său din Iernut, înștițează, la 26 Aug., 1686, pe cetățenii orașului Tg.-Mureș despre alegerea fiului său ca principe al Ardealului, invitându-i să participe la instalarea sa, ce se va face la Alba-Iulie. ¹⁾

Par'că bătrânul principe și soția sa, își pre-simțiră sfârșitul zilelor, când se îngrijiră de succesorul lor. Cu doi ani în urmă, poșta domnească aduce vestea tristă despre moartea principesei, iar la 1690 despre sfârșitul bătrânului Apafy, mort în anul al 58 al vieții sale și al 29-lea al domniei sale sbuciumate. ²⁾

Emeric Tököly. Guvernatorul Bánfy. Francisc Rakoczy II.

După moartea principelui Mihail Apafy, un alt revoluționar norocos, anume Tököly, adăpostit în tabăra Sultanului, cu firmanul turcesc din 8 Iunie, 1690, fu însărcinat să cucerească Ardealul și Ungaria. Cu ajutorul trupelor turcești, tătărești și româ-

1) Benkő: M.-Vásárhely Krónikája pg. 105.

2) Idem pg. 107—108.

nești, acesta învinge la Zărnești și Tohan, oștirile imperiale și cucerește tronul Ardealului. Ceremonia de instalare în scaunul de domnie al Ardealului, se săvârșește în biserica din Cristianul Sibiului, de față fiind și principele Munteniei, Constantin Brâncoveanu, întovărășit de boerii săi. Voevodul român ține o „orație” românească, prin care salută pe noul domn al Ardealului. ¹⁾

Scaunul Mureșului și orașul Tg.-Mureș trimit soli de supunere noului domn, la 26 Aug. 1690.

Imperialii din Viena, însă, nu se pot împăca ușor cu gândul că pierdură provincia bogată a Ardealului, ci însărcinează pe comandantul Ludovic Baden să porniască cu o armată numeroasă spre Ardeal și să-l recucerească din mâna revoluționarului Tököly.

Acesta îngrozit de armatele numeroase ale imperiilor se retrage, cu armatele sale, spre Odorhei și de aici, pe valea Homorodului. Din tabăra sa dela Homorod, la jalba cetățenilor din Tg.-Mureș, cari se plâng că armatele sale și ale aliaților săi fac mari stricăciuni, dă un ordin sever, prin care pune în vedere oștilor ungurești, otomane și tătărești ca să nu facă nici o pagubă nenorociților locuitori din capitala Secuilor. ²⁾

Tököly avu puțin timp norocul să cârmuiască Ardealul căci, la 24 Oct., 1691, își părăsește țara, cu vre-o 700 soldați și se refugiază în Muntenia, unde avu să lupte cu mari greutate. ³⁾

Imperialii, rămași stăpâni peste Ardeal, încredințează, la 9 Aprilie, 1692, conducerea Ardealului guvernatorului Gheorghe Banfy și apoi încearcă să-și consolideze, aici, terenul prin convertirea Românilor la religiunea catolică, nădăjduind că prin câștigarea

1) Jorga : Istoria Ardealului pg. 316—17.

2) Arhiva orașului 312—1690.

3) Szadecky o. c pg. 296.

elementului celui mai numeros din această provincie, vor avea un puternic sprijin, aici.

Pentru răspândirea credinței catolice în masele mari ale poporului român din Ardeal, Curtea din Viena, întrebuițează pe Iezuiți, cei mai iscusiți povăduitori ai catolicismului, pe cari îi așează în orașele cele mai însemnate. La Tg.-Mureș, se așează la 6 Oct., 1702, și se pun, cu o deosebită râvnă, la lucru, realizând, cu mult succes, intențiile guvernului din Viena. Guvernul le pune la dispoziție mijloace materiale, dându-le dijma de vin, care se urcă la 200 floreni pe an.

În acest timp, Francisc Rakoczy al II-lea desfășoară steagul revoluției în Ungaria și revoluționarii numiți „Curuți“, intrând în țara Ardealului, la 1703, printr'un greu asalt, sub conducerea comandantului Guti, ocupă și orașul Tg.-Mureș, eliberat peste puțin timp, de generalul imperial Graven, care ia masa la primarul orașului.

Abia pleacă generalul austriac din oraș și Curuții, ascunși în pădurile din apropiere, dau un nou asalt asupra orașului, pe care îl incendiază din mai multe părți și-l reocupă, în luna Aprilie, 1704, iar peste 3 ani, însuși căpetenia revoluționarilor, Francisc Rakoczy II. pornește spre capitala Secuimii, oprindu-se, în drumul său, și la Bandul de Câmpie, de unde pleacă la 5 Aprilie, 1707 spre Tg.-Mureș.

La marginea orașului, îl așteaptă populația din împrejurimi și oraș, precum și nobilii, călări pe cai, voind să descalece la sosirea principelui, dar acesta le face semn să rămână călări.

În ziua de 5 Aprilie, se face ceremonia de instalare a lui Francisc Rakoczy ca principe al Ardealului, pe șesul ce se întinde între cele două poduri ale Mureșului din strada Călărași, iar serviciul reli-

gios se celebrează într'o modestă bisericuță din piață, ce se afla în locul catedralei mărețe a Plebaniei.

În tot timpul cât noul principe a stat în capitala Secuimii, a locuit în clădirea de azi a Băncii Marmorosch, care era atunci proprietatea lui Francisc Szabó.

La ceremonia instalării lui Rakoczy, participă și delegatul Franței, Des Aeurs, care ajută pe principe în luptele ce le poartă împotriva Austriei. ¹⁾

Valurile revoluției Curuților, conduși de Rakoczy, atrag în vârtejul lor și o mulțime de iobagi români, dornici de sosirea unor zile mai bune și mai fericite. Ei formează legiuni românești, conduse de comandanți români: Căpitanul Dragu, învingătorul armatelor austriace la Boroșineu, lângă Arad; viteazul căpitan Ciurulea, locotenentul Vasila Băla, căpitanul Gligor Pinteș, stegarul Petru Pop etc. cari câștigă strălucite biruințe asupra imperialilor.

Românii din Scaunul Mureșului, înflăcărați de duhul eliberator al revoluției, se înșirue sub steagul desfășurat, luptând sub conducerea căpitanului Vasile Fekete.

Focul revoluției ce deschidea zorile unei epoci noi pentru neamurile din Ardeal, aprinde fantazia poporului român, care eternizează vitejia revoluționarilor în poeziile românești, cântate de fetele și flăcăii noștri prin munții și văile minunate.

»Frunză verde pune'n clop (pălărie)

Nu te uita nici de loc.«

Românii exercită o puternică influență asupra poeziilor și dansurilor curuțești:

Mare-i țara Moldovare

Fut Havasföldre

(Aleargă în Țara Românească)

1) Bias István : Il. Rakoczy Ferenc beiktatása.

Ungur, Bungur, amar român
Sătorát felszedte
(Iși ia bagajele)
Satu-i mare, pită n'are
Nincs pénz az ebverte
(Nenorocitul n'are bani).

Soldații curuți joacă bătuta românească, pe care scriitorii unguri dela sfârșitul veacului al XIX-lea o prezintă ca un dans național curuțesc. ¹⁾

Hărțuelile dintre Curuți și imperiali sunt neconținute. În aceste hărțueli, adeseori, orașul este expus furiei armatelor cari fac stricăciuni, jafuri și măceluri.

Prăpădul războiului este întovărășit și de o holeră îngrozitoare care, în anul 1709, face uriașe ravagii în oraș și județ; școlile se închid și elevii sunt trimiși acasă. Această molimă pustiește peste jumătate din populația orașului și peste 18.000 de vieți, în județ. Această pacoste se mai abate asupra orașului și în anii 1719 și 1739, când se prăpădesc peste 900 oameni.

Ceremonia strălucită de instalare trezește în sufletul principelui Rakoczy nădejdi mari într'o domnie îndelungată, dar aceste nădejdi se dărâmă repede. Încă, în cursul aceluiaș an, 1707, își părăsește pământul țării și se refugiază în Polonia, la sora sa, iar luptătorii săi se retrag în cele două principate române: Muntenia și Moldova.

Repetatele încercări ale comandanților săi de a recuceri Ardealul pierdut, s'au zădărnicit față de rezistența armatelor imperiale, încheindu-se, la 1711, pacea dela Satu Mare, prin care se asigură viața Curuților, libertatea refugiaților și recunoașterea constituției țării.

Actul de pace este iscălit și de câțiva frunțași din Secuime.

1) Molnár Gábor: Székely Napló Nr. 150 din 30 Oct. 1920.

În urma acestei păci, refugiații se reîntorc la vetrele lor, dar, aici, îi așteaptă durerea, jalea, holera și boalele cari secerau vitele. Pe refugiații cari nu îndrăznesc să se reîntorcă la vetrele lor, îi momesc cu daruri și favoruri: »Refugiații cei mulți cari se află în Muntenia, dacă se întorc la vetrele lor, vor fi scutiți de orice contribuție pe timp de un an sau chiar și pe mai mulți ani.«

În aceste lupte îndelungate și holeră îngrozitoare, se prăpădesc peste 185.000 de suflete omenești iar cei rămași în viață, sunt secătuiți de impozite și de bolile de vite cari au distrus, în Ardeal, vite în valoare de 3.000.000 floreni, așa încât bieții locuitori, din cauza lipsei de vite, nu puteau nici să-și are pământul, nici să-și facă semănături.

După alungarea Curuților de pe pământul Ardealului, acesta este cărmuit de o deputație regească, iar, la 1713, se numește ca guvernator al Ardealului, Sigismund Kornîș.

Acum dietele Ardealului se țin lanț și se ocupă cu votarea de impozite pentru întreținerea armatei, clădirea cetăților și alte trebuințe ale țării. Asupra cetățenilor din Tg.-Mureș se aruncă cu această ocazie, impozite grele, cari variază între 4000—5000 floreni, afară de acestea cetățenii sunt datori să întrețină, în oraș, câte 1—3 companii de soldați și să dea câte 2 vagoane grâu, 2 ovăs, fân, lemne etc.

Nimeni, nici chiar nobilii nu sunt scutiți dela suportarea acestor impozite, afară de persoanele bisericesti și școlare cari sunt în funcțiune.

Populația orașului, îngreuiată peste măsură de dările grele, își așterne doleanțele în memorii, pe care le înaintează dietei, fără însă să fie satisfăcute vreodată.

Revoluția lui Horia

În anul 1780, murind Maria Terezia, pe tronul văduvit al Austriei, ajunge fiul său Iosif al II-lea, crescut în idei liberale.

Pentru a-și cunoaște popoarele din cuprinsul imperiului, Iosif al II-lea face călătorii prin țară și stă de vorbă cu țăranii iobagi, ascultându-le jalbele lor dureroase și drepte.

La 11 Iulie, 1773, vine și în Tg.-Mureș, fiind încartiruit, peste noapte, în localul de azi al băncii Marmorosch, unde fusese găzduit și Francisc Rakoczy al II-lea și de aici pleacă spre Reghin. »In anul 1773 sosește în oraș, împăratul Iosif, care vine din cetate și petrece noaptea în casa lui Macariaș din Strada Sf. Gheorghe și de aici pleacă la Reghin« zice cronicarul Petri.

Greutățile insuportabile ce apăsau asupra umerilor bieților iobagi români, îi îndeamnă pe aceștia ca să-și trimită delegatul lor la împăratul din Viena și să-i prezinte situația lor nenorocită, cerând grabnice măsuri de îndreptare. Purtătorul de cuvânt al celor »mulți și necăjiți« este Horea, căruia primirea afa-bilă și promisiunile solemne ale împăratului, îi aprind în suflet nădejdea într'un viitor mai suportabil.

Reîntors acasă așteaptă împlinirea promisiunilor împărătești și remedierea cel puțin în parte, a relelor ce bântuesc printre iobagi. Dar zădarnică-i este așteptarea. Iluziile se sfarmă și puzderia de desiluzii îi pune în mâini, la 1784, steagul revoluției ce se deslănțuie în județele: Hunedoara, Zarand și Alba din Munții Apuseni.

Incunoștiințat de izbucnirea revoluției, guvernul din Sibiu ia grabnice măsuri de potolire a spiritelor

răsvrătite și ordonă, la 8 Nov., 1784, tuturor autorităților din Ardeal: 1. Toți funcționarii din județele Zarand, Hunedoara și Alba de jos să rămână la postul lor, iar ceice îl vor părăsi vor fi aspru pedepsiți. 2. Să supravegheze cu multă băgare de seamă, toate mișcările și actele țăranilor români, raportând guvernului despre toate constatările făcute. 3. Funcționarii sunt opriți de-a pedepsi pe cei vinovați sau bănuși ca vinovați. 4. Să se adune armele din comune și să se trimită în orașul sau cetatea cea mai apropiată. 5. Se interzice comercianților de-a mai vinde țăranilor români, pulbere. 6. In fiecare comună, se vor pune străji din oamenii mai bătrâni și mai de încredere, cari nu vor îngădui să treacă nimeni prin comună, fără legitimația, eliberată de autoritățile publice, cu care să-și justifice identitatea persoanei și scopul călătoriei. Ceice nu se pot justifica vor fi deținuți și înaintați autorităților civile sau militare. 7. Se vor pune străji la toate drumurile și podurile principale. 8. Orice mișcare revoluționară va fi adusă la cunoștința județelor învecinate, de prefectii de județ,

În urma acestui ordin al guvernului, se formează în Tg.-Mureș, o comisie, compusă din delegații județului Târnava și Mureș, precum și ai orașului Tg.-Mureș, având însărcinarea să ia toate măsurile, pe cari le crede necesare, împotriva răspândirii revoluției și în aceste județe. Comisiunea a hotărît: să se pună în oraș câte 80 străji, cari vor face serviciu câte 24 ore; să se aprindă tot la a șeasa poartă, câte un felinar; să fie chemată o companie de Secui din regimentul grăniceresc, căreia orașul îi pune la dispoziție, alimente, fân pentru cai, lemne de foc și locuință.

Ingroziți de fiorii revoltei, nobilii dela sate se refugiază în oraș, unde se cred mai în siguranță.

Cetățenii orașului pretind ca și nobilii să contribuie la suportarea cheltuelilor, dar aceștia se opun și tratează cu asprime pe reprezentanții orașului, cari fac jalbă la guvern și, în această jalbă, își expun toate doleanțele lor. 1. Nobilii din județ fiind mobilizați în Tg.-Mureș cer dela economul orașului fân pentru caii lor, dar, când acesta nu le poate furniza fânul cerut, un nobil îi trage câteva palme sdravene și-i zice: »Sunteți niște oameni de nimica cari nu vă bateți capul cu chestiunea revoltei; o să vă arăt eu că, în scurtă vreme, voi suspenda și pe primar«. Nobilii cheamă la sine, apoi, pe primar, care era la biserică, și-l mustră stașnic. 2. Nobilii calcă în picioare privilegiile orașului, aducând aici, fără nici o autorizație, vin strein și amenință pe primar că intervin la împărat să-i revoace orașului privilegiile. 3. Nobilii au rechiziționat, fără nici o autorizație, un cal dela un cetățean pentru medicul companiei.

În rezumat, cetățenii cer: Să nu fie disprețuiți de nobili; sarcinile să le supoarte împreună; să se respecte privilegiile și drepturile cetățenilor și să considere orașul scos de sub jurisdicția județului. 2. Să contribuie și nobilii la cheltueli: lemne de foc, felinare, fân pentru cai. 3. Să fie făcuți atenți să nu mai întrebuințeze cuvinte necuvincioase la adresa cetățenilor. Măsurile luate de autorități, însă, nu putură potoli flăcările revoluției și astfel guvernul se gândi la măsuri drastice.

Prin ordinul său din 18 Nov. aduce la cunoștința țăranilor că ceice vor deținea pe căpeteniile revoluției vor fi răsplătiți cu 300 galbeni, iar cei ce vor deținea pe vre-un revoluționar, vor primi 30 galbeni; primarul, însă, care îngădui să intre în comună revoluționari, fără să-i dețină sau denunțe autorităților, va fi tras în țeapă, împreună cu 3 fruntași de ai satului. (Vezi Arh. oraș. an. 1784.)

»Revoluția lui Horia se începe înainte de Sf. Martin, 1784, și o mulțime de revoluționari români atacă, făcând pagube însemnate. Ei au pornit și spre oraș dar din grația lui Dzeu, a fost atât de mare noroiul, încât le era cu neputiță înaintarea în capitală. Noi eram îngroziți, dar am adus în oraș 1200 soldați secui și cavalerie nemțească și astfel am mai prins puțin curaj. Eu am făcut gardă o săptămână întreagă fără să mă desbrac. Secuii și altă armată, unită cu nobilii au pornit împotriva revoluționarilor și i-au nimicit.« ¹⁾

Știrile triste ce vin în fiecare zi din Munții Apuseni, fac pe nobilii din oraș și împrejurimi să trimită gărzii în diferite centre din județ, având menirea de-a împiedeca revolta Românilor de pe valea Mureșului și din Câmpia Ardeleană.

Centrele cele mai importante, în cari se concentrează gărzile, sunt: Iernut, Răciu, Bandul de Câmpie, Pânet, Mădăras, Căpuș, etc.

Patrulele circulă prin sate și încearcă să afle spiritul românilor bănuți că simpatizează cu revoluționarrii lui Horea; pe mulți îi dețin și-i execută la fața locului, iar pe ceilalți îi trimit, ferecați în lanțuri, în închisoarea din oraș.

Românii din județul Mureș așteaptă cu nerăbdare sosirea revoluționarilor. Subprefectul județului Ion Sandor face cunoscut, la 28 Nov. 1784, din Bandul de Câmpie prefectului că-i expediază 3 țărani din Mădăraș: Vasile Hitilie care a declarat că de ar veni odată revoluționarii, doar și dânsul are 2 copii între ei, Gligor Bogati și servitorul lui Gheorghe Costin cari au zis: »De ce nu vin să ne înrolăm și noi în armata lor.«

Pentru potolirea spiritelor se trimite în satele românești o »patentă« scrisă în românește, pe care

1) Petri Nagy György naplója pg. 7.

toți preoții români sunt datori să-o citească și s'o talmăciască poporului, în biserică. Unii preoți nu voiesc să o citească, ci o sfârtică și calcă în picioare, declarând-o apocrifă și alcătuită nu de împăratul Iosif care este de partea poporului sărac, ci de nobili. Astfel preoții din Sf. Gheorghe de Pădure, Soimuș și Micăsasa distrugând »patenta« și laudând pe revoluționari, sunt deținuți și trimiși sub escortă la Tg.-Mureș, unde probabil, sunt greu pedepsiți.

În 12 Dec. 1784, este deținut și internat în Tg.-Mureș protopopul din Nirașteu, Popa Petru, care este bănuț că face propagandă pentru revoluția lui Horia în satele din protopopiatul său.

La 14 Dec. 1784 înaintează Curții de Apel din Tg.-Mureș următoarea petiție: »Increzându-mă în nevinovăția mea, cunoscută de D-v și de comuna în care locuiesc și de comunele vecine, îndrăznesc a face cunoscute suferințele mele: Garda din lernut schimbându-se și venind spre Tg.-Mureș, m'a ridicat dela casa mea și m'a aruncat în închisoarea județului.

Având în vedere că am fost deținut numai pe baza unui denunț neîntemeiat, Vă rog ca, potrivit legilor în vigoare, să ordonați denunțatorului ca să-și dovediască denunțul; având în vedere că sunt păstorul sufletesc al țăranilor din comuna mea, cari nu pot rămânea fără preot, și că un preot și protopop unit, în baza privilegiilor obținute de cler nu poate fi deținut pe temeiul unui denunț, Vă rog să ordonați să fiu eliberat și să urmăriți pe cale legală, pe denunțatori.«

Pe petiție, se pune rezoluția: »Petiționarul să dea garanție că va respecta legile și va fi eliberat, dar numai cu condiția, ca să stea acasă și să nu umble din sat în stat și dela o consfătuire la alta.«

Sentința nu se cunoaște.

În această revoluție, o mulțime de țărani din județ sunt deținuți, bătuți, chinuți, omoriți și încarcerati în Tg.-Mureș.

Încercarea îndrăzneată de eliberare a lui Horea a fost pecetluită cu sângele sutelor și miilor de țărani români.

La 2 Martie, 1785, cancelarul Ardealului, contele Samoilă Teleky scrie din Deva, soției sale, Susana Bethlen, următoarele: „Îți comunic știrea că și Frunzilă care a voit să continue în locul lui Horea, măcelul în comuna Criș, a fost deținut împreună cu un preot român, în comuna Tebea și duși la Zlatna. Cloșca și Horea au fost trași de vii pe roată, apoi sfârticați în patru părți și trimiși înapoi și încolo. Capul lui Cloșca l-au adus aici (Deva) și, în piață, când voiam să trec, un călău îl ținea înfipt în vârful unui par, aducându-l la trăsura mea. L-am privit bine și nu-mi închipuiam că-l puteam privi fără groază, dar mărturisesc că l-am privit cu sânge rece cași cum n'ar fi fost cap de om.“¹⁾

Luptătorii se prăbușesc, dar rămân ideile pentru cari și-au vărsat sângele și ele încălzesc în lupte, generații întregi.

Curentul revoluției electizează pe țărani din județul Mureș și în anul 1831, când o mare mulțime de nobili, îngroziți de furia țăranilor români se refugiază în Tg.-Mureș.

Germanii revoluției sunt alimentați printre români și de ideile revoluției franceze, cari se răspândesc și printre țărani din Ardeal. Un țaran din Tompa, sătul de viața de iobag, la 1815, exclamă: »De-ar aduce odată D-zeu pe Francezi, cari nu tratează rău pe oamenii săraci.«²⁾

1) Arh. Teleky. (Acest document mi l-a copiat Dl. Bias).

2) Arhiva jud. Mureș lit. L.

Dar dacă în 1784 și 1831, dorul de revoltă al Românilor din Scaunul Mureș clocotește numai în adâncuri, cu atât mai vehement izbucnește în anul 1848, când o mulțime de eroi și martiri peceteluesc cu sângelele lor, aspirațiile unui popor obidit.

Revoluția din anul 1848-49.

În anul 1754, Curtea de Apel *) din Mediaș se mută la Târgu-Mureș. Prin această mutare, se înviorază viața din capitala Secuimii. Consilierii, cu pregătiri alese și mulțimea de »canceliști«, veniți aici din întreg cuprinsul Ardealului, contribuie într-o măsură destul de însemnată, la dezvoltarea vieții culturale și sociale a orașului. O mulțime de cărți și ziare se desfac pe piață; se înighebează cercuri culturale, cercetate de numeroși membri; se fac petreceri vesele și se aranjează baluri luxoase, la cari participă toată aristocrația Ardealului.

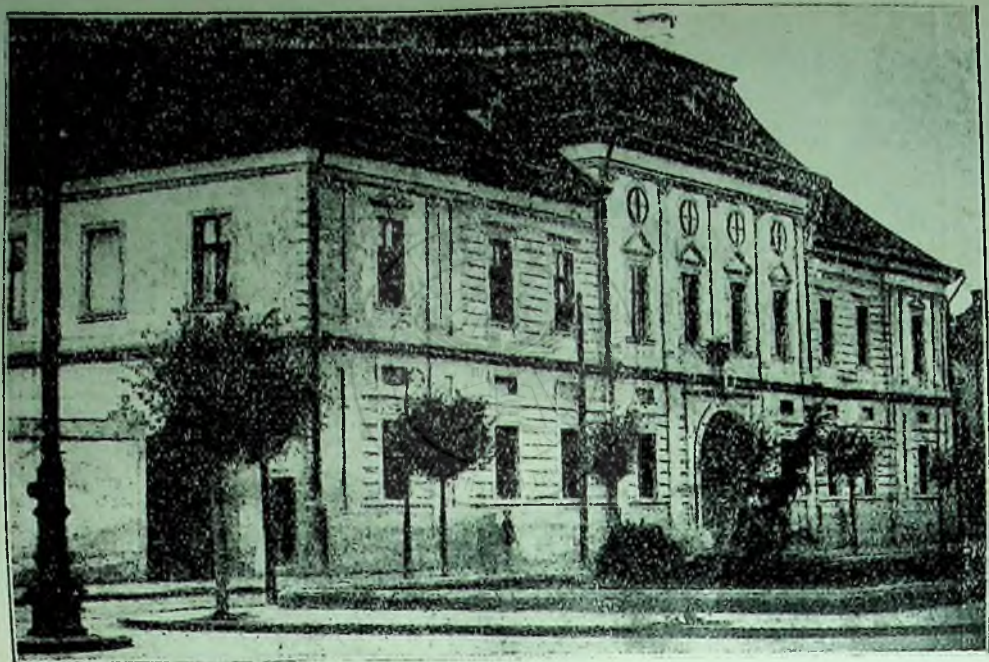
Peste 200 tineri, fără deosebire de naționalitate și confesiune, își fac practica de avocat, în anul 1847-48, la Curtea de Apel din Târgu-Mureș; între aceștia sunt și 29 români: Ladislau Basil Pop, Ion Ardelean, Iacob Bologna, Ioan Săcărean. Ion Constantin, Basiliu Lacea, Florian Micaș, Avram Iancu,

*) Curtea de Apel (Tabla regească) din Ardeal se înființează la 1542 din Scaunul de judecată al principelui. Sediul său era în Mediaș și de aici se mută, în anul 1754, în Tg.-Mureș, unde rămâne, cu o întrerupere de 4 ani (1786-1790), când este în Sibiu — până în ziua de azi. În localul de astăzi, cumpărat dela contele Adam Kendeffy, s'a instalat în anul 1826.

Curtea de Apel era cel mai înalt for de judecată al locuitorilor din scaune și județe; la început, avea 4-6 consilieri, iar în secolul al XVII-lea, 12 consilieri și un președinte.

Statua lui Avram Iancu.

Curtea de Apel.

Alexandru Papiu Ilarian, Petru Popoviciu, Amos Tordășeanu, Ilie Măcelaru, Ion Piciu, Petru Roșca, Nicolae Găetan, Ion Mărginean, Vasile Vespremeanu, Iosif Șterca Suluțiu, Ion Cergedy, Nicolae Pop Bota, Avram Precup, Ladislau Buteanu, Ladislau Simion, Dionisiu Tobiasș, Samuil Poruțiu, Ladislau Dragoș, Basiliu Fodor, Ion Balomir și Ion Oros.

Acești canceliști sunt floarea tinerimii române din Ardeal. Unii dintre ei sunt maturi atât prin vârstă cât și prin practica vieții. Aici își fac, acum, practică de avocat și profesorii Dumitru Boer și Vasile Ladislau Pop, eliminați dela liceul din Blaj pentru un conflict, avut cu episcopul Lemenyi.

Canceliștii români trăiesc în bună prietenie cu colegii lor de altă naționalitate; petrecerile animate, contactul zilnic dela cursuri, restaurante și cafenele, îi apropie pe unii de alții și-i face să stea de vorbă într'o atmosferă senină, legându-se prietenii durabile. Petrecerile practicanților se țineau în actualul restaurant »Apolo« din piață, unde în anul 1827, participă afară de alți practicanți români, Avram Iancu, »cu făptura înaltă și subțire și Alex. Papiu Ilarian, mic la statură și cu privirea visătoare.«¹⁾

În acest centru strein, canceliștii români se apropie cu căldură unii de alții, trăind ca în familie.

Locul lor de întâlnire era la locuința lui Avram Iancu din Str. Spitalul vechiu, unde citeau gazete românești și discutau diferite întâmplări din viață. Câteodată, însă, erau invitați de cancelistul Ion Pinciu din Rășinariu, la câte o masă, unde se servea mămăliguță cu brânză și vin bun de Târnavă și de »Câmpie«. Vinul deschidea sufletele, aprindea voia bună și atunci cancelistul Iacob Bologa, care avea

1) Székely Közlöny: Csernátonyi M. Zsigmond: Lapok a multból pg. 32.

o voce dulce, cânta doine duiioase. Cântecul favorit al lui Bologa era următorul :

Nu mă bate maică,
Nu mă bate maică,
Că zău eu ți-oi spune,
Săraca-mi de mine,
Cine m'a 'nșelat
De m,a sărutat.

Ochișorii lui
Mura câmpului,
Dragă fața lui
Spuma laptelui,
Săraca-mi de mine,
Spuma laptelui.

Săraca-mi de mine,

De m'a sărutat,
Un voinic înalt
Ca un fir de brad,
Sprâncenele lui
Pana corbului.

Săraca-mi de mine,
Nu mă bată taică,
Nu mă bate maică
Că el s'a jurat,
Săraca-mi de mine,
Că mă va lua,
Când se va înturna,
Săraca-mi de mine,
Să fiu soția sa. ¹⁾

Masa se continua la cafenea. La văzul canceliștilor români, țiganii începeau să cânte cântece românești, împotriva tuturor protestelor ungurești, pentru că știau că vor fi răsplătiți din belșug. Într'o seară, după teatru, canceliștii români s'au dus la cafenea și s'au așezat la două mese. Muzica cântă numai cântece ungurești și, când vine țiganul cu farfuria, nici un cancelist nu voiește să-i dea nici o para până ce nu va cânta românește. Țiganii se supun și împotriva protestului unгурilor, execută câteva cântece românești. Prețul acestor cântece a fost bogat; canceliștii le-au umplut pălăria cu arginți. De atunci îndată-ce apărea vre-un cancelist român, țiganii trăgeau la cântece românești, fără de număr.

1. Isăia Mo'dovan : Memorii.

Cei mai cu dare de mână între toți era Avram Iancu. Părinții săi aveau mină de aur și nu cruțau banii să-și vadă bine crescut feciorul.

«Într'o zi de Joi mergând la Vașarheiu (Târgu-Mureș) iarăși i-am cercetat (pe canceliști) Era tatăl Iancului acolo. Om frumos, înalt, îmbrăcat în port românesc: cioareci de Aba, pieptar cusut cu fir de aur, om ca de 50-51 ani. — »Auzi, Avrămuț« a zis către Iancu »numai azi, mai stau, prea mult am zăbovit, am și eu lucrurile mele pe acasă. Dacă mai sunt creditori să vină să-i plătesc »Veniau creditorii și toți cu galbeni erau plătiți. »«

Canceliștii întrețineau legături strânse cu preoții și învățătorii români din satele învecinate. În Dumineci și sărbători, colindau satele românești, unde erau bine primiți și ospătați. Avram Iancu și Bologa vizitează pe Vlăduțiu, prefectul de mai târziu, în Morești și de aici se duc și la frații Moldovan din Chirileu. La sate, Iancu s'a putut convinge de starea țărânimii române, precum și despre aspirațiile ei, iar impresiile câștigate i-au turburat sufletul și i-au trezit hotărîrea de-a lupta cu toată tăria sufletului pentru neamul său obidit.

Curentul binefăcător al școlii latiniste trezire și în sufletele acestor tineri români, mândria de neam și dragostea de limba românească. «Tinerimea română începu a ținea adunări deosebite și a vorbi numai limba maternă chiar și în locurile publice, ceea ce era lucru neobișnuit până acum. În această vreme, se întâmplă că un avocat ungar palmuește la jocul de cărți, pe un cancelist român; canceliștii români socotiră aceasta ofensă ca o jignire adusă tuturor românilor și Avram Iancu, care se distingea între toți, îmbrățișează cu toată tăria sufletului său, această

1) Idem.

chestiune de puțină însemnătate. Iancu a fost cea mai distinsă personalitate, prin cultură și calitate, între toți canceliștii români și dânsul împreună cu Pop, mai târziu Alexandru Papiu, era sufletul tineretului român.« ¹⁾

Tânărul român dădu în judecată pe avocatul ungar având ca apărător pe Avram Iancu, care câștigă procesul și acuzatul este condamnat să suporte cheltuielile și să plătească o amendă în bani.

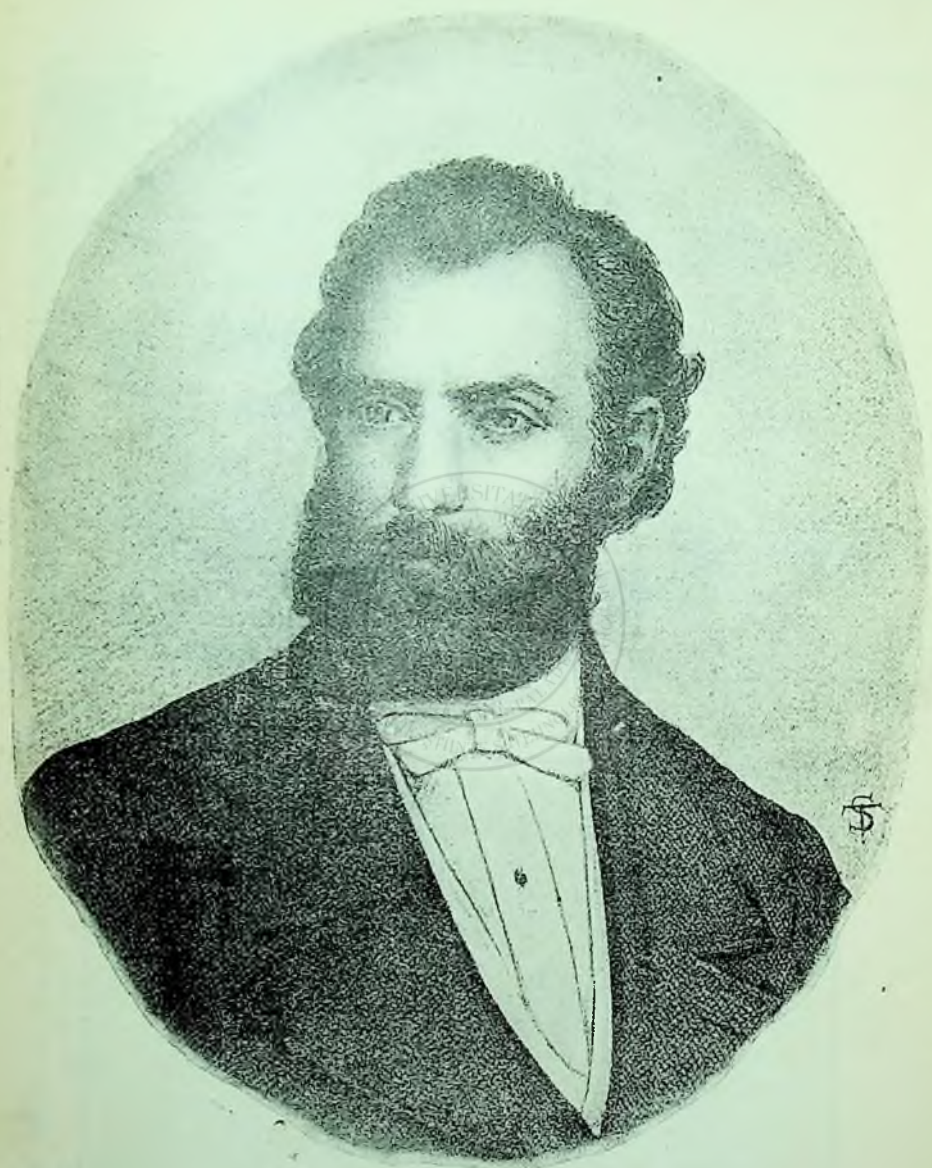
Accentele dulci ale limbii românești, pe care o vorbesc, acum, cu atâta mândrie, canceliștii români, începură a jigni urechile canceliștilor unguri. Cancelistul Alexandru Papiu, sosit de curând în Târgu-Mureș vorbind românește în cafeneaua »Coroana ungară«, unde juca biliard cu niște colegi români, se turbură și zice: »Cum cutezi D-ta să vorbești, aici, românește? — D-ta de ce vorbești ungrește? Eu sunt ungar — iar eu sunt român,« — răspunde mândru Papiu Ilarian.

Gheorghe Ūrhazy, conducătorul tinerilor unguri, simțindu-se jignit de această atitudine necuviincioasă a unui cancelist ungar față de un coleg român, zice către Czinege: „Știi tu cu cine ai vorbit? — Nu știi. — Acesta este Alexandru Pop, cancelist ca și tine la Curtea de Apel de aici; a studiat filozofia și dreptul la Cluj, unde a fost cel dintâiu între toți; vorbește mai multe limbi europene, pe când D-ta vorbești numai limba ungrească, iar dacă nici pe aceasta nu ai ști-o ar trebui să latri ca un câine“ ²⁾

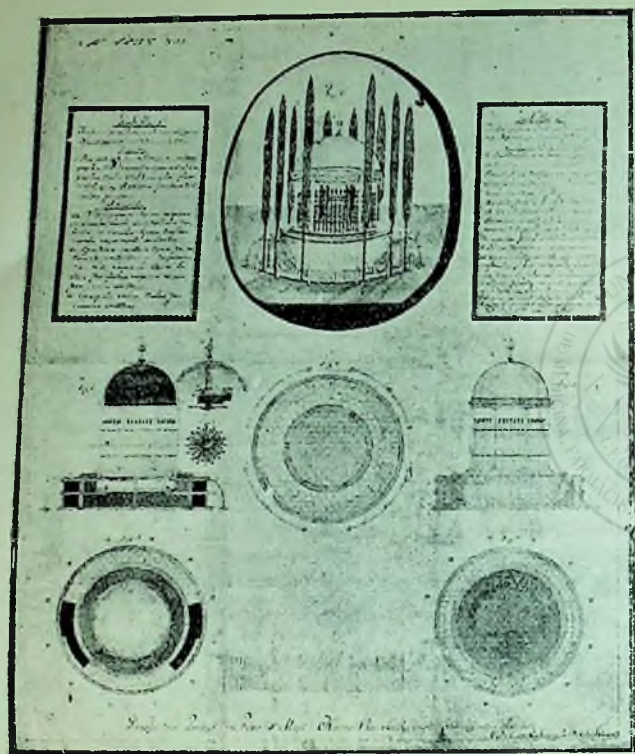
Vântul de primăvară aduce ideile revoluționare din țările Apusului și aceste idei află un cald sălaș în Ardeal și Ungaria.

1) Székely Közlöny: Csernátanyi M. Zsigmond: Lapok a multból. pg. 32.

2) Dr. Ion Rațiu: Unirea din Blaj, 1902 pg. 382.

Alexandru Papiu-Harian.

Fântâna lui Bodor și mecanismul ei.

Biserica romano-catolică.

În ziua de 15 Martie, 1848, Ungurii țin o mare și înflăcărată adunare în Budapesta și aici se rostesc discursuri și se declamă poezii patriotice. Această adunare votează o moțiune, care cuprinde 12 puncte : 1. Minister unguresc independent și responsabil. 2. Desființarea censurei. 3. Dietă anuală la Budapesta. 4. Libertate religioasă și egalitate în fața legii. 5. Indepărtarea din țară a miliției streine și înființarea armatei naționale. 6. Armata va depune jurământul pe constituție. 7. Gardă națională maghiară. 8. Eliberarea deținuților politici. 9. Libertatea instrucțiunii. 10. Inființarea curții cu jurați. 11. Despărțirea cancelariei aulice și a locotenenței. 12. Unirea Transilvaniei cu Ungaria.

Această moțiune a fost răspândită în toate orașele mai însemnate din Ungaria și Transilvania. La Târgu-Mureș, o aduce tânărul Gheorghe Urhazy, îmbrăcat în costum național unguresc, cu cizme cu pînți și cu o pană tricoloră (alb, roșu, verde,) în pălărie. Sosirea sa pune în mișcare pe canceliștii dela Curte, cari convoacă o adunare la 25 Martie, adunare la care invită și pe canceliștii români și sași. Adunarea se ține la Curtea de Apel, în parter, în sala numită „dictatura avocaților“, sală rezervată pentru avocații cari pledau la Curte ; aici se desbate și votează moțiunea adusă dela Budapesta. La această adunare, iau parte și canceliștii români, cari sunt în oraș : Avram Iancu, Alexandru Papiu, Ion Oros etc. ; Sașii însă nu voesc să participe, ci părăsesc orașul, plecând la vetrele lor.

Canceliștii români, rugați să semneze această moțiune, „la început erau nedeterminați, unii nu voiau de loc să ia parte la un act, prin care ar putea compromite pe români ; unii nu voiau unirea de loc, alții erau pentru unire.“ După multe frământări, iscălireă memoriul dar numai cu anumite rezerve, „Și eu iscălesc această

În ziua de 15 Martie, 1848, Ungurii țin o mare și înflăcărată adunare în Budapesta și aici se rostesc discursuri și se declamă poezii patriotice. Această adunare votează o moțiune, care cuprinde 12 puncte : 1. Minister unguresc independent și responsabil. 2. Desființarea censurei. 3. Dietă anuală la Budapesta. 4. Libertate religioasă și egalitate în fața legii. 5. Indepărtarea din țară a miliției streine și înființarea armatei naționale. 6. Armata va depune jurământul pe constituție. 7. Gardă națională maghiară. 8. Eliberarea deținuților politici. 9. Libertatea instrucțiunii. 10. Inființarea curții cu jurați. 11. Despărțirea cancelariei aulice și a locotenenței. 12. Unirea Transilvaniei cu Ungaria.

Această moțiune a fost răspândită în toate orașele mai însemnate din Ungaria și Transilvania. La Târgu-Mureș, o aduce tânărul Gheorghe Urhazy, îmbrăcat în costum național unguresc, cu cizme cu pîteni și cu o pană tricoloră (alb, roșu, verde,) în pălărie. Sosirea sa pune în mișcare pe canceliștii dela Curte, cari convoacă o adunare la 25 Martie, adunare la care invită și pe canceliștii români și sași. Adunarea se ține la Curtea de Apel, în parter, în sala numită „dictatura avocaților“, sală rezervată pentru avocații cari pledau la Curte ; aici se desbate și votează moțiunea adusă dela Budapesta. La această adunare, iau parte și canceliștii români, cari sunt în oraș : Avram Iancu, Alexandru Papiu, Ion Oros etc. ; Sașii însă nu voesc să participe, ci părăsesc orașul, plecând la vetrele lor.

Canceliștii români, rugați să semneze această moțiune, „la început erau nedeterminați, unii nu voiau de loc să ia parte la un act, prin care ar putea compromite pe români ; unii nu voiau unirea de loc, alții erau pentru unire.“ După multe frământări, iscălireă memoriul dar numai cu anumite rezerve. „Și eu iscălesc această

petițiune, dar o subscriu ca român . . . în speranța . . . că se vor respecta și garanta toată naționalitățile și limbile din Ungaria și Transilvania și se va realiza o libertate deplină politică și civilă» zice Alexandru Papiu Ilarian, iar un alt cancelist român zice: »Eu doresc libertatea universală și nu unilaterală.«¹⁾ Tinerii români pretinseră ca aceste declarațiuni să fie trecute în procesul verbal; această pretențiune însă stârni o furtună în sufletele canceliștilor unguri, cari presimțiră îndată tendințele separatiste ale Românilor.

Canceliștii români, cari erau cei mai chemați îndrumători ai politicei neamului românesc, pretinseră ștergerea iobăgiei și emanciparea neamului românesc, dar această pretențiune află o puternică opoziție la canceliștii unguri.

Avram Iancu, care văzu în colegii săi unguri niște dușmani înverșunați ai neamului său, devenind furios strigă: »În numele neamului românesc resping marimozitatea voastră; dreptul istoric are să se spulbere înaintea dreptului omului. Spre rușinea veacului al XIX-lea, am suferit robia îndelungată. Pretindem ștergerea sclăviei și egalitate perfectă sau moarte.« Cu aceste cuvinte, a părăsit furios sala.²⁾ Cancelistul Ion Oros a fost împotriva semnării acestei moțiuni, refuzând semnarea ei »Eu din parte-mi, zise el, am fost totdeauna împotriva unirii pentru că prevedeam pericolul ce va urma din unire și pentru aceea n'am scris petițiunea tinerimii maghiare secuiești, nici sub descriesele condițiuni ale lui Papiu Ilarian, cu toate că am fost provocat să o subscriu. Eu însă le-am răspuns că n'o subscriu pentru că nu doresc și

1) Al. Papiu Ilarianu: Ist. Rom. din Dacia Sup. VII. pg. 101—102.

2) I. Ștercea Șuluțiu: Biografia lui Avram Iancu.

nu voiesc unirea. Tinerii maghiari și secui or cam strâmbat din nas pentru că le-am denegat subscrierea mea; mie însă nu mi-a păsat de ei.» 1).

După terminarea acestei adunări, canceliștii unguri, călăuziți de Gheorghe Urhazy, cu steaguri naționale ungurești, au străbătut străzile principale ale orașului, strigând: Trăiască Unirea, iar, în anumite locuri, convoiul se oprea și se țineau discursuri înflăcărâte.

Când convoiul ajunsese în piață, unde aștepta o mare mulțime de cetățeni, Urhazy s'a urcat pe fântâna lui Bodor, pe care erau arborate două drapele naționale și ținu o cuvântare către popor, citind moțiunea votată de canceliști.*) După citirea moțiunii s'au cântat poeziile: »Steagul e în mâinile noastre și Sus maghiare (Ha a zászló . . . și Talpra magyar . . .), apoi seara a avut loc o retragere cu torțe pe străzile orașului.

Românii priveau cu durere la oratorii cari aprindeau sufletele ascultătorilor unguri, meniți să devină peste câteva luni dușmani ai neamului românesc. Precipitarea vertiginoasă a evenimentelor produse o zăpăceală în rândurile canceliștilor români, cari nu știau ce să facă și ce atitudine să ia, privitor la unirea Ardealului. Lucra fiecare dupăcum îl tăia capul; unii, în frunte cu Avram Precup, care scria articole ungurești în ziarele din Cluj, lucrau pentru unire; alții însă erau împotriva ei.

În această stare de zăpăceală, îi află, la 26 Martie, înflăcăratul teolog Nicolae Bârlea, trimis de

1) Ion Oros: Memorii pg. 4 (m. la Dl. Filimon).

*) Când oratorul a amintit de libertatea tiparului, un Secui care era de față a întrebat că despre ce este vorba. Conte Ladislau Teleki îi răspunde că de acum înainte și Românilor le este îngăduit a mânca carne în post. „Foarte bine, zice Secuuiul, și Românii destul au postit.”

profesorii din Blaj, ca să ia contact cu canceliștii dela Curte.

Seara, se ține o consfătuirea la locuința lui Avram Iancu, la care participă toți canceliștii români și aici, după discuții aprinse și discursuri înflăcărâte, se hotărăște ținerea adunării dela Blaj, fixată pentru Dumineca Tomii, unde vor veni fiii neamului românesc din cuprinsul Ardealului și vor hotări asupra atitudinii, ce trebuie să aibă în aceste vremuri de mari prefaceri istorice. »Toți tinerii români, cu un cuget și o inimă, își ridică mâinile în sus, și cu însuflețire strigară: Jurăm, fraților, că la Dumineca Tomii, prin foc, prin apă și prin toate pericolele vieții, vom fi la Blaj, nu numai noi . . . ci și alții cari vreau salvarea neamului.« ¹⁾

A doua zi, Nicolae Bârle, stăpânit de un nestrămutat entuziasm se întoarce la Blaj și comunică profesorilor de aici, hotărîrea luată la Târgu-Mureș: convocarea adunării tuturor Românilor pentru Dumineca Tomii la Blaj. Profesorul Aron Pumnul redactează un manifest către poporul român, manifest răspândit în întreg Ardealul de elevii școalelor, cari tocmai acum, pleacă acasă, în vacanța Paștelor. În acest manifest, îndeamnă pe toți Românii să se prezinte la adunarea ce se va ținea, la Dumineca Tomii, în Blaj, dar mai ales să fie obligați a se prezenta protopopii, preoții și câte doi delegați din fiecare comună.

La 28 Martie, sosește la Târgu-Mureș proclamația lui Simion Bărnuțiu, care arată că interesele mari ale neamului pretind ca Românii să lupte împotriva unirii Transilvaniei cu Ungaria. De acum, făgașul este croit, iar scopul luptei Românilor este bine lămurit. Canceliștii plecați și ei acasă în vacanță,

1) Papiu Ilarian : o. c. pg. 108.

aleargă ca niște adevărați apostoli ai ideii naționale. În lungul și largul țării, propovăduind poporului însemnătatea vremii și ivirea unor zile mai frumoase pentru Români, îndemnându-i să meargă, în număr cât mai mare, la adunarea dela Blaj.

Guvernatorul Ardealului, contele Iosif Teleki prinzând de veste de propaganda, desfășurată prin satele românești, pentru participarea Românilor, în număr cât mai mare, la adunare, se neliniștește și ordonă prefectului județului Mureș, la 17 April, ca să împiedece, cu orice mijloace, plecarea protopopilor, a preoților și a celor doi delegați din fiecare sat la adunarea din Blaj.

Propaganda înflăcărată și intensivă a tinerilor români deși s'a isbit de rezistența forței administrative, răscolește pe țăranii români și-i face să se îndrepte valuri, valuri spre Blaj, dar, aici, ordinul guvernului împiedecă ținerea acestei adunări, fixându-se o nouă adunare pentru ziua de 3—15 Maiu.

Cetățenii orașului Târgu-Mureș, înțelegând spiritul vremii și dispunând de mai multe mijloace materiale, se organizează repede în gărzii, cari, la început, aveau menirea să apere orașul împotriva vrășmașului, ce ar încerca să turbure persoana sau averea cetățenilor.

La 19 Aprilie, 1848, se adună cetățenii orașului și pun temelie gârzii, alegând comandant suprem pe bătrânul Iosif Lazar.

Orașul se împarte în patru circumscripții cu câte un căpitan și câte doi locotenenți. I. Sf. Nicolae, II. Pocloș, III. Sf. Gheorghe și IV. Sâncraului. Cetățenii din aceste patru circumscripții dau 6 companii de soldați, la care se mai adaugă o companie de vânători și una de elevii liceului reformat, condusă de profesorul Ion Török, executat mai apoi de Austriaci, la 10 Martie, 1852,

În compania I-a, sunt 213 gardiști, în a II-a și a III-a, 246, în a IV-a și a V-a, 245; în a VI-a, 167; în a VII-a și în a VIII-a, 79, total 1112, apoi rezerva de 127 gardiști.

Românii din oraș încă sunt obligați să se înroleze în gardă; cele 96 familii românești, câte erau la 1848, în oraș, dădură aproape 100 gardiști cam 9%, precum și 1500 fl. pentru întreținerea gărzii.

Gardiștii sunt îmbrăcați în uniformă, comandată la croitorii din oraș; țiganii muzicanți încă sunt înrolați și formează muzica gărzii. Cea dintâi datorie a comandantului gărzii era să se îngrijească de arme și munițiuni, pentru câștigarea cărora a făcut o cerere către comandantul cetății, dar acesta refuză satisfacerea cererii pe motivul că, fără ordine mai înalte, nu poate da nici arme, nici muniții.

În scurtă vreme, se schimbă menirea dela început a gărzii, devenind spaima Românilor din oraș și împrejurimi, cari, în repetate rânduri, avură prilejul să guste furia gardiștilor nedisciplinați.

Guvernul luă toate măsurile împotriva tinerilor români, cari cutreerău satele și îndemneau pe țărani să meargă la adunarea dela Blaj din 3—15 Maiu. Cea dintâi victimă a ideii naționale a fost tânărul avocat din Cluj, Florian Micaș, deținut la începutul lunii Maiu, 1848. Guvernatorul Iosif Teleki scrie la 7 Maiu, prefectului județului Mureș, următoarele: »Precum ați aflat și D-Voastră, avocatul Florian Micaș a fost deținut pentru ațâțarea poporului român și pentru complotul pus la cale împotriva Ungurilor și este anchetat; lucrările anchetei însă nu sunt terminate; populația de aici este cuprinsă de groază și se teme că Românii, ațâțați de acest fapt, vor încerca, cu forța, eliberarea sa, deslănțuind o mare primejdie asupra orașului. Pentru înlăturarea acestor îngrijorări și pentru potolirea sufletelor ațâțate, s'a

aflăt cu cale ca acest avocat să fie transportat într'un loc mai sigur și pentru aceea astăzi am luat măsuri ca susnumitul, întovărășit de o gardă, să fie predat D-v, poimâne (9 Mai) spre seară, în Târgu-Mureș. Luând în primire pe prizonier, să-l predați comandantului cetății, colonelul August, care îl va ținea închis într'o cameră din cetate; dacă însă colonelul, fără ordin mai înalt, n'ar îndrăsni să facă aceasta, atunci D-v (prefectul) să-l puneți într'o cameră sigură dela prefectura județului, sub o pază severă, ca să nu ajungă cu nimeni în contact. »¹⁾

Sosirea lui Florian Micaș în Târgu-Mureș e descrisă de Ion Oros în memoriile sale. »A sosit ziua de 9 Mai, zi în care terorismul maghiar s'a arătat pe față. Încă de dimineață ca un fulger s'a vestit în tot orașul că are să sosească dela Cluj, între baionete, marele agitator de popor, Florian Micaș, care pe timpul arestării se afla la Cluj. La vestea că el va sosi la Oșorhei (Târgu-Mureș) toți locuitorii orașului se aflau în piață și pe străzile, ce duc dela Cluj la Oșorheiu, pe care se aștepta sosirea lui . . . Eu încă mă aflam în piață cu Ioan Mărginean și Vasile Vespremeanu și așteptam cu curiozitate sosirea lui Micaș. Deodată se aude un sgomot mare și strigăte; »Vine« și uitându-mă pe stradă în jos, vedem că vine o trăsură, din care se vedeau numai baionetele. Căci trăsura era înconjurată de tumultul orașenilor încât cei din trăsură nu se puteau vedea. Trăsura venea încet pentrucă de mulțimea curioșilor ce o înconjurau nu putea merge mai tare. Apropiindu-se către noi, am văzut și ne-am convins că în trăsură se afla Florian Micaș, cu mâinile ferecate în lanțuri și lângă el, patru honvezi înarmați. Văzând noi că-l duc către casa comitatului

1. Arhiva județului Mureș 1067—1848.

(prefecturii) respective a Scaunului Mureşului ce se afla în strada Sânmicloşului, pe o ulicioară ce merge din piaţă drept la colegiul reformat, am mers în sus şi am staţionat înaintea colegiului, pe unde trebuia să treacă trăsura cu Micaş. Se înţelege că şi acolo era o mulţime de curioşi. Deodată sosi trăsura pe srtada Sáros (azi Str. Drăgălina) şi văzându-mă Micaş, mi-a făcut cu mâna încătuşată, să mergem la el. Apropiindu-mă eu de trăsură l-am îmbrăţişat şi sărutat, apoi mi-a zis. »Dacă vei merge la Blaj, la adunare, faceţi ceva şi pentru mine.« La care am zis: »De bună seamă.« Prin sărutul nostru, tumultul s'a turburat grozav strigând: »Vezi cum se sărută agitatorii şi pe acesta trebuie să-l punem lângă celalalt.« Trăsura cu Micaş a intrat în curtea casei Scaunului şi acolo l-au închis într'o odaie.«

Poporul infuriat s'a îndreptat spre camera, în care era închis Micaş, Ion Oros temându-se de un atac al poporului a intervenit la prefect ca să pună doi gardişti de pază. Intervenţia s'a a avut rezultatul dorit. Doi gardişti au fost puşi de strajă şi astfel primejdia a fost înlăturată. ¹⁾

Cei trei cancelişti români, Oros, Vestemeanu şi Mărgineanu, cari au fost de faţă la încarcerarea colegului lor Micaş, s'au dus, dela prefectura judeţului în parcul Elba pentru a se constătui şi a găsi măsurile ce trebuiesc luate pentru eliberarea lui Micaş. Dar orice mişcare a lor era spionată. Abia ajung în Elba şi se trezesc cu un cancelist ungar, Iosif Orban, care aduce vestea că profesorul Ioan Török a luat, pe neobservate, o scrisoare din buzunarul lui Oros şi că această scrisoare, pe care sunt notate o mulţime de nume româneşti, despre care se crede că sunt numele tribunilor români,

1. Ion Oros : Memorii.

a produs o mare turburare între Unguri cari și-au pus în gând să-l închidă și deaceea îl sfătuește să părăsească orașul. Oros abia își pierde urma, când apare o patrulă de gardiști, cari l-au căutat în toate părțile, fără nici un rezultat. El plecase în satul său.

Primirea călduroasă, făcută de canceliștii români, inflăcăratului avocat Micaș, pe care îl sărută cu deosebită dragoste, în fața tuturor, precum și conciliabilele, pe care le ținură aceștia în taină și despre cari populația orașului prinsese de veste, pune pe gânduri pe conducători, cari, în ziua următoare, trimit printr'un curier special, guvernului din Cluj, următoarea petiție. »Sosind, eri, în orașul nostru, agitatorul Micaș, s'a produs o nefermărită groază. Considerând că orașul nostru este înconjurat de sate românești și că cancelistul Ion Oros, care locuiește în Vidrasău, s'a lăudat că peste noapte, va înconjura orașul cu Români și, cu orice preț, va elibera pe Micaș din prinsoare, apoi va da foc orașului și va ucide pe locuitori; considerând mai departe că acest Ion Oros este un om foarte curajos, încât a sărutat pe Micaș în prezența tuturor, în public, cu onoare. Vă rugăm să transportați pe Micaș din orașul nostru într'un oraș mai înspre centrul Secuimii, precum și a trimite două companii pentru deținerea lui Ion Oros.«

La aceasta petiție era alăturată și o declarație semnată de Iosif Szabó și Francisc Kis, elevi la liceul reformat și gardiști în garda națională, cari susțineau că, în repetate rânduri, fiind la Vidrasău, au discutat cu Ion Oros și acesta a zis: »Noi (Românii) nu ne temem de unguri, căci eu într'o noapte, ași putea înconjura Oșorheiul (Tg.-Mureș) cu vre'o câteva mii de români și aprinzând orașul, ași împușca pe cei cari ar eși afară sau i-ași străpunge cu lăncile.«¹⁾

1) Ion Oros : Memorii

Pe drum, curierul s'a întâlnit cu Ion Oros, care a pus mâna pe petiția autorităților din Târgu-Mureș, trimisă guvernului din Cluj. Acum cancelistul Ion Oros s'a putut convinge că este urmărit pe toate căile. Cum era curajos din fire, nu se sperie de loc, ci merge acasă, în comuna sa.

În ziua următoare, 11 Maiu, se trezește că este chemat la curtea contelui Haller, unde au sosit trei gardiști din Târgu-Mureș. Oros își ia pușca cu două țevi și se prezintă înarmat. Pășirea sa demnă și hotărâtă băgă în groază pe gardiști, cari nu îndrănesc să-l aresteze.

După plecarea gardiștilor, se prezintă în comună pretorul, care ordonă primarului să aresteze pe Ion Oros. Nimeni însă nu îndrăznește să pună mâna pe dânsul și astfel pretorul pleacă din comună, fără nici un rezultat, mulțumindu-se că a scăpat cu viața.

Întâlnindu-se, mai târziu, pretorul cu preotul din Chirileu, Isaia Moldovan, i-a povestit: »În viața mea, frică și spaimă așa mare ca azi nu m'a cuprins. Domnul Ion Oros, din Vidrasău s'a suit în căruță lângă mine, cu pușca cu două țevi în mâini și m'a petrecut până la marginea orașului. Eu mă uitam cu groază dacă nu cumva întinde pușca să mă împuște. Spun drept că pe jumătate eram mort.«¹⁾

Ziua de 3—15 Maiu se apropia. Stăpâniți de duhul jertferei de sine, tinerii cutreerău satele și răscoleau masele țărănești, propovăduindu-le să plece spre Blaj.

În județul Mureș, de asemenea se desfășura o propagandă intensivă. Cancelistul Ion Oros colinda pe Români de pe valea înstreinată a Nirajului; teologul Petru Boantă din Săușa și Vasile Moldovan din Chirileu cutreerău valea Mureșului; teologul

1. Ion Oros: Memorii.

ortodox Vasile Pop, feciorul popii din Nasna, s'a abătut la Români de pe Câmpie. Sufletul nepotolit al lui Al. Papiu Ilarian îl face să-și extindă propaganda chiar până în județul Mureș. Glasul de foc al acestor tineri răscolește masele. Zeci de țărani români din fiecare comună, îmbrăcați în haine de sărbătoare și împodobiți cu frunză verde, cântând cântece haiducești și având în frunte un drapel albastru,, purtat de teologul Vasile Moldovan din Chirileu, drapel, pe care era inscripția: »1848. Trăiască Români!« pleacă spre Blaj. Mulțimea de români, setoși după libertate, trecea pe sub furcile, ce se înălțau în fiecare comună pe câte o colină. Aceste furci însă nu-i înfricoșau, ci le aprindeau și mai mult în suflete clocotul revoltei și al răzbunării.

În adunarea dela Blaj, miile de glasuri românești pretind eliberarea lui Micaș care tocmai atunci, 16 Mai, ora 11 a. m. se svârcolea în durerile îngrozitoare ale unor crampe de stomac, provocate de hrana proastă ce-o primea în închisoare. ¹⁾

Sunetul acestor glasuri ajunse până în capitala Secuimii și cetățenii de aici merg în delegație, la primar și-l roagă ca să intervine din nou la forurile mai înalte pentru a transporta pe Florian Micaș de aici în Tg.-Săcuiesc, Miercurea-Ciuc ori Sf.-Gheorghe, unde sunt mai puțini Români și mai mulți Unguri și mai ușor se pot apăra împotriva atacurilor plănuite de Români, iar comandantul garzii, în ședința din 25 Mai, cere să i se pună la dispoziție 80—100 Kgr. de pulbere și 700—800 puști, cu cari să poată apăra orașul împotriva celor 20.000 Români, adunați la Blaj, cari vor să elibereze pe Micaș din închisoare. Deocamdată, orașul comandă 100 lănci; puștile sosesc abia în 8 Iulie, când comandantul cetății Alba-

1) Arhiva județului Mureș an. 1848.

Iulie, expediază 300 puști pentru oraș și 400 pentru județ.

Mulți din cei ce luaseră parte la adunarea din Blaj, reîntorcându-se acasă, se fac apostolii hotărîrilor luate acolo. Preotul unit din Mădărașul de Câmpie profetește poporului său că *din Ungaria și Ardeal se va forma România*, iar preotul din Saroșul unguresc se abate la Români din Nirașteu și-i îndeamnă să nu dea crezare cuvintelor funcționarilor și domnilor, cari îi amână de pe o zi pe alta cu minciuna și, într'o bună zi, se vor năpusti asupra lor. 1) Țăranii lămurii de conducătorii lor începură a se pregăti de luptă, ascuțindu-și coasele și pregătindu-și lăncile la faurii satului.

În luna Septemvrie, se ține o nouă adunare la Blaj și mulțimea de țărani cari treceau prin județul Târnavei, umplură de groază pe prefectul Ion Banfy, care la 15 Sept. 1848, încunoștiințează pe primarul orașului Tg.-Mureș că »ieri seară cam la 20000 de oameni s'au adunat la Blaj, înarmați cu furci, coase, lănci și pistoale.«

După două zile, prefectul scrie din nou primarului că potrivit ordinului dat de adunarea Românilor din Orlat, grănițerii și țărani români conduși de Simion Bărnăuțiu, au plecat spre Blaj unde a venit și Avram Iancu cu moșii săi. Scopul acestora este să omoare pe toți Ungurii și să aleagă pe Bărnăuțiu ca rege. Pentru realizarea acestui scop, cei 46.000 Români au de gând să treacă prin județul Târnavă-Mică, spre Câmpie.

Primarul alarmat de cuprinsul îngrozitor al acestei adrese, convoacă pe cetățenii orașului pe ziua de 18 Sept. în piața cea mare și secretarul, urcându-se pe fântâna lui Bodor, citește știrea neliniștitoare

1) Idem.

care ațâță populația adunată, împotriva Românilor din oraș, asupra cărora cearcă să-și verse veninul. Cu începutul înserării, mulțimea turburată, în loc ca să se împrăștie la vetrele sale, se îndreaptă spre prăvălia comerciantului român, Dumitru Fogarași, deochiat în fața concetățenilor săi pentru motivul că dânsul a făcut parte din delegația Românilor care s'a prezentat la împaratul din Viena ca să protesteze împotriva unirii Ardealului cu Ungaria ; furia mulțimii este potențată și de știrea pusă în circulație că comerciantul român Fogarași a tănuit o mare cantitate de pulbere, menită a fi distribuită Românilor.

Prăvălia fiind închisă, mulțimea năvălește în locuință și dă peste soția lui Fogarași, bolnavă în pat, o lovesc și o silesc să le destăinuiască locul, unde este ascuns praful de pușcă. După multă căutare, în podul casei, s'a găsit o mică ladă de pulbere, care îndată este sechestrată de gardiști, iar comerciantul Fogarași, sosit abia acum cu cheile dela prăvălie, este deținut, legat în lanțuri și dus la cazarma gardei.

În oraș, se lățise svonul că la protopopii români se găsesc o mulțime de ordine revoluționare și de aceea primarul trimite la dânsii pe Iosif Farczady ca să le confiște. Mulțimea înfuriată nu se mulțumește cu isprava săvârșită la locuința lui Fogarași, ci, auzind de încredințarea dată lui Farczady se îndreaptă spre locuința protopopului neunit, Partenie Trombitaș, care tocmai cinase și asista la rugăciunile celor trei cupilași ai săi orfani, cari se pregăteau de culcare. Nu trecu multă vreme dela sosirea lui Farczady, care începu a căuta prin dulapuri după actele revoluționare, și se auziră afară, în stradă, strigătele amenințătoare ale mulțimii înfuriate.

Delegatul primăriei a eșit să o potolească ; protopopul presimțind primejdia își ia, la repezeală, paltonul și pălăria și dispore prin cimitir, în întunerecul

noptii ; în urmă sa, aude ropotul sinistru al bolovanilor cari-i spărgeau ferestrele și plânsetele copilașilor, rămași cu o femeie bătrână în casă.

Un gardist turmentat intră, cu paloșul în mână, în curte și de aici în casă, unde dă peste cei trei copilași, cari țipau ca din gura șerpilor. Copilașul cel mijlociu, Eneia ținea în mână o sticlă, pe care gardistul o lovește și o sfarmă cu paloșul, [repezindu-se asupra copilului să-l străpungă, dar este oprit de alți gardiști cari intră în casă.

Ceialalți doi copilași o iau la tugă și dispar și ei pe urmele tatălui lor.

Gardiștii și mulțimea dornică de sânge valah, începu a distruge și a fura tot ce se afla mai prețios în locuința săracăcioasă a protopopului român. Cu atât însă nu se mulțumește poporul revoltat, ci se îndreaptă spre locuința protopopului unit, Ilie Farago, unde nădăjduia să dea peste o pradă mai bogată.

Și aici, o ploaie de bolovani sfarmă geamurile ferestrelor ; protopopul îngrozit dă să iasă afară să vadă ce s'a întâmplat, însă în pragul pridvorului se întâlnește cu doi gardiști, cari dau navală asupra sa și-l înșfacă de gât, dar încordându-și puterile îi culcă la pământ, cu două lovituri puternice de pumn, iar dânsul, cu capul descoperit și fără de palton, se pierde în noapte, ascunzându-se în bălăriile din grădină. Aici, stă câteva ore, dar ploaia care-l pătrunde până la piele, îl silește să-și caute un adăpost mai potrivit și așa se retrage încetișor într'un colț al șurii, de unde putea urmări tot vandalismul ce se desfășoară în locuința sa, unde totul era distrus, afară de icoana Domnului Isus, atârnată pe perete, pe care un gardist o sfârtica și o călca în picioare, împreună cu cărțile sfinte.

Târziu, după miezul nopții, depărtându-se mulțimea, se furișează în casă și își ia o pălărie și un palton rău, pe care îl găsește aruncat prin casă, apoi pleacă și se ascunde în pădurea Gera, unde stă două zile și două nopți, când răzbit de foame și frig, se abate la fratele său din Sft. Gheorghe, fără să îndrăznească a veni acasă, decât, după o săptămână, aflându-și locuința părăsită și distrusă. Neavând acasă, pat și haine de pat, este nevoit să locuiască și pe mai de parte la fratele său din Sf. Gheorghe și de acolo să vină în fiecare zi, pe jos până la Tg.-Mureș. ¹⁾

Pregătirile de războiu se fac cu mare zor. Comisiile secuiești de recrutare, străbat satele românești și ungurești din cuprinsul județului Mureș și făcând conscrierea tinerilor încearcă să-i recruteze, dar în comunele românești aproape pretutindenea se izbesc de dârzenia românilor, desmeteciți de tinerii români cari îi luminaseră ca să nu se mai înroleze în garda secuiască, ci sau în regimentul românesc de grănițeri sau în legiunea românească.

Alexandru Papiu Ilarian, care cutreeră, în deosebi, satele din județul Turda, ajunge, în însuflețirea sa, până în comuna Morești, unde travestit în haine de femeie s'a aciuiat la casa unchiului său după mamă, preotul Iosif Hodoș și face o intensă propagandă pentru a opri pe țărani de a se înscrie în garda ungurească.

Regimentul 2 de grăniceri din Năsăud și Monor, încă trimite ordin prin satele românești, îndemnându-i pe țărani, să se înroleze în armata împărătească. Cu data de 20 Sept. 1848, comandantul grănițerilor din Monor scrie »la toți frații români« și le face cunoscut următoarele: »Cinstitul regiment al

1) Arhiva orașului, an. 1850.

nostru, prin porunca sa din 17 Sept. 1848, No. 4450, a dat slobozenie ca toți Români aceia cari vreau să fie drept credinciosi împăratului să meargă, mai cu seamă feciorii dela 17 până la 26 ani, cu niște bătrâni la Năsaud și să joare sub steagul împăratului, cu acele sate, cari trimit feciori de joară sub steagul împăratului; n'are solgăbirăul nimic să ceară cătane. Nu vă temeți de execuții că când va veni pe voi cineva, ne faceți numai de știre că cu toții, cu mic cu mare, vom ajuta. Când îți căpăta porunca, să mergeți toți: tineri și bătrâni. Această carte să o trimiteți la foate satele, din cari au fost români. « Această »carte« ajungând la cunoștința țăranilor români, o mulțime din ei pleacă sub steagul împărătesc: țăranii din Sf. Gheorghe de Mureș, Veța, Moșin și alte comune se îndreaptă spre Monor, unde fiind recrutați primesc o pajură cu două capete și se re-întorc acasă. »¹⁾

Guvernul informat de înrolarea Românilor în regimentele grănicerești, este cuprins de groază și începu să-i stânjenească pe toate căile. Măsurile severe și promisiunile mari, ademeniseră pe mulți țărani și-i făcură să se înscrie în garda ungurească.

Furia gărzii ungurești, deslănțuită asupra Românilor din oraș, s'a lățit cu iuțeala fulgerului, în toate comunele locuite de români, cari nu puteau privi cu mâinile în sân, la batjocurile, la cari sunt expuși frații lor de acelaș sânge, ci încep a se mișca având de gând să atace orașul și să salveze pe prizonierii: Micaș și Fogarași. »Sosesc știri blăstămate, scrie corespondentul ziarului K. Hirado, la 24 Sept., privitoare la atacul fraților români, cari știri neliniștesc poporul care nu știe să înțeleagă scopul tendențios al lățirii de știri. Unii își explică că Româ-

1) Arhiva Județului 1849.

nii vor să atace orașul pentru a elibera pe Micaș, încarcerat la prefectură.»

Gubernatorul Ardealului, încunoștințat de mișcările Românilor, ordonă ca Micaș să fie pus pe picior liber pe lângă o bună cauțiune; ordinul îi este comunicat în închisoare, dar bravul prizonier răspunde: »Eu știu că neamul meu, care a pretins eliberarea mea, a îmbrățișat chestiunea mea nenorocită, promițând garanție pentru mine. Mă simt cu totul nevinovat, dar sunt informat că ați dovedit acuza ce mi s'a adus și aștept darea mea în judecată, fără să vă dau vre-o scrisoare de garanție.«

Comisarul guvernului, contele Nicolae Vay, urgitează, la 24 Sept., 1848, eliberarea lui Micaș care, în urma ordinelor categorice, este pus pe picioare liber, la 27 Sept., 1848, după o încarcerare de peste 4 luni de zile, și pleacă deadreptul la Blaj, unde este primit cu urale nesfârșite de popor și prieteni. 1)

Peste 3 zile, este eliberat și comerciantul Fogarași.

Satele românești, presimțind deslănțuirea furtunii, se organizează în gărzi, conduse de preoți, teologi, învățători și fruntașii comunii, numiți tribuni, vicetribuni, căpitanii și căprari.

Adunarea din Blaj încredințează cu organizarea satelor din nemijlocita apropiere a orașului, pe Vasile Pop, feciorul popii din Nasna, iar cu a celor de pe valea Nirajului, pe Petre Bonta din Săușa. Ei lucrează cu zor pentru organizarea comunelor încredințate lor, trimițând în toate comunele, ordinul că ei se vor prezenta acolo, la o dată fixă, când vor lua jurământul tuturor sătenilor, cari vor să joare credință regelui Ferdinand. «Cine dorește, scrie Bonta,

1) Arh. județului 1848.

să se prezinte în Tirimia ca să joare credință regelui Ferdinand, căci mâine plecăm mai departe. Salutare. Bonta.» Pe dosul scrisorii erau cuvintele: »Pricepe frate.«

Gardiștii unguri luară la ochi pe tribunii români, cari desfășurau o deosebită activitate pentru organizarea Românilor de pe valea Mureșului, a Nirajului și de pe Câmpie și cari erau nevoiți să părăsească comuna natală și să se refugieze adeseori, în comunele vecine, la prefectul Oros din Vidrasău sau preotul Isaia Moldovan din Chirileu. »Intre tinerii, cari fugiseră dela casele lor și se mai țineau prin Chirileu, era și fiul preotului gr. ort. din Nasna, teolog. Pe acesta ce-l ajunge într'o seară . . . , s'a dus acasă. Tocmai în acea zi, preoteasa mea, având afaceri la un croitor în Vașarheiu, a mers la oraș și la croitor a auzit pe calfe zicând: «La noapte vom merge la vânat pe sate.» Intre aceste sate era și Nasna. Preoteasa mea i-a spus lui Vasile Pop, ce a auzit vorbindu-se, l-am desmântat și noi toți să nu meargă acasă, dar nu l-am putut abate dela propusul său. S'a dus. Era tocmai o lună plină, timp frumos.»

Intovărășit de prefectul Vasile Moldovan din Chirileu, tribunul Vasile Pop se abate pe la prefectul Ion Oros din Vidrasău și aici s'au consfățuit despre măsurile ce trebuiesc luate pentru organizarea Românilor împotriva primejdiei ce-i pândește.

Ion Oros a făcut atent pe Vasile Pop ca să fie prevăzător în acțiunea sa, să nu cadă jertfă Ungurilor, cari, potrivit proclamațiunii lui Bathány, îl vor aresta și, în curs de 3 zile, îl vor spânzura.

Vasile Pop, însă, a răspuns cu sânge rece. »D'apoi dacă mă vor spânzura, știu pozitiv că din mine se va începe revoluția.«

Ajuns acasă se îmbracă în costum românesc și așa își desfășoară activitatea de organizator al satelor. Soarta însă îl pândește din umbră.

În seara zilei de 10 Oct., Iosif Ieney, luând o ceată de gardiști, se duce la Nasna să dețină pe Vasile Pop. »Vasile Pop, după ce a sosit acasă, s'a îmbrăcat în haine țărănești și cu opinci și umblând seara pe ulița satului s'a întâlnit cu o patrulă de husari, conducătorul patrulei a întrebat pe Vasile Pop că nu știe el unde se află Vasile Pop că au treabă cu el, la care Vasile Pop i-a răspuns că nu știe.« Husarii întâlnindu-se cu un tânăr ungur află dela acesta adevărul că țăranul, cu care s'au întâlnit mai înainte pe drum, este tribunul pe care ei îl caută. Astfel se întorc repede înapoi și ajungându-l îl dețin și-l transportă în Tg.-Mureș.»

Insufletețitul conducător abia este deținut și țărani din sat încă, în cursul nopții, trimit pe un flăcău la prefectul Ion Oros, pe care îl încunoștiințează despre deținerea tribunului Pop. Prefectul Ion Oros împreună cu preotul din Chirileu, trimit un ordin de mobilizare în toate comunele românești din apropiere, poruncind ca, din fiecare familie, să se prezinte câte un bărbat înarmat cu puști, pistoale, lănci, coase, furci etc. la Nirașteu pe ziua de 12 Oct. În urma acestui ordin, pe ziua fixată se adună 2000—6000 țărani români la Nirașteu, unde li se face cunoscută deținerea tribunului Vasile Pop și se redactează un protest către comandantul gărzii din Tg.-Mureș, pe care îl duce feciorul cantorului din Nirașteu, Vasile Suciu. Protestul trimis este următorul : »Noi subscrișii, în numele lui D-zeu, a omenirii civilizate, a națiunii române și a libertății, protestăm în contra arestării lui Vasile Pop din Nasna pentru că el n'a greșit nimic în contra legilor, ci tocmai, pe baza acestor legi, a voit să înarmeze și învețe deprinderea armelor pe românii din

tribunatul său, pe baza căror legi s'a înarmat și organizat și națiunea maghiară. Pentru aceea, provocăm pe respectiva autoritate ca numai decât să lase liber pe Vasile Pop, căci în caz contrar vă declarăm sărbătorește, înaintea lumii, că de se va întâmpla ceva lui Vasile Pop, fiește care maghiar, unde va fi aflat, mort va fi. Dat la Nirașteu, la 12 Octomvrie, 1848.»

Acest protest a fost iscălit de toți știutorii de carte prezenți.

În vreme ce adunarea așteaptă răspunsul dela Tg.-Mureș, sosește contele Emeric Mico, întovărășit de 32 gardiști unguri și merge la adunarea dela Lutița. Gardiștii români îl dețin și numai când își dă cuvântul de onoare că va interveni la garda națională din Tg.-Mureș pentru eliberarea tribunului Vasile Pop, este lăsat să-și continue drumul. Naivitatea tinerilor a fost înșelată de cuvântul de onoare al contelui care nici nu s'a abătut pe la Tg.-Mureș, ci, pe la marginea orasului, și-a continuat drumul spre Lutița. ¹⁾

Să vedem cum prezintă corespondentul ziarului Kolozsvári Hiradó deținerea lui Vasile Pop. »Eri și alaltă eri noapte, scrie corespondentul la 15 Oct, 1848, au fost prinse două păsări. Una e Vasile Pop «tribunus plebis.» Rezultatul adunării din Blaj e cunoscut cetitorilor cari știu că, acolo, țara s'a împărțit, după obiceiul roman, în prefecturi, și s'au numit funcționari care au tăiat în două viața administrativă de până acum a țării, amenințând-o cu distrugerea.

Un astfel de atentat a voit să facă și susnumitul »tribunus plebis,« feciorul popii din Nasna care, cu cea mai mare încredere, a trimis porunci la sate, în cari ca și în porunca trimisă notarului din Pânet,

1) Ileana Moldovan : Memorii și Ion Oros : Memorii.

ordonă ca toți locuitorii din ținutul, distribuit lui de adunarea din Blaj, să i se supună și, la ziua fixată, să-l aștepte gata ca să depună jurământul în mâinile sale, știind că, în curând, sosesc și soldații împărătești într' ajutor.

În noaptea de 10 Oct., Iosif Jenei cu niște gardiști a izbutit să-l dețină. A înconjurat casa și, după o mică rezistență, a deținut pe cei 9 gardiști români, cari îl păziau, dar în locuința tribunului . . . nu aflară pe nimeni. În sfârșit începură să examineze pe gardiștii deținuți și cine ar crede, vicleanul funcționar român era ascuns între gardiștii săi, fiind îmbrăcat cu cămașă lungă, opinci, suman negru și pălărie cu păreții mari; ei păziau persoana sa prețioasă, dar fiind recunoscut a fost transportat în oraș împreună cu tovarășii săi.« ¹⁾

Bietul tânăr care se avântase, cu toată puterea sa, în vârtejul luptelor ca vulturul în largul zărilor albastre, își vede deodată avântul sfărâmat, simțindu-se ferecat în lanțuri și închis între cei 4 păreți ai celei dela prefectură, deunde scăpase de curând Florian Micaș. Pentru activitatea sa distrugătoare, a fost înaintat tribunalului de judecată al județului Mureș, care îl osândește la moarte prin ștreang. Cu prilejul execuției ce are loc la 12 Oct., Ion Szentivány, președintele tribunalului de judecată, temându-se de revolta românilor, cere o companie de gardiști pentru menținerea ordinii: »Tribunalul de judecată, osândind la moarte prin ștreang, ce urmează a se duce la îndeplinite, azi, după masă, pe Vasile Pop din Nasna, vă aduce aceasta la cunoștință și roagă consiliul orașului ca pe timpul execuției să binevoiască a ne pune la dispoziție o companie de gardiști, provăzută cu arme și muniții care,

1) Kolozsvári Híradó Nr. 79, 15 Oct. 1848

azi, după masă, la ora 2, se va prezenta la prefectura județului, de unde va pleca convoiul execuției. Acești gardiști, întăriți cu honvezi și cavaleria cerută, sunt necesari la menținerea pazei și a ordinii.»¹⁾

La ora 2, honvezii, cavaleria și gardiștii, precum și o mare mulțime de popor, așteptă la prefectura județului; la un semn dat, se aude sunet de chei, cari deschid ușile închisorii și zornet de lanțuri, și apare, cu fața palidă și străbătută de durere, un tânăr în floarea vieții. Apariția sa răscolește sufletul mulțimii: Ungurii încep a-l încărca cu ocări și huidueli, pecând Românii, stăpâniți de durere, plâng pe înfundate.

Tânărul, ferecat în lanțuri, este așezat între gardiști și convoiul sgomotos se îndreaptă spre marginea orașului, la locul de execuție, unde așteptau sute de oameni din satele învecinate. În văzduh se înalță furcile fioroase ale morții; tânărul pășește cu pași tremurători; preotul ortodox îi întinde crucea, pe care o sărută cu toată căldura sufletului său și peste câteva minute, trupul său fraged spânzură între cer și pământ. Martirul erou a pecetluit cu suferințele și moartea sa, idealul național al neamului românesc.

În fața acestei priveliști înduioșetoare, sufletele țăranilor români sângerează de durere, iar, în casa modestă a preotului ortodox român din Nasna, se aud hohotele de plâns ale părinților și fraților, cari deplâng pe cel plecat pentru vecie din mijlocul lor. Atunci tatăl îndurerat răgușește de amar și primește porecla de popa »Răgușitu«.

Este îngropat în satul său natal la 30 Sept. st. v. (13 Oct.) și este trecut în matricula morților, volum 1 pg. 52: »Vasile Pop, cleric teolog din Nasna, în etate de 21 ani, necăsătorit, spânzurat de Unguri, a fost înmormântat la 30 Sept., 1848.«

1) Arhiva orașului an. 1848.

Corpul neînsuflețit al marelui martir a fost lăsat neîngropat pe câmp până în ziua următoare, iar peste noapte, hienele fără suflet îl ciopărtesc degetele dela mâini și dela un picior.

Iosif Ienei, împintenat de prada bogată ce o aflase în Nasna, în noaptea de 10 Oct., prin prinderea tribunului Vasile Pop, în noaptea următoare, 11 Oct, năvălește cu gardiștii săl asupra comunei Morești, unde sătenii români, prinzând de veste, trag clopotele într'o dungă și înarmându-se cu coase, furci, securi etc., se apără, cu vitejie, împotriva gardiștilor doritori de jaf și sânge »valah«. În ciocnirea sângeroasă ce se desfășoară în întunecul nopții, mai mulți români cad răniți și morți, iar 5 țărani ajung prizonieri în mâinile gărzii ungurești, care îi deține și aduce în Tg.-Mureș. Tot cam în aceste zile, sunt prinși și transportați în Tg.-Mureș peste 300 țărani români. Aceste incursiuni neașteptate în comunele românești, jafurile, deținerile și omorurile, săvârșite de garda ungurească, trezیرă o adâncă revoltă în sufletele Românilor din județul Mureș, îndemnându-i să se înarmeze și să intervină pe lângă comandamentul grănițerilor români, Urban, care își mutase cartierul în Reghin, ca să atace și distrugă cuibul vrășmașilor din capitala Secuimii.

Primarul orașului încunoștințat de pregătirile de atac ale lui Urban împotriva orașului Tg.-Mureș, scrie la 17 Oct., comisarului guvernamental din Cluj, Ladislau Berzenczei, aducându-i la cunoștință că în Reghin sunt o mulțime de grănițeri, conduși de colonelul Urban, cari țin într'o groază neconținută pe cetățenii orașului, dintre cari mulți au fugit din oraș, cu copiii și soțiile lor și D-zeu știe pe unde rătăcesc. Îngrozit de atacurile grănițerilor lui Urban și de măcelurile, săvârșite de Români din Râciu, Pogăceaua, Ludoș și Sâncel asupra nobililor unguri,

primarul îl roagă pe comisar ca să vină până în oraș împreună cu comandantul suprem al trupelor și să înduplece pe Urban ca să renunțe la planul de a ataca orașul.

Comandantul gărzii ungurești însă nu stă cu mâinile în sân. Ci la știrea că Români vor să atace orașul dinspre Sud, pune, la repezeală, pe picior de război, 4 companii de gardiști, înarmați cu puști și lănci, pe cari îi trimite, sub conducerea lui Dionisiu Lazar, spre Tirimia, unde aveau informații că este așezată tabăra română. Pe drum, însă, se mai alătură, la aceste patru companii, vre-o 500 Secui din Ileni, Finta și Luca, cari erau într'o veșnică groază din cauza atacului românesc.

Gardiștii unguri, neaflând tabăra română în Tirimia, se îndreaptă spre Mureș; comandantul gărzii, împrumutând ochianul contelui din Tirimia, zărește tabăra română aproape de comuna Vaidacuta, spre care pleacă gloatele ungurești, dar, când acestea văd tabăra atât de numeroasă a Românilor, o iau la fugă și își descarcă furia asupra unui biet român. Ion Pop din Ileni, pe care îl prind pe drum și-l omoară. »

Contele Lazar își adună gloatele împrăștiate și la 27 Oct, surprinde avansposturile românești dela Sânpaul și când legionarii noștri se retraseră în sat pentru a se lupta până la cea din urmă răsufare, Secuii barbari dădură foc caselor și-le făcură scrum. Treizeci de legionari își pierdură, atunci, viața și cu ei împreună și tribunul Bonta, care alergă din comuna învecinată Ogra să aducă în ajutor rezervele sale. În asemenea chip, fură nimicite avansposturile române dela Cipău, iar în 28 Oct., întregă legiunea lui Micaș dela Iernut fu înconjurată și măcelărită de brigada contelui Lazar. Legionarii cari n'au căzut de

1) Ellenör Nr. 97. 20 Oct. 1848.

plumbul dușman, fură cu toții spânzurați a doua zi și a rămas de pomină cinismul cu care opt zile de-a rândul comisarul guvernului, Gheorghe Apor se plimba printre șirul de furci cu pipa aprinsă în gură pentru a se desfăta de priveliștea fioroasă, « 1)

Dela Iernut, Secuii pleacă pe valea Mureșului în jos și când ajung la Arieș se îndreaptă spre Arieș în sus până la Agârbiciu. Pe urmele lor, a rămas pârjol și cenușă. Chiar și călătorul ungar ce trecuse atunci pe aici rămase uimit de priveliștea îngrozitoare ce se desfășoară înaintea ochilor săi.

»Dela Nirașteu până la Agârbiciu am văzut grozăvii. În lupta dela Iernut, au căzut morți mai multe sute de români și 75 prizonieri, între cari se aflau mai mulți unguri și evrei. Aproape de teatrul luptei dela Iernut, într'o casă și șură, sunt arși vre-o 50 români, cari s'au retras aici; 11 sate de pe valea Mureșului sunt în flăcări. Dar ce este pe Câmpie?» 2)

Pradă furiei cetelor secuești au căzut comunele românești: Nirașteul, Vidrasăul și Grebenișul, cari au fost făcute una cu pământul, fiind mistuite până în temelie de flăcările focului.

Incendierile, maltratările și măcelurile fără suflet, săvârșite de Secui în satele românești, făcură pe Români să fie cuprinși de fiorii groazei. Sosind acum, circulara episcopului Lemeny, care îndeamnă poporul să stea alături de stăpânire, produce o mare zăpăcială la preoții de pe Câmpie. Potrivit ordinului »Măriei Sale Vlădicăi«, 9 preoți din tractul protopopesc al Sânmartinului de Câmpie își adună poporul și tâlmăcindu-le ordinul sosit, aduc o hotărfire unanimă pe care o trimit administratorului protopopesc, Gheorghe Țicudi, preot în Dâmb.

Din aceste declarații se vede haosul cel mare, în care era preoțimea dela sate : unii hotărăsc alipire

1) Dr. S. Dragomir : C. Romanu pg. 25.

2) Ellenör Nr. 102, din 29 Oct. 1848.

și credință nestrămutată față de împăratului Ferdinand și mai marii deregători ai țării; alții depun jurământ pe constituția și legile ungurești; unii trimit declarații românești, pe când alții mai mici de suflet, ungurești.

«Noi Românii din S. Martin, căpătând poruncească înștiințare a Măriei Sale Domnului Episcop ca să ne așezăm și să nu facem vrajbă în patrie împotriva Ungurilor, ne-am adunat și ne-am sfătuit cumcă să ascultăm de On. Părinte al nostru, să fim în pace și în liniște, văzând că Ungurii până într'aceea vreme ne-au fost jucuit satu, numai cu cât am putut fugi, am rămas, pe părintele nostru l-au prins Ungurii, biserica ne-au batjocorit-o, sfărâmând toate în ea, că și odoare încă ne-au jucuit de mulți bani, dară le-au dus cu ei, de unde noi toții fiind spăimântați să nu mai vie pe noi altă jucuție, ba să nu ne și omoare, ne-am hotărit a ne ruga să faci bine a înștiința unde se cuvine la cei mai mari că noi vrem a fi cei mai pacinici oameni și înălțatului împărat Ferdinand supuși și ascultători și tuturor deregătorilor cari din porunca împăratului se vor orândui. Dat în S. Mărtinul de Câmpie, la 5 Nov., 1848. Iosif Maior preot.» În acest sens fac declarație, în limba română și preoții: Ștefan Antonelli din Sângeorzul de Câmpie, Simion Ponia din Ulieș, Dănilă Anghel din S. Mihai, pe când preoții: Dănilă Pop din Sânpetru și Gheorghe Țicudi din Dâmb fac următoarea declarație scrisă în limba maghiară :

Subsemnații mărturisim că poporul român din Sânpetru, potrivit ordinelor superioare și îndemnului protopopului tractului ca, în curs de 8 zile, să răspundă dacă voește să primească constituția maghiară sau nu, adunându-ne la 2 Nov. a. c. într'un glas, a strigat că întinde mâna frățească neamului maghiar și se va supune autorităților maghiare și legilor ce le vor

aduce. Despre ce mărturisim, la 2 Nov., 1848. Gh. Țicudi preot. S. Mărt. și Dănilă Pop, preotul locului.

Protopopul Țicudi trimite aceste nouă declarații consiliului orașului Tg.-Mureș, cu rugămintea ca să fie apărați țărani români din aceste sate împotriva hoardelor secuști. Primarul transpune cererea protopopului comandantului gărzii, care răspunde că îi ia sub apărarea sa, cu condiția ca satele să-și predea toate armele, iar preoții și primarul să ia garanție pentru comună. ¹⁾

Comisarul guvernului, Ladislau Berenczey, primind scrisoarea primarului despre primejdia ce reprezintă pentru oraș grănițerii colonelului Urban, sălășluiți în Reghin, aleargă la Tg.-Mureș și trimite un ordin de mobilizare cu data de 29 Oct. în întreg județul, prin care cheamă sub arme pe toți locuitorii din județ dela 17—60 ani, cari se vor concentra în trei centre: Eremitul, Oaia și Erneii Mari și apoi unindu-se vor împiedeca atacul, plănuit de Urban.

Secuții ies înaintea trupelor imperiale la Sântioana și Gornești, unde ciocnirea este destul de sângeroasă și trupele lui Urban, în cari a luptat și eroul dela Solferino, locotinentul baron David Ursu de Margina, sunt nevoite să se retragă în fața forțelor însemnate ale Ungurilor, lăsând pe câmpul de luptă, 20 morți și mai mulți răniți. Secuții, beți de biruință, începură a-și răzbuna asupra Românilor din satele învecinate, omorându-i în masse și jefuindu-i pentru că au fost de partea imperialilor. Aceștia însă nu putură suferi această rușine, ci generalul Gedeon vine cu o armată mai puternică spre Tg.-Mureș cercând să-l cucerească și să pună odată capăt jafurilor și măcelurilor, la cari se dedau gardiștii unguri. La știrea că se apropie generalul Gedeon, trupele

1) Arhiva orașului. an. 1848.

secuiești se grăbesc spre oraș, ca să-l apere și comandantul lor, contele Teleki, scrie, la 4 Nov., primarului orașului că pe ziua de 5 Nov., ora 9 dim. să duca la Nirașteu, hrană pentru 15.000 de soldați. ¹⁾

Primarul rechiziționează brânza unui mărginean care o depozitase la un locuitor din oraș și o trimite trupeii ungurești la locul destinat.

În ziua de 5 Noemvrie, când începură să răsunе bubuitul tunurilor și pocnetul puștelor armatelor conduse de Gedeon, Secuii, cuprinși de groază, o taie la fugă în toate părțile și generalul austriac ocupă, fără nici o rezistență, orașul.

Deacum urmează vremuri mai liniștite pentru Românii din oraș și împrejurimi, cari respiră mai ușurați, văzându-se scăpați de primejdiile, ce pândiau la fiecare pas și în fiecare clipă, iar gloatele secuiești, fără căpetenie și fără scop, rătăcesc în lungul și largul județului, ispășind mulțimea de păcate și căzând jertfă furiei Românilor, cari răzbunară crimele și jafurile cele multe, săvârșite în curs de câteva luni,

Comandantul orașului este numit maiorul român, Clococeanu, care tratează destul de uman cu populația.

Acum, Românii din aceste părți avură răgaz să se organizeze în liniște. Încă la 18 Oct. prefect al legiunii XXII, care își recrutează legionarii de pe Câmpie și valea Mureșului până la Teaca, este numit înflăcâratul profesor, Constantin Roman, care se prezintă la postul său, în Teaca, abia la 20 Nov. Sosind în județ, Roman își numește tribuni, vicetribuni și căpitani, apoi propune comitetului central spre numire, pe comisarii civili: Gavril Dorgo, Ion Pop Maier, Teodor Pop, Mihai Orbonaș și Ion Bar-

1. Arch oraș. 1912—1849.

doși, cărora le-a dat câte un district să-l administreze. Comitetul confirmă numirea acestor comisari și numește pe Ștefan Moldovan ca viceprefect al legiunii XII.

Roman avea sub jurisdicția sa, 104 comune, împărțite în 9 tribunate, în cari numește ca tribuni, tineri știutori de carte și îndrăzneți.

Românii deochiați pentru atitudinea lor conciliantă față de Unguri sau chiar dușmănoasă față de interesele neamului începură a fi luați la ochiu și huiduiți. Protopopul Gheorghe Țicudi care se declarase pe față că joară pe constituție și legile ungu-rești, este nevoit să scoată »pășus« delă coman-dantul gărzii din Monor, ca să poată umbra liniștit printre credincioșii săi sau printre Românii din satele vecine: »Domnului protopop Gheorghe Țicudi din Tractul Sănmărtinului, tot neamul, sub cea mai mare pedeapsă, se încunoștințează a-i face ceva și nu numai D-lui ci și bunului D-niei Sale să-i dea pace, și deodată capătă birăul satului să-i dea, în vreme de lipsă, ajutor. Dat în Monor, în 12 Nov. 1848. Indiscifrabii. Sigilul: Graenz Companie K. K. 2. Avram Precum cancelist din Crăești, care a luptat cu toată puterea pentru unire, scriind și articole în gazete pentru aceasta, pentru a scăpa de furia țărănilor români este nevoit să se înroleze în garda română.

Din Teaca, Roman trimite prin tribunii săi ordine severe pentru mobilizarea tuturor bărbaților români, cari pot purta arma: »Strâns se poruncește, scrie tribunul Ion Valea către căpitanii săi, din porunca D. Prefect C. Roman, ca toți oamenii până la vrâsta de 50 de ani, pe mâine, dimineața, în zori de zi, să se afle în Teaca, în mai mare încredere și să trimită căpitanul cu câte 2 oameni, aceștia sunt datori a scoate toți oamenii pe cum mai sus am scris, a

porunci ca toți caii domnești sau sătești cu ai lor stăpâni, să-i aducă. Aveți grijă bine și ascultați, eu vă zic ca un tribun, împotriva poruncilor acestora nu vă puneți, căci care ar îndrăzni a face împotrivă, se pușcă.»

Ordinul sever al prefectului și al tribunilor răscolește satele românești și face pe țărani să se îndrepte spre tabăra română din Teaca și să se înroleze sub steagul desfășurat; peste 3000 legionari se înrolează în legiunea a XII, unde tribunii și căpitanii fac exerciții zilnice cu ei. Constantin Roman a incredințat chestiunile militare locotenentului Bozga, dânsul rezolvind mai mult, chestiunile administrative, fiind ajutat de viceprefectul său, Ștefan Moldovan.

Preotul din Filipișul Mic, Petru Rațiu, la 27 Nov., scrie prefectului: »Se jeluște birăul satului cum că multe pagube se fac în toate zilele de cătane și de alții. Să te milostivești a ne da dreptul nostru.« Pe jalbă, viceprefectul Ștefan Moldovan pune rezoluția: «Leagă prădătorii, bate-i în fiare, adu-i incoace. Teaca, 2 Dec., 1848.» Mai târziu, acelaș preot face o nouă jalbă la prefectul legiunii XII, că în casa sa, au venit vre-o 5 unguri «cu zile rele cât m'am speriat că vom peri cu toții; or cerut pușca dela cinstitul căpitan și nu știu pentruce.» La această plângere viceprefectul Moldovan, la 30 Dec., 1848, răspunde:

«Ungurilor fraților. Aud că rău vă purtați; aveți grijă că vom trimite la Domnul Urban; cine a luat pușca căpitanului vie în lăuntru, la dare de seamă.»

Pentru toate nevoile mai însemnate, populația românească se îndreptă către prefect, dela care cerea: îngăduință de a tăia lemne din pădurile statului, de a aduce apă sărată dela Iabenița etc.

În luna Decemvrie, prefectul Constantin Roman, își mută cartierul la Reghin, în locuința lui Lupu și

de aici comandă 80 vedre vin pentru legionarii săi dela contele Teleki din Gornești; dar administratorul de moșie trimite la dânsul pe Alexandru Mărcuș, prin care îl roagă să se mulțumească cu o cantitate mai mică, deoarece n'are cantitatea cerută; acestuia însă prefectul îi răspunde ca să trimită, deocamdată, atât cât are. ¹⁾

Ștafeta administratorului, Alex. Mărcuș, cere câțiva legionari ca să păzească vinul, Roman însă nu-i dă, ci îl investeste pe dânsul cu puterea de căpitan și, în această calitate, apără curtea contelui în contra atacurilor Românilor, ce au avut loc la 15 Dec.

În ajunul Crăciunului, Roman vine cu legiunea sa în capitala Secuimii, »care vede șirul de țărani cu plete lungi și cu strae românești.«

Generul Bem, sfărâmând oștirile imperialilor la Ciucia, înaintează biruitor pe câmpiile Ardealului. Prefectul legiunii XII, prinzând de veste de biruința lui Bem, încunoștiințează pe comandantul cetății despre sosirea trupelor dușmane, care se retrage la 1 Ianuarie, 1849, din oraș, fără nici o luptă. Mulți dintre Români din oraș: cei 2 protopopi români, Dumitru Fogarași cu 2 feciori, Ion Bardoși, Mihai Sebeni etc., rămași fără nici un sprijin luată în mâini bățul pribegiei și pleacă de aici cu oștile imperialilor. Cei rămași acasă sunt deținuți și încarcerați pentru diferite învinuiri adeseori fictive: au cetit gazete românești; au declarat că D-zeu greșește când ajută Ungurilor; că, dacă prind pe Kossuth, îi umplu pielea cu paie etc. Sunt deținuți și încarcerați: Augustin Gheorghe, Dănilă Boer, Ion Gușat, Gheorghe Moldovan, Dumitru Sebeni, Gheorghe Sebeni etc. După cucerirea orașului de armatele lui Bem, întâmplată la 13 Ianuarie, 1849, începe un crud calvar al

1) Aich. oraș. 1849.

suferințelor pentru Românii din județul Mureș. Pe fiecare zi, Secuii aduc cete întregi de țărani, preoți, elevi de liceu, învățători și studenți cari sunt predați curții marțiale, prezidată de colonelul Forro, care pentru cea mai mică vină îi osândește la închi-soare grea și chiar la moarte. Cele mai multe docu-mente ale tribunalului de sânge s'au pierdut, păstrân-du-se numai câteva cari ne aruncă o palidă lumină asupra martirilor executați aici, cari au consfințit cu moartea lor de erou, idealul nostru național.

Aproape fiecare colț de stradă este un altar sfânt pe care au sângerat cei mai vrednici fii ai neamului nostru ; aproape fiecare comună românească din județ și-a plâns martirul său încarcerat, batjocorit, chinuit sau executat în Tg.-Mureș.

La 2 zile, după ocuparea orașului de armatele generalului Bem, este deținut și deportat în Tg.-Mu-reș Alexandru Oltean, de 28 ani, din Ceuaș, care a fost tribun în tabăra din Teaca și Băla.

Este acuzat că, într'o noapte, a condus 1500 legionari, între cari erau 8 tribuni: Șandor Vasi din Săbad, Iosif Cornea, feciorul popii din Glodeni, Popa Simion, feciorul popii din Pintic etc. cari au voit să prindă pe Iosif Ienei, conducătorul gărzii ungurești, pe motivul că acesta a deținut o mulțime de Români și i-a predat comandantului gărzii din Tg.-Mureș.

Tribunul Oltean recunoaște că a primit scrisori dela Blaj, dela Axente Sever, care i-a pus în vedere ca să comunice oamenilor să-și imblătiască grâul și să-și lege fânul porții.

Tribunalul decide: menținerea sa în arest. Nu se cunoaște sentința definitivă, dar judecând dupe alte sentințe, putem presupune că a fost omorît.

La 19 Ianuarie, este adus preotul din Filpișul Mic, Petru Rațiu, 50 ani, văduv cu 7 copii, care și-a

lăsat acasă copiii, lipsiți de mamă și de ajutor. Dânsul, în fața Curții marțiale, declară :

Marția trecută, am îngropat 2 copii și, în vreme ce eu eram plecat de acasă, a venit la casa mea, căpitanul Alexandru Pop împreună cu un soldat, căutând cvartir pentru 150 soldați, cari însă nu s'au prezentat niciodată. Am fost deținut și transportat în Tg.-Mureș împreună cu un soldat și Alexandru Pop, căpitanul comunii, numit de C. Roman, prefectul legiunii XII, care, cred că s'a refugiat cu Urban în Bucovina. Am cetit țăranilor din comune ordinele sosite dela C. Roman, care avea sub comanda sa peste 2000 oameni, ordine cari erau date în numele regelui. «

La dânsul s'au găsit mai multe acte compromițătoare: scrisori trimise prefectului C. Roman, ordine primite dela viceprefectul Ștefan Moldovan și dela tribuni și, în baza acestor acte, este judecat la moarte. Cei trei feciori mai mari, voind să scape viața tatălui lor, care era singurul sprijin al familiei, se înrolează în armata ungrească, care era în drum spre Tg.-Mureș, dar până ce sosesc aici, tatăl lor este executat, la marginea orașului dinspre Sf. Gheorghe. Feciorul cel mai mare ajunge la locul execuției, tocmai când se astupau cu țărână proaspătă trupurile martirilor români, între cari era și tatăl său.

Infuriază de omorîrea tatălui lor, cei trei feciori părăsesc armata ungrească.

La 25 Ianuarie, Curtea marțială, prezidată de locot. colonelul Forro Alexă, desbate procesul lui Alex. Țicudi, cleric român unit, feciorul preotului din Dâmb, care declară următoarele:

»Motivul deținerii este că, înainte cu o săptămână, am mers cu clericul Ilie Moldovan în tabăra din Cecălaca, unde am stat până Sâmbătă seara, când, potrivit înțelesului avut cu tata, m'am întors

acasă; din tabăra dela Cecălaca am plecat între orele 4 și 5 p. m. . . . dorind să stau acasă, dupăcum am stat și mai înainte. În drum, spre casă, am fost deținut de gardiștii din Cuci. Cu prilejul deținerii, aveam la mine: o pușcă cu 2 țevi, un pistol, care era al clericului Petru Pop din Sânpetru, fugit la Sibiu, câteva gloanțe, între cari 2 erau cu alice, de cari aveam nevoie pentru vânat. Am fost călare pe un cal, cumpărat dela preotul din Vaidei, cu 75 fl.

Câtva timp, am ocolit tabăra, dar fiindcă poporul mă amenința atât pe mine cât și pe tatăl meu, ca partizani ai unirii, cu moartea, temându-mă de aceasta, într'o noapte, am fugit la Sânmihai, unde era tatăl meu, care a plecat apoi, la Uifalău, iar eu am plecat acasă peste Sânpetru, înconjurând comuna Silivaș, unde m'am temut să mă duc, deoarece oamenii dela noi plecaseră deja; câtva timp, am rămas acasă.

Când a pornit Urban dela Bistrița, oamenii începură a mă invita din nou și am plecat într'o tabără, dincolo de comuna Chimitelnic, al cărei prefect era Vasile Moldovan, cleric din Chirileu, dar, în locul său, dupăcum am auzit, a fost pus un alt prefect, numit Maier. Am fost și în alte tabere, în Ercea, cu Avram Precup, feciorul preotului din Crăești; de aici, peste o jumătate de oră, am plecat la Samșud, Culpiu, Mădărașul de Câmpie, Cuieșd, Pânet și acolo am adunat armele. De aci ne-am reintors în Ercea, de unde am plecat acasă. În timpul delegațiilor mele, nu am săvârșit jafuri; oamenii au mai furat una și alta, deși a fost strict oprit.

Înainte de sărbători (Crăciun), tatăl meu m'a trimis la Teaca să cumpăr lumini și orez; în timpul absenței mele, însă, tribunul a vestit în comună, că sunt numit vicetribun, dar n'am primit această slujbă, precum nu o primesc nici acum. N'am luat parte la

nici un jaf. Am fost nevoit să merg în tabără și nimeni nu mă poate învinovăți pentru aceasta. La noi au fost 2 căpitani, unul era învățătorul, Ștefan Purcar. În comună a mai fost și un tribun, mai întâiu un soldat bătrân, apoi Bonț, iar acum este Antonelli, feciorul preotului din Sf.-Gheorghe de Mureș. Oamenii mai însemnați cari au voit să mă omoare, în comună, au fost: Onisie Burian și 2 frați ai săi, Dănilă și Huruban Alexă, precum și alții, al căror nume nu-l știu. Când s'a jefuit moșia lui Sava, oamenii erau atât de furioși încât n'am îndrăznit să ies din casă.

Declarația mi-o modific cu următoarele: La mine au fost: o pușcă cu 2 țevi, 1 carabină și 2 revolvere, unul foarte rău; în tabăra din Cecălaca era prefect Nicolae Vlăduț, preot unit în Bogata de Mureș. Ordinele lui Kossuth, Lemeny și Vay, circulate de tatăl meu în tractul protopopesc, au fost confiscate și expediate lui Urban; clericul mi-a încredințat revolverul ca să-l predau lui Carol Matei din Sânpetru.

Tatăl meu, adeseori, m'a înjurat că mă amestec în astfel de lucruri, dar am fost constrâns. «Prinzând de veste protopopul Țicudi că fiul său este deținut și închis în Tg.-Mureș intervine pentru eliberarea sa, cercând să motiveze, cu cele 9 declarații ale preoților din tractul său, sentimentele sale de alipire față de națiunea maghiară.

Primpretorul, care expediază cele 9 acte ale protopopului, în raportul său, însă, roagă pe colonelul Forro să nu elibereze pe teologul Țicudi și alți prizonieri distinși, căci își vor continua iarăși lupta împotriva națiunii maghiare. Tribunalul militar îl expediază la Cluj, deoarece aparținea județului Cluj, și acolo este osândit la moarte și executat.

Cea mai bogată pradă o aduc gardiștii unguri

la Tg.-Mureș, la 27 Ianuarie, 1849. Armatele lui Bem cucerind județul Mureș, legionarii români cu întregul stat major se retrag din fața armatelor ungurești, pe valea Mureșului ca să se refugieze în Bucovina. În drum, poposesc în comuna Stânceni, unde niște soldați unguri dețin pe căpeteniile Românilor: Const. Roman, prefect, Ștefan Moldovan, vprefect, Ion Maier, tribun, Fulea, tribun, Ion Naste, tribun etc. și sunt ferecați în lanțuri și transportați în Tg.-Mureș. Despre Constantin Roman se povestește că a fost legat de coada unui cal.

La 5 Febr. 1849, se ține ședința Curții marțiale, care ascultă pe v. tribunul Ion Maier din Huduc și pe Gheorghe Valter din Toplița Română. Ion Maier, 18 ani, gr. cat., a studiat în Tg.-Mureș, apoi la Blaj, acum vice tribun, declară următoarele:

»Astă vară, am sosit acasă bolnav și am stat liniștit acasă până ce oamenii fură constrânși să meargă la Reghin și să facă strajă.

Mai târziu, prefectul C. Roman m'a chemat la sine, în Reghin, la casa lui Lupu, și de aici m'a expediat la Solovăstru ca ajutor pe lângă locot. pensionat, Gheorghe Vinereanu, unde grijeam de străji și săvârșeam lucrurile ce mi se încredințau. Cam pe la Crăciun, mi-am cerut concediu și am plecat în munți. Tatăl meu se ocupa cu plutăritul. Intr'acestea vine și C. Roman cu preotul din Pintic; despre aceștia am aflat dela un unchiu al meu, că s'au refugiat aici, în munți, dinaintea taberii ungurești; văzând proclamația lui Bem, am plecat acasă, de unde iarăși m'am dus la munte, întâlnindu-mă în drum, cu tribunii Cheșan din Ercea și Bucur nu știu de unde, cari veniau pe Valea Mureșului; m'am întâlnit și cu alți tribuni și anume cu Fulea din Săcalul de Pădure.

Am sosit la Stânceni, împreună cu Ion Nasta și

observ că niște husari se îndreaptă spre casa unchiului meu; mă duc într'acolo să văd ce s'a întâmplat. Secuii deținură, moi întâi, pe Constantin Roman, prefect și pe Ștefan Moldovan, apoi pe mine și pe Naste, precum și pe alți tribuni. Eu însă, am împlinit funcția de tribun, numai pe timpul cât am stat lângă locot. Vinereanu în Solovăstru și aici, însemnam numele gardiștilor. În tabără n'am stat decât 3—4 zile, când am dus pe gardiști și atunci am fost numit vicetribun. Tribunalul meu era Fulea, pe care însă nevoind să-l accept, mi s'a dat funcția de vtribun pe lângă locotenentul mai susamintit. Când venise prefectul în Stânceni, aici erau mai mulți prefecti, iar grajdul era plin cu cai, dintre cari 4 erau ai prefectului; eu n'am putut sta mult de vorbă cu dâșii, deoarece venisem în casă numai spre seară. Prefectul avea și arme, dar nu știu ce fel de arme.»

Sentința nu se cunoaște, dar putem bănui că a fost osândit la moarte.

Sunt interesante și declarațiile lui Valter Gheorghe din Toplița Română de religie rom. cat., care ne dă o mulțime de amănunte asupra prefectului legiunii XII. C. Roman, sufletul mișcării din județ.

Motivul deținerii sale este că i s'a dat de către maiorul Blascovicu, funcția de controlor al biletelor de voie. Dânsul a găzduit la sine pe Constantin Roman care i-a declarat că are comanda peste 104 comune, între cari se află și Toplița Română. În timpul cât a stat C. Romanul în gazdă la dânsul, a fost în biserica românească și în Stânceni, iar bătrânul Ștefan Moldovan cu un plutonier din Monor a mers până în Ditrău la căpitanul Covaciu. Impreună cu Const. Roman și Ștefan Moldovan au mai fost în comună câțiva tribuni, precum și Dumitru, feciorul preotului Moldovan, dar au plecat mai de vreme pe valea Mureșului, Moldovan Dumitru cu Mureșan au

mers și în Subcetate, de unde Moldovan s'a reîntors singur. Tovarășii lui Const. Roman împreună cu Mureșeanu și cumnatul său Iosif Nagy au plecat la Stânceni și de aici se reîntorc iarăși în Toplița, în număr mai mare.

»La Constantin Roman am văzut praf de pușcă și un revolver cu 2 țevi, o pușcă cu țeavă mare și o sabie, ceilalți încă aveau arme. Constantin Roman avea 4 cai. Până acum n'am cunoscut nici pe preotul bătrân, nici pe Roman, ci numai pe Mureșan care fu administrator de moșie la contele Lazar din Subcetate.«

Prefectul Constantin Roman și viceprefectul Ștefan Moldovan sunt executați în Târgu-Mureș și îngropați lângă șoseaua ce duce spre Reghin fără să fie vre-o cruce modestă care să le amintească urmașilor, locul lor de odihnă.

În revoluția din anul 1848 și 1849 și femeile române și-au adus tributul lor de suferință. La 24 Ianuarie, 1849, sunt târîte în Tg.-Mureș, 2 femei din Cristurul de Mureș: Veronica Maior, soția lui Irimie Petru, care declară că a fost deținută și încarcerată pe motivul că soțul său se află în tabăra română, de unde nu s'a mai întors încă, apoi Maria Olah soția lui Nicolae Boer, acuzată că soțul, feciorul și ginerele sunt în tabăra română.

Pe lângă toate stăruințele ce se depun, aceste femei nu sunt eliberate decât atunci, când țaranii unguri din comună depun suma de 200 floreni drept garanție.

E de notat că mișcarea Românilor a fost simpatică și țăranilor unguri, dintre cari nu puțini se înrolează în legiunea română. Astfel Todor Chifor de religie rom. cat. din Cristur, fost căprar în legiunea română, unde a stat câteva săptămâni, a fost arestat împreună cu soția sa și încarcerat în închisoar-

rea din Tg.-Mureș, de unde este eliberat numai pe lângă depunerea unei cauțiuni însemnate.

După cucerirea orașului de trupele ungurești, Bem dă o proclamație către Români de aici și din județ ca să depună armele și să se reîntoarcă acasă, în curs de 20 de zile, fiind scutiți de orice pedeapsă pentru lupta dusă împotriva națiunii ungurești.

Românii, cari cunosc sentimentele de ură și de revoltă ale poporului unguresc, mai bine rabdă mai departe greutățile vagabondajului decât să se reîntoarcă la vetrele lor părăsite, unde îi aștepta moartea sigură.

Protopopul neunit, Partenie Trombitaș își lasă acasă, în grija unei babe, cei trei copilași orfani, iar dânsul se refugiază la Sibiu și de aici la Mediaș; protopopul Ilie Fargo se adăpostește în comuna Roșcani, lângă Sibiu; prefectul Ion Oros trece în Bucovina la familia Hurmuzachi și de aici în Iași, unde se întâlnește cu mama lui Russo, căreia îi comunică că a văzut pe fiul ei deținut în Cluj; preotul din Chirileu, Isaia Moldovan rătăcește prin Munții Apuseni, etc.

Comandantul Curții Marțiale din Târgu-Mureș, locotenent colonelul Forro, dă, la 2 Februarie, 1849, ordinul:

«Având în vedere că iertarea pedepsei, promisă de generalul Bem, n'a realizat rezultatul dorit și că o mare parte a revoluționarilor români și acum sunt în tabăra română și luptă împotriva vieții cetățenilor liniștiți, le pradă și jefuesc averile... se ordonă:

Se sechestrează averea tuturor Românilor răsculați și a tuturor națiilor cari sunt în tabăra dușmanilor și nu s'au întors la vetrele lor; obiectele sechestrate se vor vinde prin licitație publică și din venitul realizat, se vor despăgubi ceice au suferit pagubă în revoluție, iar restul se va vărsa la Stat ca împrumut de război. Toată averea dușmanilor se va pune

sub sechestru judecătoresc, până ce se vor lua măsurile cuvenite.»

În baza acestui ordin, se sechestrează averea tuturor refugiaților români și se vinde prin licitație publică; averea protopopului Ilie Farago s'a vândut cu: 1013, 48 fl.; a lui Mihail Sebeni cu: 622, 26 fl.; a lui Ion Raica cu: 37, 41 fl.; a lui Dumitru Fogarași, comerciant, cîrsuma fabuloasă de 20.043 fl., iar pe cei rămași acasă se aruncă biruri grele, plătind toți Românii: 1248 fl. 06 cr.; afară de bani, dau alimente, haine etc.

Dela Tg.-Mureș, pe care armatele ungurești îl recuceresc din mâinile imperialilor și Românilor, la 13 Ianuarie, 1849, generalul Bem, care poposește aici, 3 zile, pleacă spre Sibiu, și, în câteva luni, cucerește aproape întreg Ardealul, afară de Munții Apuseni, apărați vitejește de armatele îndrăsnețe ale Iancului.

Imperialii strămtorați cer ajutorul rusesc. Țarul trimite 2 generali: Grotenhjelm și Pavlov, cari întăriți cu armatele austriace refugiate în Muntenia și Bucovina, conduse de generali distinși, izbutesc să infrângă, la Reghin, armatele ungurești cari se retrag spre capitala Secuimii, Tg.-Mureș.

Auzind Bem că armatele sale înfrînte se află la Tg.-Mureș, vine și dînsul aici, la 28 Iulie «tot cu planul de a bate cel pușin aici pe Grotenhjelm.»

Alături de generalul Bem, întîlnim în Tg.-Mureș, la 29 Iulie, și pe nemuritorul poet maghiar Petöfy, care stă peste noapte în casa familiei Grecu din piața Regele Ferdinand. Cetățenii orașului, împinși de sentimentul de recunoștință față de Petöfy, la 1884, pun pe această casă, o tablă comemorativa cu inscripția: «Alexandru Petöfy, cîntărețul libertății, ia masa, în dimineața zilei de 30 Iulie, împreună cu Gavril Egressy, în cercul ospital al familiei Carol Grecu și Vilma Ziegler, într'o cameră din etajul casei Grecu din piață și de aici pleacă împreună cu generalul Bem în lupta

dela Șighișoara, unde a dispărut la 31 Iulie, 1849. Aici încă era om, de aici a plecat pe drumul cel mare, ca să devină o stea; lumina sa strălucește veșnic. Ridicată la 1884.»

Atât lui Petöfy cât și lui Bem, națiunea maghiară a cercat să le perpetueze lupta, prin statuele mărețe cari împodobeau piața orașului până la unire, dar, în locul statuei lui Petöfy, se înalță acum, statua soldatului român, straja neadormită a granițelor țării, iar statua lui Bem a fost predată Poloniei, patria natală a lui Bem.

Prin retragerea armatelor ungurești spre Sibiu, la 3 Aug. 1849, orașul ajunge în mâinile generalului rus Grotenhjelm, care, însă, nu face pagube în oraș; pe urma sa, la 16 Aug., vine generalul austriac Clam Gallas care pretinde dela cetățeni: 40.000 fl., 36.000 pâini, 9600 care de fân, 14400 kgr. ovăs, 560 vedre de vin, 60 vite, haine pentru 1000 soldați etc.

Consiliul orașului înaintează un memoriu generalului austriac, căruia îi arată că paguba suferită de cetățeni, în cursul revoluției, se ridică la 600.000 fl. și astfel fiind incapabili de a plăti suma cerută, stăruie să li se dea o reducere. La acest memoriu generalul răspunde că dacă, în curs de 24 ore, lucrurile și suma cerută nu vor fi duse în Grebeniș, se va dubla impozitul de război. Ca o garanție a achitării sumei cerute imperialii iau ca ostatici pe cetățenii Adam Petri și Dănilă Lenart, pe cari îi țin legați până ce nu achită orașul toată suma cerută.

Românii, refugiați în diferite părți ale țării, se reîntorc acasă, la vetrele părăsite, unde nu mai găesc nimic. Tot avutul lor fu vândut pe un preț ridicol cetățenilor dornici de îmbogățire. Ei, însă, nu-și lasă averea, ce o agonisiră o viață întregă, ci fac o jalbă la guvern, care ordonă să li se con-

scrie averea sechestrată și licitată și orașul să le-o replătească. 1)

Șirul martirilor români maltratați sau executați în revoluția din anul 1848—49, este nesfârșit. Numai în Tg.-Mureș au fost omoriți peste 100 Români.

Secuii: Insif Ienei, Ludovic Szabó, Moise Zajzon, Sigismund Kovács, Kászonyi etc. au măcelărit o mulțime de bărbați din comunele: Hodac, Ibănești, Ruși, Murăreni, Dumbarava, Monor, Iclandul mare și mic, Sâncraiu de Mureș, Sângerul de Câmpie, Petelea etc.; alungă femeile de pela casele lor, le jefuesc averile și le duc vitele în Reghin și Tg.-Mureș, iar pământurile le împart între ei. Peste 40 comune din județul Mureș și Târnave sunt mistuite de foc.

Paguba suferită de poporul român din Ardeal, în cursul revoluției din anul 1848—49, este evaluată la 29.260.000 fl. 2)

După potolirea revoluției, urmează epoca absolutistă. În această epocă elementul românesc respiră mai ușurat; elementul unghuresc însă nu se poate împăca cu noua situație. Secuii, electrizați de planul lui Kossuth și a tovarășilor săi, urzesc la 1851 o conspirație, în Secuime, și, sub conducerea colonelului Iosif Marcu și a colonelului Alex. Gal, vor să desfășoare steagul revoluției și să scuture jugul absolutismului. Firele conjurației se întind în toate straturile poporului din Secuime, unde era încredințat cu organizarea conjurației, Ion Török, profesorul de religie dela liceul reformat, având ca tovarăși pe tânărul Carol Horváth și avocatul Mihail Galfy, cumnatul său. Conjurația nu rămâne în taină; poliția din București descoperă firele și denunță pe conjurați guver-

1) Vezi arh. oraș. anii 1848, 1849 și 1850.

2) Raportul lui Avram Iancu către împărat.

nului austriac, care deține pe Ioan Török, Carol Horvath și Mihail Galfy și-i trimite în fața Curții marțiale, care, la 11 Oct., 1853, îi judecă la moarte prin ștreang. Pedepșa se execută la 10 Martie, 1854 pe câmpul din marginea de răsărit a târgului de vite, unde cetățenii le ridică un monument, la 27 Iunie, 1875.

Prin împăcarea națiunii ungurești cu împăratul Francisc Iosif din Viena se începe viața constituțională, votându-se legi importante pentru organizarea țării.

Legea administrativă (1870) transformă scaunele în județe, în fruntea cărora stă prefectul și subprefectul; județele se împart în plase, conduse de câte un primpretor.

Aventura secuiască din 1877.

În anul 1877, izbucnește războiul româno-rusoturc. Biruința armatelor române și rusești asupra Turcilor, are un puternic ecou în masele din Ardeal. Românii fericiți de vitejia fraților lor de acelaș sânge, fac colecte, prin crucea roșie, pentru ajutoarea răniților români, iar Ungurii, înrudiți cu Turcii, agită pentru întrarea Austro Ungariei în război, alături de Turci.

Politica oficială a Austro Ungariei, însă, nu voește să știe nimic de agitațiile sentimentale ale câtorva fruntași unguri. Atunci Gavril Ugron se decide să-și organizeze, în taină, o legiune secuiască cu care să năvăliască în Moldova și să sdrobiască podul de peste Siret dela Adjud și prin aceasta să taie linia de legătură a Rușilor cu frontul și să producă o puternică panică în armatele române și rusești.

Pentru realizarea acestui plan, are nevoie de bani și arme. Banii și munițiile le câștigă din Anglia, iar armele le cumpără din Viena.

Din această legiune fac parte oameni de seamă: Ugron, Orban Balazs, Nicolae Bartha etc. cari se pun cu zor pe lucru. Nicolae Bartha, cassierul, câștigând banii necesari, distribuie în județul Ciuc, 2000 fl., iar în Trei Scaune, 4.000 fl., din care bani fiecare legionar primește câte 2 fl.

Planul legionarilor era ca ei să se adune în haine civile, la târgul din Bresc din 1 Oct., și aici, se îmbracă în haine militare, se înarmează și primesc munițiile, apoi pleacă spre Moldova.

Cu câteva zile înainte de 1 Oct., când totul era pregătit, se descopăr firele conspirației: ministrul de externe rus, Gorciocov, pus în curent cu pregătirile legiunii secuști, încunoștințează despre aceasta guvernul din Viena și poliția din Budapesta.

Prefecții revoluției din 1848 Crainic și Axente aflând despre pregătirile din Secuime, în luna Sept. 1877, trec în România și-i aduc la cunoștința lui Rosseti, președintele Camerii, înființarea legiunii secuști și împreună alcătuiesc planul ca să mobilizeze pe Românii din Ardeal și să-i atace pe Secui dela spate, urmând ca România să le pună la dispoziție banii și armele necesare.

Rosseti aprobă planul, dar voește să obțină și aprobarea ministrului de externe rus, care se află la București. Acesta, nevoind să jicnească Austria, nu aprobă planul prefecților români.

Guvernul din Viena și Budapesta face investigații și se descopăr firele conspirației, muniții, arme etc., și sunt deținuți o mulțime de intelectuali, bănuți a fi amestecați în conspirație.

Tribunalul din Tg.-Mureș delegă cu cercetarea faptelor, pe judecătorul de instrucție Iosif Hilde-

brand și pe grefierul Nicolae Hincș. Aceștia, la 6 Oct., 1877, descoperă în Brașov, la un pălărier, 1600 pălării militare, comandate de un cizmar din incredințarea unui comerciant necunoscut din România.

După terminarea cercetărilor, la 8 Oct., Lanckfi, Frații Gall și Gheorghe Bazsi sunt aduși în închisoarea din Tg.-Mureș.

Curtea de Apel din Tg.-Mureș, în ședința din 25 Oct., 1877, menține în arest pe cei deținuți, iar Curtea de Casație din Budapesta, la 30 Nov., 1877, îi pune pe toți în libertate și închide procesul.

Astfel se termină aventura Secuilor din 1877.

Războiul mondial

În jumătatea a doua a sec. XIX, se începe o epocă dureroasă pentru Românii din Transilvania. Ungurii pregătesc un plan pentru maghiarizarea popoarelor »cu buze streine« din cuprinsul Ungariei.

Limba română este alungată din toate oficiile publice; școlile, în urma măsurilor draconice, nu mai sunt temple ale culturii române, ci mai mult un mijloc de maghiarizare al copiilor de țărani români, iar propovăduitorii ideii naționale sunt persecutați și încarcerați. Curentul de maghiarizare prinde tot mai mult teren, mai ales, în județele secuești, unde Românii își uită limba și-și stălcesc portul și jocurile naționale.

Intellectualii români reacționează pe toate căile. Luptă pentru înființarea și susținerea școlilor românești; aleargă în mijlocul țăranilor, în Dumineci și sărbători, și cearcă să le țină trează conștiința națională.

1) Szádeczky: A székely nemzet tört. pg. 379—386.

În această atmosferă încordată dintre Români și Unguri, în vara anului 1914, vine vestea despre omorîrea principelui moștenitor, Ferdinand, care cade răpus de gloanțele unui tânăr sârb în Sarajevo.

Acest omor deslănțuie războiul mondial. La 26 Iulie, 1914, poșta aduce decretul de mobilizare parțială în orașul Tg.-Mureș. O mare fierbere cuprinde întreg orașul. Mulțime de cetățeni întonează, pe străzile orașului, cântece patriotice și improvizate: »Megállj, megállj kutya Szerbia« și strigă: Trăiască Regele, Patria și Armata. Seara ofițerii și civilii chefuesc în cafenele cu cântece patriotice, iar muzica militară întonează cântece războinice. Se țin discursuri și se evocă virtuțile de vitejie ale poporului maghiar.

La 28 Iulie, apare decretul de mobilizare generală și manifestul regelui Iosif Francisc: »Către popoarele mele«, prin care toate neamurile sunt invitate să-și verse sângele pentru tron și țară.

Entuziasmul este de nedescris pe străzi. Deducată cu entuziasmul provocat de mobilizarea generală, se furișează în sufletele cetățenilor unguri, și groaza de Români, pe cari îi urmăresc, de aproape. Se tem de orice zvon și mișcare de frunză. »Și aerul e suspect« scriu gazetele.

Primpretorii: Körösy și Reicher raportează că Românii țin consfătuiri secrete în Stânceni și Sântana, unde se face anchetă severă, iar jandarmii încunoștiințează autoritățile că un profesor român din Sibiu face agitații printre Românii din Deda. Anchetele stabilesc că toate aceste știri sunt neîntemeiate.

Se pun în circulație diferite știri: la Blaj s'a descoperit un depozit de arme și muniții, iar, la Cluj, un vagon ce transporta arme României. Toate aceste știri, lipsite de temei, sîlesc pe șefii autorităților administrative să ceară forțe îndoite militare

pentru păstrarea liniștei și a ordinii publice ; în 26 Iulie, sosește un detașament de jandarmi, însărcinați cu păstrarea ordinii în oraș.

Se iau măsuri severe de apărare : se suspendă convorbirile telefonice particulare, se pun patrula de jandarmi la poștă și alte oficii publice. Svonurile neconținute țin într'o veșnică enervare pe cetățeni, cari sunt cuprinși de o neșărmurită groază, când văd în ziua de 29 Iulie, 2 avioane sburând pe deasupra orașului.

Advocatul stagiar sârb Dr. Dragomir Gruiciu, bănuț cu spionaj este deținut și predat armatei, dar după câteva zile, constatându-se nevinovăția sa este pus pe picior liber.

Ordinul de mobilizare este răspândit în toate satele din județ. Sute și mii de flăcăi se îndreaptă spre Tg.-Mureș, unde era Reg. 62 infanterie ; 2 batalioane din Reg. 51 ; Reg. 22 honvezi, 9 cavalerie și 5 artilerie.

Flăcăii unguri sunt veseli și cântă prinși pe după cap, pecând românii sunt abătuți, prevăzând par'că greutățile uriașe ale războiului.

La începutul lui August, se fac transporturi de soldați, cari se trimit în Sârbia și Galiția și, în scurtă vreme, vin veștile triste despre morții și răniții cari sosesc în oraș abia la 2 Sept., fiind așezați în școlile din oraș, transformate în spitale.

Soldații din Tg.-Mureș iau parte la luptele dela Haliciu, Tarnopol, Lublin, Lemberg etc., în Sârbia, apoi în Italia și pe frontul român.

Trecerea vremii și greutățile imense ale războiului alungă pe fiecare zi din suflețe, entuziasmul pentru războiu și se aud tot mai des oftatele după sosirea binecuvântată a păcii.

Statul, secătuit de bani, face în repețite rânduri, apeluri călduroase către cetățenii săi ca să facă subscrieri la împrumutul de războiu, unde este cel mai

sigur plasament al banilor. Șefii autorităților, voind să-și câștige merite neperitoare pentru țară, dar și mai neperitoare în fața mai marilor, se pun pe lucru și întrebuințează toate mijloacele pentru a câștiga cât de mari și multe subscrieri de împrumut. Se fac rechiziții de cai, grâu etc. și bărbații, cari mai putură scăpa de comisiile severe ale recrutărilor, sunt duși cu forța la săpatul tranșeelor.

Lumea a început a fi sătulă de războiu, fiecare ceracă să scape de armată sau măcar de front.

În acest timp, un vierme amar roade sufletele Ungurilor din Scaunele Secuești : teama de intrarea României în acțiune.

Cu toate că gazetele încearcă să convingă populația că România va intra alături de puterile centrale ba chiar și când va porni împotriva Austro—Ungariei, este suficientă armata formată de bătrâni, copii și femei ca să respingă o armată atât de slăbănoagă ca cea română, totuși se iau măsuri de apărare.

Încă în anul 1915, ordinul ministerial atrage atențiunea autorităților din Ardeal ca să conscrie pe toți românii, bănuți ca primejdioși ideii de stat maghiar. În județul Mureș, prefectul, primpretorii, notarii și jandarmii stabilesc »lista neagră« pe care sunt trecuți sute și mii de români din toate părțile județului : preoți, învățători și țărani.

Vestea intrării României în războiu, sosită în Tg.-Mureș la 28 Aug. 1916, produce o adevărată panică. Trenul dinspre Petru Rareș aduce o mulțime de refugiați cari povestesc lucruri grozave despre armata română. Înaintarea trupelor române silește pe mulți să-și facă bagajele și să ia în mâini bațul greu al refugiului pe pusta Ungariei. Orașul e ticsit de refugiați ; peste 40000 Secui sunt încartiruiți în școli ; autoritățile iau măsuri ca să li se dea hrana trebuincioasă.

Comisar al guvernului în județul Mureș este numit prefectul de Alba, Iosif Szasz care aleargă în diferitele părți ale județului ca să se informeze despre spiritul populației.

Între acestea, jandarmii aduc convoiul de preoți, învățători și țărani, ferecați în lanțuri, pe cari îi internează în orașele din nordul Ungariei, lăsându-le familiile pradă mizeriilor și grijilor de tot soiul.

Protopopii români din Tg.-Mureș Ștefan Rusu și Iuliu Nistor încă sunt ridicați dela casele lor și întemnițați în Ungaria, unde stau până la sfârșitul războiului.

Știrea că armata română care venise până la Sovata și aproape de Reghin, începe să se retragă de pe teritoriul județului, înlătură panica dintre cetățeni, cari încep a fi mai liniștiți și a chema pe cei refugiați ca să se întoarcă la vetrele lor.

Viața în oraș intră iarăși în făgașul său vechiu. Desgustul față de măcelul îngrozitor al războiului, care a pus vâlul de doliu aproape la fiecare casă, se citea pe fețele tuturor, dorind cu nețărmită sete să zărească iarăși fața fermecată a păcii.

Imperiul austro-ungar începe a trosni din încheieturi iar, în toamna anului 1918, se prăbușește în flăcările dogoritoare ale revoluției, ce izbucnește la 1 Noemvrie, 1918.

Revoluția din anul 1918 și instalarea imperiului românesc

Edițiile speciale ale ziarelor vestesc încetarea războiului și revolta soldaților pe front și în mai multe părți din țară.

Un entuziasm nețărmit cuprinde pe cetățenii orașului, scăpați din ghiarele disperării.

Trenurile ticsite aduc sute și mii de soldați, întorși veseli de pe front; în toate părțile, se aud detunături de pușcă. Autoritățile sunt cuprinse de zăpăcială și nu știu ce să facă. Din Budapesta vine ordinul ca toate comunele să se organizeze în sfaturi naționale, alese de locuitori și, potrivit acestui ordin, cetățenii orașului Tg.-Mureș încă își organizează sfatul național, prezidat de Andrei Antalfy, profesor Românii din oraș și județ, stăpâniți de fiorii fericii, văzând că se apropie desrobirea de veacuri, încă încep a se organiza în sfaturi naționale.

În aceste vremuri grele, centrul Românilor din jud. Mureș era Reghinul, deci, este foarte natural că aici, ia ființă mai întâi sfatul național care își alege comitetul la 5 Nov., 1918, din frunțașii orașului, redactând și un manifest calduros către: Frații Români din județ: »Soarele libertății naționale a răsărit, în urmă; și pentru noi Românii din Ardeal și Țara Ungurească. A răsărit din ruinele, produse de acest război înfricoșat, prefăcut astfel în »desrobitorul neamurilor.« Și azi par că ne strălucesc în lumină orbitoare, cuvintele profetice ale lui Bolșevineanu:

»Viitor de aur Româniea are

Eu prevăd prin secolii a ei înălțare.»

La lumina acestui vis ideal, s'a zămislit și declarația programatică, făcută la 12 Oct. a. c. în parlamentul din Budapesta, în numele partidului nostru regnicolar. Puținele noastre ziare, scăpate de nemiloasa apăsare, ne-au fost adus tuturor, cuprinsul acestei raze puternice care se concentrează în pronunțamentul:

»Organismul națiunii române din Ardeal și Ungaria nu recunoaște îndreptățirea acestui parlament și guvern de a se preta ca reprezentant al națiunii române și apărarea intereselor sale la

congresul de pace o poate încredința numai factorilor cari se vor alege prin adunarea sa proprie națională.

În afară de adunarea națională sau de organele ce se vor exmite din sânul ei, nimeni nu poate fi îndreptățit ca să trateze sau să decidă în chestii privitoare la situația politică a acestei națiuni și toate acele concluse (hotăriri) și compromisuri cari s'ar efeptui fără conlucrarea acestora, prin acestea le declarăm nule și neobligatorii pentru națiunea română.»

Deci, Fraților Români, evanghelia noastră politică e, aici, lămurită. În lături, prin urmare, orice încercări neputincioase de influențări în alte direcții streine de sufletul nostru. Noi suntem o singură națiune și avem un singur comitet național care a grăit demn.

Ca să susținem legătura strânsă cu El și cu Voi, fraților, în consfătuirea de azi, s'a ales aici, consiliul național de mai jos care se va întregi până la numărul de 20 cu membrii din întreg comitatul Mureș-Turda și va da de pe acum, orice informațiuni în cauză.

Vă rugăm, deci, fiți cu toții la înălțimea vremilor, păziți, cu demnitate, ordinea, apărați, cu cinste, viața și avutul tuturor, căci ar fi rușine să mănjim sfânta libertate ce ne-a răsărit, prin fapte nesocotite.

Sus inimile!

Reghin, la 5 Nov., 1918.

Ariton Popa, Dr. Ion Harșia, Iosif Popescu, Vasile Duma, Sever Barbu, Dr. Aug. Chețianu, George Maior, Iosif Șipoș, Ioan Varga, Victor Mera, Petru Ciobotar și Dr. Teodor Popescu.»

Acest manifest s'a tipărit în 950 exemplare și s'a expediat prin curieri speciali, în toate comunele românești din județ, invitând pe fruntașii satelor pe ziua de 7 Noemvrie, la Reghin ca să pună bază, gărzii națio-

nale județene. Fiind Joi, târg de săptămână, o mare mulțime de popor din oraș și din comunele din județ, ce venise cu preoții în frunte și cu drapelul național, participă la adunarea de constituire. Adunarea se ține în curtea avocatului român, Dr. Ion Harșia, unde era biroul consiliului național român județean.

Cel dintâi ia cuvântul protopopul Ariton Popa care, în aplauzele neșfârșite ale mulțimii, face o amănunțită expunere a situației politice din Ardeal și Ungaria și citește apelul redactat de sfatul național din Reghin.

Vorbește, apoi, studentul Dumitru Antal din Toplița, care, în câteva cuvinte înflăcărâte, tâlmăcește cele văzute și auzite la Senatul național român din Cluj, constituit pentru Ardeal, apoi citește manifestul, redactat de acest Senat.

Dr. Ion Harșia, comisarul militar al județului Mureș, arată necesitatea organizării poporului român din județ în sfaturi și gărzi naționale, cari au datoria de a păzi ordinea și liniștea în comunele din județ, rugând pe cei prezenți să primiască cu căldură, pe intelectualii români, cari vor merge la sate să le dea îndrumări practice. »Adunarea ascultă cu cea mai mare liniște, însuflețire și demnitate pe oratori, aclamează puternic stindardul național, Consiliul național român central din Arad, Senatul din Cluj, pe cel din Reghin, apoi se împrăștie toți la ale sale, ducând dorul organizării pretutindenea și impresii ce nu se vor uita.»

Sfaturile naționale românești din județean s'a compus din 40 membrii, având ca președinte pe Dr. Aug. Chețianu, vicepreședinte pe Vasile Duma protopop ort. iar ca secretar general pe Ariton Popa prot. unit. În ședința sfatului național din 14 Nov., 1918, se ia în discuție organizarea gărzii românești din Reghin, fiind însărcinat cu organizarea, subloc. Iuliu Morar, sosit dela

Cluj cu manifestele și îndrumările necesare.

Indată se face un apel către Români din satele județului Mureș, ca să se înroleze în garda română : «La arme pentru pace, pentru neam și pentru lege.

Neamul nostru românesc are lipsă grabnică de brațele vâjoase ale fiilor săi, foștii soldați, că, din ei, să-și formeze garda națională (armata regulată) pe termen de 6 luni.

Chemăm, deci, pe fiecare fiu brav și sănătos al națiunii noastre ca, fără nici o amânare, să se prezinte la Comanda legiunii românești din Reghin (Cazarma e în parcul orașului). Ofițerii români, sub steag românesc și cu comandă românească, vor conduce pe acești voinici români să susțină, în caz de lipsă, și să restabiliască ordinea și siguranța publică, unde acestea ar fi turburate în paguba neamului nostru.

Voluntarii astfel organizați în companii, batalioane și legiuni stau în cazărmi regulate, au armătura de lipsă și haine uniforme, primind la zi, câte 20 cor. și mâncare, ofițerii competențele regulate și 30 coroane.

Garda națională e mândria și paza națiunii române. Deci grăbiți, fraților voinici români. Vă cheamă binele și fericirea neamului nostru desrobit. Vă cheamă asigurarea libertății noastre depline. Alergați ! Nu mai stați pe gânduri. Când V'au chemat și condus alții pentru scopuri de mulțori streine, ați plecat cântând cu voe bună.

Nu credem să nu plecați și acum tot așa, când Vă strigă neamul vostru românesc, Consiliul național român, care este, azi, singura voastră stăpânire.

Deci, la arme. Vă vom primi, aici, cu drag. Soldații vin cu mâncare de acasă, pe 2—3 zile, cu hainele militare, cu cari au venit acasă dela război și vor aduce cel puțin un țol pentru sine.

Președinții senatelor comunale sunt rugați a publica acest apel pe calea obișnuită și cât mai în grabă.

Reghin, 14 Novembrie, 1918.

Senatul național român județean.

Vasile Duma vpreș. Anton Popa secretar.

Peste 4 zile, ia ființă garda națională română cu 3 ofițeri și 9 soldați; dar, în câteva zile, se mărește numărul ofițerilor și al gardiștilor români, cari apără avutul și viața locuitorilor din județ.

Comandantul gărzii române a județului este căpitanul Nicolae Căndea, care stă în Tg.-Mureș și organizează și aici garda românească.

În Tg.-Mureș încă se formează consiliul național cercual: Ștefan Rusu protopop, președinte; Augustin Nilca, preot, vpres.; Eugen Vancu dir. de bancă și Dr. Valer Ghibu, secretari; Ion Chinezu, notar; Const. Georgescu contabil, cassier; Ion Roman, preot, controlor; Dr. Aurel Baci, adv., comisar militar; Nic. Căndea căp., comandant al gărzii; Nicolae Oprean, comerciant, comisar de alimentație; George Târnavean, preot; Ion Maloș, preot; Dorift Șuteu, preot; Victor Tufan, preot; Nicolae Motora, preot; Vasile Salteleki, preot; Alex. Borda, preot; Al. Oltean, preot; Al. Tămaș, funcț. de bancă; Ion Fleșer, învăț.; Nic. Comes, cantor; Ion Moldovan învăț.; David Roman, învăț. și Teodor Muica preot.

Prin adresa sa, No. 7672—918, primpretorele plășii Reghin, face cunoscut sfatului național din Reghin că a luat măsuri ca, în comunele, cu populație mixtă, să fie reprezentate în sfaturile naționale, toate națiunile, în proporția numerică.

Sfatul național însă, prin adresa sa, din 16 Nov. 1918, răspunde că principiul său neschimbat este ca în comunele mixte fiecare națiune să se organizeze în sfaturi naționale separate și acestea vor alege comi-

siuni speciale cari de comun acord, vor lua măsurile necesare pentru păstrarea ordinii; aceste comisii vor funcționa numai până la lămurirea situației politice, care va urma peste câteva zile.

Într'acestea, sosește manifestul partidului național din Arad care dispune ca, în termen de 12 zile, să se facă »în toate comitatele (județele) locuite de Români și fără osebite în fiecare cerc electoral din aceste comitate, alegeri de delegați (deputați) cercuali pentru Marea Adunare națională» ce se va ținea la 1 Dec. 1918.

Sfatul național din Reghin, la 23 Nov., hotărăște ca să convoace două adunări în Reghin pentru alegerea delegaților la adunarea de la Alba Iulie, adunări cari vor fi prezidate de cei doi protopopi români: Vasile Duma și Ariton Popă.

Pentru cercul de sus, adunarea alege pe: Dr. Liviu Tilea, Andrei Cadar din Stânceni, Ion Duma, Dr. Teodor Popescu și Dr. Ion Harșia, iar pentru plasa de jos pe: Victor Mera, Dr. Eugen Truția, Bucur Lupescu, Iuliu Grama și Teodor Grama.

Acești delegați, precum și aproape toți intelectualii și fruntașii satelor românești participă la mărșă adunare din Alba-Iulie, unde proclamă unirea Ardealului cu România veche. În vreme ce, reprezentanții județului proclamă unirea la Alba-Iulie, cei rămași acasă primesc cu o însuflețire nemaipomenită, intrarea armatei române în Reghin, la 1 Dec., 1918.

Gărzile secuști începură o părăsi orașul Tg.-Mureș, iar cetățenii unguri sunt stăpâniți de fiorii groazei. Președintele sfatului național din Tg.-Mureș, Antalffy, profesor, pleacă la Toplița ca să ia contact cu comandantul armatei române, iar ajutorul de primar și primnotarul orașului merg la Reghin și discută modalitatea intrării armatei române în Tg.-Mureș. La 2 Dec., 1918, armata română intră în vechea

capitală a Secuimii prin Str. Sf. Gheorghe sub comanda colonelului Gherescu și implântă steagul tricolor în metropola ungurească, instăpânindu-se pentru totdeauna domnia românească. Mulțimea de eroi martiri, ale căror osăminte zac în pământul orașului, vor fi tresăltat de bucurie, văzând că idealul, consfințit cu suferințele lor amare, s'a împlănit.

Consiliul dirigent, instalat în Sibiu, numește ca prefect al județului Mureș pe Dr. Ion Vescan, adv. și fost căpitan voluntar în armată română.

Acum, începe a se înfiripa administrația românească în acest județ instreinat, care, prin contribuția neprecupețită a câtorva tânări însuflețiți a luat un însemnat avânt.

Nu s'a potolit bine furtuna războiului și o nouă furtună se ridică dinspre Ungaria, deslanțuită de armatele roșii ale lui Kun Bela.

Armata română, din care fac parte și soldații regimentului dela Tg.-Mureș, înving la Tisa, armatele comuniste și pun stăpânire chiar pe capitala Ungariei, Budapesta. ¹⁾

1) Arhiva revoluției din anul 1918 este la Dl Ștefan Pântea, dir. prof. jud.

III. ISTORIA CULTURALĂ

Începutul organizației bisericii române din Ardeal

Legionarii romani, așezați pe valea superioară a Mureșului, erau creștini. La Cristești, s'au descoperit o mulțime de vase din epoca romană, împodobite cu cruciulițe și pești, semnul creștinismului. Aceste ornamentațiuni creștine nu putură fi făcute decât de niște olari creștini pentru cumpărători creștini. Poporul român, deci, din această regiune, urmaș al legionarilor romani, contopiți cu Dacii, s'a născut și trăit totdeauna în legea creștină.

La început, câteva veacuri, biserica română din Ardeal stătea sub jurisdicția episcopilor din Sudul Dunării: Vidin și Silistra, unde alergau preoții să primiască darul preoției și să-și sfințiască antemisele.

În secolul al XI—XIII, ia ființă episcopatul Românilor, al cărui sediu este nesigur, dar, oriunde, va fi fost reședința episcopului, este cert că credința puternică și dorul de întărire al legii lui Crist în sufletele credincioșilor nu-l va fi lăsat pe acest episcop să stea acasă, ci-l va fi îndemnat să prindă în mâini cărja arhierească și să colinde satele din Ardeal, propovăduind cuvântul Domnului și mângâind sufletele necăjite și îndurerate.

Organizația bisericească a Românilor din Ardeal și jurul Carpaților devine, în secolul al XIII, destul de puternică, având și episcopi. Papa Grigore al IX, în scrisoarea sa din 14 Nov. 1234, adresată regelui Bela al IV-lea, zice: »Am înțeles că, în episcopatul Cumanilor, se află niște popoare, care se

numesc Valahi și cu toate că se socotesc a fi creștini, totuși au diferite rituri și datini, ce sunt contrare numelui de creștin. Disprețuiesc biserica romană, nu primesc tainele dela episcopul cuman din acea dieceză, ci dela *pseudo-episcopi* de ritul Grecilor și mulți Unguri, Teutoni, (Sasi) și alții trec la dăni, făcându-se un popor cu Românii și primind prescritele tainei dela ei. Acest document este o dovadă de organizația solidă a bisericii românești, căci o biserică cu o organizație șubredă nu poate atrage în sânul său, popoare streine.

În secolul al XIV, întâlnim și protopopiate românești în Ardeal. În scaunul de judecată al districtului Hațeg din 1360, se găesc, alături de 12 cneji și 6 țărani, și 5 preoți cu protopopul lor, Petru din Ostrov, de lângă Hunedoara, iar, la 1412, se face amintire de protopopul român Dobrota din Râu, ținutul Hațegului.

Organizația noastră bisericească cu protopopi ne îndreptățește să credem că biserica română, în secolul XV, avea: episcopi, protopopi, preoți, mănăstiri, călugări etc.

Ridicându-se, în secolul al XIV, mitropolia din Țara Românească și Moldova, biserica Românilor din Ardeal ajunge dependentă de ea, dependență care se păstrează, cu mici întreruperi, până la anul 1700. ¹⁾

Viața religioasă a Românilor din Scaunul Mureșului și din Târgu-Mureș s'a scurs în liniște și fără prea mari sguduiuri până în sec. XII-lea, când începură încercările de convertire, întreprinse printre Românii din Ardeal de reformați și catolici, și din acest motiv biserica românească nu atrage asupra sa, atenția cronicarilor vechi ca ei să o încresteze în scrierile lor. Numai câte un document, răătăcit prin

1) Ștefan Meliș: Istoria bis. rom. pg. 35—38.

arhive, mai aruncă câte o palidă lumină asupra trecutului bisericii românești din oraș și județ, înainte de sec. XVIII-lea.

Un contract, păstrat în arhiva orașului, ne pomeneste de preotul Isaia Moldovanu din Bărdești, care, la 1676, garantează cu toată averea sa că un credincios al său va face o piua bună de scărmanat lăna, unui cetățean al orașului,

Din cele mai îndepărtate vremuri, credincioșii bisericii ortodoxe sunt destul de numeroși în Tg.-Mureș, fiind sporiți necontenit prin așezarea în acest centru ardelenesc a comercianților greci la 1635, precum și a boerilor, răzeșilor și a altor locuitori din Principatele române, răscoliți de persecuțiile păgâne.

La 1602, se așează aici, 6 soldați munteni din armata lui Radu Șerban²⁾, apoi un boer din Muntenia, fratele portarului Stan, care își vinde moșia din Țara Românească și se stabilește în Tg.-Mureș, unde se căsătorește și-și cumpără o altă moșie.

În anul 1680, boerul Stan din Muntenia se prezintă la principele Apafy cu o recomandare dela voevodul muntean și-l roagă să-i stea într'ajutor ca să-și primiască averea, rămasă dela fratele său, mort fără urmași. Principele Apafy îi satisface cererea, ordonând consiliului orașului să ia toate măsurile ca boerul Stan să ajungă în posesiunea averii moștenite.²⁾ Deși credincioșii bisericii ortodoxe sunt numeroși în Tg.-Mureș, totuși n'am găsit până acum nici un document, care să ne pomeniască de biserică sau preot românesc în Tg.-Mureș, înainte de 1750.

Preotul bisericii reformate, Gavril Nemeș, într'un memoriu, redactat la 1809, vorbește de un paraclis

1) Arh. oraș. 291—1676.

2) Vezi pg. 25.

3) Arh. oraș. 291—167.

(capelă) românesc: » În partea nordică a bisericii reformate din cetate, între turn și biserică, este clădirea școlii (reformate). Ultima cameră a acestei școli, voevodul Mihai a transformat-o în paraclis pentru sine, zugrăvind pe pereți chipurile sfinților greci cari există și astăzi și sunt o dovadă despre aceasta. După moartea sa, paraclisul iarăși ajunge în posesiunea bisericii reformate.«¹⁾

Istoricii unguri, Orbán Balázs și Koncz Iosef, utilizând acest izvor, de asemenea susțin existența paraclisului ortodox al lui Mihai Viteazul în Tg.-Mureș. Având în vedere că preotul reformat Nemes Gabor n'avea nici un motiv să inventeze existența unui paraclis românesc lângă biserică reformată din cetate, iar de altă parte că până acum nu s'a descoperit încă un alt document, care să susțină această aserțiune, lăsăm deschisă chestiunea, urmând ca scriitorii obiectivi să o lămuriască definitiv.

Unirea Românilor cu Roma

În secolul al XVII., orașul Târgu-Mureș ajunsese să fie un puternic centru al reformaților. Aici, ei aveau biserici solide, preoți destoinici și înflăcărați, școli secundare și primare, inzestrate cu cele mai alese puteri didactice ale vremii. Ei își dădeau toată silința să câștige cât mai mulți aderenți pentru legea reformată și cu promisiuni ademenitoare și vraja slovii românești isbutiră să se furișeze în sufletele multor români din oraș și județ, descopciindu-i din trupul bisericii ortodoxe și făcându-i să se înșirue sub steagul bisericii lui Calvin. O mulțime de nobili români, ademeniți mai mult de strălucirea interese-

1) Nemes Gábor ms. în arh. bis. ref. Tg.-Mureș.

lor persoanele decât de puterea convingătoare a legii calvine, se rup, cu totul, de matca adevărată a neamului și înmulțesc rândurile reformaților cari voiau să distrugă din temelie, cea mai puternică cetățue a ființei noastre etnice: biserica.

Poporul de rând, fascinat de cuvântul simplu și cald al preoților a rămas neclintit ca o stâncă de granit; preoții, călugării, episcopii și mitropoliții Principatelor române, cari străbăteau Ardealul ca purtătorii de cuvânt ai Domnilor, alimentau credința și întăreau nădejdea masselor românești în venirea unor zile mai bune.

În ziua de 29 Septembrie, 1659, în tovărășia Domnului muntean, Constantin Șerban, vine în Tg. Mureș însuși capul bisericii muntene: mitropolitul de Târgoviște. Vestea sosirii sale, a Domnului român și a Craiului Ardealului răscolește pe țăranii satelor din apropiere și pe locuitorii orașului, cari ies întru întâmpinarea lor până la comuna Mureșeni. Prezența mitropolitului, contactul cu poporul și preoții, precum și sfaturile sale creștinești potentează dăruzenia și rezistența Românilor în lupta uriașă pentru apărarea vechii legi ortodoxe.

Asalturile, des repetate în curs de un secol și jumătate, ale reformaților asupra bisericii noastre, pe care voiau să o despoaie de cele mai sfinte forme, concrescute cu sufletul țaranului român, rămân fără prea mare rezultat practic.

La sfârșitul veacului al XVII, când Ardealul ajunge sub stăpânirea Habsburgilor, catolicii, sprijiniți de Curtea din Viena, văzând numărul covârșitor al Românilor din Ardeal, cari reprezintă o însemnată forță politică, fură vrăjiți de gândul de a-i rupe de biserica orientală și a-i încopcia la biserica apuseană.

1) Szilávyi o. c. pg. 386, Jorga: Istoria Românilor din Ardeal pg. 299.

a Romii, bineștiind că catolicismul din Ardeal, întărit prin Români, va putea ușor triumfa asupra celorlalte confesiuni recepte. Lupta ce se deslănțuia, în Ardeal, între protestanți și catolici — lupta între două popoare era animată de principii confesionale și nu naționale — o hotăraiau Românii: unde vor merge ei, acolo se va pleca balanța victoriei. Nu e mirare deci, că biserica catolică face toate eforturile să-i câștige pentru legea lor. Sforțările sale nu rămân zadarnice.

Teofil, vlădica Românilor din Ardeal, voind să-și scape biserica de primejdia reformațiunii, care tindea să ne deformeze vechea lege românească, și cercând să creeze o soartă mai suportabilă bisericii, pe care o păstoria, se lasă, la 1688, convins de emisarii Curții din Viena și înclină a primi unirea cu biserica Romii. Dar, deși vlădica și câțiva preoți primesc unirea cu Roma, totuși poporul dela sate, cu rare excepții, nu-și părăsește brusc legea veche strămoșească.

În luna Ianuarie, 1699, guvernul institue o comisie, care străbate satele românești din Scaunul Mureșului și anchetează atitudinea preoților și țăranilor români față de legea catolică, dar aproape, în toate comunele, constată că preoții și țăranii români nu-și părăsesc ușor credința veche.

1. În comunele Micești și Nasna, în lipsa preotului, sunt convocați la primărie, bătrânii satului: Nicolae Maior, Ștefan Pastor, Ștefan Nagy, Gheorghe Șipoș, Simion Suci, Ion Farcaș, Gheorghe Tătar, Ion Marcu, Bucur Pastor, Molsă Andrei și Dtru Nyergheș și aceștia toți declară că rămân neclintii pe lângă credința lor veche. 2. La Hărțău, unde nu este preot, bătrânii satului: Ion Săbădean, Indrei Moldovan, Todor Burgozan și Dănilă Moldovan, de asemenea susțin că rămân și pe mai departe în legea veche. 3. Preotul Popa Ilie din Morești declară că, cu

toți locuitorii satului, rămâne aderent al legii vechi.

4. Bătrânii din Bandul de Câmpie și Mădărașul de Câmpie declară la fel cu românii din Morești.

5. Preotul Popa Vasile, din Oroiu de Câmpie susține că va muri în credința, în care s'a născut.

6. În Pânet, preotul Popa Dumitru și țărani: Ion Pantea, Todor Chertes, Todor Cozma, Petru Oancea, Dumitru Kis, Vasile Sălăgeanu, Ion Chertes, Ștefan Cociș și Toma Țifra, adunați la primăria comunală, declară că nu se deslipeșc de vechea credință. 7. Preotul Popa Vasile din Bărdești și preotul Popa Ion din Voiniceni se declară și pe mai departe aderenți ai legii vechi. 8. Țărani din Bozed și Samsudul de Câmpie declară că decât să-și părăsiască legea mai bine pleacă în altă țară. ¹⁾

În 23 Ianuarie, 1698, comisia face anchetă și în comunele de pe valea Nirajului. Românii din Podeni și preotul Popa Dănilă din Lăureni răspund că ei cred ce le ordonă episcopul și; fără știrea sa, ei nu pot da nici un răspuns.

Românii din Iobăgeni, Șard, Veța, Moșin, Bolidintineni, Sânișor, Păsăreni, Ivănești, Corunca, Bozteni, Sf. Gheorghe, Jedu, Ogari, Tofol și Ernei Mari declară că rămân în vechea credință, în care s'au născut.

Din această anchetă se desprinde țaria, cu care țineau țărani români la biserica lor veche, fiind gata ași părăși chiar și țara decât să se deslipească de credința strămoșească și numai, în 2. comune Remetea și Lăureni, țărani mai politicoși declară că ei urmează pe episcopul lor, despre care, probabil, că aveau cunoștință că înclină spre credința catolică.

1) Arhiva Statului din Budapesta; secția guvernului Ardealului No. 248—1698.

Unirea începută de Teofil se desăvârșește la 1700, sub metropolitul Atanasie, care iscălește cu preoții și protopopii delegați, actul unirii, în Alba Iulie. ¹⁾

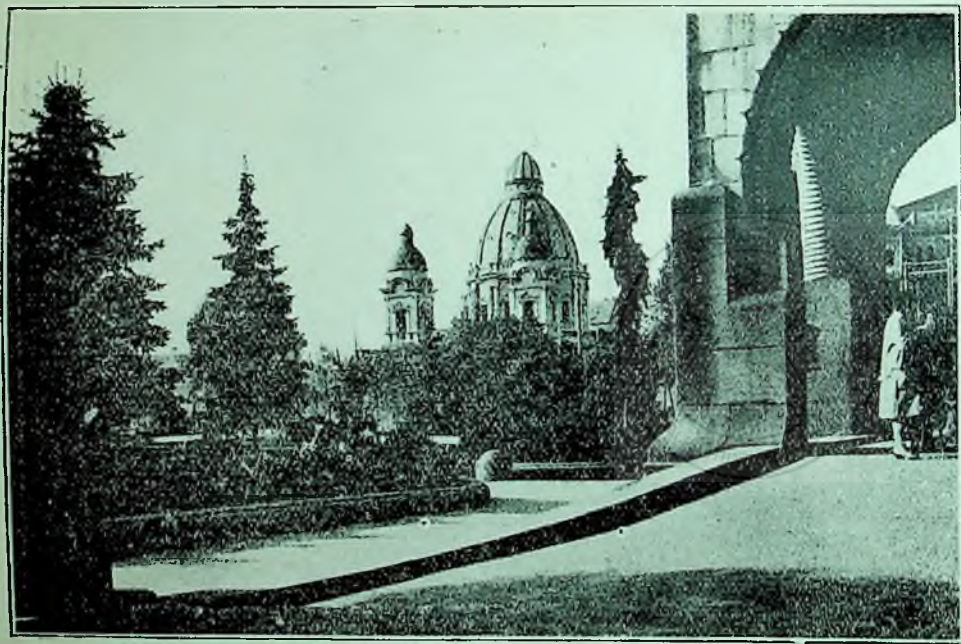
Actul de unire, iscălit de vlădică, preoți și protopopi, neaducând nici o modificare, înțeleasă de popor, legii vechi ortodoxe, lasă, la început, în liniște, pe țărării români dela sate, cari nu știau nimic despre părăsirea legii, săvârșită de capii bisericii, și nu vedeau nici o schimbare în biserica moșilor și strămoșilor lor, căci aceiași preoți, îmbrăcați în odăjdii sfinte, și cantori, cari cântau pe nas cântările duioase și citiau cazania din bucoavnelă bătrâne, săvârșiau sf. liturghie și sf. Taină.

A rămas fumul de tămâie, luminițele de ceară, icoanele atârinate pe pereți și semnul sfintei cruci, posturile, serbătorile, mătaniile etc., formele externe ale legii, cari mângăie pe țărani în dureri și-i înduioșează în ceasuri de restriște, și s'au schimbat numai câteva principii transcendente, pe cari nu le înțelegeau nici preoții, necum poporul de jos.

Formele fiind păstrate, unirea nu răscolește deocamdată turburare în sufletele credincioșilor.

Călugării și preoții din Moldova, Muntenia și Serbia, văzând că o parte din aderenții ortodoxiei sunt în primejdia de a se rupe de legea veche orientală, începură să se reverse în satele din Ardeal și să deschidă țăranilor ochii că capii bisericești i-au rupt de vechea lege și le-au introdus în biserică „legea la înescă”, îndemnându-i să se reîntoarcă la legea cea veche și să se lepede de cea nouă; să-și alunge preoții hirotoniți de vlădica cel unit și să primească numai pe aceia, cari au primit darul preoției din mâinile vlădicilor din Principatele române.

1) Aceste date mi-au fost puse la dispoziție de Dl Ion Modrigan, prof sor.

Catedrala gr. catolică.

Biserica gr. catolică.

Desvelirea statuii »Lupoaicii«.

În satele ardelenesti, e o fierbere cumplită. Roesc neconținut misionari ortodoxi și catolici, cari apără credința veche sau propovăduesc pe cea nouă. Poporul, o clipă, rămâne buimăcit, dar stă neclintit lipit de preotul său, fie și unit, dacă acesta a știut să-și întemeieze, prin muncă și jertfă, o reputație solidă, dar își părăsește și alungă din sat pe preotul, care vedea în preoție, numai un refugiu de sarcinile publice și un mijloc de îmbogățire.

În capitala Secuimii și în părțile secuiești, rolul hotărîtor în propovăduirea catolicismului, îl avură Iezuiții din Tg.-Mureș, așezați aici în anul 1702.

Ei cercau să-și realizeze scopul pe două căi: prin favoruri materiale și prin înființare de școli.

Intervin pe lângă guvernul transilvănean pentru a acorda Românilor uniți, drepturile și favorurile promise prin diplomele leopoldine, iar, unde le stă în putință, dăruiesc, din averea lor proprie, pământ pentru clădirea bisericii sau a casei parohiale; se îngrijesc ca să se ridice, în centrele românești mai importante, cursuri de șase săptămâni, la cari propun cei mai destoinici preoți.

Iezuiții isbitură să convertiască la catolicism aproape pe toți ortodoxii din Tg.-Mureș, căci, în statistica din anul 1733, găsim 60 familii, cam 300 suflete, cari erau greco-catolice, dar n'aveau nici preot, nici biserică.

Biserica unită din Tg.-Mureș aparținea protopopiatului Nirașteu, unde funcționează la 1739, protopopul Gavrilă, care ia parte la sinodul dela Blaj, ținut pe timpul episcopului Inocențiu Micu Clain.²⁾

Acțiunea Iezuiților este paralizată de comerțanții greci din Tg.-Mureș și de preoții și călugării

1) Șematismul bis. gr. cat. 1900 pg. 430.

2) Acte sinodale II., pg. 86

munteni și moldoveni cari, trecând Carpații în Ardeal, se făcură apostolii înflăcărați ai ortodoxiei. Comercianții greci din Tg.-Mureș luptau nu numai aici, împotriva unirii, ci erau în strânse legături și cu alți adversari ai ei din orașele ardelenene, cu cari duc o luptă comună pentru apărarea ortodoxiei. Astfel Criștof Voicu pleacă, la 24 Februarie, 1724, la Viena «cu misiunea, să mijlocească dela Curtea împărătească privilejul ca biserica din Brașov, cele din Țara Bârsei și cea din Făgăraș să fie scoase cu totul de sub jurisdicțiunea episcopului unit și toate bisericile acestea împreună cu persoanele lor să se bucure de aceleași scutițe, de cari se bucurau bisericile unite cu Roma, iar în ce privește darul preoției adecă hironotonirea preoților, ele să atârne de mitropolitul din București.»¹⁾

Criștof Voicu petrecu în Viena 2 ani și, deși protopopol neunit din Brașov, Horea Baran îi scrisese «să împingă bani mulți la domnii din Viena,» totuși se reîntoarce acasă fără prea multă ispravă.²⁾

Guvernul văzând că misionarii sârbi și cei din Principatele române încearcă să zădărnicească toate străduințele sale de peste 40 ani, la 15 Aprilie, 1745, ordonă următoarele: 1. Bisericile să fie date preoților uniți cari vor fi apărați împotriva tuturor violențelor populației române. 2. Preoților uniți li se vor da toate privilegiile și drepturile, de cari se bucură preoții celorlalte religiuni recepte. 3. Preoții neuniți vor fi spuși la suportarea tuturor sarcinilor publice; ceice vor îndrăsni să turbure liniștea satelor, luptând împotriva unirii, vor fi deținuți ca turburători ai ordinii publice. 4. Persoanele cari vin din țară streină, ca să alimenteze revolta țăranilor români și, doresc să facă slujba de preot, trebuie să-și prezinte scriso-

1) Bunea: Ep. Petru P. Aron pg. 53—54.

2) Ibidem.

rile de hirotonire ; toți cei neuniți vor fi denunțați protopopului sau vicarului unit mai apropiat. 5. Neuniții, cari fac pagube preoților sau bisericii unite, sunt datori să le restituie. 6. Dacă și pe mai departe va dăinui îndrăsneala și violența poporului român, administrația va lua măsuri drastice, înștiințând despre aceasta guvernul.

Aceste măsuri neputând pune stavilă intrării în Ardeal a preoților și călugărilor români de peste Carpați, guvernul se văzu silit a da un nou ordin circular, la 1746 : «Pe călugării și preoții din Muntenia și Moldova, cari au abătut pe mulți credincioși dela unire, slușbașii statului ii vor îndemna să părăsiască Ardealul și să se întoarcă în patria lor și, dacă nu vor voi, ii vor deținea. Preoții, hirotoniți de episcopii uniți și trecuți în Principatele române, unde se rehirotonesc ca preoți ortodoxi, vor fi împiedecați de a mai celebra, în biserici, sf. liturghie și de a administra sf. Taine. Se va pune în vedere poporului că nimănu-i este îngăduit să treacă munții și să se hirotonească la episcopii de acolo ; ceice vor călca acest ordin vor ațrăge asupra lor ura Reginei, care îi va pedepsi aspru.

Preoții hirotoniți de episcopii uniți, dar cari au părăsit unirea, vor fi deținuți și predați episcopului sau vicarului unit. Se vor lua toate măsurile ca, potrivit ordinului guvernului din 9 Sept., 1743, să se satisfacă dorințele preoților uniți, dându-li-se teren de biserică, casă parohială și pământ de porțiune canonică ; persoanele bisericii unite vor fi primite în numărul nobililor ; preoții români vor fi scutiți de zeciueli, impozite, danii și taxe ; nobilii români vor putea ocupa

1) Arh. drag. 231—1745.

aceleași funcțiuni ca și ceilalți nobili; fiii iobagilor români, dornici de a cerceta școlile, nu vor mai fi împiedecați dela această năzuință nobilă, de domnii de pământ.

În urma acestor ordine severe, toți preoții români din județ au trebuit să-și prezinte, la autoritățile administrative, actele justificative.

În anul 1746, preoții: Popa Vasile din Nasna, Popa Iuon din Berghia, Popa Vasile și Popa Gheorghe din Band, Popa Petru din Șamșud (Șincai), Popa Iuon din Oroii, Popa Gavril din Culpiu, Popa Simion din Săbed și Popa Iuon din Porumbeni au prezentat actele de hirotonire, eliberate de episcopul Inocențiu Micu Clain; preoții: Popa Lazar din Mureșeni, Popa Gavril din Pânet, Popa Ștefan din Oroii, Popa Dumitru din Ceuaș, Popa Vasile din Sântana și Bărdești produc acte dela episcopul Ioan Patachi; Popa Andrei din Ivănești, hirotonit în Muntenia, a depus, la 26 Martie, 1746, jurământul de mărturisire a credinții catolice în fața teologului iezuit Iosif Balogh, iar Popa Lupu din Pânet, Popa Nicolae din Țiptelnic, Popa Pașcu și Popa Gligor, tus — patru hirotoniți în Muntenia, produc certificatul eliberat de Francisc Boer și, în urma acestui certificat, își pot exercita funcțiunea de preot.

Preoții români, cari nu aveau acte dela episcopul unit sau lezuiții din Tg.-Mureș, erau oprîți de a-și mai exercita darul preoției, iar dacă, cu orice preț, țineau la slujba de păstor a credincioșilor, trebuiau sau să primească unirea cu biserica Romei sau să aleagă situația tristă de iobag și nu arareori chiar drumul greoi și rușinos al închisorilor.

Curtea din Viena urmărește de aproape răspândirea credinței catolice printre Românii din Ar-

1) Arh. oraș. 231—1746,

2) Popa o. c. pg. 25—26.

deal și constată că, în multe părți, nu se respectă privilegiile acordate preoților uniți prin diplomele împărătești și de aceea împărăteasa Maria Terezia se vede nevoită a lua măsuri, la 1746, prin guvernul din Sibiu ca Ardealul să fie împărțit în 3 districte, și acestea să fie încredințate unor persoane cu influență cari au datoria să poarte de grijă ca preoții uniți să se poată bucura nestânjeniți de privilegiile recunoscute și să nu fie supuși la șicane. Cu conducerea acestor 3 districte sunt însărcinați: 1. Gheorghe Pongratz care este protectorul uniților din județele: Alba de jos, Hunedoara și Scaunul Arieș. 2. Ignațiu Bornemissa are județele: Turda, Târnave și Scaunele: Odorhei, Sepsi, Chezdi, Orbai, Cetatea Sf. Nicolae, Ciuc, Giurgeu, Casin, Mureș și Bistrița. 3. David Mariafi are județele: Cojocna, Dobâca, Solnoc, Crasna și Cetatea de piatră.¹⁾

Pe poporul de rând, deocamdată, nu-l turbură prea mult nici ordinea împărătești, nici jurământul preoților, că acceptă unirea, ci el cercetează, cu aceeaș tragere de inimă, și biserica, unde celebră sf. liturghie preoții uniți, și primeau, fără teamă de păcat, sf. Taine, săvârșite de preoții uniți, după ritul moștenit din moși și strămoși.

În toamna anului 1746, Iosif Balogh este scos din funcția de teolog de pe lângă episcopul unit și este numit superior al Iezuiților din Tg.-Mureș.

În acesta, guvernul află o unealtă oarbă în propovăduirea unirii printre Românii din Scaunul Mureșului, iar biserica ortodoxă, un aprig dușman. Iosif Balogh, urgisit de clerul român și de episcopul Inocențiu Clain, care din exilul dela Roma a trimis poruncă aspră vicarului, să lucreze din toate puterile pentru înlăturarea teologului, care are de gând

1) Arh. oraș, 237 B-1746.

să se îmbogățească pe spinarea bisericii românești, să stăruie pe lângă consiliul orașului, să dea Românilor din Tg.-Mureș teren pentru casă parohială și biserică.

În urma stăruințelor sale, credincioșii români, în anul 1750, obținură un loc potrivit pentru casa Domnului și a preotului, încheind, la 20 Februarie, 1750, contractul cu delegații orașului, fiind de față și superiorul Iezuiților. »În ziua și anul sus amintit, preotul greco-catolic și credincioșii se prezentară, în persoană, și cerând loc de biserică, au obținut pe lângă următoarele condițiuni: 1. Promit, cu inima și graiul, că totdeauna vor păstra, cu sfințenie, unirea cu biserica Romei; cel ce nu va fi unit adevărat sau se va lăpăda de unire se va scoate din biserică. Dacă poporul sau preotul va părăsi, în parte sau în întregime, unirea, eo ipso facto, își va pierde dreptul de posesiune asupra bisericii. 3. Ca semn al manifestării de credință a bisericii catolice, românii se obligă a participa la solemnitățile mai însemnate ale bisericii catolice; la cari vor fi invitați, și mai ales, vor fi obligați a se prezenta toți credincioșii uniți, cari nu sunt împiedecați, la ziua Domnului (Urnapja).

4. Vor mărturiși totdeauna aceeaș credință, pe care o mărturisesc preoții maghiari catolici, pe cari îi vor ajuta, întru cât e posibil în toate și îi vor încunoștiința cu fidelitate, despre tot ce vor auzi spunându-se împotriva lor, precum și despre mișcările »schismaticilor«. Credincioșii bisericii unite sunt datori să păstreze cu sfințenie aceste 4 condiții». Contractul s'a făcut în locuința Iezuiților și a fost iscălit de Iosif Balogh, superiorul Iezuiților și de consilierii orașului: Mihail Tilyoș și Simion Schwartz. ¹⁾

1) Arh. oraș. an. 279—1750.

Acest contract s'a încheiat în numele tuturor locuitorilor de ritul grecesc din Tg.-Mureş, căci aici nu se făcea acum nici o deosebire între uniţi şi neuniţi: »Când s'a dat terenul pentru biserică şi casă parohială, credincioşii de ritul grecesc şi în deosebi cei din Tg.-Mureş nu cunoşteau numirea de unit şi schismatic (dacă nu o cunoşteau cumva preoţii.)»¹⁾ Primind Românii acest teren pentru biserică, comerciantul grec Andrei Grecu clădeşte cu cheltuiala sa, o biserică, care a fost un lăcaş de rugăciune pentru toţi credincioşii de ritul grecesc: »Biserica nu s'a clădit ca biserică unită, ci a luat numele de biserică de ritul grecesc... Atunci parohia de ritul grecesc nici nu s'a putut gândi să facă deosebire între uniţi şi neuniţi.»²⁾ »Nici nu ne-a trecut prin minte — zice ordinul guvernului — să forţăm pe careva din aceştia să-şi părăsiască ritul său vechiu.«

Prin ridicarea bisericii şi a caselor parohiale, oraşul Târgu-Mureş ajunge să fie o bună parohie românească care atrage pe cei mai distinşi preoţi. Acum, se înfiinţează un protopopiat al Scaunului Mureş cu sediul în Tg.-Mureş; protopopul de aici are menirea de a lupta împotriva duşmanilor unirii bisericii române din Scaunul Mureş. În fruntea acestui protopopiat românesc, este pus, între anii 1750—1755, protopopul Gheorghe Maior al Georginii, care se trăgea din o familie săracă de ţaran, căci mama sa şi un frate al său locuiau în casele parohiale din Bârdeşti şi erau robotaşii (zilerii) preotului unit de aici.

Din Târgu-Mureş, protopopul Gheorghe Maior cutreieră satele din protopopiatul său. La 9 Noemvrie, 1758, cerând o patrulă de soldaţi, se deplasează în

1) Procesul bisericilor româneşti din Tg.-Mureş în a. h. Miko din Cluj.

2) Ibidem.

comuna Bărdești și aici face conscrierea averii bisericești, înaintând despre aceasta un raport amănunțit consiliului.¹⁾

Luptele confesionale. Desbinarea Românilor din Târgu-Mureș

Trecuse peste o jumătate de veac dela unire fără ca poporul român din Tg.-Mureș, să ia parte activă la luptele confesionale ce se deslănțuiau în satele românești din Ardeal. Măhnit privia la hărțuțiile preoților și ale călugărilor ortodoxi și uniți cari treceau pe aici și le asculta cuvântările de convertire la unire sau de apărare a ortodoxiei, dar nu se deslipia de biserica românească, »de ritul grecesc«. Peste o jumătate de veac, Românii din capitala Secuimii se închinară cu evlavie în fața zeiței Armonia care le dădea puterile vrăjite de rezistență împotriva streinilor.

În anul 1760, apare în comuna Pogăceaua, Popa Tunsu adecă Molnar, din Sad, lângă Sibiu, pe care »pentru că s'a fost hirotonit preot în Țara Românească peste poruncile împărătești și tocmelile canonicesti, l-a tuns Vlădica Aron«. ²⁾ Acesta se duce la 20 Iulie, 1760, la vestitul târg de țară din Sânpetru, unde se adună Românii din toate părțile Ardealului și, făcându-și în mijlocul mulțimii de popor, o tribună, începu să batjocorescă, în proză și versuri, pe uniți, catolici și chiar și pe calvini. »Funcționarii județului, dintre cari mulți erau la târg, împreună cu vicecomitele (subprefectul) n'au cutezat — de frica poporului — să-l prindă, ci au trimis pe doi solgă-

1) Arh. oraș 515—1759.

2) Petru Maior. Ist. bis. rom. pg. 111.

birai (pretori), între cari era și românul Petru Endes, să-l întrebe că cine l-a împuternicit a răsvrați poporul. Popa, înconjurat de popor, care ținea la el ca la un sfânt, răspunse în batjocură. Peste noapte, Tunsu se întoarce la Pogăceaua, la cvartirul său, pe care îl avea la un român nobil și foarte bogat. Cină și se culcă.

Protopopul Gheorghe Maion din Târgu-Mureș și protopopul Dănilă, dela Uilac, văzând efectul propagandei, făcută de Tunsu, denunțură cazul garnizoanei din Târgu-Mureș, care trimite 20 de soldați împărătești. Aceștia, întovărășiți de cei doi protopopi, se prezintă la locuința nobilului român din Pogăceaua, unde era adăpostit Popa Tunsu, care se închide în casă și nu voiește să se predea. Atunci, un soldat pușcă, prin cheia ușii, în casă și omoară pe stăpânul casei. Acum Tunsu, văzând că este zadarnică orice rezistență, se predă. Este prins, legat în lanțuri și pus pe cal. Protopopii și câțiva cantori — soldații se întoarseră în garnizoană — duseră pe deținut la la curtea baronului Husar din Apalina, prefectul județului Turda, ca să-l arunce în închisoare. Pe drum, în întunericul greu, produs și de o furtună cumplită, protopopul Dănilă a auzit glasuri de oameni, la o distanță oarecare, și îndată porni singur înainte și, după ce află că oamenii umblă să elibereze pe Tunsu, le zise: »La deal, la deal, frații mei, că pe deal se duc«. Oamenii se depărtară în direcțiunea arătată, iar escortă lui Tunsu sosi în Apalina, unde contele (prefectul), în loc să bage pe Tunsu în temniță, zise: »Duceți-vă cu el dela mine să nu vină românii să mă omoare pentru el și să-mi risipească curtea.« Deci protopopii porniră cu Tunsu pe Mureș în jos, și în Mureș — Oșorheiu (Târgu-Mureș), după o

(1) Dr. A. Bunea: Ep. Petru Aron pg. 184—185.

mică pauză, în casa tatălui istoriografului Petru Maior, îl predară garnizoanei de acolo.¹⁾

Cuvântul cald al Popii Tunsu, desmorțește sufletele, iar încarcerarea sa produce o adevărată revoltă între Români de pe »Câmpie.« Țărăni, reînțorși acasă dela târg, își alungă preoții uniți și ocupă cu forța biserica, clădită din sudoarea feții lor.

Sat după sat părăsește unirea.

Românii din Târgu-Mureș încă se desbină, la 1761, în uniți și neuniți »Cam la 12 după predarea locului de biserică (întâmplată la 1750), pe timpul lui Sofronie sau după cum mărturisiră unii martori, pe timpul, când în comuna Pogăceaua din județul Turda, a fost o revoltă, în care a fost omorât un om nobil, începu desbinarea între credincioșii de ritul grecesc și atunci începură uniții a se deosebi de schismatici sau neuniți. Tot atunci Grecii și Românii din Târgu-Mureș, văzând că preotul este unit, se despărțiră de el. Acum începu biserica să fie unită, iar poporul și preotul care cercetează această biserică se numesc uniți.«²⁾

Deacum, încep adevăratele frământări religioase între Românii din județ și oraș.

În oraș, se dă o luptă înverșunată pentru posesiunea bisericii. În luna Martie, 1761, neuniții ocupă, cu forța, biserica și îi sigilează ușile, ca să nu poată ține slujbă în ea, preotul unit. Dar numai câteva zile stătu în mâinile neuniților, căci, la 20 Martie, 1761, preotul și poporul unit o recucerește.

Neuniții însă nu renunță ușor la biserica, la clădirea căreia contribuira și dânșii, cu banii și munca brațelor, ci mișcă toate pietrele să o poată câștiga iarăși. În lupta lor, fură ajutați de coreligionarii lor Greci din compania grecească, cari fiind comercianți

1) Bunea o. c. pg. 185.

2) Procesul bis. rom. din Tg.-Mureș în arh. Miko din Cluj.

bogați aveau legături strânse în oraș — făceau parte chiar din consiliul orașului — și izbutiră să stoarcă ordinul guvernului din 22 Martie, 1762, prin care se restituie neuniților, biserica.

Iezuiții, cari erau jumătate din consilierii orașului, nu se putură împăca ușor cu gândul ca să se zădărnicească așa de repede munca lor depusă pentru întărirea credinței catolice printre Românii din Târgu-Mureș, ci intervin pentru revocarea ordinului guvernului, care compromite cauza catolicismului. Guvernul, prin ordinul său din 1762, pune în vedere consiliului orașului următoarele: Să facă un raport amănunțit, prin care să se arate timpul când, din greșeală, s'a concesionat neuniților biserica, căci nu este nici un contract de danie sau cumpărare, nici vre-un act de restituire a bisericii, făcută de neuniți, credincioșilor trecuți la unire; să se dea avertisment preotului unit pentru această neglijență și să se ia măsuri ca biserica și toată averea bisericească, deținută în mod ilegal de neuniți, să se dea uniților cari au dreptul asupra ei.

Tot acum sosesc și instrucțiunile guvernului, privitoare la biserica și averea bisericească, care formează obiectul de hărțueală și lupte între uniți și neuniți. Potrivit investigației, făcută de funcționari și a dispozițiilor date de episcopul Pavel Aron, se pune în vedere funcționarilor, ca în locurile unde biserica este dată uniților, toată averea bisericească (pământurile cu tot ce le aparține) trebuie cedată preoților uniți, cari o vor utiliza pe toată viața, pentru întreținerea lor și a familiilor lor. După moartea preoților uniți, averea bisericească trece la comunitatea bisericească, la donator sau succesorii acestuia. Dacă, în vre-un sat din Scaunul Mureșului, va trece vre-o biserică neunită sau neuniții trec la catolicism,

1) Arh. oraș 631 B—1762.

atunci toată averea pe care o foloseau neuniții, va trece în posesiunea bisericii unite; despre luarea în primire a averii bisericesti, preoții vor trebui să dea comisiunii aulice scrisori de primire, vizate de episcop.

1. În județ se înființează o comisiune cu menirea de a stabili dreptul de proprietate a bisericilor, caselor parohiale și a porțiunii canonice, asupra cărora se ceartă credincioșii români din județ și oraș. Această comisiune trebuie să țină seamă de următoarele îndrumări:

1. Bisericile, terenurile de casă și toată averea bisericască vor fi atribuite de comisiunea aulică, parohiei respective. Ceice le vor lua cu forța, fără autorizarea comisiunii, vor fi deținuți ca niște turburători ai ordinii publice, fiind aspru pedepsiți.

2. Când se face separațiunea între uniți și neuniți, comisiunea își va alege câte 6—10 țărani din cei mai liniștiți și cinstiți cari îi vor sta într' ajutor primarului ca să-i dea toate lămuririle necesare.

3. Se vor da lămuriri poporului asupra faptului că și de aici înainte va trebui să prestea contribuția obișnuită, iar iobagii vor face și pe mai departe, serviciile dărilor de pământ.

4. Neînțelegerile ivite între uniți și neuniți, privitor la biserici, case parohiale și porțiuni canonice, vor fi deferite episcopului neunit Dionisie Novacovici.

5. Ceice se vor opune și vor fi renitenți vor fi deținuți și predați magistraților, cari îi vor pedepsi conform greșelii.

6. Se va pune în vedere țăranilor că și acum sunt liberi să îmbrățișeze unirea, dar nu este îngăduit să se abată dela unire credincioșii, cari erau uniți la 30 Martie, 1671.

Această comisie constată că, în orașul liber regeșc Târgu-Mureș, fiind doi preoți uniți și 56 fa-

milii unite și numai 39 familii neunite, biserica, casele și grădina bisericească vor trece în posesiunea uniților.¹⁾

Așadar, după o scurtă durată de timp, uniții iarăși ajung, la 1761, în posesiunea bisericii. Hărțuile odată începute între credincioșii bisericii românești din Tg.-Mureș nu se mai putură potoli; ei rămân pentru totdeauna desbinați în două biserici sărace și necăjite, cari, cu greu, pot face față greutăților.

Lupta confesională, deslănțuită de Popa Tunsu în întreg Scaunul Mureș, prinde rădăcini și între locuitorii comunii Bărdești cari erau iobagii orașului Tg.-Mureș.

Protopopul Gheorghe Maior pune aici ca păstor al sufletelor pe un preot bătrân și văduv, obligându-l să renunțe la locuința parohială și porțiunea canonică în favorul mamei și fratelui său (protopopului); iar dânsul să trăiască din venitele ce le are dela credincioși. Acest preot bătrân n'avea nici priceperea și nici energia cuvenită, ca să potoliască spiritele credincioșilor săi, dispuși să îmbrățișeze iarăși legea ortodoxă. În Bărdești, deci, unirea se clătina din temelii. Atunci consiliul orașului, îndemnat de Iezuiți, intervine, la 12 Aprilie, 1766, pe lângă episcopul din Blaj ca să trimită un preot mai destoinic în Bărdești, căci, începând din 1761, Românii de aici începură a părăsi unirea din motivul că n'au preoți buni: »E adevărat — scrie consiliul — că protopopul Gheorghe Maior a pus un preot bătrân și văduv care a lăsat în casa parohială pe mama și fratele său, ca pe niște robotăși (zileri) ai preotului, dar acest preot nu-și poate împlini cum se cuvine funcția și incassează taxe mari dela popor. Din acest motiv este de dorit ca episcopul să dea poruncă aspră

1) Arh. oraș. an. 1762.

protopopului ca să introducă ca preot în Bărdești pe Popa Gheorghe din Corunca. « 1) Rezultatul intervenției nu se cunoaște.

Prin participarea sa la deținerea și încarcerarea apostolului îndrăzneț și înflăcărat al ortodoxiei, Popa Tunsu, protopopul Gheorghe Maior își câștigă o mulțime de dușmani înverșunați atât între credincioșii săi din Tg.-Mureș cât și între Români din protopopiatul Mureș. Din zi în zi, situația sa se tot agravează în mijlocul credincioșilor săi răsvrațiți. Văzând că s'a deschis o prăpastie adâncă între sine și unii din credincioșii, incredințați păstoririi sale, Gheorghe Maior crezu că este mai potrivit să se mute în altă comună. Astfel, la sfârșitul anului 1762, își realizează acest gând, mutându-se în Căpușul de Câmpie, ca protopop al Icelandului Mare și de aici administrează și protopopiatul Mureș. La 12 Aprilie, 1766, consiliul orașului trimite un memoriu episcopului din Blaj și-l roagă să dea poruncă aspră protopopului Gheorghe Maior să introducă pe Popa Gheorghe din Corunca ca preot în Bărdești care se ținea de Scaunul Mureș.

Protopopul Gheorghe Maior mai trăiește și este în funcție și în anul 1779, când un diacon din Band îi dă 11'40 fl, iar preotul din Oroi o iapă pentru scutirea de sarcinile publice. 2)

În acest an, 1779, mai găsim încă 2 protopopi în Scaunul Mureș: Orha și Samuilă, cari de asemenea primesc bani și cadouri dela preoții români din plasele: Band, Călușer și Gălățeni pentru scutirea de sarcinile publice. 1) Poporul român din Scaunul Mureș aflând că Popa Tunsu este deținut și deportat

1) Procesele verbal ale orașului din anul 1766.

2) Popa: Documente pg. 44.

2) Ibidem.

în închisoare începu a se răsvrăti, părăsind în masse unirea și alungând pe preoții uniți cari nu voiau să îmbrățișeze împreună cu ei vechea lege ortodoxă!

Incunoștiințat că unirea se clătină din temelii în Scaunul Mureș, episcopul Petru Pavel Aron întreprinde o vizitațiune canonică prin acest Scaun, ajungând, la 17 Aprilie, 1763, în Voivodeni, iar la 19 Mai, în Tg.-Mureș, unde celebrează sf. liturghie.

Cuvântul cald al episcopului, însă, nu putu liniști, acum, toate spiritele revoltate ale țaranilor români și deacea face o nouă vizitațiune canonică, întâlnindu-l la începutul lunii Decembrie, 1763, în Tg.-Mureș, Săbad și alte comune din Scaunul Mureș. În această vizitațiune canonică bunulepiscop se îmbolnăvește și moare în luna Martie, 1764, în Baia Măre.

În locul protopopului Gheorghe Maior, prin plecarea căruia a rămas liberă parohia din Tg.-Mureș, episcopul din Blaj numește, la începutul anului 1763, pe preotul Vasile, »de curând orânduit preot.«

Acest preot tânăr n'are nici experiența, nici autoritatea să poată aduna într'o singură biserică pe toți Românii din Tg.-Mureș, cari rămân pentru totdeauna desbinați. Deocamdată se înființează numai parohia unită, rămânând ca cea ortodoxă să ia ființă numai peste 3 decenii.

Biserica unită, sprijinită de guvern, începe a se consolida. În anul 1768, guvernul ordonă consiliului orașului să scutiască pe preoții uniți dela suportarea sarcinilor publice și să le dea porțiunea canonică cuvenită: pământ arător de 20 banițe (feldere) și fânaț de 15 care de fân. Consiliul orașului raportează guvernului, la 1779, că biserica unită are 2 preoți: Popa Antonie și Popa Sighiartău, care este și

cantor, și un venit anual de 1050 fl. și anume din chiria caselor 820 fl. și din arânda grădinii 230 fl.

Orașul Târgu-Mureș devine un însemnat centru al bisericii române unite, de unde se poate apăra sau răspândi, cu mulți șorți de izbândă, unirea printre Români din Secuime. Dându-și seamă de acest fapt, episcopii dela Blaj trimit aici pe cei mai distinși preoți români. La începutul anului 1779, este numit preot și protopop Ion Bob (1739—1830), protopopul dela Daia, care a terminat liceul din Cluj, seminarul teologic din Tarnavia și a fost profesor de sintaxă la liceul românesc din Blaj, în locul lui Grigorie Maior, internat în Muncaci.

În Tg.-Mureș, Ion Bob stă numai 3 ani, căci la 21 August, 1782, clerul îl alege, iar împăratul Iosif II. îl întărește ca episcop al Blajului, ocupându-și scaunul episcopesc în anul 1784. Tradiția ne spune că Ion Bob își mesteca mămăliga, când a primit vestea alegerii sale ca episcop.

În timpul cât a funcționat ca protopop al orașului Tg.-Mureș, Ion Bob era în relațiuni de prietenie cu Gheorghe Șincai care scrie, la 1782, istoricului Dănilă Cornides, secretarul contelui Iosif Teleki din Gornești, să-i expedieze, prin prietenul său, Ion Bob, protopop în Tg.-Mureș, catalogul colecțiunii sale de documente, căci are nevoie de niște date, cu cari să-și completeze *Crônica Românilor*.

Dar, deși, în anul 1782, Ion Bob pleacă din mijlocul credincioșilor săi, totuși nu-și uită nici odată de ei și de orașul, în care a trăit 3 ani. În anul 1794, clădește, cu cheltuiala sa, biserica unită de astăzi, iar orașului îi împrumută banii necesari la clădirea localului vechiu al primăriei.

După Ion Bob, urmează ca preot și protopop în Tg.-Mureș Dumitru Caian (1754—1821) care a studiat

1) Arh. oraș. 2477—1779.

În liceul din Cluj, iar seminarul teologic l-a terminat în seminarul Sf. Barbara din Viena. Înzestrat cu cunoștințe frumoase și alese, Caian își păstorește, timp de 2 ani, cu demnitate, credincioșii, plecând, în anul 1784, la Blaj ca administrator al moșiilor episcopești. Mai târziu, ajunge director al tipografiei, protopop al Blajului, profesor de teologie, canonic și prepozit. După plecarea lui Caian, episcopul Bob însărcinează cu păstorirea Românilor uniți din Tg.-Mureș pe Ștefan Anghel din Ighiu, care însă, n'are cultura predecesorilor săi.

Adversarii unirii sunt nepotoliți în propovăduirea credinței ortodoxe printre uniții din capitala Secuimii, cari începură a părăsi unirea. Această defecțiune dela unire pune pe gânduri pe episcopul din Blaj și guvernul ardelean, care se vede nevoit a lua toate măsurile, menite să împiedece zădărnicierea unirii, crezând că cea mai eficace măsură este înființarea unui curs de 6 săptămâni, care să fie încredințat unei persoane destoince. Prin ordinul său din 18 Sept., 1782, guvernul înființează cursul de 6 săptămâni pentru Români din Tg.-Mureș cari părăsiră unirea și însărcinează cu conducerea acestui curs pe Petru Maior, protopopul Gurghiului.

Românii neuniți nu se prea încălziră de ordinul guvernului, prin care îi invită să participe la cursul de 6 săptămâni, declarând că ei consideră ca un mare păcat cercetarea bisericii unite și primirea sf. Taine din mâinile preoților uniți și de aceea mai bine fac, în toate Duminecile și sărbătorile de peste an, drumul pe jos, până la biserica neunită din Cornățel decât să cerceteze biserica unită din oraș.

Cuvântul cald al marelui dascăl, Petru Maior învinge dârzenia neuniților și-i convertește la unire, dar, la 1784, părăsesc iarăși unirea, 12 familii, 46 suflete, cari, cu nici un preț, nu voiau să cerceteze

biserică unită. Atunci guvernul înființează, la anul 1785, un al doilea curs de 6 săptămâni și ordonă consiliului orașului să pună în vedere tuturor Românilor, cari au părăsit unirea să cerceteze cursul cel nou, care va fi ținut de Petru Maior, protopopul Gurghiului.

În urma acestui ordin al guvernului, Petru Maior se prezintă la datorie, dar consiliul orașului, »primind motivele neîntemeiate ale celor ce părăsiră unirea, m'a trimis acasă, fără nici o ispravă.«

Episcopul Ion Bob, încunoștiințat de încăpățănarea Românilor, cu care se opun ordinelor guvernamentale, și de lipsa de energie a consiliului, scrie protopopului Maior ca să-i pună în vedere consiliului să se supună ordinului guvernamental și să constrângă pe credincioșii români la ascultarea cursului înființat și să nu-i facă cheltueli zădarnice și să-i dea prilej de a se plânge la guvern. Consiliul orașului răspunde că pe nedrept este învinuit că ar fi acceptat motivele neîntemeiate ale celor ce au părăsit unirea, căci s'a îngrijit să se execute ordinul guvernamental din 1782. De asemenea, a chemat la primărie, pe toți Români, cari părăsiră unirea, și le-a făcut cunoscut ordinul guvernului din anul 1785, punându-le în vedere să se supună, dar ei au declarat sus și tare că nu voesc să asculte »învățătura cea nouă«, ci rămân mai departe credincioși ai bisericii neunite.

Episcopul din Blaj, pus în curent cu toate străduințele zădarnice ale lui Petru Maior și ordinele severe ale consiliului orașului, intervine din nou la guvern »să binevoiască a lua măsuri mai eficace« pentru convertirea Românilor din Tg.-Mureș. Aceste măsuri însă nu se cunosc. »

1) Arhiva orașului 79—1785.

În anul 1780, pe timpul păstoririi lui Bob, o mare nenorocire ajunge biserica unită. Un incendiu mistue biserica, odăjdiiile și cărțile sfinte, prefăcându-le toate în cenușă. În locul bisericii, distrusă de foc, se ridică cu mare greutate, un paraclis, în care ninge și ploua încât nu se putea ținea slujba dumnezească. Atunci protopopul Ștefan Anghel face, în anul 1785, un memoriu către guvern, arătându-i situația nenorocită a Românilor uniți și cerând bani pentru clădirea bisericii. »În anul 1780 — zice protopopul Anghel — un foc a distrus biserica românească de lemn, împreună cu toate odoarele și cărțile sfinte, rămânând numai masa de aramă a clopotelor topite. Credincioșii au ridicat un paraclis (capelă) pentru săvârșirea slujbei dumnezești, dar acesta fu slab și mic, și, umplându-se de apă și ninsoare pe vreme rea, nu poate fi potrivit pentru ținerea slujbelor sfinte. Poporul unit fiind sărac și lipsit de mijloacele materiale, necesare la clădirea unei biserici, ar fi de dorit ca pentru promovarea credinței catolice, statul să ridice, cu cheltuiala sa, o nouă biserică, făcându-se prin aceasta, o mare bucurie nenorociților credincioși, sau să se dea Românilor una din cele 3 biserici romano-catolice, cum este de pildă a Franciscanilor, care fiind așezată în centrul orașului ar atrage, cu mai multă putere, pe Români.« În urma acestui memoriu, guvernul cere informațiuni dela consiliul orașului, care răspunde următoarele: Biserica Franciscanilor nu se poate da Românilor din următoarele motive: 1. Reședința Franciscanilor, unde este biserica lor, servește și ca școală romano-catolică. 2. În subsolul acestei biserici, sunt o mulțime de morminte ale oamenilor nobili, a'e căror familii se opun. 3. Biserica fiind așezată în piață, în centrul orașului, nu e potrivită ca biserică românească, care trebuie să fie la peri-

ferie, unde locuiesc toți Români. 4. Vechea biserică românească s'a aprins din focul de lumânări și totdeauna ar fi o teamă generală că, așezându-se biserica românească în centrul orașului, aceasta veșnic, ar fi o primejdie pentru casele locuitorilor din oraș. ¹⁾

Episcopul Ion Bob, văzând situația tristă a Românilor din capitala Secuimii, se milostivește spre ei și ridică, cu cheltuila sa, biserica de astăzi.

Arhitectul Ion Topler, cumpărând 20,000 cărămizi dela Fogarași alias Petrișor, se apucă de clădirea bisericii, la 1793, și o termină la 1794. ²⁾

Dărnicia episcopului Bob o vestește inscripția ce se află deasupra ușii bisericii: «In cultum Dei struxit, exornavitque Ioannes Bob, episcopus Fogarasiensis.»

Frământările religioase continuară cu destulă vehemență și către sfârșitul veacului al XVIII-lea, în Scaunul Mureș. Țăranii satelor, divizați în două tabere, uniți și neuniți, se certau asupra averii bisericesti. Atunci, se crezu de cuviință să se numiască un inspector bisericesc care să ancheteze neînțelegerile ivite între Români din Scaunul Mureș și să facă propuneri autorităților civile pentru măsurile ce trebuiesc luate. În anul 1795, aflăm ca «inspector Marusiensis» pe Petru Maior, protopopul Gurghiului, care, deplăsându-se în comuna Lăureni, unde se certau uniții cu neuniții asupra bisericii, face un raport prefectului Scaunului Mureș, propunând ca «fără întârziere, cimitierul din Lăureni să se împartă între uniți și neuniți și, în partea dată uniților, să se ridice o biserică unită, apoi să se facă repartiție atât asupra uniților cât și a neuniților» și din această repartiție să se clădiască biserica unită. ³⁾

1) Arh. oraș. 183—1786.

2) Idem 2684—1798.

3) Arh. jud. Mureș. 101 E—1795.

Biserica clădită de Bob a fost, timp de peste un veac, o puternică cetățuie a naționalității române. Dela altarul său, preoții cucernici dădeau îndemnuri și sprijin puternic credincioșilor în lupta grea ce aveau să o poarte în mijlocul valurilor primejdioase de streini; în acest lăcaș sfânt, un șir nesfârșit de preoți și-au împlinit misiunea de apostoli ai cuvântului dumnezeesc și ai naționalității române: Ștefan Anghel din Ighiu, Popa Tobias, Popa Iovian, prietenul de cruce al cronicarului Gheorhe Șincai, Gheorghe Bob, nepotul episcopului Bob, Ion Man (1825—26), Efrem Petruția (1826—32), Ilie Farago (1833—1854), Iosif Nyulași (1855—1873), Vasile Hossu (1873—1899), Vasile Saltelechi (1899—1900), Iosif Vancea și Iuliu Nistor.

Înființarea episcopiei maghiare greco-catolice

Lupta confesională între Români din Târgu-Mureș a durat aproape un veac. Primejdiile de tot soiul, cari amenințau cu distrugere pe fiii neamului nostru din acest ținut înstreinat, silesc pe cei doi preoți români, ortodox și unit, să-și întindă mână de împăcare și să lupte împreună pentru triumful idealului național al neamului lor. În locul hărțuielilor confesionale, ei încing armele luptei pentru apărarea naționalității române. Furtuna revoluției anului 1848 le aduce o mulțime de nenorociri asupra capului. Amândoi preoții gustă din suferințele refugiului. Preotul ortodox, Partenie Trombitaș e nevoit să-și părăsească copiii și să se refugieze la Sibiu, iar preotul unit se refugiază în alte părți ale țării mai puțin primejdite. Din refugiu, se reîntorc acasă numai după potolirea revoluției, dar, aici, ei găsiră totul devastat și jefuit.

Câteva decenii bisericile românești respirară mai ușurat. Către sfârșitul veacului al XIX-lea, dușmanii neamului văzură că biserica este cea mai puternică cetate de apărare a naționalității române și de aceea încearcă să cucerească și această cătăuie.

Asaltul se dă mai întâiu asupra bisericii unite. Preoții romano-catolici urzesc planul înființării unei episcopii greco-catolice maghiare, la care vor să încopcie o mulțime de parohii românești din părțile Secuimii, cari erau mai amenințate de prăpăd. Ei urzesc, la început, un plan timid, făcând să se străcoare prin comunele românești, cărți bisericești maghiare, scrise pentru Rutenii greco-catolici maghiarizați. Preoții și protopopii români însă stau de veghe. La începutul anului 1884, protopopul Gurghiului, Gavril Ciobotariu, face cunoscut consistoriului mitropolitan din Blaj că la multe biserici din Secuime s'au cumpărat cărți liturgice ungurești. Mitropolitul Ion Vancea, alarmat de primjdie desnaționalizării ce se strecoară în biserică prin introducerea cărților bisericești, scrise în limba maghiară, ia măsurile de apărare.

La 26 Aprilie, 1884 scrie: «Relativ la scripta-ți oficioasă de data 20 Aprilie st. n. a. c. No. 37, în care ne notifici, că unii preoți din Secuime iau cărți liturgice și corale (de cântări) în limba maghiară spre a le folosi în biserică, așa ți-se comite (dispune) ca să provoci pe toți preoții aceia din tractul Ghurghiului, însă fără zgomot și stară în țară, ca să-ți admănuze (predea) acele cărți și apoi să mi-le trimiteti încoace, la olaltă cu numele preoților, cari și le-au procurat din tractul Ghiurghiului, iar ale acelor din alte tracte, cari îți vor fi cunoscuți, să-i numești cu numele, cari sunt aceia.»

Vigilența și măsurile luate de autoritățile bisericești și de preoți zădărnice, acum, tendințele de maghiarizare ale bisericii unite. La 1898, însă, se înființează

o comisiune în Budapesta, care luptă pentru introducerea limbii maghiare în biserica română gr. cat. Mitropolitul Victor Mihaly, printr'un ordin circular, face cunoscute protopopilor din Secuime, intențiile comisiunii din Budapesta. »Se aduce la cunoștință că în Budapesta s'a constituit o comisiune regnicolară cu tendința de a introduce în biserică limba maghiară. Se atrage atențiunea, în mod confidențial, asupra mișcării pornită de susnumita comisiune și după ce suntem informați că se trimit coale, în cari și credincioșii și preoții de-ai noștri să se declare cu subscrierea proprie, că aprobă mișcarea susindicată, comitem (dispunem) Frăției Tale, că cu discrețiunea și prudența cuvenită, să împiedeci ca nimenea dintre credincioșii ori preoții parohiilor gr. cat. din acel district protopopesc să nu subscrie coalele ce li s'ar trimit spre scopul indicat, și acele coale Frăția Ta, unde le-ai putea afla, să le preiei și să le așterni la acest consistor« ¹⁾

Comisiunea din Budapesta exhauriază toate mijloacele pentru realizarea scopului fixat. În anul 1912, intervine pe lângă Scaunul apostolic dela Roma pentru încuviințarea înființării unei episcopii maghiare gr. cat., episcopie care să cuprindă și parohiile românești din Secuime. În fața acestei peimejdii, consistorul din Blaj convoacă la o conferință, în Blaj, pe cei patru protopopi din județele Secuiești, Ciuc, Odorhei, Mureș și Trei Scaune, pe ziua de 17 Februarie, 1912. ²⁾

La această conferință participă și reprezentanții partidului național român, în frunte cu Gheorghe Pop de Băsești și Dr. Iuliu Maniu.

1) Arh. metr. Blaj Nr. 3062—1898,

2) Idem 1030—1912,

Aici, se decide ca cei patru protopopi să facă un protest energic, prin nunțul din Viena, la Sf. Scaun apostolic. Protestul, redactat de părintele protopop Elie Câmpeanu, este următorul: »Protestăm energic în contra acestui atac ilegal atât din punct de vedere bisericesc cât și politic și declarăm că vom denega obediența atât bisericească cât și ascultare civilă față cu conducerea acestui episcopat gr. cat.«

Acest protest deslănțuie ura autorităților ungu-rești asupra protopopilor valahi cari îndrăzniră să protesteze cu atâta energie împotriva machinațiunilor infernale, cari tindeau la distrugerea prin biserică a elementului românesc din Secuime. Adevărații păstori ai turmei credincioase știu să înfrunte cu bărbăție atacurile.

În luna Maiu, 1912, se ține o grandioasă adunare de protestare la Alba-Iulia, iar în luna August, se ține o consfătuire la Reghin, în casele avocatului Dr. Ioan Harșia, la care participară delegații Blajului: Dr. Iuliu Maniu și Ștefan Roșianu, precum și protopopul Giurgelui, Elie Câmpeanu.

Aici, se decide ca să se adune cât de multe proteste dela credincioșii bisericii, amenințați cu maghiarizarea.

Preoții și protopopii, conștienți de mișcarea lor, aleargă prin sate și cătune, adunând subscripții de protestare. Autoritățile prind de veste și iau măsurile de împiedecare și intimidare.

Protopopul Elie Câmpeanu este dat în judecată și lipsit de ajutorul Satului, iar băeții săi, unul student în medicină, altul teolog la Blaj, sunt amenințați cu pierderea bursei.

În această situație critică, dânsul se îndreaptă către canonicul Mitropoliei din Blaj, Ion Micu Moldovanu, care îl mângăie și întărește în luptă, îndem-

nându-l să aibă încrederea în Dzeu, care poartă grijă de neamul nostru. În revolta sa, Moldovănuț, încheie scrisoarea: «Se vede că și bulele papale ca și legile ungurești tind la nimicirea neamului românesc.»

Înființându-se episcopia de Hajdudorog, pentru preoții și protopopii români conștiința începe calvarul suferințelor.

La 24 Oct., 1912, protopopul Târgu-Mureșului, Iuliu Nistor scrie tovarășului său de luptă, Elie Câmpieanu: »Dureros m'a atins comunicatul, din care constat că ai suferit mult. După părerea mea, afacerile cu protestele au trebuit să se facă cu multă precauție. Eu încă am scos doi preoți de calibrul Victorului tău, dar în afacerea din chestiune nu i-am recercat de loc, neavând ab initio, încredere în ei. Eu până acuma, nu am năcaz, nici nu voi avea, că spiritele s'au calmat. Fraților interesați le-am dat sfatul să nu mai agite, văzând indiferentismul celor chemați a se îngriji de soarta noastră în cazul de față. Ar fi bine ca și tu să încerci o apropiere către cei dela administrație, capacitându-i că prin protestele făcute nu s'a intenționat agitație, ci mai mult s'a exprimat dorința de a rămâne cu limba liturgică a poporului în legăturile mamei arhidieceze și aceasta în urma hotărârei conferinței episcopești din 17 Februarie a. c. Se pot prevedea năcazurile cumplete ce ne așteaptă, dacă vom urma sfaturile Românilor cari nu de dragul bisericii noastre, ci din interes și egoism strigă în lumea mare să ne luptăm până la sânge. Pentru neglijența mai marilor noștri întru a ne apăra e că trebuie să cădem noi jertfă.»

La 22 Decembrie, 1912, scrie din nou: «Nimeni nu s'a aflat, nici un om ori o corporațiune, ori neamul nostru ca să ne asigure baremi traiul vieții noastre

și a familiei noastre la caz că vom cădea jertfă, ținând strâns la declarațiunea noastră, (din 17 Februarie, 1912 dela Blaj). Trebuie să ne plecăm și să ne împăcăm cu situația, sperând, sub durata celor trei ani, a se face schimbarea lucrurilor în spre binele nostru. Cine va vedea fericirea și mulțimirea casei mele, ce am pierdut-o prin stările actuale? Soția mea încă dela venirea pe tapet a vlădiciei nouă, a căpătat un morb de nervi; din Iulie începând nu poate dormi, se uscă pe picioare și de 9 săptămâni se află sub grija fetei noastre Miți din Blaj. Bun e Dumnezeu, dacă vom putea face să vină la Oșorheiu și eu cu două fete trebuie să mă necăjesc între streini, fără de soție. O stare mizerabilă e asta, creată mie prin dismembrarea noastră.»¹⁾

În Tg.-Mureș, s'a creiat un vicariat, încredințat unui român renegat Huban. Ca protopop a rămas mai departe Iuliu Nistor, războiul însă i-a pricinuit noi dureri. La intrarea României în acțiune, în 1916, a fost deținut și internat la Șoproon, iar familia sa a rămas pradă mizeriei și necazurilor. După război, nu s'a mai întors în acest centru strein, care i-a pricinuit atâtea necazuri și dureri.

Locul său a fost ocupat, după terminarea războiului, de prietinel său de suferințe, Elie Câmpeanu, întors din refugiul din Moldova, care funcționează și azi.

Biserica neunită

Țăranii români din Scaunul Mureș, lămuriți de cuvântările înflăcărâte ale Popii Tunsu, și îndârjiți de măsurile drastice luate de guvern împotriva acestui

1) Aceste scrisori sunt în posesiunea protop. Elie Câmpeanu.

apostol al ortodoxiei, nu mai puteau suferi ca guvernul țării să le impietieze credința sufletului lor, impunându-le cu forța, o lege nouă, ci începură a se revolta și a reționa. Sate întregi părăsesc unirea, iar în alte comune, se deslănțue o hărțuială dureroasă între aderenții popii unit și ai celui neunit.

În acest timp, desbinându-se și Românii din Tg.-Mureș, biserica românească de aici trece, la 1761, în posesiunea uniților; neuniții, însă, nu renunță ușor la biserică, ci fac jalbe nenumărate la guvern, reclamându-și dreptul asupra lăcașului sfânt, clădit de un comerciant neunit. Plângerile lor rămân fără rezultatul dorit, fiind nevoiți a face, Duminecile și sărbătorile de peste an, o cale de mai mulți Km. până la Cornățel pentru a asculta liturghia în biserica ortodoxă de acolo. Dacă, însă urechea împărătesei Maria Terezia rămânea surdă la jalbele Românilor neuniți, cu atât se arăta mai fericită când primia colecta de bani dela nenorocitul popor »valah«.

Episcopul neunit, Dionisie Novacoviciu, instalându-se în Sibiu, la 1761, adresează o circulară tuturor credincioșilor săi, arătându-le bunătatea împărătesei față de ei, care nu se uită la prostime și greșelile lor cele multe, cei iartă toate cele făcute fără socoteală», dându-le decretul de toleranță și episcop de legea lor. În semn de recunoștiință pentru aceste binefaceri, episcopul își indeamnă credincioșii ca »după starea și puterea fiește cărei familii« să contribue la colecta de bani ce se face pentru împărăteasă. ¹⁾

În anul 1762, guvernul ordonă consiliului orașului să stea într'ajutor preoților și protopopilor neuniți, cari, în urma ordinului circular primit dela episcopul lor, fac o colectă de bani dela credincioșii

1) Bunea o c. pg. 241.

lor, fiind impuși cei mai bogați cu 60 denari, iar cei mai săraci cu 30 denari. ¹⁾

În vara anului 1762, episcopul dionisie Novacovicu face o vizitațiune canonică prin dieceza sa, cu gândul de a liniște spiritele Românilor turburati prin propaganda desfășurată de călugărul Sofronie și Popa Tunsu, încunoștiintând despre aceasta, cu câteva săptămâni mai înainte, satele prin cari avea să treacă. Poporul necăjit alerga la dânsul și se jeluia că n'are preot, biserică sau case parohiale. Pe toți îi mângăia cu cuvintele că mila împărătesei va înlătura toate nemulțumirile. ²⁾ Dionisie Novacovicu ajunge în vizitația sa canonică și la Cornățel, de care parohie se țineau și Români neuniți din Tg.-Mureș.

În această vizitațiune canonică, episcopul și secretarul său incassau taxe mari și multe dela popor și preoți, sub diferite pretexte: hirotonirea preoților, sfințirea bisericilor etc., adunând o sumă destul de însemnată de bani. Incassarea acestei sume de bani alarmează guvernul care, la 1771, ordonă consiliului orașului să facă o anchetă printre Români neuniți din Tg.-Mureș și să stabiliască taxele și darurile ce le-au dat aceștia episcopului lor. Comisia, însărcinată cu ancheta constată: protopopul Moldovan din Cornățel a colectat pentru episcop suma de 15 fl. și 47 cr.; pentru hirotonirea preotului se plătia 72 fl., pentru confirmarea lui 4—6 fl., pentru sfințirea bisericii, credincioșii îi dădeau atâta pânză albă, cu cât se puteau înveli pereții bisericii. Urmasul lui Novacovicu, în două rânduri, a venit la credincioșii săi din Cornățel, dar nici odată nu le luă nimic. ³⁾

1) Arh. oraș. 631 B—1762.

2) Bunea o. c. pg. 243.

3) Arh. oraș. 1506—1771.

Cu prilejul vizitației sale canonice, Dionisie Novacoviciu hirotonește și eliberează certificate de preot următorilor preoți: Nicolae Taxa, protopop în Morești, Popa Vasile și fiul său Popa Irimie din Bandul de Câmpie, Popa Ioan din Ivănești, Popa Ioan din Nasna, Popa Constantin din Veța și Popa Simion din Bolintineni.¹⁾ Alți preoți ortoxi se hirotonesc în Principatele române, găsind, în protopopiatul Morești, în anul 1777, 4 preoți, hirotoniți în Muntenia și Moldova: 1. Popa Ioan din Band, 2. Popa Ilie din Corunca, 3. Popa Ioan din Lăureni și 4. Popa Vornicu din Sângeorge de Pădure.²⁾ Toate străduințele guvernului de a converti pe toți Români din Tg.-Mureș, rămân zădarnice. Nici depărtarea bisericii, nici șicanele de tot soiul, nici vizitațiunile canonice ale episcopilor uniți și nici cursurile de 6 săptămâni, ținute de Petru Maior, nu fură în stare să câștige pe toți Români din Tg.-Mureș pentru biserica unită.

Pentru neuniții din oraș, era o nespusă greutate de a bătători, în fiecare sărbătoare, drumul până la biserica din Cornățel. Ei crezură că a sosit timpul ca să-și clădiască și dânșii o biserică în oraș, unde erau destui credincioși pentru formarea unei parohii ortodoxe, și astfel, la 2 Aprilie, 1793, comerciantul grec romanizat Constantin Hadji Stoian cumpără cu 300 fl., dela Martin Ilyés, în vecinătatea bisericii unite, un teren pentru clădirea bisericii, a casei parohiale și de cantor, apucându-se să clădească, fără autorizație, pe furiș, un paraclis modest.

Luând cunoștință de aceasta, preotul unit Alexandru Tobias intervine prin episcop, la guvern, stăruind ca acesta să dea ordin ca să se dărâme paraclisul început și să se dea locul, bisericii unite care

1) Popa : Documente pg. 61—62.

2) Ibidem pg. 60.

are nevoie de el ca să-l prefacă în cimitir. În acest sens, intervine la guvern și oraș și preotul romano-catolic.

Aceste intervenții stoarseră ordinul guvernului din 28 Iunie, 1793, care, având în vedere cererea episcopului unit care pretindea locul cumpărat de neuniți pentru clădirea bisericii, ordonă consiliului orașului ca să oprească pe neuniți de a-și clădi biserică în oraș, vânzând acest loc uniților care au nevoie de cimitir și cari, în schimb, le vor restitui toți banii, cu care l-au cumpărat.

La acest ordin, consiliul orașului răspunde: «Inainte de a ști ceva despre ridicarea bisericii ortodoxe în oraș, neuniții au înaintat consiliului orașului o cerere, în care se făcea cunoscut că o persoană cu dare de mână și tragere de inimă a cumpărat un loc, dându-l poporului neunit cu menirea de a clădi pe el biserică și casă pentru preot și cantor. Neuniții, dorind a înfăptui aceste lucrări, au cerut dela oraș, lemne de construcție din pădurea orașului, dar acesta le-a denegat nu numai ajutorul de lemne, ci a refuzat și eliberarea autorizației de clădit.

Atunci ei au cerut această autorizație dela guvern. Preotul unit, Alexandru Tobias a înaintat un memoriu, prin care cere ca neuniții să fie opriți dela clădirea bisericii, solicitând acest loc pentru biserica unită, care este dispusă a răscumpăra acest loc, cu aceiaș sumă de bani, cu care l-au cumpărat neuniții; comunicând acest memoriu neuniților, ei au produs un certificat dela curatorul bisericii unite Ion Petrișor Fogarași, care recunoaște că acest loc a fost oferit mai întâi bisericii unite și numai după aceea a fost vândut neuniților. Ascultând amândouă părțile, consiliul constată că contractul a fost încheiat potrivit legilor în vigoare și nu poate fi reziliat.

În ce privește autorizația de clădit, consiliul orașului n'a dat niciodată nici nu va da neuniților

voie de a-și clădi biserică în oraș, fără ordinul forurilor superioare.» ¹⁾

Opreliștea guvernului, stoarsă de preotul unit, și preotul romano-catolic, pune pe gânduri pe neuniți, cari cheltuiseră o sumedenie de bani cu clădirea paraclisului și aleargă, acum, în toate părțile și bat la toate ușile doar vor putea obține dela guvern autorizația de a termina paraclisul început.

Intervin la reprezentații bisericii reformate și la prefectul județului, rugându-l să sprijinească la guvern cauza dreaptă a bisericii ortodoxe: «Înainte de aceasta cu 45 de ani, un comerciant grec cu numele Andrei Grecu, a câștigat aici, în Târgu-Mureș, dela consiliul orașului un loc de biserică, clădind, cu cheltuiala sa, o biserică neunită, pe care însă după moartea sa, uniții au luat-o cu forța dela neuniți, deși acestia erau în număr mai mare.

Deatunci, cam 30 de ani, neuniții umblă la biserică dela sate. Un comerciant grec, Constantin Hadji Stoian voind să-i scape de acest drum, cumpără, cu trei sute floreni, două terenuri, unul pentru biserică, iar celalt pentru casă parohială. Potrivit ordinului guvernului, privitor la exercițiul liber al religiei greco-ortodoxe, am clădit cu cheltuiala noastră, un paraclis pe terenul nostru propriu fără să fim opriți de cineva. Când am ajuns cu clădirea sub coperiș, înainte de a se începe serviciul divin, un preot unit, care avea puțini credincioși, a intervenit, prin episcopul său, la guvern și la această intervenție, guvernul a dispus consiliului orașului ca să interzică continuarea lucrărilor la biserică noastră și celebrarea Sf. liturghii în această biserică. Pe lângă toate demersurile, făcute de credincioși pe lângă guvern, acesta nu și-a revocat ordinul de oprire a lucrărilor,

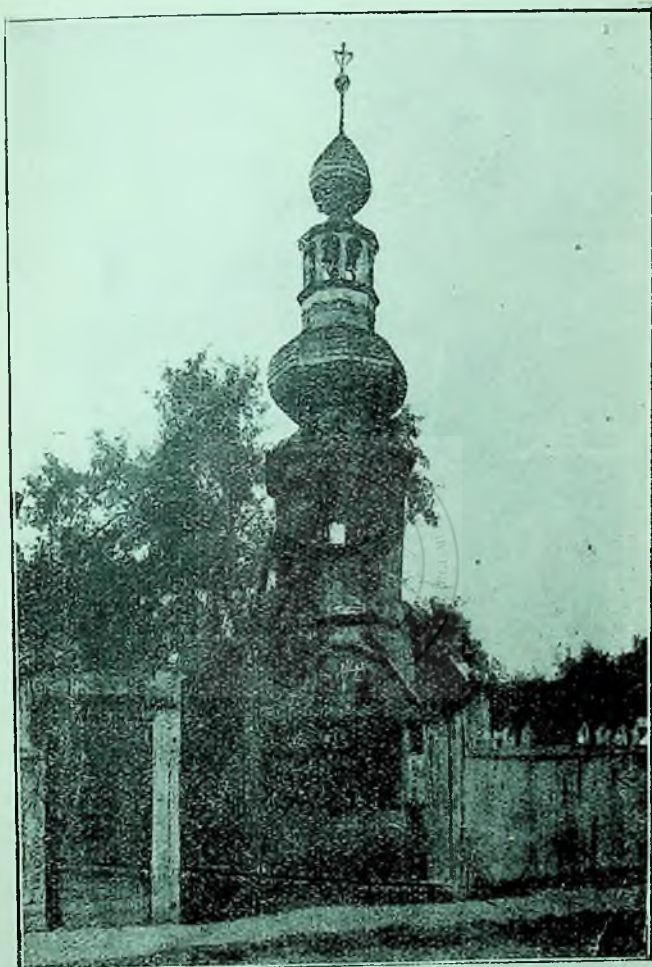
1) Arh. oraș. 127—1793.

ba ne-a și pedepsit pentru că, fără autorizație, am început clădirea bisericii.» Ca inchiere, roagă pe prefect să le exopereze dela curte, unde și-au înaintat petiția, susținută și de episcop, autorizația de-a putea isprăvi clădirea lăcașului dumnezeesc. ¹⁾

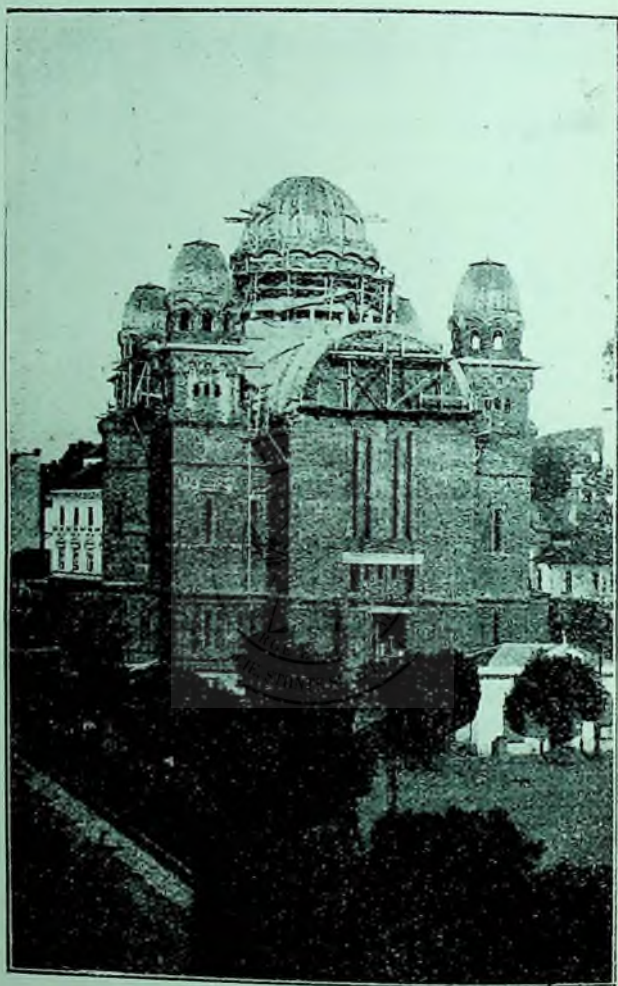
Comerciantul Nicolaie Panoviciu aleargă când la episcopul din Sibiu când la guvernul din Cluj pentru câștigarea dreptului de biserică și nu ține seamă nici de oboseală, nici de frig sau ger, până ce nu obține autorizația cuvenită. După atâtea stăruințe și alergări, în iarna anului 1793, guvernul îngăduie neuniților din capitala Secuimii să-și împlinească cea mai fierbinte dorință a inimii: *ridicarea unui lăcaș de închinare*. La biserică aveau nevoie de preot. Pentru întreținerea preotului, credincioșii neuniți: Constantin Stoian, Nicolaie Panoviciu, Vasile Gligor, Enache Stoian și văduva lui Gheorghe Bardoși s'au obligat că plătesc preotului: 40 fl, în fiecare an, îi dau o vie și pământurile ce le căpătă în arândă, dela oraș, după casă.

Acum credincioșii neuniți asigurând existența preotului se îndreaptă cu o nouă cerere către episcop, rugându-l să le trimită preot și să intervină la guvern ca să aprobe obligația celor 5 credincioși, cari își deschiseră pungile pentru ajutarea bisericii ortodoxe. Guvernul, sesizat de episcopul neunit, cere informațiuni dela consiliul orașului, care, fără întârziere, răspunde: »Fiindcă forurile superioare au îngăduit neuniților de a-și clădi biserică în oraș, consiliul nu se împotrivesc acestei permisiuni, precum nici dorinței credincioșilor de a avea un preot. În ce privește locul oferit de credincioșii bisericii pentru întreținerea preotului, e de observat că acest loc nu formează proprietatea donatorilor, cari îl au dela oraș.

1) Arh. bis. ref 730—1793.

Biserica ortodoxă română.

Catedrala ortodoxă română.

în folosință, deci numai în folosință îl pot da și dâșii, fără să aibă dreptul de a-l dărui pentru tot-dauna bisericii.»¹⁾

Din aceasta rezultă, că biserica neunită de azi se clădește abia către sfârșitul anului 1793, iar în anul următor, se sistematizează postul de preot, pe care îl ocupă Ioan Popovici, protopop și preot în Cornățel, iar fiul său, Ion este cantorul bisericii.

Deodată cu biserica, ia ființă și școala română ortodoxă, numit fiind ca dascăl tânărul comerciant Nicolae Popoviciu, care a făcut câte două călătorii la Brașov, Cluj și Sibiu, în chestia bisericii și a școlii românești. Abia se pune pe lucru acest dascăl înflăcărat și în anul 1795, după un an de apostolat, este nevoit să simtă răutatea omenească, care cearcă să-l încolțească. Cumnatul său, Enache Stoian face un denunț împotriva sa la episcopul din Sibiu, Gherasim Adamoviciu, acuzându-l că »aceasta s'a laudat jupănu Nicolifă Panoviciu că ai vrut Preasfinția Ta să-l pui în fiare pentru părintele protopop Ion zicând »Când am fost la Sibiu, sta hofmaisteru la spate cu fiarele să mă puie pentru părintele Ioan și astăzi încă a zis că este jurat și zice, căci m'a jurat, Aron Budai a luat trei zloți nemțești și pălăria încă era să mi-o ia, dar n'am vrut să i-o dau«. Prin aceste cuvinte necuviincioase, a calomniat — zice denunțatorul — atât pe episcop cât și pe funcționarii săi subalterni, cari iau salariul pe degeaba. Episcopul simțindu-se jicnit de aceste cuvinte ale dascălului din Târgu-Mureș, prin scrisoarea din 23. Februarie, 1795, cere pedepsirea calomniatorului.

Făcându-se anchetă, martorii dovedesc ca neintemeiată acuza împotriva lui Panoviciu, care a alergat în toate părțile și a jertfit mult pentru bise-

1) Arh. oraș. 171—1794.

rică, manifestându-și doar o singură dată revolta, prin cuvinte mai puțin aspre, împotriva autorităților bisericești, cari nu se prea grăbiau să rezolve chestiunea bisericii din Târgu-Mureș. ¹⁾

Adevărul triumfă asupra minciunii. Nicolae Panoviciu merge liniștit pe drumul greu de urcat al apostoliei pentru neamul său obidit.

După doi ani de dăscălie, »cinstiții neguțatori și toată obștea cea veșnică a pravoslavnicilor credincioși din păzita de D-zeu parohie a orașului Mureș Vasarheiu« a primit actul de numire ca preot al învățătorului Nicolae Panoviciu: »După pofta și cererea D-Voastră, pentru lipsa și trebuința de preoți preainaltele locuri milostivește și au voit a Vă mângăia. După care cerere și consistoriumul leagă toate adevărurile după numitul Nicolae Panoviciu, prin care, la trebuincioasele locuri arătându-se așa după preainaltă rânduire, pe cale împărătească la legiuitul arhireu.

Mai susnumitul Nicolae darul sfințeniei preoției dobândind de încă acum la parohia D-Voastră trimițându-l. Vă poftim ca să cuprindeți cu dragoste ca pe păstorul sufletelor, dându-i toată credincioasa cinste și ascultare întru cele duhovnicești, precum și cele trebuincioase de hrana sa, după îngăduința preainaltelor locuri.

Poruncindu-se și numitului preot Nicolae ca să poarte viața sa cu cinste, după legea lui D-zeu și după porunca bisericii. Să fie blând, să fie de treabă, să facă pururea slujba lui D-zeu și a bisericii sale. Să învețe pe credincioși legea și porunca lui D-zeu; să fie ca lumina în sfeșnic; să nu fie bețiv, să nu fie gâlcevitor, să nu fie cu cinste în exces sau scandal; să păzească preainaltele porunci împărătești,

1) Arh. orig. 230—1796.

guvernianicești și ale varmeghiei, precum și ale domnilor locului.

Căruia i-am dat aceasta ca să-i fie de bună credință.

Sibiu, 1 Noemvrie, 1796.«

Nicolae Panoviciu avea un modest salar de preot. Cele 24 familii neunite se obligară să-i plătiască, în fiecare an, câte 24 fl. și 70 cr., dar nici această sumă nu o achitară regulat așa că bietul preot își caută dreptul pe calea justiției, dând în judecată biserica pentru competențele de salar ce-i rămăseră neîncassate. Sentința o aduce consiliul orașului, la 27 Februarie, 1808, obligând biserica să-i achite suma de 221 fl. și 21 cr.

Salarul modest și plătit neregulat, puțin timp, ținu pe Nicolae Panoviciu legat de parohia orașului Tg.-Mureș, mutându-se, la 1804, ca preot în Alba-Iulia, iar, la 1810, îl găsim ca protopop în Brașov.

Locul său îl ocupă Vasile Pantea, preotul din Sângeorge de Pădure, o minte luminată și un suflet de adevărat păstor, care știu să-și împliniască, cu mult tact și pricepere, misiunea de preot.

În vremurile turburi ale revoluției din anul 1848, funcționează ca preot și protopop în Tg.-Mureș, Partene Trombitaș, un român înflăcărat, scăpat ca prin minune cu viața din ghiarele Ungurilor infuriați, cari dădură năvală asupra locuinții sale, distrugând și jefuind tot ce găsiră prin casă. Lăsându-și acasă, în grija unei femei bătrâne, pe cei trei copilași ai săi, dânsul se refugiază din oraș și se reîntoarce abia după terminarea revoluției, când află toată averea sa, vândută prin licitație publică.

După Partene Trombitaș, urmează Măneguțiu, care ajungând în conflict cu consistorul din Sibiu, rămâne puțin timp aici, iar acestuia îi urmează Ștefan Rusu, actualul protopop, care, în timpul războiului

mondial, a gustat pâinea amară a surghiunului, fiind internat în Nordul Ungariei, unde rămâne până la sfârșitul războiului (1916—1918).

Prin unirea politică din 1918, se schimbă și situația bisericii românești din Târgu-Mureș. Descătușată din lanțurile grele ale opresiunii seculare, ea simte deschizându-se zorile unei vieți noi.

Biserica românească unită se rupe de episcopia maghiară de Hajdudorog, iar vicarul Huban, călăul conștiinței românești, este nevoit să părăsească pământul țării românești și să se așeze în Ungaria. După un surghiun de 6 ani, limba românească iarăși își recapătă dreptul său în biserica unită.

O mulțime de funcționari, comercianți și industriași dau năvală la oraș și prin aceasta biserica românească încă ia un deosebit avânt. În scurtă vreme, credincioșii atât cei neuniți cât și cei uniți se apucară să-și clădiască, în centrul orașului, câte o catedrală frumoasă.

În anul 1925, se înființează parohia a doua ortodoxă și unită, numindu-se și câte un preot. La parohia ortodoxă, este ales și numit Ion Maloș, care, în scurtă vreme, este ales protopop al Reghinului, iar locul său îl ocupă Ion Runcan; la parohia unită, este numit Ion Dredețian, preotul din Socolul de Câmpie.

Bisericile minoritare

1. *Biserica romano-catolică.* Listele de zăciuală ale papii din anii 1333—1335 pomenesc de preotul »Romanus de Novoforo Siculorum«, care, în trei ani consecutivi, plătește o însemnată zăciuală papii. În secolul al XIII-lea, deci, majoritatea locuitorilor din oraș, Maghiarii și Sașii, sunt supuși Papii dela Roma, mărturisind credința *romano-catolică*.

Biserica romano-catolică ia un puternic avânt de înflorire, prin aşezarea în oraş a călugărilor; Dominicani, Minoriti şi Franciscani, precum şi prin deschiderea unei mănăstiri de maice.

Măreaţa biserică reformată din cetate, care dominează toată partea de jos a oraşului, clădită la începutul sec. XIV-lea, era proprietatea bisericii rom. catolice, fiind în mâinile călugărilor Dominicani până la anul 1440, când trece pe şase ani (1440—1446) în posesiunea Minorităilor, apoi a Franciscanilor. Afară de această biserică, catolicii mai aveau alte 3 biserici în Str. Ştefan Cel Mare, Sft. Gheorghe şi în Sâncraiu de Mureş.

Prin lăţirea reformaţiunii în Ardeal, biserica rom. catolică primeşte o lovitură de moarte. La 6 Aug. 1556, toate bisericile şi instituţiile catolice din oraş trec în mâinile reformaţilor, amuţind, un veac şi jumătate, serviciul latin în bisericile din capitala Secuimii.

Secolul al XVIII-lea aduce o nouă înviorare pentru catolicii din Ardeal, prin aşezarea lezuiţilor în centrele mai importante. Iezuitul Ştefan Endes vine la Tg.-Mureş, în 27 Sept., 1702, şi se aşează în casa, donată de nobilul român renegat, Simion Boer de Berivoi şi, găsind aici câţiva bătrâni catolici, începe o puternică propagandă pentru convertirea locuitorilor la catholicism.

Ajutat de Curtea din Viena, ordinul Iezuiţilor, instalat în locuinţa de piatră, plebania de azi, câştigă o mulţime de aderenţi nu numai între Unguri, ci chiar şi între Românii din oraş şi judeţ.

Unul din Iezuiţii de aici, Iosif Balogh ajunge să fie chiar şi teolog pe lângă episcopul Blajului, Inocenţiu Micu Clain.

Abia sunt aşezaţi de câteva decenii, şi Iezuiţii încep, la 1740, a clădi biserica din piaţă cu 2 turnuri

care se termină la 1750 și se consacră de episcopul din Alba Iulia la 1756.

După alungarea Iezuiților din Ardeal, biserica și locuințele din apropierea bisericii rom. catolice ajung în posesiunea bisericii rom. catolice. Mănăstirea călugărilor Franciscani din Piața Regele Ferdinand, s'a clădit la 1745—1747, iar biserica lor în 1802. Această mănăstire și biserică a fost în cetate, dar comandantul cetății le ocupă cu forța și din materialul clădirilor dărâmate, se ridică biserica în piață.

La începutul sec. XVIII-, se așează în oraș și ordul Minorităților cari își ridică biserica din Str. Regele Carol I.

2. *Biserica reformată.* Curentul reformațiunii prinde un puternic teren printre Ungurii din oraș și județ. La 6 Aug., 1556, toate instituțiile catolice ajung în posesiunea reformaților, cari păstrează până în ziua de azi, biserica din cetate.

Majoritatea locuitorilor sunt reformați și astăzi.

3. *Biserica unitară.* Credința unitară încă s'a răspândit în cercurile largi ale populației, în secolul al XVIII, când aproape jumătate din populația orașului îmbrățișează unitarianismul, ținând adunări bisericesti impopulate la 1566, 1567 și 1571, dar pe la începutul sec. XVII, numărul unitarilor, trecuți la reformați, scade binișor.

Ei n'au avut biserică până în anul 1929, când s'a clădit o biserică frumoasă în Str. Ștefan Cel Mare, ci serviciul religios îl făceau într'o modestă casă de rugăciuni.

4. *Biserica luterană.* Printre locuitorii orașului prinde rădăcini, în secolul al XVII-lea, și religia luterană, clădindu-și biserica din Piața Reg. Ferdinand, la 1829.

5. *Biserica izraelită.* Abia, la începutul sec. XIX, începură a se așeza Evreii în Tg.-Mureș, în-

mulțind neconținut populația orașului. În curs de un secol, întrecură, la 1918, prin număr, toate minoritățile din oraș. Biserica lor se deschide, în anul 1830, într'o casă simplă, din care, la 1860, trece în sinagoga veche din Str. Grigorescu, clădită pe un teren, cumpărat dela Dănilă Szöcs, cu suma de 3500 fl., iar, în localul bisericii vechi, se mută școala izraelită.

Către sfârșitul veac. XIX., se ridică sinagoga măreață din Str. Grigorescu, iar, înainte cu câțiva ani, se clădește o nouă sinagogă.

În cursul războiului mondial și după terminarea războiului, se scurg în oraș o mulțime de Evrei din Galiția, închiriindu-și mai multe case de rugăciuni.

În oraș, a prins rădăcini, mai ales, printre populația săracă *pocăiismul*, care are o mulțime de aderenți și case de rugăciuni.

Datoria preoților din oraș este să lupte cu toată puterea împotriva curentelor primejdioase, cari, din zi în zi, prind teren tot mai mult printre locuitorii orașului.

ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

Învățământul primar

Încă în secolul al XVI-lea, Ungurii și Sașii, împințați de curentul binefăcător al reformațiunii își ridică mai multe școli în comunele din județul Mureș. Numărul acestor școli sporește pe fiecare zi ce trece.

Românii din județul Mureș fiind în contact zilnic cu Ungurii și Sașii, înțeleg repede rostul mare al școlilor.

Simțul lor politic le șoptește să se înarmeze cu cele mai moderne arme de luptă, potrivite spiritului vremii, căci numai așa se vor putea menține și purta o luptă cu sorți siguri de izbândă împotriva popoarelor conlocuitoare, cari dădură asalt asupra cetățuilor ce le apărau individualitatea etnică.

Acest simț politic îndeamnă pe Români să-și deschidă, la orașe și sate, templele modeste ale culturii, școlile.

În clădirile dărăpănate, cu ferestrele sparte și pereții înegriți de fum, se aprinde, an de an, câte un opaiț modest al culturii, care răspândește o palidă lumină în întunecimea satelor.

Învățătorii simplii, îmbrăcați în straie țărănești, cu fețele brăzdate de suferințe, alimentează cu focul inimii lor curate, flacăra acestor opaițe. Furtunile tuturor mizeriilor cearcă să le stângă, dar spiritul de jertfă al învățătorilor, preoților și frunțașilor dela sate, le alimentează neconținut.

În vechiul Scaun al Mureșului (jud. Mureș), școala românească ia ființă abia prin secolul al XVIII-lea,

Probabil că și mai înainte vor fi existat școli românești pe lângă mănăstirile de călugări din județ (Deda, Sânmărtinul de Câmpie, Răciu, etc.) pentru instruirea cântăreșilor de biserică sau chiar pentru pregătirea preoților, dar lipsa documentelor istorice n'a înlăturat încă vălul uitării de pe trecutul lor.

Iezuții din Tg.-Mureș, așezați aici la 1702, propovăduitorii cei mai călduroși ai catolicismului printre Români, cearcă să-i câștige pe aceștia pentru biserica Romei, prin acordarea favorurilor materiale și prin școli. Ei intervin la guvern să le dea preoților uniți favorurile promise, iar, la episcopii români să înființeze cursuri de 6 săptămâni. În cele mai importante centre românești, se înființează cursuri de 6 săptămâni, la cari propun preoții uniți mai distinși, cari tălmăcesc credincioșilor învățăturile credinței catolice. Aceste cursuri formează temelia școlii românești din județ.

Glasul documentelor istorice, descoperite până acuma în arhiva județului ne spune că școli românești sistematice, provăzute cu puteri didactice, se înființează numai după 1750.

Până atunci, copiii de preoți și nobili români, doritori de cultură, cercetează școlile ungurești dela sate și cele din Tg.-Mureș. În anul școlar 1702—1703, o mulțime de elevi români cercetează școala Iezuțiilor din Tg.-Mureș.

După anul 1750, școlile românești, se sporesc neconținut. Cele dintâi școli, despre cari fac amintire documentele ce ne stau la îndemână se ridică în Oaia, Ernei Mari și Tg.-Mureș.

Ordinul guvernului din 24 Aprilie, 1768, pune în vedere autorităților administrative să oblige pe învățătorii români uniți și neuniți din Tg.-Mureș ca să înștruiască pe băieți și fete în cetit, scris și aritmetică.

La această dată, există în Tg.-Mureș școala unită, cea neunită se deschide numai la 1794.

Peste 10 ani, în 1788, se face conscrierea preoților și învățătorilor uniți și neuniți din Scaunul Mureșului, obligați a plăti tribut de războiu: preoții neuniți 2 floreni, învățătorii un floren; preoții uniți 4 fl. și învățătorii 2 fl. Această conscriere ne arată că în Scaunul Mureșului, la 1778, funcționează peste 30 de școli românești :

Școli neunite;

Nr. C.	Comuna	Numele preoților	Numele învățătorilor	Plasa
1.	Sâncrai— Nasna	Ion Popovici	S. Popovici	B a n d
2.	Pănet		Vasile Pantea	
3.	Band	Gh. Popovici	Gh. Maier	
4.	Berghia	Chir. Pavel	Ion Suciuc	
5.	Sântioana		Dascălu	
6.	Șăușa	Gligor Pop	Ion Pop	
7.	Morești	Vasile Tecsa	Teodor Tecșa	
8.	Bolintineni	Teodor Pop		Gălești
9.	Cristurul de Mureș	Simion Suciuc		
10.	Medeșfalău		Chirilă Boer	
11.	Lăureni	Toma Bandi	Crăciun Pop	C ă l u ș e r
12.	Șard	I. Popovici	Gh. Andrei	
13.	Moșin	I. Popovici	Ion Boer	
14.	Corunca	Vasile Popa		
15.	Ivănești	Ion Popa		
16.	Sângheorghe	Spirid. Popa	Gavrila Popa	

Școli unite:

Nr. C.	Comuna	Numele preoților	Numele învățătorilor	Plasa
1.	Sâncrai— Nasna	Ilie Popa	D. Moldovan	Band
2.	Cueșd		Vasile Popa	
3.	Mădăraș	Luca Popa Dumitru Popa	Ion Rațiu	
4.	Țiptelnic	Nic. Popa		
5.	Band	Lupu Popa	Onu Popa	
6.	Oroi	Teodor Popa	Dum. Popa	
7.	Săbed	P. Ernean	Iacob Popa	Șamșud
8.	Herghelia	Dum. Popa	Lad. Conțiu	
9.	Șamșud	Ion Popa	Vasile Popa	
10.	Culpiu		Ion Deac	
11.	Ceuășiu	Dum. Graur	Teodor Dicu	
12.	Porumbeni	Petru Popa	Ion Popa	
13.	Săbad	Savu Popa	Ion Popa	
14.	Bărdești	Sandu Popa	Arsen. Pintilie	
15.	Sântana	Sandu Popa	Ion Popa	
16.	Bozed	Ilisie Popa		
17.	Păsăreni	Vas. Popa		Gălești
18.	Crăciunești	Mihai Popa		
19.	Nirașteu	Simion Popa	Dum. Deac	
20.	Erneii Mari	Iacob Popa	Nic. Popa	Călușer
21.	Ogari	Irimie Popa	Ion Popa	
22.	Ivănești	Mihai Popa		
23.	Sângeorzi	Achim Popa		
24.	Troița	Ion Popa		Abud
25.	Oaia	Dum. Popa	Ioan Ciatloș	
26.	Andrașfalău	Simion Pânză	P. Moldovan	Seu'ia

La 20 August, 1778, se face o nouă conscriere a preoților și învățătorilor români, precum și a veniturilor ce le au, în plasa Band și Șamșudul de Câmpie.

Acest document important aruncă o lumină vie asupra veniturilor modeste, pe cari le au cei dintâi dascăli români, venituri cari nu sunt suficiente ca să-i țină neconținut legați de catedră, ci sunt nevoiți să munciască alături de țărani pentru a-și asigura traiul de toate zilele.

Iată această statistică, în traducere românească :

1. *Pânel*: Se află un preot și un învățător unit, învățătorul primește 10 mierțe de grâu și 8 zile de lucru, pământ și loc de casă n'are.

2. *Band*: 3 preoți neuniți, un preot și un învățător unit. Preotul și dascălul unit, neavând credincioși uniți, n'are nici un venit. Învățătorul locuiește în localul școlii, care este de 21 st. lung și 18 st. lat; are 2 locuri de 20 mierțe.

3. *Oroi*: 3 preoți și un învățător, care nu are locuință în natură.

4. *Culpiu*: Un preot și un învățător unit. Leafa învățătorului: 1300 kgr. grâu, 80 dinari, 6 zile de lucru și un teren de 28 st. lung și 13 st. lat, apoi un loc de 8 mierțe.

5. *Morești*: Este un protopop ortodox și 2 învățători, care locuiesc pe un teren comun de 33 stânjeni de lung și 15 de lat. Preotul primește 40 mierțe de bucate și 2 fl., apoi uzufructul unui pământ de 5 mierțe și un fânaș de 2 care de fân.

6. *Ivănești*: Preot ortodox și învățător. Terenul de casă al preotului este de 21 st. lung și 15 de lat, iar al învățătorului de 16 st. lung și 9 st. de lat, leafa preotului: 22 mierțe de bucate și 5 fl., a învățătorului: 22 mierțe de bucate și 3 fl.

7. *Sâncrai*: Învățător unit, al cărui teren de

locuit este de 42 st. lung și 8 lat, leafa: 30 mierțe de bucate și 3 fl.

8. *Sântana*: are un preot și învățător unit. Terenul de locuit al preotului 46 st. lung și 20 lat, al învățătorului: 21 st. lung și 10 lat; leafa preotului: 20 mierțe de bucate și 1 fl., a învățătorului: 10 mierțe și 1 fl. Au și pământ arător de 6 mierțe și 2 păduri.

9. *Porumbeni*: preot și învățător unit. Terenul de locuit al preotului: 30 st. lung și 12 st. lat, a învățătorului: 24 st. lungi și 6 st. lat, leafa preotului: 36 măsuri de bucate și 3 fl., a învățătorului: 17 măsuri de bucate. Au și pământ arător de 7 măsuri, fânaț de 2 care fân și pădure.

10. *Voiniceni*: 2 preoți și 2 învățători uniți. Terenul de locuit al preoților: 30 st. lung și 26 st. lat, al învățătorilor: 24 st. lung și 20 st. lat; leafa preoților: 3 fl., a învățătorilor: 17 măsuri. Preoții și învățătorii folosesc un pământ de 7 mierțe și un fânaț de 5 care de fân.

11. *Bărdești*: preot și învățător unit. Terenul de locuit al preotului: 26 st. lung și 18 st. lat, al învățătorului: 18 st. lung și 4 st. lat; leafa preotului: 35 măsuri de bucate și 36 denari, a învățătorului: 12 măsuri de bucate. Preotul mai folosește un pământ de 27 măsuri.

12. *Hârțău*: preot și învățător unit, cari locuesc împreună pe un teren de 36 st. lung și 20 st. lat; leafa lor: 16 măsuri bucate și 6 fl.

13. *Herghelia*: preot și învățător unit. Terenul de locuit al preotului: 33 st. lung și 21 st. lat, al învățătorului: 27 st. lung și 21 st. lat. Leafa preotului și a învățătorului: 24 mierțe bucate, apoi amândoi folosesc un pământ de 2 măsuri și un fânaț de 2 care de fân.

14. *Șamsudul de Câmpie*: preot și învățător

unit. Terenul de locuit al preotului: 28 st. lung și 20 st. lat, al învățătorului: 46 st. lung și 26 st. lat, leafa preotului și a învățătorului: 83 măsurile bucate și 4 fl. ¹⁾

Un avânt deosebit de puternic ia școala românească unită între anii 1782—1794, pe timpul, când în fruntea învățământului era marele dascăl Gheorghe Șincai. Nemuritorul cronicar, numit fiind director al școlilor naționale unite din Ardeal, nu stă numai în birou ca să dea ordine și să primească informații, ci el însuși pleacă în lungul și largul țării, se convinge, la fața locului, de situația nenorocită a învățământului românesc și exhaustiază toate mijloacele ce-i stăteau la îndemână pentru înființarea de școli pe seama fiilor de iobagi români.

În timp de 12 ani, 1782—1794, cât ocupă postul de director, o durată de timp mică pentru misiune atât de mare, Șincai înființează 300 școli românești. Născut și crescut în județul Mureș, se îngrijii mai ales de școli bune, în Scaunul Mureșului, dar mai cu seamă, în comunele amenințate de pe valea Niraajului, unde amuțesc tot mai mult accentele duioase ale limbii românești.

Șincai se îngrijește să înzestreze școlile înființate cu puteri didactice potrivite, recrutate dintre cantorii de biserică, preoți și alți cărturari ai satelor, cărora li se eliberează un certificat despre cunoștințele și viața lor morală. Acest certificat îl eliberează autoritățile administrative la propunerea preotului.

Cu ocazia inspecțiilor, Șincai constată că mulți învățători s'au refugiat între zidurile scunde ale școlii numai ca să se scape de sarcinile grele de iobag, dar nu-și împlinesc datoria de dascăl. În anul

1) P. pa: Doc. pg. 67.

1790, Șincai face un raport guvernului și-l roagă să ia măsuri aspre împotriva tuturor învățătorilor români, cari își neglijează datoria de slujitori ai culturii.

Cu ducerea la îndeplinire a celor cuprinse în raportul directorului școlilor naționale din Blaj, guvernul însărcinează pe prefectul din Scaunul Mureșului, care convoacă consiliul Scaunului și, la 11 Martie, 1790, hotărăște : «Gheorghe Șincai, directorul școlilor românești, raportează că și în județul nostru sunt unii învățători cari numai pentru aceea au primit funcția aceasta ca să scape de sarcinile publice, dar nu instruzionează tinerimea.

Din acest motiv să se conscrie acești învățători și să fie sub supravegherea noastră pentru a corespunde îndatoririlor luate, iar cei ce își neglijează datoria, îndată, să fie supuși la suportarea sarcinilor publice.»

Potrivit cu această hotărâre, se face conscrierea învățătorilor suspecti, cari trebuie supravegheați mai de aproape.

T A B L O U L

școlilor gr. catolice, înființate în comitatul Târnavelor

Numele comunelor unde s'au înființat școli	Numele și pronumele învățătorului	Ziua și anul în cari li s'au dat patente sau certif.
Adămuș	Ion Pop.	9 Dec. 1787.
Andrașfalău	Petru Toma	29 Dec. 1787.
Bodogaia	Filip Moldovean	29 Dec. 1787.
Bord	Gheorghe Pop	1 Ian. 1788.
Ebeșfalău	Ion Alamori	2 Ian. 1788.
Agrișteu	Ion Sevestrean	22 Dec. 1789.
Erneul Mare	Petru Suciu	7 Nov. 1789.
Budiu	Iosif Bernați	29 Dec. 1787.
Valea Lungă	Ion Aron	29 Dec. 1787.
Iclodul Mic	Basiliu Barna	23 Ian. 1788.
Lăscud	Teodor Pop	

Numele comunelor unde s'au înființat școli	Numele și pronumele învățătorului	Ziua și anul în cari li s'au eliberat certificate
Lodroman	Ion Frâncu	19 Dec. 1789.
Mădărașul de C.	T. Moldovan	18 Dec. 1787.
	Ion Rațiu	23 Mart. 1787.
Medeșfalău	Aron Pop	23 Dec. 1787.
	Chir. Neagoie	
Micăsasa	Mich. Renei	29 Dec. 1787.
Nirașteu	Dumitru Pop	29 Dec. 1787.
Pânade	Vasile Cipariu	24 Oct. 1789.
Iernut	Ion Șeulean	1 Ian. 1787.
Șamșudul de C.	Ion Dubleu	1 Mart. 1789.
	Bas. Pop	1 Mart. 1789.
Șeulia	Teodor Pop	30 Dec. 1787.
Șaroșul Magh.	Gheorghe Pop	15 Dec. 1787.
Șomfalău	Alex. Pop	1 Apr. 1788.
Spini	Simion Costea	2 Ian. 1788.
Sâncel	Popa Pintilie	1 Ian. 1788.
Valea Sasului	Gheorge Rațiu	18 Dec. 1787.
Sângeorzul de Mureș	Andrei Bardoș	22 Dec. 1789.
Velț	Ion Borboș	15 Dec. 1787.

Învățătorii navând manuale didactice, Șincai umple și acest gol, scriind gramatica și aritmetica pentru școlile primare. În chipul acesta, școala înaintază cu pași repezi, răspândind cultură printre țărani români.

În anul 1794, dușmanii personali ai lui Șincai, cuprinși de invidie și răutate pentru cununa neveștejită de lauri ce încununează din an în an tot mai frumos fruntea nemuritorului cronicar și dascăl, se unesc cu subprefectul din Aiud și, silindu-l să urce calvarul tuturor suferințelor, îl despoaie de funcția de director și-l fac să prindă în mână bățul pribegiei. Prin plecarea lui Șincai, școala românească pierde pe cel mai harnic și mai lumînat îndrumător.

Norocul însă nu ne-a părăsit definitiv. Rămâne, la Reghinul Săsesc, prietenul și tovarășul de luptă al lui Șincai: Petru Maior. În calitatea de protopop dela 1784—1809, lucrează neconținut pentru ridicarea celor de jos, fiind sfătuitorul luminat al celor rămași în umbră. »Prin toate satele a rânduit și a întezit feciorii și fetele mici și mari să meargă la diacul bisericii a învăța cele creștinești; și părinților le-a poruncit ca să facă pe fiii săi, cele ce au învățat, să le procetească, acasă, în toate zilele. Mergea Petru Maior prin sate, unde, adunând pruncii făcea examen... Vara umbla pe câmpuri, prin păduri, unde știa că sunt adunați pruncii a paște vitele și văzându-i îi striga la dânsul, cari cunoscându-l îndată alergau toți acolo și el îi întreba cele ce au învățat și din nou îi mai învăța și lumina« zice Petru Maior în răspunsul, pe care l-a dat — nu sub numele său — împotriva dușmanilor, caril îl atăcaseră.

Șincai și Maior înființează și organizează mai multe școli unite în județ.

Aături de școala unită, se organizează și școala neunită. Cărturarii ortodoxi, geloși de progresul școlii unite, se pun pe lucru și injghebează temelia școlii românești neunite din județul Mureș.

Stâlpii cei mai puternici ai școlii neunite sunt 2 dascăli, cari, prin muncă statornică, își câștigă cunoștințe frumoase și se avântă până la înalta demnitate de protopop. Acești 2 învățători sunt: Vasile Pantea, învățător, la 1778, în Pânet și Nicolae Panovici, învățător, la 1794, în Tg.-Mureș. După 2 ani de dascălie, Nicolae Panovicu ajunge preot în Tg.-Mureș și Alba-Iulia și moare ca protopop în Brașov; Vasile Pantea ajunge preot și protopop în Tg.-Mureș și, aici, la începutul secolului al XIX-lea, desfășoară o frumoasă activitate bisericească și școlară.

La înființarea și organizarea școlilor române neunite pe teritoriul județului, cărturarii români sunt ajutați și de autoritățile administrative, cărora guvernul, prin ordinul său din 24 Dec. 1821, le pune în vedere următoarele:

1. Se vor lua măsurile convenite ca în comunele unde este preot și cântăreț, locuința cantorului să servească și ca local de școală, iar cantorul să instrueze copiii, primind pentru această muncă câte o baniță de grâu, dela fiecare familie care are copii de școală. În localitățile, unde cantorul nu răzbește să instrueze toți copiii, se va angaja un învățător, căruia părinții îi vor da câte 100 Kgr. de grâu pe an. Comuna este obligată a se îngriji de lemnele și lumina, de care are nevoie școala.

Cantorii și învățătorii neuniți sunt scutiți de serviciul militar, impozite și alte sarcini publice, bucurându-se de aceleași drepturi ca și învățătorii celorlalte religii recepte.

Preotul comunei va lua, sub îngrijirea sa, și școala, având datoria a determina cu vorbe frumoase, pe părinți, ca să-și trimită copiii la școală, precum și a denunța autorităților, pe părinții cari nu vor să-și învețe copiii nici științele morale, nici cele religioase.

Autoritățile administrative vor pedepsi pe astfel de părinți cu închisoare sau pedepse corporale.

2. La instruirea copiilor, se recer cunoștințe și calități morale și de aceea preoții se vor îngriji ca comunele să-și aleagă numai cantori și învățători, înzestrați cu cunoștințele și calitățile, de cari are nevoie un învățător.

3. Având în vedere că, în multe locuri, părinții, cari nu-și trimit copiii la școală, sunt amenințați cu zălogire, se ordonă ca să se curme sistemul de zălogire și să fie stătuți părinții a-și trimite copiii

la școală și a nu-i trimite, primăvara și vara, cu vitele, ci să-și angajeze comuna câte un păstor potrivit.

4. În raport cu cunoștințele câștigate, ortodoxii știutori de carte vor fi primiți în funcțiile publice ale statului.

5. Având în vedere că preoții exercită o mare influență asupra învățământului, se vor lua măsuri ca toți candidații la preoție să cerceteze seminariile episcopoești, iar cei aleși în comunele sărace, lipsite de casă parohială și pământ, să fie înstăriți de acasă ca să nu lupte cu greutățile materiale.

Autoritățile administrative cearcă să pună în aplicare ordinul guvernului, deplasându-se în toate comunele românești și făcând cercetări privitoare la locul de școală, învățătorii potriviți și cheltuelile de întreținere ale școlii și ale învățătorilor. Ei, însă, întâmpină greutăți uriașe. Și înainte de toate lipsa de bani. Pentru ridicarea de școli în toate comunele românești, este trebuință arzătoare de bani, dar statul nu le pune la dispoziție, iar poporul român, alcătuit în majoritatea covârșitoare din iobagi, este sărac, lipit pământului. Toate eforturile autorităților administrative și ale preoților se sfarmă de lipsa de bani, dar, în multe comune, este biruită această piedică și se ridică școli românești, înzestrate cu modeste forțe didactice.

Iobagii români, însă, nu ușor se familiarizează cu gândul de a-și trimite copiii la școală, ci îi întrebuințează la păzirea vitelor, oilor și la munca câmpului și astfel școlile de curând înființate rămân fără de elevi.

Moise Fulea, directorul școlilor ortodoxe din Ardeal, pus în curent că fiii iobagilor români nu prea cercetează școlile, intervine la prefectura județului Mureș prin adresa sa din 27 Nov. 1827 : «Din rapoartele

și tablourile privitoare la învățământ, trimise de învățătorii acestui directorat, am constatat că o mare parte a tinerimii române nu cercetează școlile nici în locurile unde sunt și de aceea am stăruit pe lângă proto-popi și, prin aceștia, pe lângă preoți ca să lămuriască pe credincioșii lor asupra influenței binefăcătoare, pe care o are instrucțiunea creștină asupra vieții copiilor și să-i înduplece ca să cerceteze școlile.

Cum, însă, prin mijloace blânde s'au zădărnicit străduințele mele, Vă rog să luați măsuri. ca băeții de amândouă sexele să fie trimiși regulat la școală, iar școlile să fie provăzute cu materialul didactic necesar și învățătorii să-și primească leafa la timp.» Prin străduința directorului neunit, Moise Fulea, școlile ortodoxe încep a se înjgheba în județ: Band, Acățari, Sângeorge de Pădure. etc., dar cele mai multe sunt numai cu numele școlii, căci, fără învățători, material didactic și elevi, nu se poate face școală. Totuși s'a înregistrat un rezultat practic, căci fiii iobagilor, instruiți în cântări bisericești și lumești, începură a simți fiorii dragostei de biserică, limbă și neam.

Sitauția nenorocită a învățământului din județ ne-o prezintă conscrierea făcută în plasa Band, în anul 1839, pe care o reproducem în traducere românească :

1. *Tiptelnic* : uniții n'au nici școală, nici învățători și, în urmare, nici un copil nu umblă la școală. Copii de școală : 15 băeți și 11 fete. Abia acum, își aleg învățător pe Gheorghe Mureșan ; pânăce comuna va clădi școală potrivită, preotul oferă casele sale ca local de școală ; băeții începură a umbla la școală, la noul învățător.

2. *Șăușa*. Uniții n'au nici școală, nici învățător. Până acum, nici un copil n'a umblat la școală.

3. *Morești* Neuniții au școală și învățător. 17 băeți cercetează școala, ordonându-se și celorlalți să o cerceteze.

4. *Sântoana*. Uniții n'au școală și învățător. Sunt numai 10 copii de școală, pentru cari comuna nu poate întreține o școală.

5. *Nasna și Micești*. Neuniții n'au școală, învățătorul propune în casa sa proprie, la școala umblă 15 băeți.

6. *Pânet*. Uniții sunt puțini, săraci și n'au școală.

7. *Hărțău*. Școala e în casa preotului ; 13 băeți și 8 fete cercetează școala.

8. *Oroi*. Uniții au un învățător, iar școala se clădește acum. Cercetează școala : 22 de băeți și 12 fete.

9. *Mădărașul de Câmpie*. Uniții n'au școală, învățătorul propune în casa sa. Cercetează școala 25 de băeți.

10. *Bandul de Câmpie*. Uniții n'au școală, dar au învățător, care are 6 elevi. Biserica este foarte săracă. Neuniții au învățător, dar n'au școală. Învățătorul ține școala în casa sa ; cercetează școala 18 copii.

11. *Cornățel și Sâncrai*. Neuniții au școală și învățător care are 20 elevi.

12. *Berghia*. Neuniții n'au școală, ci numai învățător, care are 12 elevi.

În anul 1843, școala românească din plasa Șincai, se prezintă precum urmează :

1. *Șincai*. Nu este încă școală.

2. *Lechincioara*. Nu este școală, copiii umblă la preotul unit din Săbed.

3. *Bozed* Este școală și învățătorul propune în limba română.

4. *Săbed*. Biserica unitară are o școală bună cu un învățător distins. Băeții români cercetează școala ungurească și s'au maghiarizat atât de mult încât nu mai știu vorbi românește.

5. *Herghelia*. Nu este școală, dar este învățător, care nu propune,

6. *Culpiu*. Copiii români cercetează școala maghiară.

7. *Porumbeni*. Copiii umblă la locuința învățătorului, care ține școală cu ei.

8. *Săbad*. Este școală și învățător foarte cult, care ține școala în locuința sa.

9. *Bârdești*. Este învățător, care propune românește în școală.

10. *Remetea și Podeni*. Copiii umblă la școală în Cornățel.

11. *Sântana*. Preotul ține școală cu copiii.

În raportul său, prin care înaintează prefecturii județului conscrierea școlilor, primpretorele plășii Șincăi arată cauzele, cari împiedecă înființarea școlilor: incultura și imoralitatea.

Imoralitatea este pricinuită de cârciumele cele multe, care se află în fiecare colibă țărănească și de sezători, unde feciorii duc băuturi, chefuesc toată noaptea, se bat și se omoară. Propune, deci, ca să se închidă toate cârciumile și să se lase, în fiecare comună, numai câte o cârciumă, din venitul căreia s'ar putea susține școala.

Pe valea Nirajului, nu numai că nu se ridică școli noi, dar și cele vechi sunt nevoite să-și închidă porțile, iar copiii cercetează școlile ungurești: Budiul Mic, Păsăreni etc.

Autoritățile administrative iau măsuri ca să se predea în școlile românești și limba maghiară, dar Românii se împotrivesc; »Aici, umblă la școală 30 copii și învățătorul a declarat că, pe lângă limba română, a voit să introducă în școală și limba maghiară, dar părinții l-au oprit» scrie la 19 Februarie, 1843, preotul Vasile Viciu din Nirășteu. În unele comune, preoții și chiar protopopii se învoesc ca să se pro-

pună în școlile românești și limba maghiară cu condiția ca statul să dea ajutorul necesar susținerii școlilor.

»Promit că voi face tot ce-mi stă în putință ca, în toate școlile ce se înființează, copiii să învețe a ceti și scrie ungurește, dar pentru realizarea acestui scop, este necesar ca și D-V. să sprijiniți susținerea învățătorilor« scrie protopopul ortodox din Tg.-Mureș, Partenie Trombitaș.

În epoca absolutismului, 1850—1876, se ridică o mulțime de școli primare, cu forțe didactice bine pregătite la școlile normale din Ardeal, dar dela 1876, se închid neconținut porțile școlilor românești, iar elevii români frecventează școlile maghiare de stat, întinzându-se din an în an tot mai mult curentul de maghiarizare printre Românii din județ.

Tabloul școlilor române între 1876—1919., alcătuit de revizorul școlar al județului Mureș, Ieronim Puia:

No. cor.	Anul	No. Locuitorilor din județ	Caracterul școlilor				Limba de propunere a școlilor			
			Stat	Confesionale și parțiculare	Comunale	Total	Maghiare	Germane	Române	Total
1	1877	166253	—	259	13	272	158	8	106	272
2	1880	165627	6	253	8	267	158	6	103	267
3	1890	—	7	250	7	264	166	6	92	264
4	1895	177860	7	244	7	258	168	6	84	258
5	1900	195682	23	230	4	257	168	6	83	257
6	1910	219589	32	229	1	262	174	5	82	262
7	1914	„	43	215	1	256	177	5	74	256
8	1918	„	46	198	—	244	183	5	68	244

În curs de 41 ani, școala românească înregistrează mari pierderi materiale și morale. Numărul

școlilor scade cu 34 % iar cele cari rămân, în urma legii lui Aponyi din 1907, nu mai pot fi temple atât de pronunțate ale culturii și spiritului național ca cele vechi.

Învățătorii, spionați din toate părțile și amenințați cu pierderea salariilor, nu mai pot învăța pe elevi isprăvile glorioase ale strămoșilor »Romani« și izbucnirea revoltei lui Horea și Iancu, nici nu pros-lăvesc eroismul lor, prin cântecele naționale: »Astăzi cu bucurie« . . . »Vine Iancu dela munte« . . . , pe cari cântece le cântau elevii cu ochii scăldați în lacrimi.

Atmosfera caldă de odinioară, care trezea dragostea de limbă, lege și neam, se transformă, în școală, într'o atmosferă glacială. Elevii sunt nevoiți să descifreze slovele scrise într'o limbă streină, să întoneze imnuri ungurești: Isten áld meg, . . . și să vadă pe pereți porturi streine de neamul lor.

Noua școală românească, cu puține escepții, toarnă încet și pe neobservate în sufletele școlarilor otrava distrugătoare a maghiarizării. Chiar și pentru astfel de școli cu atmosferă de ghiață, statul ungar nu era dispus să jertfească bani, îndemnându-i, pe toate căile, pe țărani români să-și trimită copiii în școlile maghiare de stat.

Tabloul de mai jos ne prezintă suma de bani ce o cheltuia statul ungar cu întreținerea școlilor ungurești și a celor românești din județul Mureș în anul 1917—1918:

No. c.	Numărul locuitorilor		Școlile			Invățători		Cheltuelile învățăm.	
	Unguri	Rom.	Stat	Confes. magh.	Confes. române	Unguri	Români	Unguresc	Românesc
1	134166	71909	46	134	68	334	68	1.779.085 cor.	284.530 cor.

După fiecare locuitor ungar, statul maghiar cheltuia 13 coroane cu întreținerea școlilor maghiare, pe când cu a celor românești numai 3 coroane.

Această sumă se micșorează și mai mult, dacă luăm în considerare că, la facerea statisticei din 1910, mulți români au fost socotiți unguri.

În cursul războiului (1914—18), în multe comune, stagnează învățământul din lipsa de învățători, mobilizați și duși pe front. Unii preoți, conștienți de rostul învățământului, se fac apostolii sloviei românești și țin, fără nici o leafă, cursuri în școală.

Întrarea României în acțiune (1916) stârnete ura nepotolită a guvernului ungar împotriva elementului românesc și votează în camera din Budapesta, o mulțime de legi, menite să distrugă individualitatea etnică a neamului nostru. Prin legea »zonei culturale« care trimite în comunele județelor de graniță pe cei mai destoinici învățători, cari aveau să fie pionierii cei mai puternici ai maghiarizării Românilor, se cearcă strangularea învățământului românesc din județele mărginașe cu România veche. Timp de un an (1917—18), nu putu însă să-și producă această lege efectele nefaste. Școala românească mai vegetează încă, svârcolindu-se în chinurile agoniei.

În orașul Tg.-Mureș, școala românească ia ființă în jumătatea a II.-a a sec. XVIII-lea, când găsim două școli românești: una unită și alta neunită. La începutul sec. următor, XIX-lea, școala neunită dispăre și rămâne numai cea unită, care are de luptat cu o mulțime de greutăți.

Guvernul unguresc cearcă neconținut să alunge slova și graiul românesc din capitala Secuimii și de aceea dă năvală asupra școlii românești. Români puțini de aici, însă, nu ușor își jertfesc școala, ci înfruntă toate greutățile și cearcă să țină aprinsă flacăra

slovii românești în acest colț înstreinat, dar, la 1912, și școala unită este nevoită să-și închidă porțile, iar elevii săi trec la școlile maghiare de stat din oraș.

Prin înființarea episcopiei de Hajdudorog, la 1913, se alungă din biserica unită, limba română și astfel credincioșii acestei biserici sunt târați tot mai mult în vâltoarea primejdioasă a maghiarizării, care înregistrează, în fiecare an, numeroase victime.

Unirea din 1918 pune o puternică stavilă curentului cutropitor al maghiarizării și din ruinele învechite și părăsite, prin priceperea și munca satornică a revizorului școlar, I. Puia, se reface școala primară română din oraș și județ, continuându-și menirea măreață: trezirea și alimentarea conștiinței naționale atrofiate, precum și luminarea masselor din cuprinsul județului.

Pe făgașul sănătos, tras cu atâtă trudă, școala românească progresează cu pași repezi.

Glasul cifrelor ne lămurește evoluția școlii românești din județ, după unire:

No. crt.	Anul școlar	Caracterul școlilor									
		stat.	gr. ort.	gr. cat.	rom. cat.	ref.	unit.	ev. lut.	izraelit.	part.	Total
1	1918/19	46	26	48	27	94	10	4	2	2	259
2	1919/20	32	24	43	29	114	12	4	2	1	261
3	1929/24	151	—	—	28	105	13	5	2	2	306
4	1930/31	215	—	—	27	106	13	11	2	—	374

No. c.	Anul școlar	Limba de propunere			
		rom.	magh.	germ.	T. tal
1	1918/19	74	181	4	259
2	1919/20	96	162	4	262
3	1920/24	151	149	4	304
4	1940/31	215	148	11	374

In curs de abia 12 ani, școala românească face progrese uimitoare. La 1918, găsim în județ 86 școli cu 86 învățători, pe când, azi, avem 215 școli de stat cu 417 învățători, cari în marea majoritate, sunt apostolii neadormiți ai culturii și conștiinții naționale, cercând să recâștige elementele pierdute de vitregia vremilor trecute.

Situația școlii primare de stat în capitala județului Mureș, Tg.-Mureș, se prezintă în chipul următor :

Nr. crt.	Anul șco'ar	Nrul. învățătorilor	Numărul elevi'or		Total	Observări
			Români	Streini		
1	1914/15	25	85	1521	1606	
2	1921/22	39	528	1744	2272	
3	1930/31	55	657	1845	2502	

Invățământul secundar

Din cele mai vechi timpuri, Românii, cari voiesc să-și înscrie copiii la școlile secundare, îi trimit mai întâi, câteva clase măcar, la școlile primare din »oraș«. Plugarii și intelectualii români din județele apropiate de Tg.-Mureș își înscriu copiii la școlile maghiare de aici, unde în deosebi, la școala primară rom. cat. găsim, începând din 1702, numeroși elevi români, cari au de luptat cu o mulțime de greutăți. Sufletul lor care se delectase ani de zile în doinele duioase și basmele fermecătoare dela țară cu greu se poate împăca cu descifrarea scrierilor latinești și ungurești. Dar mulți din ei muncesc zi și noapte și înfruntă toate greutățile și umilirile, la cari sunt supuși.

Viața elevilor români dela începutul sec. XIX, la școala călugărilor de aici, ne-o prezintă Isaia

Moldovan în memoriile sale: »În acest an (1828), toamna, în 11 Nov., căci atunci se începea învățământul, m'au dat și pe mine la școală, la Vașarheiu. În cvartir, eram, în acest an și următorul, la Ciriac Pal, ciobotar, care avea o casă modestă, acoperită cu paie în Str. Poklos, azi Francisc Deac. Am intrat în cl. I primară, la Franciscani (barați), călugări cu reverendă, cu o glugă pe spate, încinși cu un șinor alb, gros cu trei noduri. Am făcut progres; pela Crăciun știam ceti și scrie binișor și vorbiam ungurește fluent.

Profesorul nostru avea mai multe steluțe, acățate de niște petele (panglici), pe cari le da celor diligenți. Am purtat și eu multe de acestea și numai atunci o pierdea oare care, dacă un altul, cu un censor lângă sine, îl provocă cu cuvintele: Veni pro stella și punând-i o declinație, nu o știa să o rezolve. Censorul judeca rivalului »stella«.

În cl. I., declinam ba și conjugam tot latinește, că aceasta era limba, în care se învățau studiile... Era mare emulație. Și ca mai curând să înveți I. latină, nu era iertat a vorbi ungurește sau românește, iar spre a nu vorbi aceste limbi era »signum«. Un profesor avea pe o tablă de scândură depins (desemnat) un măgar, altul o oală cu cenușă, acestea se dau unuia care s'a scăpat de a vorbit ungurește sau românește. Și ca să scape de »signum« umbra tiptil, unde vedea că se joacă conșcolarii lui de-a lopta (mingea) sau alt joc și când auzia pe vre-o unul pronunțând un cuvânt unguresc sau românesc, striga: »signum habe« și scăpându-se de signum, celalalt își continua el meseria ca să nu fie pedepsit căci îi era dictată oare care pedeapsă. Pe atunci erau în norme (clasele primare), feciori bătrâni cu mustață că se prindeau la cătane cu funia și care era la școală, era scutit (de armată.)

Părinții ne aduceau cu desăgii: pâine, brânză, slănină, caș, ouă, făină de cucuruz și grâu, fasole, curechiu etc. Găzdoaiele, unde eram, ne mai fierbeau și ba, apoi ne mai făceau noi că năcazul te învață. Pe atunci nu era vorba de cost, ba pot zice că nu era în tot Vașarheiul un hotel (restaurant) de Doamne ajută. Apoi cum ar fi putut oamenii iobagi să răsbiască să-și poarte copiii la școală altfel.»

După terminarea celor 3 clase primare, o parte din elevi treceau la liceul din Blaj, iar cei mai mulți se înscriu la liceul rom. cat. și reformat din Tg.-Mureș. Profesorii șoviniști nu privesc cu ochi părințești pe »valahi,« ci adeseori își bat joc de ei: »În timpul acesta (1832—33), ne persecutau tare pe noi, Români. Cine știe ce fantomă și-au năzărit Ungurii: că nu știu unde pe Câmpie, în bisericile românești, au aflat arme și că Români vor să se ră scoale și alte bazaconii. Ascuțiau mereu la săbii și se gătiau. Apoi noi eram: Horea, Cloșca și Vancui. Noi nu știam nimic despre revoluția lui Horea, dar nici de originea noastră n'aveam cunoștința, din istoria care ni-se propunea, nu cunoașteam decât batjocură. Când au venit Ungurii — ni se spunea — au aflat oameni Valahi, numiți »vilis conditionis homines«. Încă mă mir că ne mai numiau și oameni. Cu astfel de batjocură, până atâta ajunsese, de la unii le era rușine de părinții lor, mulți nici nu mai vorbeau românește; Vasarheiul, atunci, avea mulți români și încă buni Români.

În toamna acestui an, (1833) am intrat în retorică cu profesorul Cristofor Keresztes, armean, de naștere din Gherla, om cu sucă rea, furios, batjocoritor până la urâciune. »Vancui, olah Horea, Cloșca, diabolica tua curcubita, sūket Kutu Horaja« acestea erau epitetele cu cari ne onora pe noi, Români. Când se înfuria toată clasa o bătea. Firește că pe-

tulanța studenților (elevilor) încă era invențioasă. Pentru a năcăji pe infuriatul profesor, lua oare care o peană (peniță), o crepa, o punea sub cismă, începea a o călca, atunci prof. Keresztes sărea în sus ca mușcat de șarpe și striga: «Ki czinczoktatja azt a pennát» (Cine scărțâie penița) apoi, din scaunul, de unde i-se pareă că i-a venit sunetul, începând din cap, pe toți îi bătea.»

Elevii români dela școlile ungurești cercetează, în dumineci și sărbători, bisericile românești; postesc toate posturile «Noi, în sărbători, Crăciun și Paști, mergeam la biserică, la Români; postiam posturile, deoarece nu ne-ar fi adus altceva decât mâncări de post. La Crăciun, nu mâncam cu dulce până nu ne făcea molițvă; la Paști, mergeam la Inviere pela 2 ore după miezul nopții, apoi luând paști, veniam acasă și mâncam cu dulce.»

Numărul elevilor cari cercetează liceele ungurești din localitate este destul de mare. Elevii ortodocși se înscriu, mai ales, la liceul reformat, iar cei gr. catolici la cel rom. cat.

Liceul reformat

Cel dintâi liceu, care ia ființă în Tg.-Mureș, este liceul reformat.

Reformațiunea cucerește repede teren în capitala Secuimii și alungă de aici preoții catolici, iar pe credincioșii lor îi convertește la legea nouă. În locul instituțiilor religioase și culturale catolice, se ridică cele reformate. Staturile ardelene se îngrijesc, în anul 1556, ca, în locul mănăstirilor și școlilor catolice distruse, să se ridică altele noi, potrivite spiritului vremii, și, în dieta dela Cluj, cer dela regina Izabela ca din mănăstirile dela Cluj și Tg.-Mureș să se ri-

dice câte o școală. Regina împlinește cerea staturilor și cedează mănăstirile cerute ca local de școală, luând ființă, la 1575, școala reformată din Tg.-Mureș și Cluj, pentru susținerea cărora principele Ion Sigismund aprobă suma de 250 fl., Sigismund Bathory o subvenție de 150 fl, Gavril Bethlen 200 fl, iar Gheorghe Rakoczi 49 vedre de vin pentru întreținerea elevilor dela școala din Tg.-Mureș. Cel mai mare ajutor îl dă școlii din Tg.-Mureș, Ion Bethlen, care îi donează 2000 fl.

Această școală numită »particula«, sprijinită din toate părțile, își avea localul în Str. Sf. Nicolae, (Str. Ștefan Cel Mare), de unde s'a mutat în cetate.

Școala din Tg.-Mureș ia un deosebit avânt de dezvoltare la începutul sec. XVIII. Sofia Báthory alungă, la 1672, pe elevii reformați dela școala din Sárospatak și o parte din ei vin în Ardeal: Alba-Iulia, apoi în Cricău (jud. Alba) și de aici, în anul 1716, pornesc cu profesorii și drapelele vechi la Tg.-Mureș, unde sosesc la 2 Decembrie. Cetățenii orașului îi primesc cu brațele deschise și îi găzduiesc la locuințele lor, iar școala se instalează în locuința cetățeanului Gheorghe Borbély.

În anul 1718, la ordinul regelui Carol III, școala veche ce era în Tg.-Mureș și care se numea »particula«, se contopește cu liceul așezat aici, primind numirea de colegiu, care adăpostia: școala primară, liceul și internatul. Școala veche, »particula« avea 4 clase: I. Rudimenta, II. Etymologia, III. Syntactica și Poetica, IV. Rhetorica, Logica și Teologia, iar prin contopire se ridică la 8 clase: I. Prima classis, în care se propuniau declinările și conjugările, II. Secunda classis conjugistarum, III. Tertia classis grammatistarum, IV. Quarta classis Syntaxistarum, V. Quinta classis Rhetorica et Oratoria, VI. Sexta classis Poetica, VII. Septima classis

Graeca și VIII. Optima classis Logica. La începutul secolului al XIX, colegiul are clasele: I. Classis hungarica, II. Elementaria classis, III. Classis grammatica, IV. Classis Sintactica. V. Classis rhetorica, VI. Classis poetica, VII. Classis logica și VIII. Classis philologica.

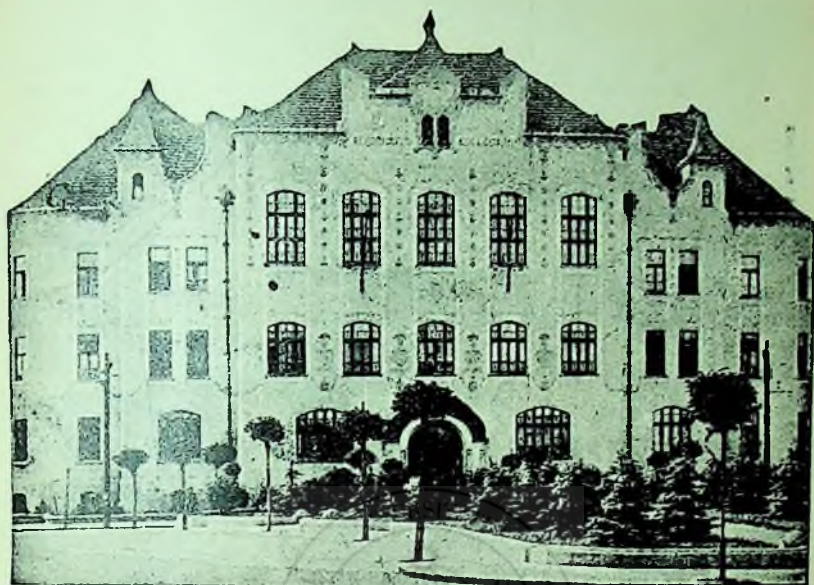
Colegiul reformat are o mulțime de profesori distinși, cari își fac studiile la universitățile cele mai renumite din Apus. Nu e mirare, deci, că un liceu înzestrat cu puteri didactice atât de bine pregătite atrage o mulțime de elevi român, din județ și județele învecinate.

Cei mai distinși elevi români ai liceului reformat din Tg.-Mureș, sunt Petru Maior și Gh. Șincal, cari își fac studiile, aici, în anul 1766.

Gheorghe Șincal

Născut în Șamșudul de Câmpie din Scaunul Mureș, Șincal face școala primară la școala maghiară din Săbed, iar studiile secundare le începe la liceul reformat din Tg.-Mureș, unde îl aflăm la 1766. Din timpul de elev al liceului reformat, Șincal își aduce cu drag aminte de profesorul său Alex. Tóth Kovásznai (1730—1782), filosof, orator și poet. care a scris și tipărit mai multe lucrări. Toată viața, Șincal rămâne strâns legat de orașul Tg.-Mureș, unde și-a petrecut o parte din anii copilăriei sale. Când își cerceta părinții și frații, din Șamșud adeseori se abătea și pe la Tg.-Mureș, lucrând în arhivele și bibliotecile de aici și luând contact cu oamenii mai de seamă ai orașului.

După moartea părinților săi, Șincal este însărcinat cu administrarea averii familiare din Șamșud și Țiptelnic și, acum, este nevoit să facă mai adeseori drumul până în comuna sa natală ca să supravegheze

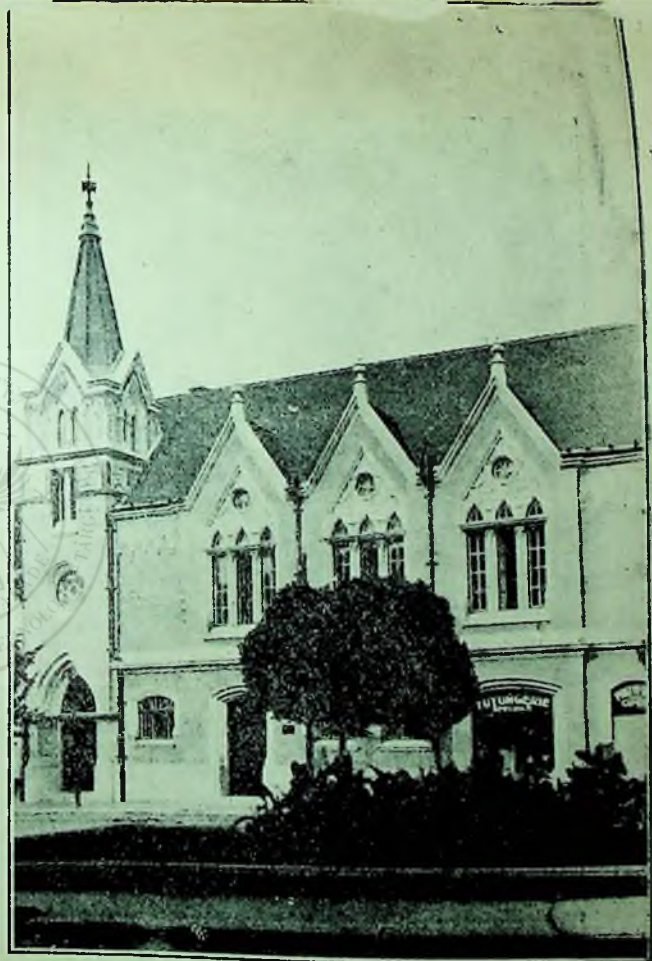
Liceul reformat.

Liceul romano-catolică.

Biserica reformată.

Biserica unitară.

lucrările gospodăriei. În anul 1790, însă, arândează averea familiară și familiile de zileri. administratorului moșiei contelui Mihail Veer, Ion Szathmáry, pe un termen de 5 ani, cu 200 fl. anual, încheind următorul contract:

1. În acest an, semănătura o va face Șincai, iar, la expirarea contractului, arândașul Ion Szathmáry.

2. Pământul dinspre »Patul dulce« (édes ágy) îl va semăna, în acest an, Ion Szathmáry, iar, la expirarea contractului, Șincai.

3. Toate fânațele le cosește, în anul acesta, arândașul, afară de fânațul ce se află lângă lacul lui Veer, pe care și-l rezervă în acest an, arândașul, iar, la expirarea contractului, îl va cosi arândașul.

4. Arândașul nu are dreptul să spargă fânațele.

5. Clădirile se vor prețui, la predare, și arândașul este obligat a le preda în starea, în care le-a primit; eventualele stricăciuni ce se vor face, în timpul arândării, le va repara sau plăti arândașul. Clădiri noi nu se vor putea face pe teren.

6. În anul acesta, Șincai va culege viile și apoi le va prețui și preda arândașului, care are dreptul să le amelioreze în timp de 5 ani, iar Șincai este dator a-i restitui cheltuelile avute cu ameliorarea viilor; la expirarea contractului, arândașul va culege viile.

7. Pentru averea arândată, arândașul este dator a plăti pe an, suma de 200 fl., ce se va achita în 2 rate.

8. Gheorghe Șincai ca reprezentant al fraților săi este dator să apere pe arândaș împotriva tuturor piedecilor legale și ilegale.

9. Șincai are dreptul să-și țină până la Crăciun, servitorii în case și porcii în cotețe.

10. Coșarele și hambarele ce se vor da arândașului, se vor preda în stare bună; Șincai își rezervă

dreptul de a-și păstra lucrurile închise în 2 camere și hambare, bucatele în hambare și coșare, iar paiele în șură până ce se va căra recolta nouă.

11. În cazul când, seceta sau ghiața ar distruge semănăturile sau focul ar nimici clădirile, fără să fie vinovat arândașul, paguba va cădea în sarcina proprietarului.

12. Aceste condițiuni sunt obligatorii pentru ambele părți. Predarea moșiei se va face în zilele de 9 Sept. și 12 Oct. 1790, urmând ca arândașul să predea moșia peste 5 ani.

Arândașul, însă, nu-și achită arânda regulat și astfel Șincai se vede nevoit, la 26 Sept. 1795, a se prezenta la prefectura județului Mureș și a-l soma ca să-i plătiască suma de 300 floreni, arânda pe 1 $\frac{1}{2}$ ani.

La această somație, Ion Szathmáry răspunde, în 8 Nov. 1795, că nu-i datorează proprietarului Șincai decât suma de 8,94 fl, pe care este gata a i-o preda oricând. Șincai, care iese din închisoarea din Aiud, la 22 Iunie, 1795, lipsit de isvor de câștig și plin de datorii, nu ușor renunță la cei 300 fl. și, la 21 Aprilie, 1796, îl dă în judecată pe Ion Szathmári, pentru suma de 432,22 fl. Acuzatul refuză să plătiască suma cerută, invocând motivele următoare: a fost scos din arândă cu $\frac{1}{2}$ an înainte de expirarea contractului, de Grigorie, fratele cel mai mic al cronicarului, care se căsătorește în anul 1795 și se așează în Șamșud; seceta din 1794 a distrus semănăturile și paguba cade în sarcina proprietarului; a acoperit șura; a plătit dările pentru moșie, timp de 5 ani etc.

Nu cunoaștem sentința în acest proces, dar se pare că Șincai îl pierde. Bietul Șincai secătuit de bani, prin procesele purtate cu adversarii săi și cu eliberarea sa din închisoarea din Aiud, recurge la ultimul mijloc de a-și câștiga banii necesari pentru

susținerea traiului: își vinde țăranilor, mobilele rămase dela părinții săi la Șamșud.

Într'acestea, moare Ion Șincal, căpitan în Reg. II. de graniță, fratele cronicarului, care își testează toată averea cronicarului Șincal și celor 2 nepoți ai săi, rămași orfani după fratele său, Pantilimon. La 29 Oct., 1796, Șincal cere dela guvern ca toată averea rămasă dela fratele său Ion, atât partea ce i-se cuvine dânsului cât și celor doi nepoți ai săi, să se trimită pe adresa sa, întrucât dânsul este tutorul celor doi orfani, pe cari i-a purtat la școală.

Comandantul Reg. II. de grănițeri îi achită lui Șincal partea ce i-se cuvine dânsului, iar, privitor la partea celor 2 orfani, cere relațiuni dela guvern, care are să ia măsurile convenite că unde să se păstreze și cui să se dea banii orfanilor. Guvernul cere relațiuni, privitoare la Șincal, dela prefectul județului, căruia îi ordonă să pretindă dela Șincal, socoțile despre administrarea moșiei familiare. Relațiunile prefectului, fiind puțin favorabile lui Șincal, guvernul, cu ordinul său din 13 Ian., 1799, face cunoscut prefectului că, potrivit adresei sale din 30 Dec., 1798, din care rezultă că Gheorghe Șincal duce o viață nereglată și petrece în societatea unor persoane suspecte, nu-l consideră potrivit ca tutor al orfanilor lui Pantilimon și delegă ca tutor al acestora, pe Andrei Șincal din județul Solnoc Dobăcă, care este îndreptățit a ridica moștenirea celor 2 orfani, rămasă dela unchiul lor, Ion.

Potrivit ordinului guvernului, Șincal își prezintă socoțile despre administrarea moșiei familiare, din cari rezultă că a încasat 1987 fl. și 88 cr. și a cheltuit 2280 fl. 31 cr. După ieșirea din închisoarea din Aiud (22 Iunie, 1795) Șincal își petrece, mai mult, timpul în Râciul de Câmpie la cele 2 surori ale sale, măritate cu mobilia Teodor Graur și Ion Caliani. De

aici; adeseori vine la Tg.-Mureș și cercetează documentele și cărțile faimoasei biblioteci Teleki.

În ziua de 2 Dec., 1795, Șincai însoțit de cei doi cumnați ai săi: Teodor Graur și Ion Caliani, vine la Tg.-Mureș și-și iau, peste noapte, o cameră la cârciuma ecleziei reformate din Str. Sâncraului (Str. Călărași), pe care o ținea în arândă Ludovic Phennixdorf. Peste noapte, Șincai este jefuit de 16 galbeni.

În ziua următoare, Șincai dă în judecată pe Martin Lucaciu și soția cârciumarului, cari au jucat, toată noaptea cărți, și despre cari presupune că l-au jefuit. În acest proces, sunt ascultați ca martori: Teodor Graur, 41 ani; Ion Caliani, 42 ani; Mihail Bartha, 43 ani; Paul Mișca, 21 ani și Iosif Szabó, 41 ani. Din declarațiunile martorilor rezultă că Șincai, în ziua de 1 sau 2 Dec., 1795, a fost în Râciul de Câmpie, sat vecin cu Șamșudul, locul nașterii sale, la cumnatul său, Teodor Graur, unde își numără, pe masă, cei 85 galbeni și, de aici, în ziua de 1 sau 2 Dec., pleacă cu trăsura la Tg.-Mureș și peste noapte, doarme la Ludovic Phennixdorf și dimineăta, trezindu-se vede că-i lipsește din pungă, 16 galbeni. Atunci întrebă pe armeanul Martin Lucaciu și pe cârciumăreasă, cari, toate noaptea, au jucat cărți împreună că nu i-au luat cumva din giumă, banii din pungă; armeanul și cârciumăreasa simțindu-se jigniți pentru această bănuială, închid ușa porții și cheamă la fața locului, pe judecătorul orașului. Sosind judecătorul îl încarcă pe Șincai cu o mulțime de ocări și-l acuză că voește să reintroducă iarăși, în Ardeal, lumea lui Horea.

Procesul durează aproape doi ani. Mai sunt ascultați ca martori: Ion Fogarași Petrișor, comerciant, care recunoaște că Teodor Graur ține în căsătorie pe sora lui Șincai; Nicolae Pannovicu, preot ortodox și Grigorie Iovian, preot unit. Primul declară.

că protopopul din Reghin (Petru Maior), care trăiește în relații de prietenie cu Șincai, ar putea da lămuriri dacă Șincai este cumnat cu Teodor Graur și Ion Caliani; al doilea spune că Șincai, adeseori, a fost la locuința sa parohială și știe, cu siguranță, că este înrudit cu Teodor Graur. Declarațiile lui Graur și Caliani, atât de favorabile lui Șincai, sunt declarate nule pe motivul că aceștia sunt înrudiți cu reclamantul și astfel Șincai, în lipsa de dovezi, pierde procesul.

Pe bițetul Șincai, scăpat numai cu sufletul în oase din închisoarea din Aiud, sdruncinat sufletește și materialicește, îl ajunge o desiluzie după alta. Părăsit și neînțeles de conaționali săi contemporani, prinde în mână bățul pribegiei și aleargă prin țară, culegând documente pentru cronică sa și, în urmă, se așează la familia Vaș din Nordul Ungariei, fără să se mai abată vre-odată prin orașul copilăriei sale.

Petru Maior

Biografiile susțin că Petru Maior s'a născut cam în anul 1755, în Căpușul de Câmpie, din o familie nobilă de Diciosânmartin. Documentele ce s'au descoperit în arhiva orașului, însă, răstoarnă această aserțiune.

În anul 1758, preotul orașului Tg.-Mureș și protopopul Mureșului, Gheorghe Maior al Georginii, se deplasează în Bărdești și face conscrierea averii bisericești de acolo. Protopopul Gheorghe Maior, tatăl lui Petru Maior, rămâne în Tg.-Mureș până la sfârșitul anului 1762, când se mută la Căpușul de Câmpie ca protopop al Iclandului Mare. Petru Maior, care s'a născut înainte de 1762, nu s'a putut, deci, naște în Căpușul de Câmpie, ci în Tg.-Mureș, unde tatăl său era preot, probabil, și la 1750, când preotul

român unit cere dela Iezuiții din oraș, teren pentru clădirea bisericii.

În procesul verbal, luat în comuna Bărdești, în anul 1758, găsim pe tatăl lui Petru Maior, iscălit Gheorghe Maior al Georginii, o dovadă că se trăgea din o familie de iobag, căci altfel ar fi întrebuițat titlul de nobil. Această presupunere o întărește și memoriul consiliului orașului, făcut în anul 1766, către episcopul Blajului, în care se spune: »E adevărat că protopopul Gheorghe Maior a pus (în Bărdești) un preot bătrân și văduv care a lăsat în casa parohială *pe mama și fratele său ca pe niș/e zileri ai preolui* « Bunica și unchiul după tată al lui Petru Maior fiind zileri, urmează că marele istoric se trăgea din o familie simplă de iobag, care, probabil, mai târziu și-a primit titlul de nobil.

De orașul copilăriei sale, Petru Maior a rămas totdeauna legat. Aici, a făcut liceul în anul 1766, a fost însărcinat cu ținerea a 2 cursuri de câte 6 săptămâni, în anul 1782 și 1785, cu Românii cari părăsiră unirea, iscălindu-se »instructor relabentium Valachorum Mvásárhely.« »Potrivit ordinului guvernamental din 16 Dec., anul 1784, expediat P. S. S. episcopului de Făgăraș — scrie Maior într'un memoriu către consiliul orașului — și comunicat mie cu îndrumarea ca din nou să țin un curs pentru toți Românii cari, în timpul cursului celui vechiu, primiră St. Taine dela neuniți, m'am prezentat la On. Consiliu și aflând că acești credincioși cercetează biserica neunită din Eghersig și că ei înșiși ar fi declarat în fața Dv. că se consideră neuniți, V'am rugat să-i trimiteti la cursul cel nou de 6 săptămâni.

Consiliul, însă, luând în considerare justificările neintemeiate ale acestor credincioși, m'a trimis acasă fără nici o ispravă.

Din nou, Vă rog, ca în conformitate cu ord.

episcopului și al guvernului No. 1516 din 18 Sept. 1782... să binevoiți a constrânge efectiv pe credincioșii români la cercetarea cursului celui nou de 6 săptămâni și a nu-mi da prilej să mă plâng guvernului că ord. său nu s'a executat din lipsa concursului Dv. și că, în atâtea rânduri, mi-ați pricinuit cheltueli zădarnice.»

Toate străduințele protopopului Petru Maior de a ținea cursul de 6 săptămâni, se pare, că rămân zădarnice.

În anul 1795, îl aflăm pe Petru Maior »inspector Marusiensis« și în această calitate vine, adeseori, în Tg.-Mureș. Părăsind protopopiatul Gurghiului și plecând la Budapesta, nu mai este nici o urmă care să amintiască de trecerea lui Petru Maior prin Tg.-Mureș, de care și-a legat strâns numele, prin bursa de 1000 fl. ce a lăsat-o la liceul rom. cat. de aici, pentru elevii români buni și silitori.

Liceul romano-catolic

Încă în sec. XIV. și XV, găsim mai multe biserici catolice, călugări și călugărițe catolice în Tg.-Mureș. Lângă biserica catolică, călugării înființează și o școală, dar trecutul ei nu se cunoaște. Școala catolică dispăre în sec. XVI și se redeschide numai în secolul al XVIII, după așezarea Iezuiților în oraș. Neconținutele lupte dintre Curuți și Labonți din anii 1702—1703, împiedecă pe nobilii catolici de pe valea Mureșului să-și mai trimită băieții la școlile din Cluj și astfel, la cererea acestora, Iezuiții deschid, în anul 1703, clasele de gramatică în Tg.-Mureș, cercetate de Unguri, Greci și Români; lângă școală se ridică și un internat care adăpostește și elevi români: Francisc Boer de Berivoi, care ajunge secretarul episcopului Ioan Giurgiu Pataki.

Clădirea veche din Str. Călărași se termină la 1783 și adăpostește peste un veac liceul rom. catolic, când se mută în clădirea frumoasă de azi.

La început, era un gimnaziu cu 3 clase: Principia, Gramatica și Sintaxa, iar, la 1778, se mai adaugă 2 clase: Rhetorica și Poetica, funcționând cu 5 clase până în anul 1896, când se înființează și cl. VI, iar în 1896, cl. VII și, în anul următor, 1897, cl. VIII.

Acest liceu a fost cercetat, în cursul vremurilor, de o mulțime de elevi români, cari, în unii ani, întreceau, prin număr, pe elevii unguri, după cum se vede din acest tablou:

Anul școlar	Rom. cat.	Gr. cat.	Alții	Total
1782.	52	20	—	72
1792.	41	13	1	55
1802.	93	24	3	120
1812.	62	23	1	86
1822.	93	25	2	120
1832.	65	80	3	148
1842.	58	66	18	142
1852.	50	15	1	66
1862.	79	50	6	135
1872.	40	36	6	82
1882.	59	29	4	92
1894/5.	129	48	31	208

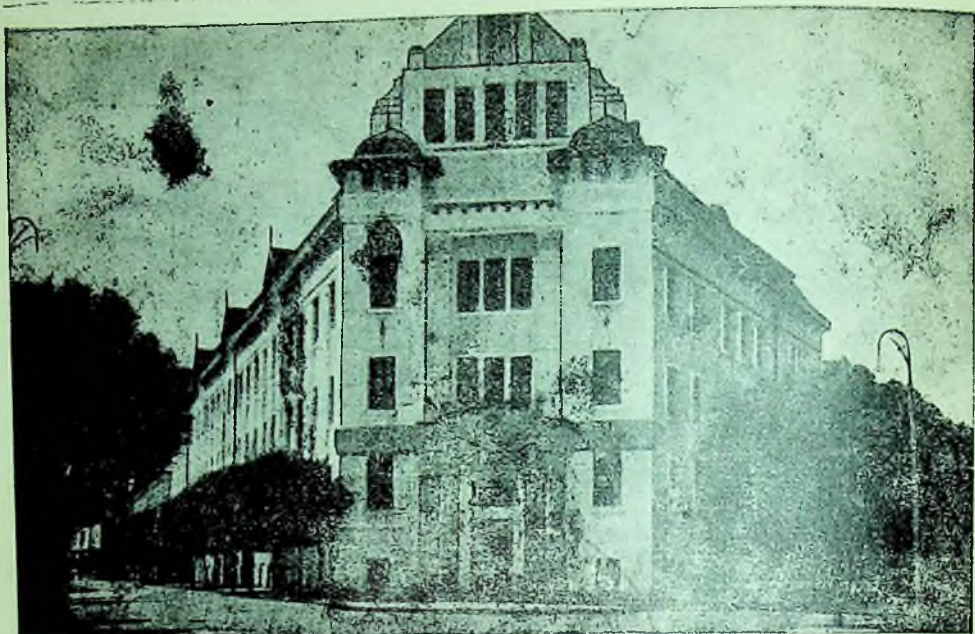
În curs de 113 ani (1782—1895), cercetează liceul: 7860 elevi rom. cat., 3950 gr. cat și 808 elevi de altă confesiune, între cari sunt mulți de religia ortodoxă. Prin urmare populația școlară a liceului rom. cat. din Tg.-Mureș este neconținut alimentată de elevii români gr. catolici și ortodoxi.

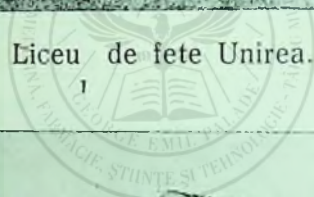
Liceul »Alexandru Papiu Ilarian«.

Liceul militar »Mihai-Viteazul«.

Liceu de fete Unirea.

Școala normală de băieți.

Pentru ajutorarea elevilor români, se înființează și burse: episcopul Ion Bob face o bursă de 3000 fl. pentru întreținerea în internat a 4 elevi români, iar protopopii Petru Maior și Martin Micu câte o fundațiune de 1000 fl.

Între elevii români, cari sunt înscriși la liceul rom. cat. și cari mai târziu joacă un rol important în viața noastră culturală și politică, un loc de frunte îl ocupă Alex. Papiu Ilarian, pe care îl aflăm aici, 4 ani (1838—1842).

Deschizându-se liceele românești, elevii români părăsesc liceul rom. cat. și se înscriu în cele românești.

Fetele din oraș și județ și chiar și din județele învecinate se înscriu la școala civilă reformată și rom. cat., cari au un trecut destul de vechiu și dăinuiesc și astăzi ca gimnaziu de fete. Înainte de unirea politică (1918), o mulțime de fete române cercetează școala civilă rom. cat. de fete din oraș.

Liceul „Alexandru Papiu-Ilarian“

Din cataclismul uriaș al războiului, a țâșnit o viață nouă. Un aier primăvăratec de libertate desmorțeste popoarele ce tângiau de veacuri în cătușele rușinoase ale oprimării seculare; ele se desmetecesc și-și înfăptuiesc idealul lor măreț.

Acest duh de libertate electrizează, în anul 1918, și pe Românii din provinciile subjugate, cari desrobindu-se se alipesc la România.

Odată, înfăptuită unitatea noastră politică, porunca vremii pretindea dela conducătorii destinelor neamului nostru să-și cheltuiască toate energiile pentru consolidarea acestei unități. Mij'ocul cel mai eficace și mai potrivit pentru realizarea acestui gând este școala, deci, spre aceasta trebură să-și îndrepte, înaintea de toate, conducătorii privirile.

După votarea unirii (1918), odraslele tinere ale neamului nostru nu se mai simțiră bine în școlile streine, ci se plasează, unde era cu puțință, în școlile românești. Încă în luna Decembrie, 1918, școala civilă de stat din Alba-Iulie se preface în gimnaziu românesc care adăpostește pe toți elevii români dela liceul maghiar de acolo, cari sorbiau cu deosebită căldură învățătura românească, împărtășită de profesorii tineri și înflăcărati.

În celelalte orașe din cuprinsul Ardealului, școala românească își deschide porțile abia în toamna anului 1919. Atunci ia ființă și liceul de băieți, Al. Papiu-Ilarian din Tg.-Mureș, fiind însărcinat cu conducerea sa, un harnic și devotat profesor de la liceul român din Beiuș: Dr. Petru Hetcou, care muncește cu toată puterea sufletului său, să pună o temelie solidă celui dintâi liceu românesc, deschis în acest centru înstreinat. Localul destinat să adăpostiască cel dintâi liceu românesc din oraș, era școala civilă de băieți, proprietatea statului. Dovedindu-se, însă, prea mică pentru a adăposti un liceu întreg, se simți nevoia unui nou local. Atunci directorul liceului Dr. Petru Hetcou și Dr. Ion Vescan, prefectul județului, cerură dela Consiliul Dirigent din Sibiu, localul liceului comunal de fete. Tratatările pentru obținerea acestei clădiri dăinuiră săptămâni de-a rândul, iar înscrierea elevilor, dornici de cultură românească, trebuia făcută. De aceea înscrierile se fac în cancelaria școlii superioare de comerț de azi și se ține, cu elevii înscriși, un curs de 6 săptămâni, pentru a-și însuși măcar în parte, elementele limbii românești.

Într'acestea, străduințele directorului și ale prefectului sunt încununare de succes: Consiliul Dirigent, văzând cererea justă a cetățenilor români din Tg.-Mureș, încuviințează instalarea liceului de băieți

în clădirea de azi, terminată în 1914 și utilizată, în timpul războiului, ca spital militar.

Directorul liceului, plecat să-și aducă familia, însărcinează cu preluarea noului local, pe subsemnatul, care m'am prezentat la directorul liceului de fete Carol Szerényi și l-am rugat să-mi predea localul și inventarul școlii, dar dânsul, în urma instrucțiunilor primite dela Budapesta, deneagă predarea, zicând că se supune numai forții publice. Somat de prefectul de poliție, Constantin Popa, directorul liceului de fete m'a invitat la predare și, cu ochii scăldați în lacrimi, mi-a zis : »D'e coleg, aici, îți predau localul și inventarul școlii, dar, te rog, să nu mă judeci văzându-mă plângând, căci e mare lucru să-ți pierzi patria.«

În curs de 2 luni, 1 August — 4 Oct. 1919, s'au înscris la liceul românesc 232 elevi, cari neputându-se plasa la gazde române, cerură să fie adăpostiți în internatul liceului, care, însă, era lipsit de mobilierul necesar.

Prefectul, însă, ne înlătură și această lipsă, punându-ne la dispoziție tot inventarul internatului cursului administrativ de notari, cu care s'a putut ușor mobila internatul românesc.

Deschiderea festivă a liceului s'a făcut la 5 Oct., când directorul liceului arată, în cuvinte calde, importanța înființării acestui liceu, în acest centru înstreinat și menirea de a recăștiga sufletele pierdute din Secuime. La ora 1, se ține o masă comună, la care participă toate notabilitățile din oraș.

Cursurile încep la 6 Oct., cu 5 clase și, în anii următori, se mai deschide câte o clasă, până ce în anul 1923, se completează la 8 clase, clasele inferioare fiind paralele. Corpul profesoral se recrutează din absolvenții universităților ungurești, cursurilor de vară dela Cluj și universităților românești. La

15 Aug., 1919, sunt numiți absolvenții universităților din Cluj și Budapesta, iar mai târziu, în luna Septembrie, absolvenții cursurilor din Cluj.

Abia începură să fie înlăturate greutatea începutului și directorul, după câteva luni de funcționare, moare pe neașteptate și de atunci o serie întreagă de directori se perândă pela conducerea liceului, ridicăți sau alungați de apele turburi ale politicianismului nenorocit.

Liceul românesc din Tg.-Mureș își recrutează elevii de pe valea Nirajului, din Câmpia ardeleană și de pe valea superioară a Mureșului până aproape de izvorul său. Din aceste ținuturi, o mulțime de fii de țărani, preoți și învățători români dau năvală la școala românească și se înșirue sub steagul desfășurat al culturii românești. Din an în an, se sporește numărul elevilor liceului Al. Papiu-Ilarian, a cărui populație școlară o formează, în anii cei dintâi, elementul românesc și mai ales fiii de țaran. Graiul statisticii școlare ne spune că, în anii 1919—1922, elevii români au variat între 98—100 %, iar fiii de țaran între 47—51 %.

Tabloul elevilor ordinari înscrși, repartizați după naționalitate

Anul școlar	Elevi înscrși	Spor față de anul precedent	Români	Unguri	Evrei	Alții
1919/20	238	—	235	2	—	1
1920/21	326	36·97	326	—	—	—
1921/22	334	2·45	332	1	—	1
1922/23	419	25·45%	410	1	8	—
1924/25	535	20·76%	477	14	31	3
1928/29	429	16·86	337	10	79	3

Fii de agricultori în anul școlar

1919/20	1920/21	1921/22	1922/23	1924/25	1928/29
50·42%	46·31%	51·79%	44·15%	41·68%	31·93%

Tendința elementului țărănesc de a pătrunde în școala secundară și de aici spre universitate este stânjenită, din an în an, de criza economică și financiară ce bântue la țară, care constrânge pe fiii plugarilor să se mulțumiască cu învățătura, câștigată în școlile primare și să rămână la coarnele plugului.

Cu liceul »Al. Papiu-Ilarian« s'a contopit în anul 1927. și școala medie (civilă) de băieți care s'a deschis în anul 1872 cu clasa I. ridicându-se până în 1874 la 4 clase, rămase până la contopire. Școala civilă a fost cercetată și de elevi români.

Liceul militar „Mihai-Viteazul“

Liceul militar »Mihai Viteazul« a fost înființat în 23 Septembrie, 1919, în localul școlii reale inferioare de cadeți, care s'a deschis în anul 1909 cu un efectiv de 217 elevi. În anul 1912, școala reală de cadeți avea 25 profesori și 294 elevi, repartizați după naționalitate: maghiari: 221, germani: 44, români: 5, croați: 8, alții: 16; la intrarea României în acțiune, 1916, școala reală se mută în Ungaria, iar, în localul său, s'a instalat un spital militar. Din cauză că clădirea liceului militar a necesitat reparațiuni radicale și punerea în perfectă stare de funcționare, cursurile încep numai la data de 20 Noembrie, 1919, cu clasele I. și V, din cari prima cu câte 2 divizionare; în anii următori, s'a mai adăugat câte o clasă, ridicându-se, în anul 1923, la 7 clase cu câte 2 divizionare.

Liceul a fost vizitat de M. S. Regina Maria, însoțită de A. S. R. Principesa Ileana, apoi de Generalul Berthelot, marele filo-român și cetățean de onoare al României.

Liceul militar își recrutează elevii din întreagă țara, afară de anii: 1925, 1926 și 1929, când s'au primit numai elevi din Ardeal și Banat.

Efectivul elevilor a evoluat precum urmează: în anul 1919, elevi: 162, în anul 1923, elevi: 558, în anul 1931, elevi: 612.

Criza financiară, ce bântuie în țară, a îndemnat Ministerul Armatei să desființeze, în 1932, clasa I, intenționând să desființeze treptat întreg cursul inferior.

Școala normală de băieți

S'a deschis în anul școlar 1923—24, în localul cursului de notari, pe care îl cumpără Ministerul Instrucțiunii dela Pimăria orașului cu suma de 1.500.000 Lei. Își recrutează elevii, în deosebi, din copiii săraci dela țară, cari sunt atrași de bursele dela stat, fiind, în primii ani de funcționare, fiecare elev bursier. În urma crizei economice, Ministerul reduce numărul burselor și ajutoarele ce le dădea școlii, care, acum, are de luptat cu mari greutatea financiare.

Avea 6 clase, iar, în anul școlar 1931—32, s'a adăugat clasa VII, dar, în schimb, se desființează clasa I. Numărul elevilor a variat între 180—280.

Liceul de fete „Unirea“

Liceul de fete a luat ființă încă în era maghiară, în anul 1907, cu clasa I. și II., cari aveau împreună 41 eleve, între cari, însă, nu era nici o româncă. Liceul s'a complectat treptat până ce a ajuns la 8 clase, urmând să fie instalat, în anul 1914, în clădirea de azi a liceului de băieți, care, însă, izbucnind războiul a fost utilizată ca spital militar, iar, după

răsboi, ca liceu de băieți, pe când liceul de fete a fost adăpostit în clădirea școlii de comerț, actualul liceu de fete.

Din anul 1919, liceul de fete avea 2 secții: română și maghiară, dar, în anul școlar 1925—26, a încetat să mai funcționeze secția maghiară, rămânând numai cea română.

Liceul își recrutează elevele din oraș, județ și chiar și din alte județe din țară: în anul 1925, eleve: 276; anul 1926, eleve: 385; anul 1927, eleve: 367; anul 1928, eleve: 352. Majoritatea covârșitoare a elevelor o formează româncele; în anul școlar 1928—29, din 352 eleve, sunt românce: 376 eleve, iar restul minoritare. ¹⁾

Palatul Cultural

În anul 1907, cu prilejul aniversării de 40 de ani dela suirea pe tronul Ungariei a regelui Francisc Iosif, camera deputaților din Budapesta a votat un proiect de lege care prevedea înființarea palatelor culturale în cele mai importante centre din Ardeal. Scopul acestor palate culturale era: »să concentreze forțele culturale maghiare, cu excluderea confesiunilor și a naționalităților cari luptă împotriva integrității statului« deoarece »avem nevoie de un tratament și un mijloc care să asimileze prin cultură, toate elementele și clasele sociale cari formează statul«.

Cu punerea în aplicarea a acestei legi este încredințat Conte Adalbert Apponyi, min. de culte

1) *Învățământul primar*: Traian Popa: *Începutul școlii rom. în vechiul Scaun al Mureșului*; Popa: *Documente*; *Doc. din arh. oraș și jud.*; *Învățământul secundar*: *Anuarele școlilor*.

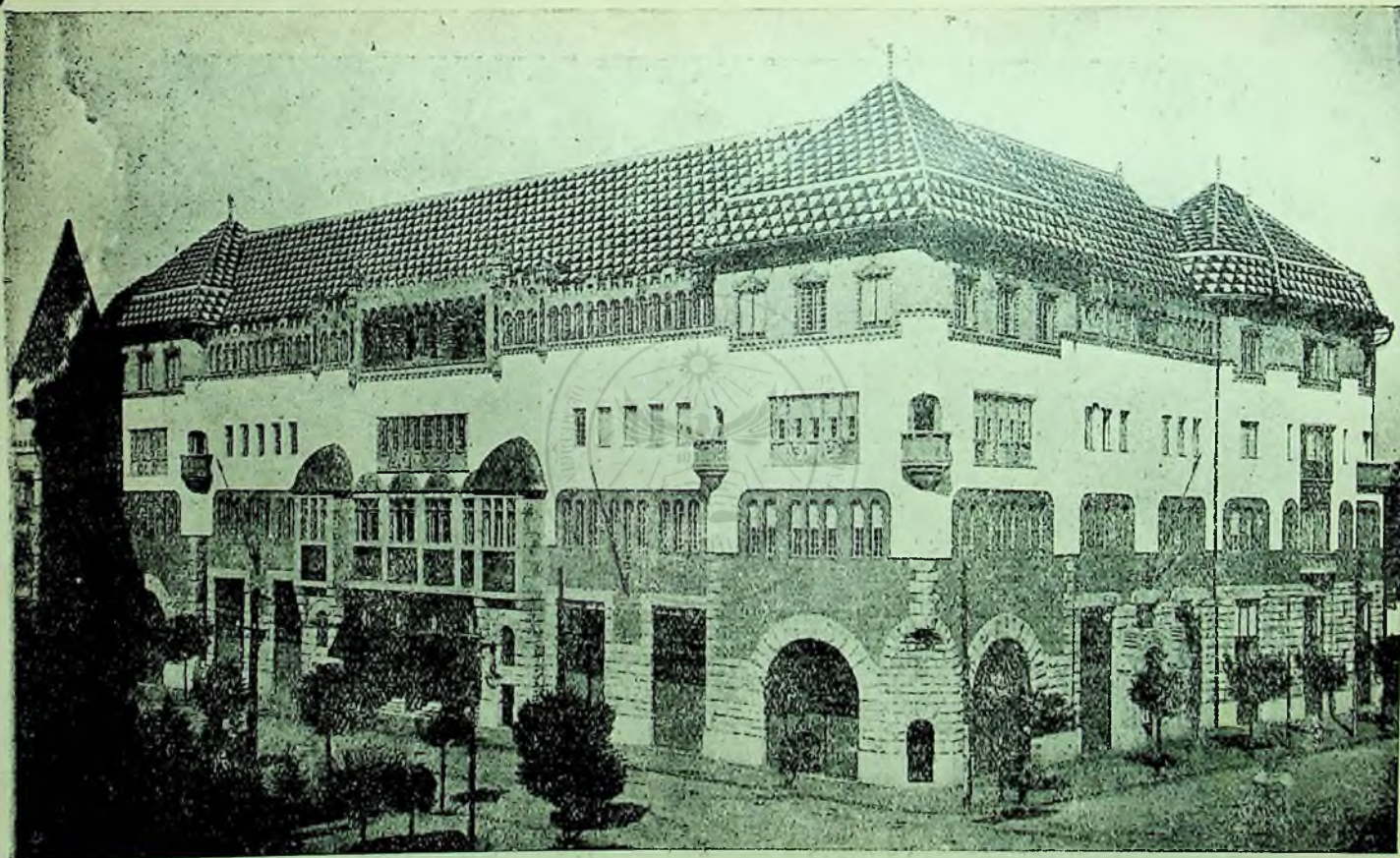
și instr. publ. care se pune, cu o deosebită râvnă, pe lucru. Între cele dintâi centre din Ardeal, menite să fie înzestrate cu un palat cultural, este și orașul Tg.-Mureș, capitala Secuilor, unde se începe clădirea palatului cultural la anul 1911 și se termină în 1913, având menirea să adăpostiască: biblioteca, conservatorul, muzeul etnografic, o școală pentru limbi streine, o sală pentru conferințe și o sală pentru concerte. Partea decorativă, care reprezintă diferite scene din viața Secuilor și a Ungurilor, o execută cei mai de seamă artiști unguri: Körösfai K. Aladár, Roth Micșa și Nagy Alexandru.

Palatul cultural cu mobilierul, instalațiile și decorațiile artistice a costat: 2.345.000 coroane aur.

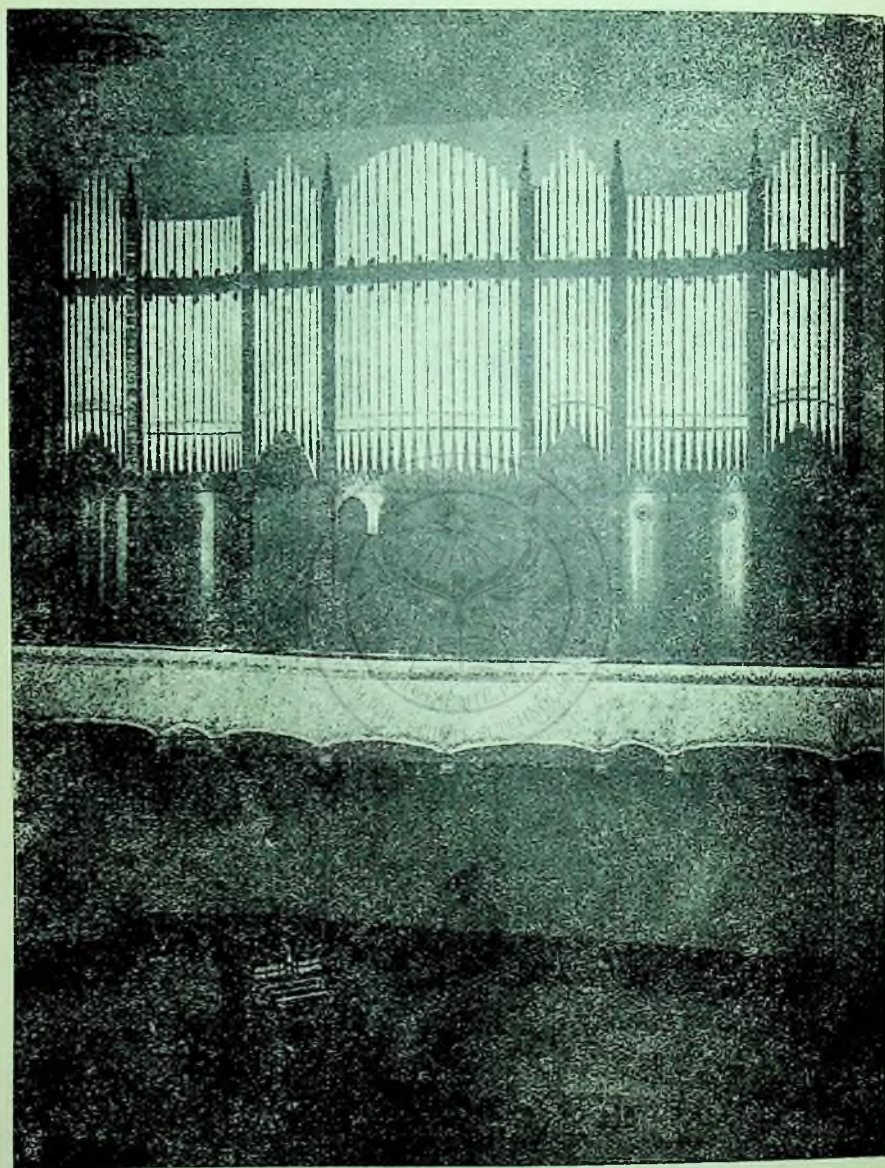
În palatul cultural, este instalat: *cinematograful orașului*, *biblioteca orașului*, care a luat ființă în anul 1914 și are 35.000 volume, putând adăposti 300.000 volume, *pinacoteca*, care are o mulțime de tablouri. Ministerul de culte ungar a donat 68 tablouri, în valoare de 162.242 cor. aur, Ministerul de culte român a donat 8 tablouri prețioase. Cele mai însemnate și prețioase tablouri sunt: M. Munkácsy: *Spălătoresele*, a costat 13.000 mărci aur, Carol Lotz: *Fiica lui Lotz* (10.000 cor.), Bela Polik: *Berbecii în strungă* (18.000 cor.); Spanyi: *Cețateia Iaița* (10.000 cor.), Oscar Mendlik: *Olandezul rătăcitor* (6000 cor.), Wagner: *Alhambra* (10.000 cor.) etc.

Tablourile din pinacotecă reprezintă, astăzi, cam 40.000.000 Lei.

Conservatorul orașului ia ființă în anul 1907 și ocupă trei etaje din aripa dreaptă a palatului cultural. Are 14 profesori cari propun: canto, pian, vioară, violoncel, teorie, armonie, solfezii, istoria muzicii și orchestră. Conservatorul are o orgă construită, la 1913, de firma Rieger din Jägendorf pentru suma de 47.690 coroane aur.

Palatul Cultural

Orga Conservatorului

IV. ISTORIA ECONOMICĂ

Agricultura

Solul fertil ce se întinde pe amândouă malurile Mureşului şi pădurile bogate în arbori şi păşuni, grase au făcut din vechii locuitori ai oraşului Tg.-Mureş, lucrători de pământ şi crescători de vite şi oi.

La început, pământul era proprietatea ginţilor iar, mai târziu, a comunelor. Proprietatea individuală ia fiinţă în secolul al XIII şi XIV., când pădurile, curăţite de arbori şi prefăcute în păşuni şi pământuri arătoare, devin proprietate individuală. Acest fel de câştigare a proprietăţii individuale este în uz până în sec. al XVI., când se luură măsuri aspre pentru a înfrâna lăcomia locuitorilor, cari pustiau pădurile întinse ale Ardealului.

Oraşul Tg.-Mureş îşi câştigă pământ: prin vânzare, schimb, zălogire şi donaţiune. Până în sec. al XVIII-lea, oraşul ajunge să fie stăpân pe moşii destul de întinse, cari sunt măsurate exact în anul 1799: pământ arător: 1690 jug. şi 560 st., fânaţ: 370 jug. şi 1597 st., păşune: 160 jug. şi 1227 st., loc necultivabil: 7 jug. şi 357 st., în total: 2229 jug. şi 447 st. Afară de acest pământ ce se afla în hotarul comunei, oraşul mai avea moşii şi în satele: Sântana, Voiniceni, Bârdeşti etc. Aici, nu sunt calculate pădurile şi viile cari încă ocupau un teritor destul de mare. Cam $\frac{3}{4}$ din întreg hotarul de azi al oraşului era în posesiunea comunei. Acest pământ, oraşul nu-l lucra în regie proprie, ci-l distribuia, în fiecare an, cetăţenilor spre cultivare, cari plăteau o taxă destul

de mică, iar, pe pământul din satele vecine, așează iobagi români, cari sunt datori a face, pe săptămână, mai multe zile de robotă și a da orașului, la sărbători, diferite daruri. Distribuirea pământului între cetățeni se făcea potrivit regulamentului, întocmit de consiliul orașului. În anul 1764, găsim următorul regulament, privitor la împărțirea fânașurilor: 1. Înainte de a se face împărțirea fânașelor, trebuie să se facă măsurarea, în fața magistraților, a celor 100 consilieri și a delegaților orașului, fie că aceștia sunt toți de față și în tot locul, fie că este de față numai un delegat și un secretar. 2. Făcându-se măsurarea, fânașele se iau în primire de cetățenii trecuți în listele, pregătite de magistrați, de cei 100 consilieri și de delegații comunității orașului. 3. Dreptul de competență se determină după următoarele norme: Vor primi pământ: a) Cetățenii cari au depus jurământul și au vite sau cai de poștă, cu cari fac serviciu orașului. b) Clerul, plebania și parohia rom. cat. și reformată. c) Funcționarii, atât după persoana lor cât și după funcțiune, chiar și dacă n'au vite sau cai de poștă. d) Funcționarii orașului: economul, directorii și inspectorii chiar dacă nu fac serviciu de poștă. e) Românii tăbăcari, cari, înainte de aceasta cu un secol, au fost chemați aici de breasla cismarilor pentru a pregăti talpă și pielea cordovan și fac serviciu de poștă, chiar dacă nu sunt cetățeni jurați.

Nu vor primi pământ:

a) Nobilii cari nu fac serviciu de poștă, chiar și dacă sunt cetățeni jurați. b) Iobagii și zilerii, cari n'au locuință stabilă, chiar și dacă fac serviciu de poștă. c) Cetățenii jurați cari stau la casa unui nobil, fiindcă nu fac serviciu de poștă. 4. Stabilindu-se competența, se face tragere la sorți asupra fânașelor și a celor patru străzi (Str. Sâncraului, Sf. Gheorghe, Pocloș și Sf. Nicolae), indicându-se ordinea, în care

are să se facă împărțirea. 5. Magistrații și preoții vor primi într'o singură tablă și în locul, unde doresc, întreg fânașul. 6. Preoții minoriți și franciscanii, precum și profesorii dela liceul reformat vor căpăta o delniță de 100 st. lungă și 47 st. lată și anume: preoții franciscani o delniță de câte 17 st. lată, iar preoții minoriți și profesorii o delniță de câte 15 st. lată. 7. Fânașul, rămas după împărțire, se poate da și altor locuitori, cari au vite și cărora nu le compete, fiind obligați a face câte o zi de plug. Această împărțire se face pe un timp de 30 ani, fiind interzis, în acest răstimp, a se face o nouă împărțire.

Pentru împărțirea pământului arător, orașul încă își avea un regulament, fiind în vigoare, la anul 1764, următorul regulament:

1. Pământurile se vor împărți după ordinea stabilită înainte, începându-se cu »Dălma coșului.« 2. Împărțirea se va face după următoarele norme: a) Locuitorul, care n'are casă, chiar dacă face parte din vre-o breaslă, nu capătă pământ. b) Iobagii și zilerii, nefiind cetățeni și neavând stabilitate în oraș, nu capătă pământ. c) Cetățenii cari locuiesc afară de oraș, la conac, vor primi pământ pentru acesta, fără a mai căpăta și pentru casa din oraș. d) Urmașii Românilor, cari fac parte din breasla cismarilor și au casa lor proprie, locuind de mult aici, fără a fi primiți între cetățeni, nu vor căpăta pământ după casă. e) Nobilii și cetățenii, cari au mai multe case în oraș și suportă mai multe sarcini publice, vor primi mai mult pământ, potrivit sarcinilor.

Casele erau împărțite în patru clase: clasa I. capătă o delniță de câte 10 stânjeni lată și 100 st. lungă; cl. II-a o delniță de 8 st. lată și 100 st. lungă; cl. III-a de 6 st. lată, 100 st. lungă; cl. IV-a de 4 st. lată și 100 st. lungă. 3. Biserica Romano-catolică și reformată capătă câte trei delnițe (20 st. lată și

100 lungă). Despre biserica românească nu se face nici o amintire. 4) Pentru a se putea îngriji și gunoi mai bine pământul, împărțirea se face pe câte trezeci ani.

În anul 1764, în oraș, erau patru clase : în clasa I. erau 26 case, în clasa II-a, 91, clasa III-a, 213 și în clasa IV-a, 162, în total 492. Între anii 1637 și 1659, orașul își împarte pământul la câte 410—450 familii, tot câte zece familii primind câte o delniță de 8 sau 10 funii lată (funia era de 8—10 st.)

Proprietarii de casă sau pământ, lăsați fără delniță (pășune, fânaș, pădure sau arător) aveau dreptul de a face jalbă la consiliul orașului, care, făcând anchetă și constatând că primarul și jurații i-au privat pe nedreptul de delniță, îi putea pedepsi pe cei vinovați.

Pentru câte o delniță se plătea câte 50 denari. Adesori, nobilii nu mai restituiau delnițele primite, ci le păstrau ca avere individuală.

Cetățenii orașului Târgu-Mureș, văzând o însemnată primejdie în România, cari s'au așezat și cearcau să se așeze în oraș, luară măsuri aspre de apărare. Din pământul comun al orașului, le dădeau numai părțile de prisos, rămase după împărțire : Se vor împărțasi de pământ cetățenii cari au drepturi și suportă sarcini, în proporție cu contribuția ; celorlalți locuitori, cari nu sunt primiți între cetățeni, precum și Românilor să nu se dea pământ decât dacă, după distribuirea între cetățeni, a rămas vre-o bucată de prisos, dar să se observe regulamentul din 1759, care este destul de drastic.

Chiar și aceste bucăți de pământ slab și greu de cultivat era legat de condițiuni destul de grele.

Prin muncă și cruțare, românul știu să-și facă o stare destul de înfloritoare, care fiind considerată ca primejdioasă pentru oraș, consiliul aduce o hotărîre

care a izbit îngrozitor pe Românii din oraş şi din apropiere, care voiau să se aşeze în oraş: »Orice om de neamul valah nu poate, cu nici un preţ, cum-păra proprietate în oraş, ba nu poate căpăta nici pământ din averea comună a oraşului, fie acest pământ cositor sau arător; nimeni din cetăţenii oraşului să nu-i primească la gospodăria sa ca muncitori, nici să nu le dea loc să se aşeze în oraş celor cari fug din alte părţi de impozite şi alte sarcini, ci să-i denunţe primarului. Cei ce vor contraveni acestui ordin vor fi aspru pedepsiţi.«

Pământul mult şi productiv distribuit cetăţenilor pe un preţ bagatel, 50 denari sau 1 fl. pentru o delniţă, a contribuit nespus de mult la dezvoltarea vieţii agricole a oraşului.

Bogăţia locuitorilor era determinată de numărul vitelor şi în deosebi a boilor, cari formau baza de clasificare a locuitorilor,

Din acest punct de vedere, locuitorii oraşului se împărţeau, la 1699, în cinci clase: cl. I. locuitorii cu 6 boi, cl. II-a cu 4 boi, cl. III-a cu 2 boi, cl. IV-a cu 1 bou sau cal, cl. V-a zilerii, între cari se află patru dorobanţi, 1 soldat, zilerii şi lucrătorii cu ziua.

În clasa I. cu 6 boi erau iobagi:	31,	zileri:	5,	văduve:	2 = 38.
„ „ II-a „ 4 „ „	„	76,	„	1,	„ 5 = 82.
„ „ III-a „ 2 „ „	„	86,	„	19,	„ 12 = 117.
„ „ IV-a „ 1 „ „	„	67,	„	32,	„ 14 = 113.
„ „ V-a fără „ „	„	38,	„	35,	„ 37 = 110.

În total erau: „ 298, „ 92, „ 70 = 460.

În acest an, erau 460 familii cari aveau 863 boi, apoi vaci, viţei, cai etc., căzând aproape pe fiecare familie câte o păreche de boi.

Recolta: Grâu: 227 $\frac{3}{4}$ găleţi*; ovăz: 227 găleţi.

* 1 găleata = 120 liţre cam 90—95 Kgr.

Situația economică a locuitorilor se vede mai bine din statistica făcută la 1721, când, în oraș, sunt 421 case cu 559 familii.

Extensiunea pământului cultivat: 1561 și $\frac{1}{4}$ găleți, necultivat: 30 și $\frac{3}{4}$ găleți, grădină: 67 și $\frac{1}{2}$ găleți, iar fânaș: 374 găleți. Recolta, rezultată din semănătura de toamnă, a fost: 824 găleți, din cea de primăvară: grâu și secară: 12.216 găleți, ovăz și orz 767, mei: 25 găleți, cânepă și in: 54 clăi, mazăre și linte: 20 găleți, porumb: 698 și $\frac{3}{4}$ găleți, iar tutun: 215 cântare* și 69 fonți.** Un font de tutun se vindea cu 7 denari.

Cetățenii orașului Târgu-Mureș cultivau și via. Cam 131 iugăre de 2240 săpători a produs: 13.788 vedre de vin.

Vitele: boi 174, vaci 269, viței 55, cai 302, oi 76, porci 723 și stupi 157.

Orașul avea 2 mori, 93 căldări de rachiu, 15 fabrici de bere. Căldările de rachiu și fabricile de bere aduceau un venit netto de 913 fl.

Din casele închiriate se incassa un venit de 319 fl. iar cârciumele și berăriile aduceau 1.144 fl.

Diferitele venituri se ridicau la 21.809 fl.

Statistica exactă a cerealelor o face consiliul orașului abia în anii 1771 și 1772.

În acești ani, recolta se prezintă în chipul următor:

	În anul 1771:	În anul 1772:
Grâu	841,50 găleți, 31,45 ⁰ / ₀	1053,75 găleți, 28,98 ⁰ / ₀
Porumb	1152,25 „ 42,94 ⁰ / ₀	2066,50 „ 56,79 ⁰ / ₀
Secară	12,50 „ 0,46 ⁰ / ₀	8,50 „ 0,23 ⁰ / ₀
Orz	170,50 „ 6,35 ⁰ / ₀	56,75 „ 1,35 ⁰ / ₀
Ovăz	481,00 „ 17,91 ⁰ / ₀	419,00 „ 11,51 ⁰ / ₀
Fasole	22,25 „ 0,86 ⁰ / ₀	— —
Tătarcă	— —	1,13 „ 0,03 ⁰ / ₀

* 1 cântar (majă) = 100 Kgr,

** 1 font = $\frac{1}{2}$ Kgr.

	În anul 1721 :		În anul 1772:	
Mei	— găleți	—	0,95 găleți,	0,01 ^o / _o
Cartofi	— „	—	20,00 „	0,57 ^o / _o
Linte	— „	—	12,50 „	0,34 ^o / _o
Total 2680,00 „			3639,08 „	

În curs de 50 ani (1721—1771), recolta grăului rămâne staționară, urcându-se cantitatea recoltei de grâu, în anul 1771, cu abia 19 găleți, urcare care este nespus de neînsemnată în gospodăria unei comune. Această deosebire poate proveni din mai multe cauze: fertilitatea timpului, gunoirea locului etc.

În schimb, însă, constatăm o însemnată urcare în cultivarea porumbului, care pare a se cultiva în cantitatea mai mare, abia cu începutul secolului al XVIII-lea.

La 1721, găsim, în capitala Secuimii, 698,33 găleți porumb, care, în curs de 50 ani (1721—1771), se urcă cu aproape 100°/_o (de la 698,33 găleți la 1152,25 găleți.) O urcare uriașă și bruscă a cultivării porumbului întâlnim, la anul 1772, când aproape se dublează recolta porumbului față de anul precedent (de la 1152,25 găleți la 2056,50 găleți). Cultivarea porumbului pe o scară atât de întinsă este determinată, probabil, în parte, de un an mănos, dar, în cea mai mare parte, de folosul pe care îl dădea locuitorilor. cari îl întrebuițau ca mămăligă, hrană pentru vite și porci și pentru fierberea rachiului.

În secolul al XVIII-lea, se cultivă, în cantitate mai mică, și cartofii cari numai, în secolul următor, ocupă teren tot mai mult.

Veacurile XIX și XX sunt veacurile invențiilor folositoare. Progresul științific descopere o mulțime de unelte agricole, cari aduc o simțită ameliorare în gospodăriile locuitorilor din țară.

Prin întrebuintarea mașinilor, se cruță o mare cantitate de semânță și de energie, care poate fi utilizată în altă parte.

Cantitatea de samânță, necesară la un jugăr, socotită în litri, se prezintă în chipul următor :

Grâu pvară sămănat cu mâna :	100 l.	cumașina	90 l.
„ de toamnă „ „ „	140 l.	„ „	100 l.
Săcară de „ „ „ „	135 l.	„ „	98 l.
„ „ pvară „ „ „	110 l.	„ „	90 l.
Orz de toamnă „ „ „	120 l.	„ „	100 l.
„ „ pvară „ „ „	100 l.	„ „	80 l.
Ovăz „ „ „	160 l.	„ „	120 l.
Porumb „ „ „	20 l.	„ „	12 l.
„ ptru. nutreț „ „ „	180 l.	„ „	100 l.
Măzărice cu			
ovăz „ „ „	140 l.	„ „	100 l.
Măzărice „ „ „	100 l.	„ „	60 l.

Din acest tablou se vede lămurit că prin lucrarea pământului cu mașini agricole, cultivatorul de pământ obține o recoltă mai bună, cruțând din sămânță 20—30⁰/₀.

Statul ungar, dându-și seamă de utilitatea mașinilor agricole în agricultură, a luat toate măsurile ca proprietarii să ajungă la ele, cu un preț redus, plătit în rate lunare sau anuale.

Secuii erau copiii alinați ai puternicilor dela Budapesta. E natural deci ca guvernele ungurești să se îngrijească, de timpuriu, de introducerea mașinilor agricole, în condiții favorabile, în Secuime și, în special, în capitala Secuimii, Târgu-Mureș. Cultivatorii de pământ, provăzuți cu mașini agricole, începură o economie mai rațională și rentabilă.

Recolta dela sfârșitul veacului al XIX și începutul veacului următor se urcă uimitor față de cea din 1771 și 1772.

În anul 1895, s'au cultivat: hect. 1457, în 1908, hect. 1345, și, în anul 1912, hect. 1247.

Din acest pământ s'a însămânțat:

	În anul 1895:	În anul 1908:	În anul 1912:
cu grâu	181,03 hectare	150 hectare	266 hectare
cu săcară	61,27 „	9 „	2 „
cu orz	58,89 „	253 „	173 „
cu ovăz	54,14 „	46 „	6 „
cu porumb	407,32 „	242 „	212 „
cu cartofi	2,00 „	6 „	2 „
cu sfeclăde			
zahăr		4 „	6 „
cu sfeclăde		57 „	69 „
nutreț			
cu hemeiu		3 „	4 „
cu porumb			
denutreț	694,41 „	57 „	46 „
cu mază-			
riche			33 „
cu trifoiu		37 „	87 „
cu luțernă		360 „	299 „
cu alte			
plante		92 „	42 „
Total:	1459,06 „	1316 „	1247 „

Aceste cifre ne vorbesc lămurit despre tendința de a se cultiva nutrețul artificial pentru creșterea vitelor și sfecla de zahăr, care reclamă mai multă muncă, dar răsplătește mai din belșug sudorile lucrătorilor de pământ.

Pământul însămânțat, în anii 1895, 1908 și 1912, sa dat următoarea recoltă.

	Anul 1895:	Anul 1908:	Anul 1912:
	1 hect.	1 hect.	1 hect.
Grâu	1738 c. 9,6 c.	1495 c. 9,97 c.	2657 c. 9,99 c.
Secară	490 „ 8,0 „	87 „ 9,67 „	24 „ 12,00 „

	Anul 1895:	Anul 1908:	Anul 1912:
	1 hect.	1 hect.	1 hect.
Orz	1236,cântare	21,0 c. 2473 c.	9,77 c. 1694 c.
Ovăz	768 „	14,0 „ 420 „	9,13 „ 95 „
Porumb	7456 „	18,2 „ 3200 „	13,22 „ 2130 „
Cartofi	90 „	45,0 „ 463 „	77,17 „ —

Cultivarea grăului și a orzului arată o tendință de urcare, pe când a secării, a ovăzului și a porumbului, o tendință de scădere. Explicarea trebuie căutată în venitul, pe care îl aduce un hectar semănat cu diferite cereale, precum și în înlesnirea de cultivare.

Cultivarea zarzavaturilor și a pomilor

Terenul mănos de pe valea Mureșului, fiind potrivit pentru cultivarea zarzavaturilor, atrage atenția bulgarilor, cari așezându-se în oraș, cultivă cu zarzavat întinse terenuri. La 1900 erau 6 familii de bulgar, cari se ocupau cu grădinaritul.

În grădini și pe dealurile, plantate cu vii, s'a dezvoltat pomologia, luând ființă o mulțime de pepiniere de pomi, atât în oraș cât și în județ; în anul 1900, erau 8 grădinari, cari aveau pepiniere de pomi în oraș.

Cu prilejul conscrierii economice din 1895, găsim în oraș, următorii pomi: meri: 7.545; peri: 2313; cireși: 647; pierseci: 1671; caiși: 888; pruni: 7491; nuci: 533; gutăi: 13; castani: 14 și duzi: 222; în total 21.840 pomi.

Ministerul de agricultură unguresc, prin societatea secuiască »Székely Kirendeltség« a dezvoltat o deosebită activitate și pentru intensificarea culti-

vării pomilor, distribuind altoi, pe un preț bagatel și îngrijindu-se ca altoii să fie sădiți într'un teren potrivit.

Din cele mai vechi timpuri, s'a cultivat pe dealurile, cari străjuesc orașul, via.

La 1721, erau 134 jugăre (de 224 săpători) cultivate cu vie cari au dat o recoltă de 13.788 vedre* de vin, producând un jugăr: 105,25 vedre.

Prin anii 1895 și 1990, ivindu-se filoxera făcu multă stricăciune în vii. Pentru a veni în ajutorul cultivatorilor de vii, ministerul de agricultură înființează la 1902, în Târgu-Mureș, o magazie de sulfat de cupru, care distribui gratuit, în curs de trei ani, cultivatorilor săraci din oraș și județ, 3000 Kgr. sulfat de cupru și 30 de stropitori.

Dela Turda își mută sediul la Târgu-Mureș, inspectoratul viticol, pe lângă care ministerul de agricultură înființează un specialist în viticultură, care avea datoria să dea îndrumări agricultorilor, de felul cum se sădește și se administrează via.

Societatea »Székely Kirendeltség« în anii 1902, 1903 și 1904, distribuie gratuit sau cu un preț redus, gospodariilor mici din județ și oraș cari doreau să-și facă vie, 24.000 altoi de vițe și 97.000 buc. de nuiele, iar, în anul 1905, altoi de vie: 260.000. În chipul acesta iarăși s'au sădit, cu ușurință, viile pustiite de filoxeră.

Pentru a ne forma a ideie clară despre producția vinului, las să urmeze tabloul următor:

	1893	1898	1903	1908	1912
Mărimea viei:	88 H.	88 H.	64 H.	71 H.	65 H.
Produce	59 „	40 „	44 „	54 „	64 „
Vie veche	29 „	18 „	14 „	— „	— „

* 1 vedră = 10 litri.

Filoxera a distrus, în anul 1908, hectare: 25, în anul 1903, hectare: 41; s'a p'antat, în curs de 14 ani (1898—1912), vie nouă: 26 hectare, viță americană: 80 hectare.

Împotriva peronosporii s'au stropit: în anul 1893, hectare 52; în anul 1912, hectare 50.

Recolta: anul 1893 must: 153 cântare, vin: 130 cântare; anul 1903 must: 841 cântare, vin: 756 cântare; anul 1912: must: 260 cântare. Un hectar a produs: anul 1893, cântare 1,57, anul 1903, cântare 1,81; anul 1912, cântare 3,85.

Valoarea recoltei: anul 1893, coroane: 8262; anul 1903, coroane: 41,800; anul 1912, coroane 25.000.

Orașul Târgu-Mureș era vestit și pentru cultivarea pepenilor galbeni și verzi; în anul 1817, când împăratul Francisc II. trecu prin Cluj, orașul îi timite ca dar, două care, încărcate de pepeni, pe cari, însă, guvernatorul Banfy le refuză.

Cultura vitelor și a pădurilor

În toate timpurile, pădurile întinse și munții uriași ai Ardealului dădură o bogată hrană animalelor de casă și sălbatece. Locuitorii cari s'au perindat pe aceste locuri, prăsiră cirezi numeroase de vite, herghelii de cai și turme însemnate de oi, capre, porci etc.

Orașul Târgu-Mureș este încununat cu dealuri și păduri, bogate în iarbă minunată; locuitorii fură ademenți, din timpurile vechi, să se ocupe cu cultura vitelor, care le dădea cel mai important izvor de câștig.

Locuitorii orașului și ai Secuimii, veacuri de-a rândul, își plătiră, cu vite, tributul către regii Un-

riei. Tributul de vite era luat în primire de delegații regelui, cari, cu acest prilej, veniau în capitala Secuimii și, aici, în Str. Praporgescu (Târgul vechi de vite), adunau, însemnau și valorizau vitele.

În această zi, cirezi întregi de vite împetrișau străzile orașului, cumpărătorii de boi venind din depărtări mari. Se făceau târguri multe: se vindeau și cumpărau vite din greu.

Cele dintâi date statistice, ce aruncă o lumină vie asupra numărului însemnat de vite din Târgu-Mureș, sunt din veacul al XVII și XVIII (1699 și 1733). La 1699, în oraș erau 460 familii, cari aveau 863 boi, căzând aproape pe fiecare familie câte o pereche de boi, la 1733 cele 559 familii aveau: 174 boi, 209 vai, 55 viței, 302 cai, 76 oi și 723 porci.

Statistica exactă a vitelor se face numai în secolul al XIX și XX.

Anul	Locuitori	Vite corn.	Cai, măgari calări	Porci	Oi și capre	Păsări	stupi
1869:	12,678	1,677	585	1441	163	—	65
1880:	13,192	1,647	349	—	—	—	—
1895:	14,383	9,752	97	1012	111	7574	100
1904:	20,616	19,036	141	1831	94	12150	134
1911:	23,517	1,815	6	309	118	—	—

În anul 1869, cad pe 100 locuitori: vite cornute 134, cai 14, măgari 4, capre 0, porci 131, oi 12, stupi 5, pe când în 1904: vite cornute 4, cai 1, măgari 0, capre 0, porci 8, oi 0, stupi 0, iar în 1911: vite cornute 7, cai 2, măgari 0, capre 0, porci 1, oi 0.

Față de anul 1869, în anul 1911, avem o scădere, la 100 de locuitori, vite cornute 27, cai 139, măgari 14, porcii 12, oi 12.

Către sfârșitul veacului al XIX și începutul veacului XX, populația orașului crește în mod uimitor. Ea nu mai poate trăi din agricultură și crește-

rea vitelor, ci este nevoită să se îndrepte spre alte izvoare de câștig: industrie, comerț etc.

Acum, însă, întâlnim o cultură mai rațională de vite, încurajată și de ministerul de agricultură din Budapesta, care distribuie, an de an, masculi probați pentru nobilitarea raselor de vite, pe un preț redus, ce se poate plăti în rate lunare.

În anul 1912, s'a dat orașului Târgu-Mureș: tauri ungurești: 91, tauri roșii târcați: 20, tauri pizgau: 11, vieri buni de untură: 19. Valoarea totală a taurilor și vierilor a fost 96.710 fl., din care sumă s'a dat o reducere de 20.352 cor. În chipul acesta, s'a nobilitat rassa vitelor din Târgu-Mureș, unde găsești: boi, vaci și porci minunați.

Locuitorii dela periferiile orașului cultivă, în deosebi, vaci bune de lapte, cari le aduce un frumos izvor de câștig.

În Târgu-Mureș, se țin în fiecare an câte 5 târguri de vite, la cari vin vite și negustori din depărtări mari. În anul 1904, toate zilele de târg au fost favorabile. S'au adunat: vite cornute: 17.034; cai: 2350; porci: 2090, s'au vândut: vite cornute 12.408; cai: 1488; porci: 1388; la cele 5 târguri de vite din 1911, s'au adunat: vite cornute: 11.464; cai: 1875; oi: — porci: 1115, s'au vândut: vite cornute: 8.897, cai: 1513 și porci 988.

Pădurile întinse și pășunile grase au dat, în toate timpurile, cea mai bogată hrană cirezilor de vite, hergheliei de cai și turmelor de oi și porci din oraș. La 1875, din întreg teritoriul orașului de 7710 iug. cad. pășunea ocupa o întindere de 1767 iug. cad. adică 30,77%, aproape a treia parte din întreg pământul orașului.

Pe lângă pășune, pădurile dădeau locuitorilor lemne de construcție și foc. Aproape toate clădirile vechi din oraș sunt construite din lemnul, tăiat din

pădurile oraşului, care, cântărind nevoile populaţiei, îl distribuia pe un preţ redus sau chiar pe gratis. Prin tăierea fără sistem, începură să se reducă întinderile de pădure, scăzând, în curs de 33 de ani, cu 64 hect.

În 1875 orasul are : 834 hect. de pădure : stejar : 715, fag : 109, alţi arbori 10 hect. În 1908, oraşul are : 770 hect. de pădure : stejar : 714 hect., fag : 53 hect. şi brad : 3 hect.

Statul a luat măsuri ca arborii pustii să fie înlocuiţi. În 1904, s'au plantat 143 bucăţi de stejar, brad : 489, salcâm : 447, alţi arbori : 243 : în total : 1322 arbori, iar în 1912, s'au plantat bucăţi de stejar : 368, brad : 178, salcâm : 446, alţi arbori : 198, în total : 1190 bucăţi de arbori.

Izbucnind războiul, în 1914, încetează împădurirea pădurilor distruse sau a locurilor pleşuve.

Ar fi de dorit ca şi statul român să ia măsuri înțelepte şi severe pentru a îndemna pe locuitori de a-şi împăduri dealurile pleşuve, precum şi de a împedeca pe exploataorii lacomi de a lipsi ţara de cea mai minunată podoabă a sa: pădurile.¹⁾

Oraşul Tg.-Mureş avea, în vechime, posesiuni în comuna Bărdeşti, ai cărei locuitori erau iobagii oraşului ; la 1648, consiliul oraşului face conscrierea acestor iobagi, conscriere care este foarte interesantă, întrucât ne specifică situaţia materială a fiecărei familii de iobag :

1. Ştefan Pelea are: boi 5, oi 15, vaci 5, porci şi purcei 9, cai 1, stupi 25.

2. Simion Serfözö e fugit în Moldova.

3. Ion Cherecheş are: vaci 2.

¹⁾ Datele statistice sunt scoase din arhiva oraşului, publicaţiile statistice ale min. de agricultură din Budapesta şi Barabás E. : Maros Torda vármegye és Mhely.

4. Teodor Băltar are: boi 2, oi 26, porci 3.
5. Nicolae Hidegkuti e păstor în Berghia.
6. Ion Rac trebuie adus din Căpușul de Câmpie.
7. Ion Vlad are: oi 50, porci 5, boi 2.
8. Ștefan Gâdea: boi 2, vaci 2, oi 10, stupi 6.
9. Teodor Gâdea: boi 4, vacă 1, junincă 1, oi 2.
10. Dumitru Calbori: capre 13.
11. Feciorii lui Ion Moldovan: Grigorie și Gheorghe au: boi 2, oi 16.
12. Feciorul lui Andrei Moldovan: boi 2, vaci 2, junci 4, porci 1, stupi 4.
13. Ion Hircuț: boi 6, vaci 1, oi și capre 30.
14. Ion Suciu locuște în Vidrasău.
15. Ștefan Stanciu locuște în Vidrasău.
16. Gheorghe Ion: boi 2, vitei 2, porci 1.
17. Gheorghe Suciu: vaci 2, oi 22.
18. Dumitru Io.: boi 7, vaci 1, juninci 2, oi 15.
19. Petru Cionca este vagabond.
20. Teodor Gârciul: boi 4, vaci 3, oi 20. Tatăl său s'a dus în Moldova.
21. Iosif Suciu trebuie adus din Pânet.
22. Gavrilă Hircuț: vaci 1, oi 20, cai 2.
23. Ștefan Pintilie a plecat din sat.
24. Andrei Senghel Horvat: vaci 1, juninci 1.
25. Ion Bucur: boi 2, vaci 2, oi 20, porci 30, stupi 4.
26. Radu Hircuț: boi 2, vaci 1, juninci 2, oi 2.
27. Coloman Bucur: oi 20, vaci 1.
28. Șerban Bucur: vacă 1.
29. Vasiie Ciuca n'are nimic.

Prin ștergerea iobăgiei, țărani români rămân stăpâni ai pământului cultivat de ei.

Criza financiară care s'a deslănțuit, de câțiva ani, asupra țării, se resimte și în agricultura din oraș și județ, care, după svârcoliri uriașe, va trebui să iasă biruitoare.

Industria

Din timpuri foarte vechi, a înflorit, în orașul Tg.-Mureș, industria, căreia îi dă un puternic imbold de dezvoltare sistemul breslelor.

Instituția breslelor ia ființă în țările civilizate din Apus și de aici se răspândește și în orașele mai însemnate din Transilvania.

În secolul al XII-lea, orașele Germaniei adăpostesc între zidurile lor bătrâne, breslele tinere, a căror țintă era: strângerea rândurilor cetățenești pentru apărarea orașelor împotriva atacurilor vrășmașe.

În secolul următor, breslele se organizează pe alte baze. Ele își fixează ca scop principal: protejarea intereselor industriale. Pentru îndeplinirea acestui scop, însă, nu luptau cu destulă înverșunare, căci între membrii breslelor erau primiți, adesea, cetățeni, cari nu-și mai deprindeau meseria, ba, în secolul al XIV-lea, membrii puteau trece ușor dintr'o breslă în alta.

Acești membrii, cari nu mai aveau nimic comun cu industria, nu, prea erau protectorii ei devotați.

Abia în secolul al XV și al XVI-lea, se lămurește scopul adevărat al breslelor: apărarea intereselor fiecărui ram de industrie. Acum, industriași se organizează în bresle după meserii. Membrii fiecărei bresle sunt legați între ei prin aceleași interese, luptând din răzputeri pentru protejarea meseriei pe care o exercită.

Sistemul breslelor se introduce în Transilvania foarte de timpuriu. Sașii, colonizați din Germania pe pământul Transilvaniei, luptătorii războaielor cruciate, cari treceau prin Ardeal, la luptă împotriva păgânilor, precum și diferiți industriași din Apus, așezați în orașele ardelenene, au adus cu ei sistemul breslelor, înstăpânindu-l în orașele ardelenene.

La 1376, breslele aveau o vechime destul de înaintată în Ardeal. Ludovic Cel Mare, regele Ungariei, încunostiințat că membrii breslelor din Ardeal săvârșesc o mulțime de nereguli, le suspendă, pe o anumită durată de timp, funcționarea, convocând, la 1376, pe juzii bătrâni și jurații celor șapte scaune la o consfătuire în Sibiu, unde, în fața celor doi delegați regești, aveau să-și organizeze breslele.

Punctul principal, care făcea mult sânge rău, consta în limitarea meseriilor la membrii înscriși în breaslă și la urmașii lor. Potrivit acestui punct din statute, meseria trecea din tată în fiu și streinii erau împiedecați de a îmbrățișa meseriile. Acest fapt era o piedică însemnată în dezvoltarea industriei.

Ședința din Sibiu desființează acest punct din statute, stabilind că orice industriaș, care îndeplinește condițiile, cerute de statute, poate fi primit între membrii breslelor chiar și dacă este cetățean strein, iar breslele, cari, fără nici un motiv, refuză să primească pe vre-un industriaș, între membrii săi, sunt amendate cu câte 20 taleri de arginți.

Prin introducerea acestei măsuri înțelepte, din an în an, se înmulțesc membrii breslelor. Vechii membrii își mai păstrară un privilegiu mic și neînsemnat: Copiii lor, căsătorindu-se cu văduvele sau fiicele membrilor vechi, erau scutiți de taxa de primire în breaslă.

Când se înființau breslele, statutele lor trebuiau să fie înaintate regelui spre aprobare, care, prin diplomele sale, potrivit împrejurărilor locale, le stabilia privilegiile și cercul de activitate.

Agendele breslelor erau conduse de: *staroste* (céhmester) *senior* (atyamester), *decan*, *inspectori* (mivlátó mester) și *iunior* (ifjumester). Starostele se alege pe câte un an sau doi din membrii cei mai bătrâni sau bogați. În orașele mai mari, câte doi

sau mai mulți staroști ocupau această demnitate. Instalarea lor se făcea cu mare solemnitate: în fața judei și a pârgarilor orașului, ei depunau jurământul că, totdeauna, în funcțiunea lor, vor fi conduși de simțul de dreptate și onoare. Această solemnitate se încheia cu câte un banchet zgomotos și formalist. Se turna din greu beutură în paharele de argint ale breslei și se închina pentru gloria țării, a orașului și a breslei.

Datorințele starostelui erau: să poarte grijă de procesele verbale, de diplomele regale și alte acte importante.

După staroste urma seniorul, care purta grijă de calfe și supraveghia viața morală și materială a breslașilor. Calfele, cari călătoreau prin țară pentru a-și face practica, trăgeau la casa sa. Dânsul, ajutat de decan, le plasa la patroni, mijlocind învoiala între patroni și calfele noi.

Măiestrii inspectori, întovărășiți de staroste, controlau odată cel puțin pe lună, atelierele membrilor, precum și calitatea mărfii. Membrii, cari nu-și țineau în bună stare atelierele sau puneau în circulație marfă proastă, care atinge onoarea breslașilor, erau pedepsiți cu severitate sau chiar și excluși din breaslă.

Iuniorul era cel mai tânăr membru. Datorințele sale erau: să-i invite pe membrii la întruniri, să aibă grijă ca, la banchete, să fie vin și mâncări la mese; să ducă acasă pe membrii cari se îmbătau etc. Această funcție o purta până la intrarea în breaslă a unui membru nou.

Orașul Târgu-Mureș fu între cele dintâi orașe, care își văzu cetățenii organizați în bresle, cari, afară de apărarea intereselor industriale, purtau grijă și de apărarea orașului, făcând o mănăstire puternică cu două caturi, care le servi ca adăpost

impotriva primejdiilor vrăjmașe. »În ziua de Sf. Laurențiu, 1601, haiducii lui Basta atacă și prefac în cenușă, mănăstirea, biserica, turnul și școala« zice cronicarul Francisc Nagy Szabó.

După acest dezastru înfiorător, fruntașii breslelor, refugiați în Brașov, reîntorcându-se acasă începură a clădi cetatea de azi, care a fost, veacuri de-a rândul, un însemnat loc de refugiu, în vremuri de restriște, pentru locuitorii din oraș și din satele învecinate. Închiși în cetate, ei își alegeau câte un comandant și se luptau cu vitejie pentru apărarea vieții și avutului lor. Acest fapt contribuie într-o însemnată măsură, la înmulțirea populației orașului. Mulți locuitorii din Secuime, refugiați între zidurile cetății din Targu-Mureș, simțindu-se în siguranță, se așezară pentru totdeauna aici.

În legătură cu creșterea populației, creștea și numărul breslașilor.

Membrii breslelor se bucurau de o considerație deosebită în societate, formând elita societății. Pentru a-și putea menține prestigiul câștigat, seniorul supraveghia, cu mare strictețe, viața morală a indivizilor și a familiilor de breslași, îngrijindu-se ca aceștia să se țină de regulile de conduită, formulate de bresle.

Ucenicii se recrutau numai din familiile onorabile și cinstite. Eliberându-se de la stăpâni, porneau în lungul și largul țării. Înainte de începerea vagabondajului, membrii breslelor le dădeau scrisori de recomandare către meseriașii aleși, îi învăța ca să cinstească pe streini, să aibă o purtare cuviincioasă și cavaleriească și să țină discursuri alese și frumoase.

Numai astfel pregătiți puteau pleca pe drumul greu al vagabondajului, unde își câștigau experiența, necesară în viața casnică și de meseriaș și se perfecționau în meseria lor. La banchetele, ce se dădeau.

în onoarea calfelor streine ce veniau în oraş, decanul le dădea următoarele sfaturi: Să se cinstească unii pe alţii; să se poarte cuviincioşi la mese şi să nu verse vin pe masă; să nu vorbească vorbe necuviincioase sau să înjure; în timpul mesei, să nu părăsească, fără trebuinţă urgentă, masa.

După terminarea vagabondajului, calfele îşi făceau anul de probă în oraşul, în care voiau să se aşeze, apoi erau primiţi în bresle.

Primirea se făcea cu mare alai şi solemnitate, care diferea dela o breaslă la alta: Breasla pălărierilor oferea celor noi primiţi câte o lulea, plină cu tutun, aşezată pe o tavă de argint, în mijlocul unei coroane de flori; breasla meseriaşilor de nasturi ţinea o coroană de flori deasupra capului noviţului, obligat să golească trei pahare de vin: pentru ţară, oraş şi breaslă; breasla românească a cordovanilor (tăbăcarilor) trăgea trei palme celor noi primiţi, voină să arate că, în chipul acesta, stăpânii îşi răsbună pentru toate relele ce le-au săvârşit ucenicii, în timpul ucenicei, şi să le servească ca un memento că ei trebuie să sufere şi dureri pentru interesele breslei.

Statutele breslelor prevedeau ca tinerii, cari voiesc să fie primiţi între membrii, să aibă o purtare cinstită şi să nu necinstească casele cetăţenilor, fiind datori a se căsători în termen de un an dela primirea în breaslă, altfel erau pedepsiţi cu zece vedre de vin. Meşteşugarii de nasturi nu primeau în rândul lor pe nimeni, până ce nu făcea dovada că este căsătorit sau cel puţin, logodit.

Femeile breslaşilor trebuiau să fie cinstite; cinstea femeilor aduce cinste bărbatului şi breslei, din care face parte. Ele puteau să cumpere marfa ca şi bărbaţii, având dreptul să continue meseria, după moartea bărbatului lor. Viaţa familiară trebuia

să fie curată. Lăcătușii au adus hotărîrea ca tovarășul lor, Ștefan, trebuie să stea departe de breaslă, până ce nu-și va curăți casa de femeia sa necinstită, care trăiește cu o calfă.

Femeia putea face denunț, la staroste, împotriva bărbatului său, care duce viață imorală. Starostele era dator să ia măsuri de îndreptare.

Statutele breslelor cuprindeau o mulțime de reguli de conduită: cum trebuie să fie îmbrăcați membrii pe stradă; cum trebuie să se poarte în societate; cum trebuie să vorbească, să stea la masă, să mănânce și să bea.

La 1613, breasla croitorilor prescria: Cel ce umblă pe stradă, cu capul descoperit sau fără manta, se pedepsește cu 2 f.; cel ce intră într'o societate cu pălăria pe cap, fără să salute, se pedepsește cu 4 fl.; cel ce stă cu coatele pe masă, cu picioarele peste olaltă sau într'un picior, se pedepsește cu 2 fl. Până chiar și mâncările erau prevăzute în statute: La prânz: Pleasa I: Pe fiecare masă, să se așeze carne de curcă cu hrean și oțet. Pleasa II: carne de curcă cu supă de fructe; pe fiecare tavă, să fie câte două găște. Supa să fie din belșug. Pleasa III-a: Urez și os cu măduvă și câte o găină piperată. Pleasa IV-a: Câte două găini cu piper, pătrânjei și șofran. Pleasa V-a: Lângă friptură, să fie câte o găină bine piperată. Pleasa VI-a: Fructe, unt, caș, ridichi și covrigi.

La cină: Pleasa I: Pește cu hrean. Pleasa II-a: Câte doi purcei fripți, supă caldă, migdale, stafide și struguri din belșug. Pleasa III-a: Găină friptă, pătrânjei, piper și carne de vacă. Pleasa IV-a: Lângă friptură, o găină și fructe.

La fiecare masă, trebuie să se pună câte trei vedre de vin. Dacă patronul este undeva, la petrecere, — zic statutele lăcătușilor diu 1664, — ucenicul

este dator să-l caute și să-l însoțească până acasă, ba chiar și calfa este dator să-și caute patronul și să-l ducă acasă.

1. *Breasla măcelarilor și a blănarilor.* Cel mai vechiu document, care face pomenire de breslele din Târgu-Mureș, este diploma voevodului ardelean Ladislau Banfy, care, la 1493, recunoaște privilegiile breslei măcelarilor; aceste privilegii sunt confirmate din nou în anii: 1538, 1717 și 1718.

2. *Breasla blănarilor* se formează în anul 1520, constituindu-se după statutele Sașilor din Sibiu. Probabil că blănarii aveau privilegiu și mai vechi, căci cronicarul orașului, Lucaciu Borosnyai susține că ei aveau mare trecere la regele Ludovic Cel Mare. Statutele lor, aprobate la 25 Septembrie, 1608, cuprind 10 articole, cari reglementează drepturile și datoriile membrilor, înscrși în breaslă: Fiecare blănar este dator să facă ucenicia de 3 ani la un blănar înscris în breaslă; după 3 ani, dacă își probează cunoașterea meseriei în fața membrilor din breaslă, va fi primit în breaslă, plătind, cu acest prilej, o masă copioasă. Numai membrii breslei au dreptul de a exercita în oraș meseria de blănar și de a vinde la târgurile din oraș: piele sălbatică și de miel.

Breasla blănarilor a jucat un mare rol în trecutul orașului. Diploma principelui ardelean din 1611 și 1674 ia apărarea blănarilor față de comercianții armeni, dându-le dreptul de a vinde numai ei piei de miel în oraș.

3. *Breasla croitorilor* este foarte veche. În anul 1514, când adunarea nobililor din Secuime oprește pe croitorul Petru Bardoșy din Tg.-Mureș să-și exercite meseria pe motiv că n'o pricepe, breasla croitorilor avea o vechime destul de mare.

Vechile privilegii ale breslei sunt confirmate, în anul 1580, de Sigismund Báthory, care obligă pe toți membrii să se supună starostelui.

Breasla croitorilor avea, în cetate, un turn, provăzut cu toate armele de atac și apărare, găsindu-se, în anul 1653, cam 70 arme, care se înmulțiau din an în an.

Cel mai de seamă bărbat al acestei bresle a fost Francisc Nagy Szabó, primar în repetate rânduri, care a scris cronica orașului. A murit la 16 Ianuarie, 1659 și, la înmormântarea sa, starostele a dat o masă copioasă și, la masă, s'a închinat pentru odihnă mare'ui dispărut.

După moartea sa, breasla croitorilor stagnează, ne mai putându-și câștiga vază de odinioară.

Dela această breaslă s'au păstrat 8 păhare de argint, făcute pe timpul lui Francisc Nagy Szabó, cari acum se află la muzeul ardelean din Cluj.

4. *Breasla bărbierilor (chirurgilor)*. Data înființării îi este necunoscută; statutele ei au fost confirmate la 1591 și 1628.

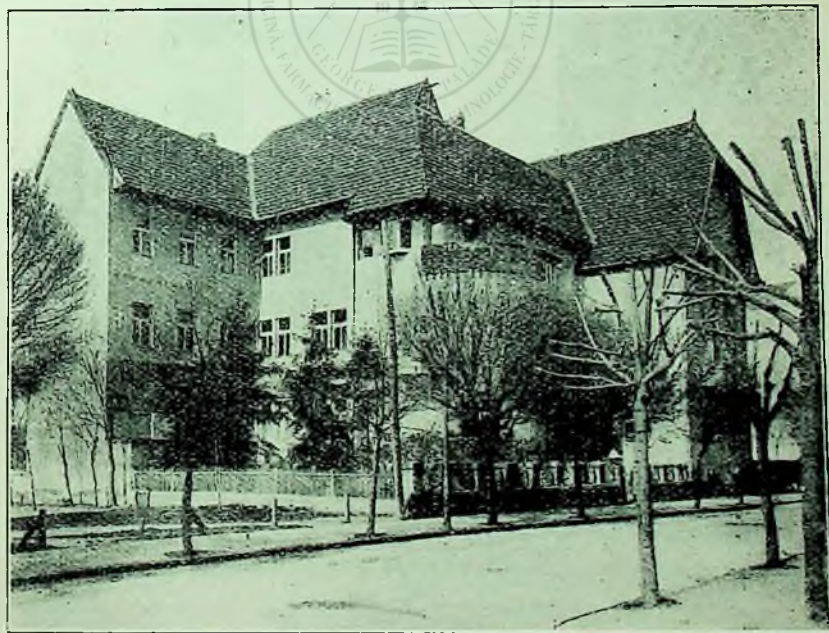
Statutele pretind dela un bărbier: Să se tragă dintr'o familie cinstită și cu frica lui Dumnezeu; să aibă certificat că și-a făcut anii de ucenicie; să nu fie hoț, ucigaș sau cu purtări rele; să aibă doi membrii, cari garantează că va suporta toate sarcinile, impuse de breaslă; să plătiască, la primirea în breasla, o masă bogată; să facă dovadă că-și cunoaște bine meseria, pregătind, în fața membrilor breslei, diferite medicamente (alifie galbenă și puternică).

Statutele prevăd privilegii speciale pentru fiii breslașilor și pentru calfele, cari se căsătoresc cu fiicele acestora.

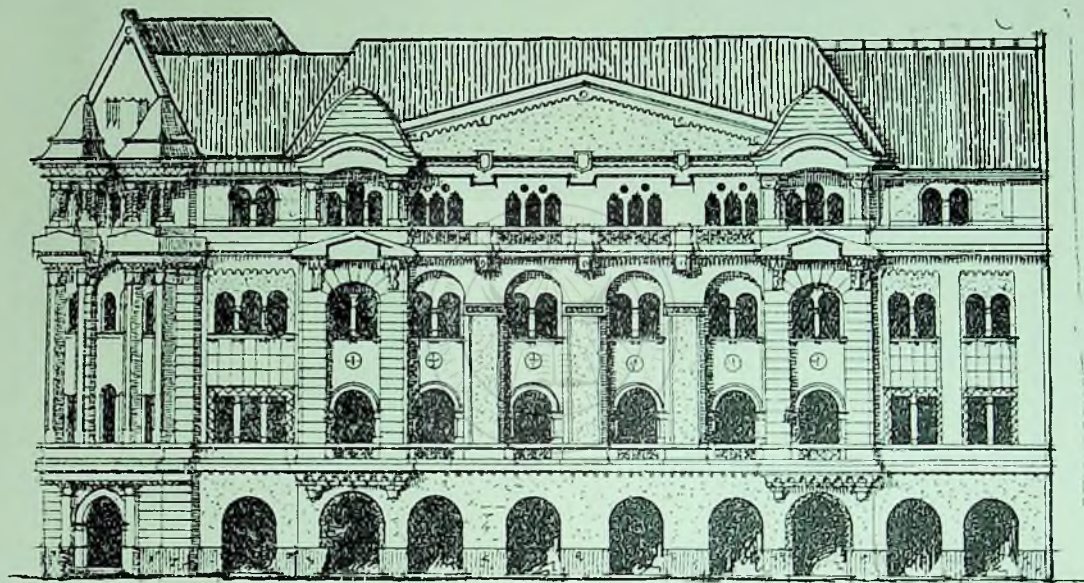
Față de staroste, toți membrii trebuie să aibă un respect deosebit, fiind datori să-l cerceteze, în caz de boală, și să-l panseze; membrilor breslei le este interzis a cura pe bolnavii cari sunt pacienții starostelui. Nu se vor primi în breaslă: criminalii, tâlharii și înșelătorii.

Școala superioară de Comerț.

Camera de Comerț.

Căminul de ucenici.

5. *Breasla fierarilor*. În secolul al XVII-lea, această breaslă avea o puternică organizație. Diploma, prin care s'au confirmat statutele, s'a pierdut la 28 Februarie, 1641 și atunci judele și pângarii orașului le dă voie fierarilor să se organizeze din nou în breaslă.

Gheorghe Rakoczi II le confirmă statutele la 1642. Potrivit acestor statute, membrii sunt datori : să întrebuințeze cea mai bună marfă ; să potcovească caii și să lege în fier roțile și ruzile de car chiar și în sezonul, când pregătesc seceri și coase. Țiganii, cari până acum exercitau meseria de fierar, sunt oprîți de a o mai continua, lăsându-le numai cârpelele și lucrările mai mici.

S'au mai constituit în bresle : 1. curelarii (1537) 2. funarii (1579), 3. lăcătușii (1531), 4. tăbăcarii și cismarii, 5. rotarii (1601), 6. brutarii, măsarii și rotarii alcătuesc, la 1607, o singură breaslă, 7. olarii (1629), 8. cuțitarii, 9. guvaergii (1632), 10. năsturarii (1676), 11. fabricanții de teci (1730), 12. pieptănarii (1783), 13. strungarii (1749), 14. săpunarii (1749) și 15. coșarii (hornarii) (1819).

Bresle afiliate : 1. pălărierii cu fabricanții de teci din Cluj, 2. tinichigii și glăjerii cu lăcătușii, 3. tăbăcarii români (cordovanii) cu cismarii până în anul 1800. Tăbăcarii români s'au așezat în oraș, în secolul al XVII, căci regulamentul orașului din anul 1764, privitor la distribuirea fânațelor, zice : »Vor căpăta pământ și *tăbăcarii români* cari, *înainte de aceasta cu un secol*, au fost chemați aici de breasla cismarilor pentru a pregăti talpă și piele de cordovan.« Situația lor era destul de grea, fiind la discreția cismarilor, cari îi exploatau cum voiau. Ne mai putând suporta această situație umiltoare, se cunstituie în breaslă independentă și își pregătesc statute noi, luând ca bază statutele tăbăcarii români din Orăștie. Cismarii, loviți în interesele lor materiale, protes-

tează cu toată energia, la 1802, împotriva constituirii tăbăcarilor români, în breaslă independentă, dar protestul lor rămâne fără nici un rezultat practic, menținându-se mai departe breasla tăbăcarilor români, cari avură un rol important în viața industrială a orașului și în trecutul Românilor din oraș. La 1772, breasla afiliată a tăbăcarilor români avea 8 membri: 1. Grigorie Oros, 2. Mihail Bejan, 3. Nicolae Bucur, 4. Teodor Bardoșy, 5. Teodor Oros, 6. Petru Pragai, 7. Ladislau Bardoșy și 8. Ion Mo'dovan.

Afară de aceste bresle, la 1751, se constituie breasla agricultorilor, iar, la 1782, »Societatea de înmormântare și ajutorare Sf. Maria.«

Oglinda vie a vieții industriale din oraș ne-o prezintă statistica din anul 1833:

Croitori: 47, cismari: 254, fauri: 26, lăcătuși: 17, rotari: 10, dulgheri: 53, cojocari: 57, țesători: 5, bucătari: 10, măcelari: 44, pălării: 4, zidari: 29, o'ari: 17, curelari: 17, compactori: 4, năsturari: 6, ceasornicari: 2, armurieri: 2, brutari: 5, tăbăcari: 86, butnari: 12, tâmplari: 23, funari: 6, tinichigii: 3, agricultori: 155, farmaciști: 3, alții: 9.

Diferitele ramuri de industrie în anul 1773 și 1833:

Cismari	154 „	254
Croitori	24 „	47
Cojocari	29 „	57
Măcelari	36 „	44
Tăbăcari	29 „	86
Năsturari	12 „	6
Tâmplari	10 „	23
Fauri	10 „	26

Din acest tablou comparativ rezultă un spor de 500/0—1000/0 în unele ramuri de industrie, în curs de 60 ani.

Sistemul breslelor dăinuiește până în anul 1872, când se desființează pentru totdeauna și începe o epocă nouă pentru industria din țară și oraș. Descătușată din formele seci și omoritoare ale regulamentelor, viața industrială se furizează în casele tuturor cetățenilor, ba chiar și ale locuitorilor dela țară, cari, desmeteciți de intelectuali, își trimit copiii la oraș să învețe o meserie, cu care își câștigă mai ușor pâinea de toate zilele. Sărăcia și lipsa de cultură, însă, împiedecă pe acești meseriași să dea un avânt mai însemnat ramului de industrie, pe care îl învățaseră cu atâta trudă și amar.

În proporție cu sporul neconținut al populației, se desvoaltă și viața industrială a orașului : anul 1833, au fost industriași : 605 adecă 13,05⁰/₀ ; anul : 1890, industriași : 2614 adecă 16,35⁰/₀ ; anul 1900, industriași : 3052 adecă 36,40⁰/₀ ; anul 1910, industriași : 4294, adeca 36,60⁰/₀ din populația orașului. *

În cursul războiului, industria stagnează, iar, după război, unele ramuri de industrie se înviorează, iar altele stagnează sau dispar cu totul. Astăzi, industria este nevoită să lupte cu greutate și uriașe, provocate de criza actuală financiară, care înmulțește din zi în zi numărul șomeurilor.

Pentru promovarea industriei, s'a ridicat, în anul 1883, o școală de arte și meserii cu 3 clase, școală care funcționează și astăzi cu 5 clase, fiind cercetată de o mulțime de elevi români și unguri din oraș și județ. ¹⁾

* Din lipsa de spațiu, sunt nevoit să omit datele statistice mai recente.

1) Pelelei István : Szavadok, 1878, pg. 94—101 ; Arhiva orașului ; Biás István : A mvásárhelyi céhek története ; Szadecsky L. : A czéhek története etc.

Comerțul

În orașul Tg.-Mureș, comerțul prinde rădăcini de timpuriu. Breslele, așezate în oraș, în sec. XIV și XV, aveau nevoie de o piață, unde să-și poată desfăcu produsele lor și de aceea regele Matei, prin diploma sa din 1482, îi dă orașului dreptul de a ținea, în fiecare an, câte 3 târguri de țară (bălciuri): 17 Iunie, 11 Noemvrie și Joia Floriilor, iar principii Ardealului scutesc pe comercianții din Tg.-Mureș de impozitele cuvenite după marfă. Ștefan Bathory ordonă, la 1487, să fie scutiți de impozitele de miere, impozite cari, altă dată, nu se plăteau.

La anul 1536, Ștefan Mailath, voevodul Ardealului, dă poruncă aspră ca nimeni să nu îndrănească a încasa vamă, dare sau treizecime dela locuitorii orașului, când umblă cu mărfurile lor prin țară; în anul 1686, se reînnoește ordinul, dat de Vladislau, la 2 Februarie, 1498, prin care se scutesc locuitorii orașului, de orice vamă de târg după: care, cai, boi, persoane și alte bunuri, pe întreg teritorul țării sau pe teritorul anexat, fie pe uscat, fie pe apă.

Ștergerea taxei de vamă și de dare pentru mărfuri, pe întreg cuprinsul țării, îndemnă pe locuitorii orașului să se ocupe tot mai intensiv cu comerțul.

Bogățiile Ardealului atrag o mulțime de comercianți. Din Răsărit, vin Armenii și Grecii. Campania comercianților greci se așează în Ardeal încă la începutul sec. XVII, având ramificații întinse până la Tisa. Ei aveau diferite privilegii ca și Sașii, ducând o viață deosebită de a celorlalți locuitorii ai țării. Aveau prăvăliile lor, scaunele lor de judecată, un fel de administrație specială a lor, pângari, jurați,

căpitani și strângători de dajdii, numiți pe turcește : haragiri. Cu acești Greci, veniră și o mulțime de a-români.

Comercianții greci erau stabiliți în Tg.-Mureș în anul 1635, când Gheorghe Rakoczi I. scrie consiliului orășenesc : »Până acum, potrivit dispozițiilor și articolelor din lege, Grecii streini făcură comerț în întreg Ardealul. Acest drept îl aprobăm și noi, dar numai acelorora, cari îndeplinesc sarcini publice și p'ătesc dare. Pentru a controla pe Grecii, cari fac comerț, fără să aibă *salvus conductus*, trimit la Târgu-Mureș pe Martin Pop și rog consiliul să-i stea într'ajutor la îndeplinirea misiunii sale.« În anul 1646, moare în Tg.-Mureș un comerciant din Grecia și astfel Zaharie Micu din Tarna, Grecia, pretinde dela consiliul orașului averea rămasă după moartea fratelui său.

Lăcomia Grecilor, dornici de câștig mare, stârni o adâncă nemulțumire între locuitorii din Ardeal, cari intervin la principe ca să le șteargă privilegiile, crezând că, în chipul acesta, vor fi scoși din viața comercială a Ardealului.

La Târgul Secuiesc, populația infuriată dă năvală asupra lor și le aprinde șatrele cu mărfuri, iar, la 1793, negustorii greci din campania Sibiului, campania Armenilor și comercianții, cari se află la Făgăraș, Brașov și Târgu-Mureș, văzând că comercianții din Târgu-Secuiesc au fost aprinși, fac o cerere către consiliul orășenesc din Aiud, prin care se obligă să facă șetrile afaiă de oraș, unde au fost și altă dată, dar nu vor să strice obiceiul, ci ca să se poată păzi de vre-o întâmplare și primejdie.«

Consiliul orașului Aiud nesatisfacând cererile Grecilor, aceștia se hotărăsc deocamdată să nu mai facă comerț, intervenind în anul 1794, la guvern, dela care storc un ordin favorabil, prin care se pune în vederea cetățenilor din Târgu-Mureș ca ei

să lase pe Greci să facă comerț în oraș, fără să fie stânjeniți de cineva. Deacum, Grecii câștigă tot mai mult teren în viața comercială a orașului, ajungând a deține, tot comerțul de aici.

La 17 Martie, 1741, ei încheie cu consiliul orașului, un contract, pe lângă următoarele condiții: Campania, vărsând în cassa orașului suma de 100 fl. obține, în fața delegatului guvernamental, dela oraș, următoarele drepturi:

1. Orașul poartă grijă de locul, destinat satrelor, ce se cuvine Grecilor din campanie; fiecare comerciant grec își păstrează pentru totdeauna, locul destinat; consiliul orașului dă scrisori de recomandare membrilor din campanie, cari pleacă la târguri, în orașele streine.

2. Dela data încheierii acestui contract, nici un comerciant strein nu poate să-și exercite comerțul pe teritoriul orașului, fără știrea și consimțământul consiliului orașului și al campaniei, cari pot da autorizație comercianților streini, cu condiția ca aceștia să plătească o taxă anumită, din care jumătate se va plăti în cassa orașului, iar cealaltă jumătate în cassa campaniei.

3. Comercianții streini, fie Armeni, Evrei sau Poloni, cari sunt prinși că, afară de cele trei târguri, își vând marfa, cu cotul sau cu fontul, pe piața orașului, vor fi aspru amendați. Amenda se va vărsa în părți egale, în cassa orașului și a campaniei.

4. Comercianții streini, cari mărturisesc una din religiunile recepte, vor primi încuviințarea de a se așeza în oraș, numai după ce campania grecească își va da un aviz favorabil, privitor la taxa ce urmează să o achite pentru dreptul de așezare în oraș.

5. Comercianții, cari, afară de cele trei târguri, aduc marfă, pe care voiesc s'o vândă în oraș, sunt datori să o ofere, mai întâiu, comercianților din oraș,

și numai, dacă aceștia refuză cumpărarea, o pot vinde altor cetățeni ai orașului.

6. Comercianții mici din oraș, care vor să vândă, la târgurile de săptămână, în șatre, sunt datori să se uniască și să se supună campaniei grecești. Această îndatorire o au și cetățenii orașului și succesorii lor, cari vor să deschidă, pe viitor, vre-o prăvălie în oraș, dar ei vor plăti numai jumătate din taxă pentru primirea în campanie.

7. Orașul nu are dreptul de a da în arendă mărfurile ce se vând în prăvălie, afară de tutun și pânză.

8. Membrii campaniei își vor vinde marfa în oraș pe prețul cu care se vinde și în alte orașe din Ardeal, îngrijindu-se ca totdeauna să aibă marfă bună.

9. Prăvăliile Iezuiților încă supuse la taxă.

Prin acest contract, Grecii au o influență hotărâtoare în viața comercială a orașului. Acești Greci, uniți cu Românii din Podeni (Egersig), formează o puternică »obște religioasă«.

Faima târgurilor din Târgu-Mureș străbate în toate părțile țării, venind aici, comercianți greci din Brașov și Sibiu; Armeni din Dumbrăveni și Sași din Mediaș și Bratoș; apoi comercianți evrei și unguri din Gheorgheni, Trăscău etc.

Condițiile prielnice dezvoltării comerțului atrag o mulțime de comercianți streini, cari se stabilesc aici. În secolul al XVII și al XVIII, se așează comercianții armeni, iar, în secolul următor, comercianții evrei, cari, către sfârșitul secolului trecut, isbutesc să dețină aproape toată viața comercială a orașului.

Numărul comercianților se înmulțește din an în an, iar, după război, se ridică în mod uimitor, cercând o mulțime de cetățeni să-și câștige pâinea de toate zilele din comerț, care, în cei dintâi ani, când erau o mulțime de bani, răsplătia pe fiecare din belșug.

Pentru însușirea cunoștințelor comerciale, orașul ridică, la anul 1907, o școală superioară de comerț, care, după război, trece în mâinile statului român și se instalează în localul școlii civile de băieți. În anul școlar 1924—25, s'a înființat și o școală elementară de băieți cu cl. I, ridicându-se, în cei doi ani următori, la 3 clase, cari, însă, dăinuiesc până la anul 1930, când se desființează școala elementară de comerț iar, în anul următor, și școala superioară de fete.

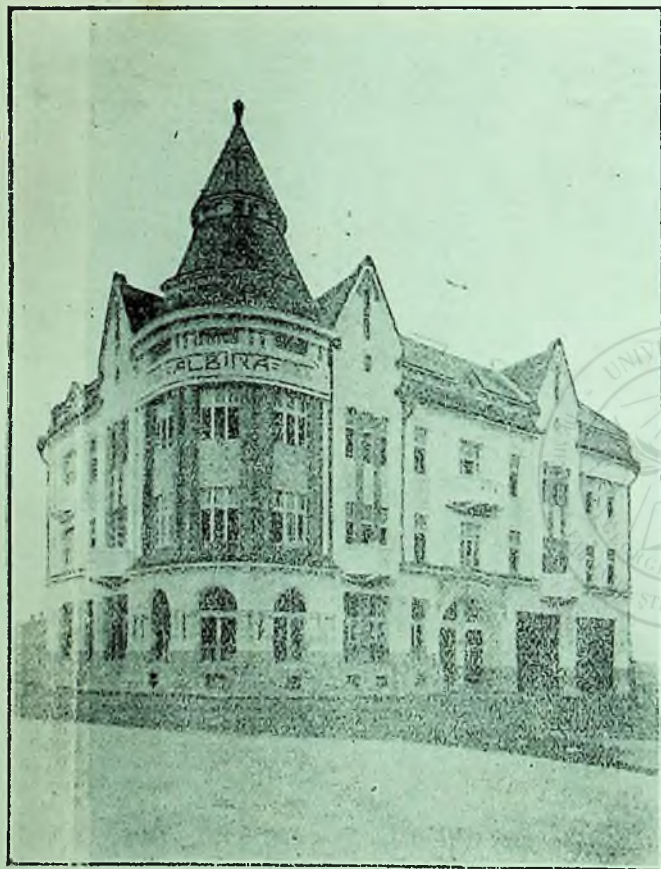
Numărul eleviilor școlii superioare de comerț a variat, în anii 1923—1929, între 142 și 200, din cari români sunt peste 50%.

În anul 1891, ia ființă Camera de Industrie și comerț, pentru județele secuești, care are menirea să promoveze, pe toată căile, dezvoltarea vieții industriale și comerciale din județele, așezate sub oblăduirea sa. În curs de 40 ani, a realizat o mulțime de înfăptuiri însemnate: a muncit pentru înlesnirea comunicației, a organizat și promovat învățământul industrial și comercial etc.

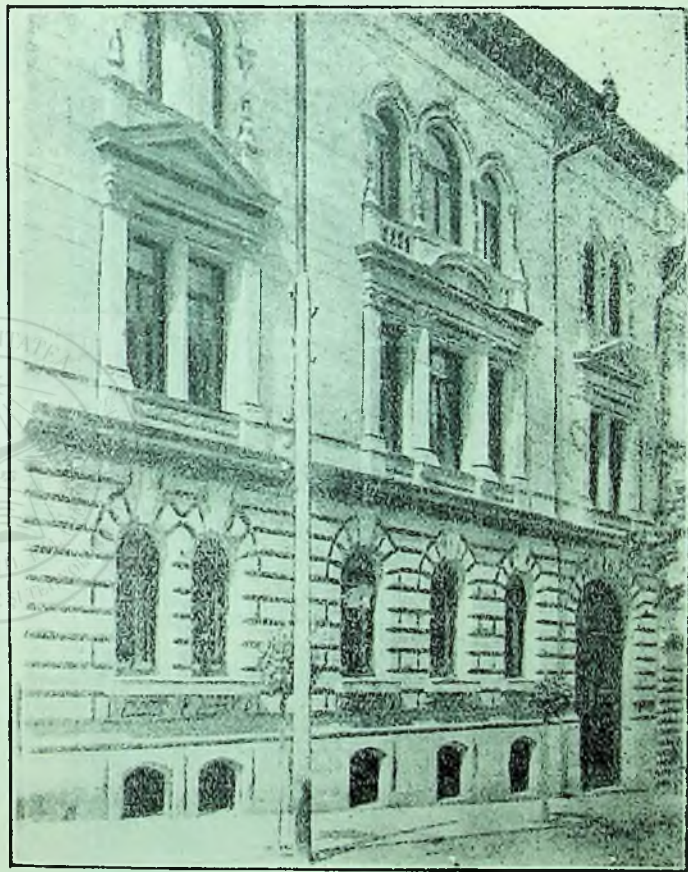
Creditul, necesar la dezvoltarea industriei și a comerțului, îl oferiau institutele financiare, cari începură a lua ființă către sfârșitul veacului trecut. La începutul veacului al XXI, se deschid și institute financiare românești: Banca Lumina, care, în scurta vreme, dispăre, apoi Albina, care dăinuește și astăzi, iar, după război, își deschid filiale în Tg.-Mureș: Banca Românească, Banca Marmorosch și Banca Națională.

Din înșirarea evenimentelor mai importante, prin cari și-a târit viața chinuită, în cursul vremii, orașul Tg.-Mureș, se desprinde o învățătură pentru cetățenii acestui oraș: Prin cultură practică, muncă neprecupețită, cruțare chibzuită și armonie minunată, se va îngemuna criza economică actuală și se va asigura dezvoltarea neconținută a orașului, în toate direcțiile. 1)

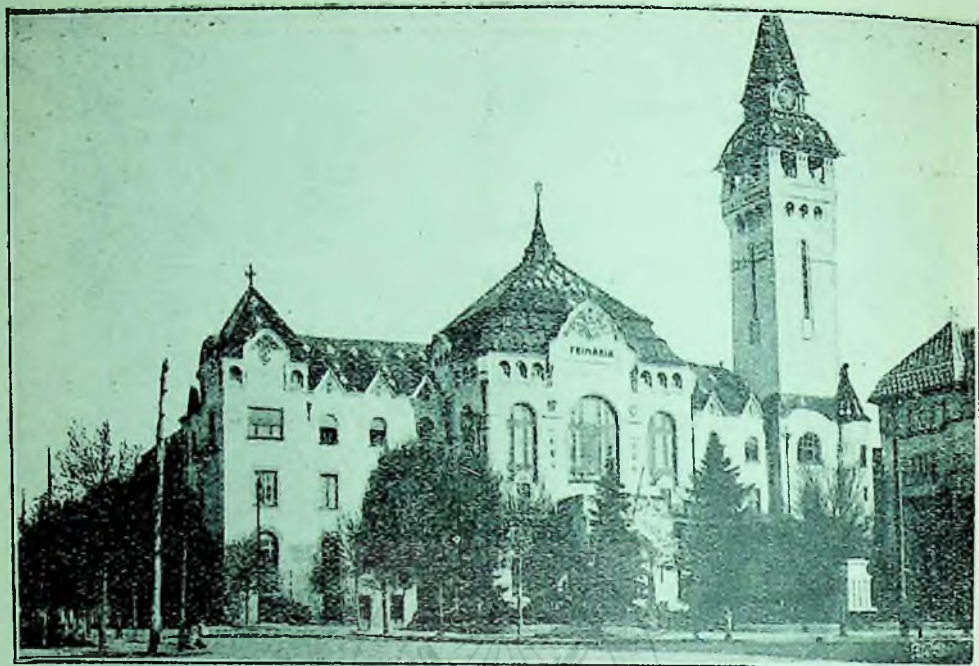
1) Arhiva orașului, Berabás E: Mto da vm. és Mvhely.

Banca Albina.

Banca Națională.

Primăria Oraşului.

Piaţa Regele Ferdinand.

Erate :

La pag.	11.	rând. 4,	citește: 203,	în loc de : 205
„ „	15,	„ 7,	„ agricultori „ „ „	agriculori
„ „	15,	„ 10,	„ Câmpiei „ „ „	Câmpiei
„ „	16,	„ 30,	„ Petru „ „ „	Pentru
„ „	18,	„ 28,	„ registrele „ „ „	registele
„ „	28,	„ 25,	„ sec. XVII și XVIII „ „ „	sec. XVIII.
„ „	37,	„ 1,	„ 1910, „ „ „	1010
„ „	38,	„ 1,	„ pot, „ „ „	po
„ „	55,	„ 30,	„ din. „ „ „	prin
„ „	58,	„ 15,	„ el, „ „ „	e
„ „	75,	„ 12,	„ mi-le, „ „ „	mile
„ „	95,	„ 17,	„ trimit, „ „ „	limit
„ „	96,	„ 11,	„ poezie „ „ „	penzie
„ „	97,	„ 15,	„ îi „ „ „	î
„ „	103,	„ 8,	„ i-le „ „ „	ile
„ „	104,	„ 11,	„ i-se „ „ „	ise
„ „	131,	„ 16,	„ Vasile, „ „ „	Vasila
„ „	135,	„ 20,	„ mișcare „ „ „	mișare
„ „	139,	„ 25,	„ electrizează „ „ „	electizează
„ „	140,	„ 4,	„ pecelluesc „ „ „	pceteluesc
„ „	144,	„ 16,	„ s'a omis: cancelistul unzur, Czinege	
„ „	153,	„ 11,	„ fugă, în loc de	tugă
„ „	157,	„ 29,	„ copilași „ „ „	cupilași
„ „	186,	„ 9,	„ Dumbrava „ „ „	Dumbarava
„ „	192,	„ 10,	„ cercă „ „ „	ceracă
„ „	198,	„ 6,	„ Ariton „ „ „	Anton
„ „	200,	în notă	„ Pantea „ „ „	Pântea
„ „	207,	„ 23,	„ a-și „ „ „	a și
„ „	210,	„ 15,	„ hirononirea „ „ „	hironotonirea
„ „	210,	„ 29,	„ supuși „ „ „	spuși
„ „	222,	„ 29,	„ sec. XVI. „ „ „	sec. XII.
„ „	231,	„ 22,	„ apostolic „ „ „	apostic
„ „	271,	„ 1,	„ cererea „ „ „	cerea
„ „	275,	„ 36,	„ nobilii „ „ „	mobilit
„ „	292,	„ 24,	„ împărțire „ „ „	împărțire
„ „	293,	„ 16,	„ locuitorilor „ „ „	lpcuitorilor
„ „	303,	„ 20,	„ de a „ „ „	dea

Tabla de materii:

	<u>pag.</u>
1. Prefața	1
2. Raportul Dlui Dr. Silviu Dragomir prof. univ. căt-re secția istorică a Astrei din Cluj	3
I. PARTEA INTRODUCȚIVĂ	
3. Județul Mureș	5
4. Situația geografică a orașului	13
5. Origina și numele orașului	15
6. Așezarea, teritorul, muniții și văile orașului	20
7. Locuitorii orașului	23
8. Administrația orașului	29
9. Primarii mai însemnați ai orașului	34
II. ISTORIA POLITICĂ	
10. Epoca anteromană. Stațiunea preistorică	37
11. Forma și conținutul locuințelor	38
12. Epoca Scythică	40
13. Epoca Romană și a năvălirilor barbare	43
14. Origina și instituțiile Secuilor	45
15. Dela cele dintâi documente scrise până la lupta dela Mohaci (1526)	52
16. Epoca lui Petru Rareș	63
17. Martinuzzi. Castaldo. Izabela a doua oră. Ion Sigismund	76
18. Mihai Viteazul	83
19. Generalul Basta. Moise Secuiul. Sigis- mund Rakoczy. Gavril Bathory	96
20. Gavril Bethlen. Gheorghe Rakoczy I. Gheorghe Rakoczy II.	106
21. Ion Kemény și Mihail Apafy	122
22. Emeric Tököly. Guvernatorul Banfy.	134
23. Revoluția lui Horea	140
24. Revoluția din anul 1848—49.	140
25. Aventura secuiască din 1877	187

	pag.
26. Războiul mondial	189
27. Revoluția din anul 1918 și instalarea imperiului românesc	193
III. ISTORIA CULTURALĂ	
28. Începutul organizației bisericii române din Ardeal	201
29. Unirea Românilor cu Roma	204
30. Luptele confesionale. Desbinarea Româ- nilor din Târgu-Mureș	216
31. Înființarea episcopiei maghiare greco- catolice	229
32. Biserica neunită	234
33. Bisericile minoritare	244
34. Istoria învățământului. Învățământul primar	248
35. Învățământul secundar	267
36. Liceul reformat	270
37. Gheorghe Șincai	272
38. Petru Maior	271
39. Liceul romano-catolic	279
40. Liceul »Alexandru Papiu-Ilarian«	281
41. Liceul militar »Mihai-Viteazul«	285
42. Școala normală de băieți	286
43. Liceul de fete »Unirea«	286
44. Palatul cultural	287
IV. ISTORIA ECONOMICĂ	
45. Agricultură	289
46. Cultivarea zarzavaturilor și a pomilor	298
47. Cultura vitelor și a pădurilor	300
48. Industria	305
49. Comerțul	316
50. Erata	321

